

toruniensia

f

olia

18

18/2018

folia

t

oru

niensia

folia

toru

niensia

Ministerstwo **Kultury** i Dziedzictwa Narodowego.

Dofinansowano ze środków Ministerstwa Kultury
i Dziedzictwa Narodowego pochodzących
z Funduszu Promocji Kultury

Urząd Marszałkowski
Województwa
Kujawsko-Pomorskiego
w Toruniu

Dofinansowano z budżetu Województwa Kujawsko-Pomorskiego

f

olia

t

oru

WOJEWÓDZKA BIBLIOTEKA PUBLICZNA
KSIĄŻNICA KOPERNIKAŃSKA
W TORUNIU

UNIWERSYTET
MIKOŁAJA KOPERNIKA
W TORUNIU
Wydział Nauk Historycznych

niensia

T O R U Ń 2 0 1 8

Komitet Redakcyjny

Doc. PhDr. Olga Fejtová (Archiv hlavního města Prahy), Prof. Dr. phil. habil. Helmut Flachenecker (Julius-Maximilians-Universität Würzburg), Dr. Dieter Heckmann (Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin), Prof. dr hab. Krzysztof Mikulski (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu), Prof. dr hab. Waldemar Rozynekowski (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

Redaktor naczelny: Prof. dr hab. Janusz Tandecki (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

Redaktor tematyczny i sekretarz redakcji: Dr Mariusz Balcerek (Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu)

Redaktor językowy: Mgr Mirosława Buczyńska (j. polski)

Redaktor językowy: Mgr Agnieszka Chabros (j. angielski)

Redaktor językowy: Dr Lilianna Lewandowska (j. niemiecki)

Czasopismo jest recenzowane (lista współpracujących recenzentów znajduje się pod adresem: <http://apcz.umk.pl/czasopisma/index.php/FT/about/editorialPolicies#custom-0>).

Projekt okładki i opracowanie graficzne: Lech Tadeusz Karczewski

ISSN 1641–3792

DOI <http://dx.doi.org/10.12775/FT>

Adres redakcji:

Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu

87–100 Toruń, ul. Słowackiego 8

<http://apcz.umk.pl/czasopisma/index.php/FT/index>

e-mail: tandecki@umk.pl; m.balcerek@ksiaznica.torun.pl

Redakcja informuje, że prezentowana wersja czasopisma (papierowa) jest wersją pierwotną (referencyjną).

Czasopismo jest wydawane na zasadach niewyłącznej licencji Creative Commons Uznanie Autorstwa-Bez utworów zależnych 3.0 Polska (CC BY-ND 3.0 PL).

Opublikowane teksty są dostępne online na Akademickiej Platformie Czasopism (apcz.umk.pl) oraz w międzynarodowej bazie danych The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (<http://cejsh.icm.edu.pl>).

All the texts in this journal are indexed and abstracted in their entirety in Library & Information Science Source (EBSCO).

Nakład 300 egz.

Skład, druk i oprawa:

druk-24h.com.pl
DRUKARNIA CYFROWA
Białystok, ul. Zwycięstwa 10
tel. 85 653-78-04
e-mail: biuro@partnerpolografia.pl

S pis treści

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłącznej licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 3.0 Polska (CC BY-ND 3.0 PL).

Artykuły

Helmut Flachenecker <i>Emigracja nad Wisłę na początku XV wieku. Rodzina Lindwurm między Würzburgiem a Toruniem</i>	9
Karol Łopatecki <i>„Kriegsbericht und Memorial” – pierwsze dzieło wojskowe Albrechta Hohenzollerna</i>	23
Irena Gruchała <i>Herman Stachel – lwowski wydawca piśmiennictwa popularnego</i>	35
Katarzyna Tomkowiak <i>Udział Zygmunta Mocarskiego w pracach rewindykacyjnych polskich zbiorów bibliotecznych z Rosji (1922–1923)</i>	57
Rafał Werszler <i>Wrocławski epizod znanego stanisławowskiego księgarza i wydawcy Romana Jasielskiego i jego córki Anny</i>	89
Grażyna Lewandowicz-Nosal <i>Nabożeństwa i sakrament bierzmowania – publikacje dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1945–1949</i>	111
Zuzanna Jaśkowska-Józefiak, Agata Łysakowska <i>Archiwiści bez Granic: 20 lat działalności na rzecz zachowania międzynarodowego dziedzictwa dokumentalnego</i>	133
Justyna Jasiewicz <i>Stosowanie sondaży i wywiadów w obszarze library and information science</i>	151
Adam Szalach <i>Analiza porównawcza wybranych rozwiązań rynkowych systemów e-learningowych</i>	171

Źródła i materiały

Michał Muraszko <i>Nieznanne monumentum z biblioteki Zygmunta II Augusta w zbiorach Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie</i>	187
Bożena Kierzkowska <i>Materiały ulotne w zasobie Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu</i>	197
Roman Tondel <i>Dokumenty elektroniczne w Sekcji Dokumentów Życia Społecznego Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu</i>	219
Włodzimierz Zientara <i>Jubileusz biblioteki w Eutin i jej zbiory literatury podróżniczej</i>	239

Recenzje

<i>Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu, oprac. Marta Czyżak, przy współpracy Moniki Jakubek-Raczkowskiej, Arkadiusza Wagnera (Julia Możdżeń)</i>	249
--	-----

Kronika

<i>III Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Człowiek – Informacja. Książka. Media”, Toruń, 15–16 marca 2018 r. (Mariusz Balcerek)</i>	259
<i>Konferencje dla nauczycieli i bibliotekarzy „Licencja na czytanie” w Bibliotece Pedagogicznej im. gen. bryg. prof. E. Zawackiej w Toruniu (Anna Broda)</i>	265
<i>Czwarta ogólnopolska konferencja naukowa: Bibliografie specjalne: rozwój i integracja, 7 maja 2018 r., Warszawa (Dorota Siwecka)</i>	275

List of contents

The text is available under a Creative Commons Attribution-NoDerivatives 3.0 Poland (CC BY-ND 3.0 PL).

Articels

Helmut Flachenecker, <i>Emigration to the area upon the Vistula River in the early 15th century: the Lindwurm family between Würzburg and Thorn</i>	9
Karol Łopatecki, "Kriegsbericht und Memorial" – the first military work of Albrecht Hohenzollern	23
Grażyna Gruchala, <i>Herman Stachel – a Lviv publisher of popular literature</i>	35
Katarzyna Tomkowiak, <i>Zygmunt Mocarski's participation in the revindication works of Polish library collections from Russia (1922–1923)</i>	57
Rafał Werszler, <i>Wrocław's episode of a well-known bookseller and publisher Roman Jasielski and his daughter Anna from Stanisławów</i>	89
Grażyna Lewandowicz-Nosal, <i>Religious services and the Sacrament of Confirmation - publications for children and youth in Poland in the years 1945–1949</i>	111
Zuzanna Jaśkowska-Józefiak, <i>Agata Łysakowska, Archivists without Frontiers: 20 years of the activity for the preservation of the international documentary heritage</i>	133
Justyna Jasiewicz, <i>The use of surveys and interviews in the field library and information science</i>	151
Adam Szalach, <i>Comparative analysis of selected market solutions for e-learning systems</i>	171

Sources and Materials

Michał Muraszko, <i>Unknown monumentum from the library of Sigismund II August in the collection of the Archdiocesan Archives in Gniezno</i>	187
Bożena Kierzkowska, <i>Ephemeral materials in the resources of the Archives of Nicolaus Copernicus University in Toruń</i>	197
Roman Tondel, <i>Electronic documents in the Social Documents Section of the University Library in Toruń</i>	219
Włodzimierz Zientara, <i>The jubilee of the library in Eutin and its collection of travel literature</i>	239

Reviews

<i>Catalogue of medieval manuscripts of the University Library in Toruń, ed. Marta Czyżak, with the cooperation of Monika Jakubek-Raczkowska, Arkadiusz Wagner (Julia Możdżeń)</i>	249
--	-----

Chronicles

<i>III National Scientific Conference "Man – Information. Book. Media", Toruń, 15–16 March 2018 (Mariusz Balcerek)</i>	259
<i>Conferences for teachers and librarians „Licencja na czytanie” [License for reading] in the Pedagogical Library under the name of Brigadier General Profesor E. Zawacka in Toruń (Anna Broda)</i>	265
<i>Fourth National Scientific Conference: Special Bibliographies: Development and Integration, 7 May 2018, Warsaw (Dorota Siwecka)</i>	275

Inhaltsverzeichnis

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung-Keine Bearbeitung Polen (CC BY-ND 3.0 PL) veröffentlicht.

Beiträge

Helmut Flachenecker, <i>Auswanderung an die Weichsel im frühen 15. Jahrhundert. Die Familie Lindwurm zwischen Würzburg und Thorn</i>	9
Karol Łopatecki, "Kriegsbericht und Memorial" – der erste Militärtraktat Albrecht Hohenzollerns	23
Grażyna Gruchala, <i>Hermann Stachel – der Lemberger Verleger der Trivialliteratur</i>	35
Katarzyna Tomkowiak, <i>Der Anteil von Zygmunt Mocarski an der Rückforderung polnischer Bibliotheksbestände aus Russland (1922–1923)</i>	57
Rafał Werszler, <i>Die Breslauer Zeit eines berühmten Buchhändlers und Verlegers Roman Jasielski und seiner Tochter Anna aus Stanisławów</i>	89
Grażyna Lewandowicz-Nosal, <i>Andachten und Konfirmation – die Kinder- und Jugendbücher in Polen in den Jahren 1945–1949</i>	111
Zuzanna Jaśkowska-Józefiak, Agata Łysakowska, <i>Archivare ohne Grenzen: das 20. Jubiläum der Tätigkeit zur Erhaltung des internationalen Dokumentationserbes</i>	133
Justyna Jasiewicz, <i>Die Verwendung von Umfragen und Interviews im Bereich library and information science</i>	151
Adam Szalach, <i>Die Vergleichsanalyse ausgewählter Marktlösungen der E-Learning-Systeme</i>	171

Quellen und Materialien

Michał Muraszko, <i>Das unbekannt Monumentum aus der Bibliothek von Sigismund II. August in den Beständen des Erzdiozesanen Archivs in Gnesen</i>	187
Bożena Kierzkowska, <i>Die Lebensdokumentensammlung im Universitätsarchiv der Nikolaus-Kopernikus-Universität in Toruń</i>	197
Roman Tondel, <i>Elektronische Dokumente in der Lebensdokumentensammlung der Universitätsbibliothek in Toruń</i>	219
Włodzimierz Zientara, <i>Das Jubiläum der Bibliothek in Eutin und ihr Bestand der apodemischen Literatur</i>	239

Rezensionen

<i>Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu [Der Katalog der mittelalterlichen Handschriften der Universitätsbibliothek in Toruń],</i> bearb. Marta Czyżak, unter Zusammenarbeit von Monika Jakubek-Raczkowska, Arkadiusz Wagner (Julia Mozdzeń)	249
---	-----

Chronik

<i>III. Gesamtpolnische Wissenschaftliche Tagung „Mensch – Information. Buch. Medien“, Toruń, 15.–16. März 2018 (Mariusz Balcerek)</i>	259
<i>Tagungen für Lehrer und Bibliothekare „Licencja na czytanie“ [Lizenz für Lesen] in der Pädagogischen Elżbieta-Zawacka-Bibliothek in Toruń (Anna Broda)</i>	265
<i>Die vierte gesamtpolnische wissenschaftliche Tagung: Sonderbibliografien: Entwicklung und Integration, 7. Mai 2018, Warschau (Dorota Siwecka)</i>	275

Helmut Flachenecker

Uniwersytet Juliusza Maksymiliana w Würzburgu

e-mail: helmut.flachenecker@uni-wuerzburg.de

ORCID ID: 0000-0002-0768-0294

Auswanderung an die Weichsel im frühen 15. Jahrhundert. Die Familie Lindwurm zwischen Würzburg und Thorn

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.001>

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung-Keine Bearbeitung Polen (CC BY-ND 3.0 PL) veröffentlicht.

Dr. habil. Helmut Flachenecker ist Lehrstuhlinhaber des Lehrstuhls für Fränkische Landesgeschichte der Julius-Maximilians-Universität Würzburg. Im Mittelpunkt seiner Untersuchungen stehen die Geschichte verschiedener Kircheninstitutionen (Mönche, Domherren) im Mittelalter, vor allem aber der Benediktiner- und Prämonstratenserorden, weiter die Entwicklung kleinerer Städte im mittelalterlichen und neuzeitlichen Franken, politische und kirchliche Machtzentren, die Heiligenverehrung in den mittelalterlichen Klöstern Mitteleuropas, Kulturtransformationen der Städtelandschaften im Vergleich sowie die Mission und die Evangelisierung in der Alten und Neuen Welt. Er ist Autor der folgenden Monografien: *Eine geistliche Stadt. Eichstätt vom 13. bis zum 16. Jahrhundert* (Eichstätter Beiträge 19, Regensburg 1988) und *Schottenklöster. Irische Benediktinerkonvente im hochmittelalterlichen Deutschland* (Quellen und Forschungen aus dem Gebiet der Geschichte 18, Paderborn 1995), Stipendiat der Nikolaus-Kopernikus-Universität in Thorn und Direktor der Forschungsstelle Deutscher Orden.

S

Stichworte: Thorn; Würzburg; Bürger; Ausreise; Neuansiedlung; innereuropäische Wanderungsbewegung

Z

Zusammenfassung. These/Ziel: Anhand weniger Beispiele aus dem frühen 15. sowie aus dem 17. und frühen 18. Jahrhundert kann die Ausreise von Bewohnern fränkischer Städte und Orte nach Thorn skizziert werden. Im Mittelpunkt steht die Würzburger Familie Lindwurm, näherhin ein Jost von Lindwurm, der am 4. Juli 1404 ein Empfehlungsschreiben des Würzburger Stadtrates ausgestellt bekam, das sich im Staatsarchiv in Thorn erhalten hat. **Forschungsmethode:** Literaturübersicht und Analyse von Archivquellen. **Ergebnisse/Schlussfolgerungen:** Die Motive für diesen Schritt bleiben leider letztlich unbekannt, eine Beziehung zum Deutschen Orden ist nicht erkennbar. Der Beitrag kann das große Thema der innereuropäischen Wanderungsbewegungen in einem Einzelbeispiel anschaulich machen.

Anfang des 15. Jahrhunderts befanden sich die Bürger der Stadt Würzburg in einer schwierigen politischen Lage. Ihre Bemühungen nach Unabhängigkeit gegenüber dem Bischof endeten in einer Niederlage. Der Versuch, mit Hilfe König Wenzels die Reichsunmittelbarkeit zu erreichen, erwies sich als Sackgasse. Die möglichen Konsequenzen für die Bürgerschaft lagen zwischen Neuanpassung, weiterem Beharren auf den kommunalen Rechten und Verlassen der Stadt. Gerade letzteres hat wohl ein Mitglied einer einflussreichen Würzburger Bürgerfamilie getan. Er hat Würzburg verlassen und wollte sich in Thorn ansiedeln.

Das bürgerliche Lager ist zwischen der Ratsschicht einerseits und der 'Gemeinde' andererseits gespalten und besaß selbstverständlich meist durchaus unterschiedliche Ziele. Die Sprecher der Gemeinde sind einerseits die in Würzburg heftig umstrittenen Zünfte, andererseits die Viertelsmeister als oberste Vertreter der – seit 1410 – acht Viertel der Stadt. Neben dem bürgerlichen Rat stand der seit 1265 belegte bischöfliche Rat, der seit 1289 aus je sechs weltlichen und geistlichen Räten bestand, dem späteren sogenannten Oberrat. Der städtische (Unter-)Rat versuchte – letztlich ohne das Ziel einer umfassenderen Freiheit zu erreichen – die Differenzen zwischen Bischöfen und dem Domkapitel bzw. bischöfliche Sedisvakanzen oder bischöfliche Doppelwahlen für eigene politische Ziele auszunutzen. Die Annäherung an die römischen Könige, 1303 mit Albrecht I. und 1397 mit Wenzel, blieben erfolglos.

Ob das Diktum 'Niederlage' der Bürger gegenüber den Stadtherren – wie man es beispielsweise auch aus den Bürgereiden herauslesen könnte¹ – aber wirklich sticht, bleibt die große Frage, denn auch nach der berühmten Niederlage bei Bergtheim von 1400 setzten sich die Stadträte beharrlich um kommunale Rechte ein und stritten dafür in wechselnden Bündnissen mit Bischof oder Domkapitel. Sicherlich dürfte der in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts einsetzende Auszug vermöglicher Bürgerfamilien aus der Stadt deren Wirtschaftskraft auf Dauer geschwächt haben – und damit auch ihr politisches Einflusspotential.

Während dieser Auseinandersetzungen mit Bischof und der Geistlichkeit haben sich viele wolhabende Bürger aus der Stadt verabschiedet, um zum einen politischen Repressionen, zum anderen aber verstärkten bischöflichen bzw. domkapitelischen Steuerforderungen zu entgehen. Bisweilen haben auch 'nur' einzelne Mitglieder die Stadt verlassen, die Familie selbst blieb nach wie vor in der Stadt präsent.

Als Karl IV. am 23. September 1357 von den Bürgern – als Zeichen einer temporären Niederlage – die Herausgabe von Ratsglocke und Schlüssel verlangte, begann eine 15jährige Zwischenphase, in der es fraglich bleibt, ob überhaupt ein Stadtrat existierte². Zwischen 1357 und 1372 lassen sich aber durchaus schlüssige

¹ H. Flachenecker, *Eid und Huldigung als Seismograph für die Beziehungen zwischen Bischof, Domkapitel und Bürgerschaft im spätmittelalterlichen Würzburg*, [w:] *Wirtschaft – Gesellschaft – Mentalitäten im Mittelalter. Festschrift zum 75. Geburtstag von Rolf Sprandel* (Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte 107), hrsg. von H.-P. Baum, Stuttgart 2006, S. 473–492.

² D. Willoweit, *Bischöfliche Stadtherrschaft und bürgerliches Ratsregiment in Würzburg*, [w:] *Stadt – Gemeinde – Genossenschaft. Festschrift für Gerhard Dilcher zum 70. Geburtstag*, hrsg. von A. Cordes, Berlin 2003, S. 103–106; idem, *Stadtverfassung und Gerichtswesen im mittelalterlichen Würzburg*, [w:] *Geschichte der Stadt Würzburg*, Bd. 1, hrsg. von U. Wagner, Würzburg 2001, S. 239f.

Argumente (Nutzung des Stadtsiegels) finden, dass die Bürgergemeinde weiterhin gemeinschaftlich agierte. Noch 1373 sind 37 (!) Zünfte mit ihren Siegeln in der Stadt belegt. Eine langfristig wirkende Konsequenz nach 1400 war konsequenterweise die völlige Beseitigung der Zünfte als politische Gruppe und die Übertragung von wirtschaftlichen Entscheidungen auf den Oberen Rat. Die Konfrontation mit dem Bischof entzündete sich an einem zunehmend eingesetzten Herrschaftsinstrument, nämlich den Steuern. Der zunehmende Finanzbedarf für Aufbau und Sicherung einer Herrschaft zwang zu einer erhöhten steuerlichen Belastung der Abhängigen. Dies äußerte sich in einer Bischofsstadt besonders dramatisch durch die Ungleichbehandlung von bürgerlichen und geistlichen Bewohnern. Die Reformen Bischof Johann I. versuchten in diesem Sinne mit der Hilfe einer neuen Viertelseinteilung die Kontrolle der Stadt zu verstärken, andererseits mit der Universitätsgründung 1402 ein die Wirtschaft stimulierendes Instrument hineinzubringen.

Zugleich sollten die Bürger dem Bischof jährlich 1000 Heller Sondersteuer auf zehn Jahre bezahlen. Dies führte dazu, dass viele wohlhabende Bürger die Stadt verließen und in Mainz, Nürnberg oder Frankfurt um ein Bürgerrecht nachsuchten. In einem Schreiben des Rates an den Mainzer Erzbischof bat dieser am 4. April 1357 um die Verweigerung der Bürgeraufnahme bei fünf namentlich genannten Personen³. Der Rat rekurrierte dabei auf die Verpflichtung der Bürger, die sie durch den Ratseid eingegangen seien⁴. Der Rat konnte effektiv nur versuchen, mit Hilfe einer hohen Auszugssteuer⁵ die Abwanderung in dem einen oder anderen Falle zu verhindern.

Die oben genannte Sondersteuer führte zu Zwistigkeiten unter den Bürgern. Eine von diesen Streitschlichtungen betrafen die Würzburger Bürger Engel Weybler, Johann Moler und Peter von Lindwurm (Lintwurm), die bei einem Zwist mit Fricz von Herrnzinken d. Ä. vermittelnd eingriffen⁶.

Im Folgenden soll es um die Familie „vom Lindwurm“ gehen. Die Lindwurm gehörten zu den führenden Familien in Würzburg. Sie besaßen einen Hof „zum Lindwurm“, der sich in der ehemaligen Enggasse (ab 1410 Gänheimer Viertel, heute: Ursulinergasse 1) befand. Dort, an der Südseite der Domstraße, lagen Höfe von Ministerialen und Münzer in einer Gemengelage. Die Mehrheit dieser Familien war sowohl in städtischen wie bischöflichen bzw. domkapitelischen Diensten⁷. Dort befand sich auch der Hof zum Lindwurm auf halben Wege zwischen Franziskanerkloster und Rathaus.

Außerdem hatten sie zahlreiche Eheverbindungen zu einflussreichen Familien. Dazu gehörte der Münzer Rüdiger von Schweinfurt, seit 1246 Würzburger Bürger,

³ Laut einer im Jahre 1945 verloren gegangenen Abschrift aus dem Ratsbuch 57 im Stadtarchiv Würzburg. – Auszüge bei H. Freiherr von und zu Heßberg, *Zur politischen Geschichte der Stadt Würzburg im 14. Jahrhundert*, Mainfränkisches Jahrbuch für Geschichte und Kunst, Bd. 8: 1956, S. 99f.

⁴ U. Wagner, *Würzburger Bürgereide im späten Mittelalter*, Würzburger Diözesangeschichtsblätter, Bd. 62/63: 2001, S. 510, 512.

⁵ Vgl. E. Isenmann, *Die deutsche Stadt im Mittelalter 1150–1550. Stadtgestalt, Recht, Verfassung, Stadtreジメント, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft*, Köln 2014, S. 542.

⁶ Stadtarchiv Würzburg Ratsurkunden 4472.

⁷ W. Schich, *Würzburg im Mittelalter. Studien zum Verhältnis von Topographie und Bevölkerungsstruktur*, Köln Wien 1977, S. 85, 256, 262f.; Th. Memminger, *Würzburgs Straßen und Bauten. Ein Beitrag zur Heimatkunde*, Würzburg 1921, S. 374.

der Guda von Lindwurm ehelichte. Nach Rüdigers Tod kam es zu Erbstreitigkeiten zwischen seiner Mutter und seinen drei namentlich nicht genannten Schwestern. In einem Ausgleich vom September 1261 erhielt Heinrich den Hof zum Lindwurm („curia Lintwrm“)⁸, sodass er in der Folgezeit oft auch als Heinrich von Lindwurm in den Quellen auftrat. Er gehörte dem Würzburger Stadtrat an und wurde letztmalig 1283 erwähnt. Seine drei Schwestern traten in den Konvent der Zisterzienserinnen von Himmelspforten ein, seine Mutter übergab dem Nonnenkonvent, wohl als Eintrittsgeld, 36 Joch Weinberge bei Thüngersheim⁹. Vielleicht sind zwei von ihnen mit jenen in der Liste der Himmelspfortener Nonnen um 1500 identisch¹⁰.

Ein möglicher Nachfahre Heinrichs war Konrad von Lintwurm (bel. 1310–1321), der seit 1319 im Rat saß. Zu diesem Zeitpunkt besaß die Familie mehrere Weinberge, Hof- und Häuserzinsen sowie Einnahmen aus Salzkästen. „Conradus dicto vom Linthwurme“ trat als Zeuge bei einem umfangreichen Güterverkauf auf¹¹. Seine Witwe Mergard suchte ebenfalls die Nähe des Nonnenkonvents von Himmelspforten. Sie übergab im August 1336 als Seelheilstiftung dem dortigen Konvent zur ewigen Nutznießung ihre Morgengabe von acht Morgen Weinbergen¹². Nach Mergards Tod bezeugten ihre Söhne im Dezember 1337, dass sie diese Memorialstiftung ihrer Mutter akzeptieren. Dies geschah in Anwesenheit von Bischof Otto, der wohl als Schutzherr der Zisterzienserinnen auftrat. Die Söhne hießen Konrad, Hans, Volk und Peter, allesamt Bürger von Würzburg¹³.

Konrads Sohn Hans (Johann) verließ Würzburg und siedelte sich in Nürnberg an. Seine anderen Söhne Konrad (bel. 1326–1346), Volk/Volko (bel. 1335–1337) und Peter (bel. 1337–1373) blieben in der Stadt¹⁴. Dies ist der erste belegte Auszug eines Familienmitglieds aus der Stadt.

Hans und seine Ehefrau Anne übergaben 1358 eine Seelheilstiftung an das lindwurmsche Hauskloster Himmelspforten. Es war ihr Hof im Dorf Niederpleichfeld. Peter und ein junger Hans („Henlin vom Lintwurm“) agierten dabei als Bürgen¹⁵. Margrethe (Grethe), die Ehefrau Konrads, hatte den Zisterzienserinnen eine weitere umfangreiche Güterschenkung zukommen lassen, auf die offensichtlich auch der Konvent von St. Agnes Anspruch erhob. Im Mai 1360 nun verzichteten die Nonnen von St. Agnes auf etwaige Ansprüche gegenüber der Tochter der Margrethe, Anne, welche die Übertragung an Himmelspforten unterstützte. Ob Anne selbst Nonne bei den Zisterzienserinnen war, lässt sich aus dieser Urkunde nicht erschließen¹⁶. Margrethe, nunmehr Konrads Witwe, schenkte Himmelspforten mehrere Weinberge. Im Gegenzug erhielt sie eine Pfründe im Kloster. Sie sollte im gleichen

⁸ *Urkundenregesten zur Geschichte des Zisterzienserinnenklosters Himmelspforten 1231–1400* (Quellen und Forschungen zur Geschichte des Bistums und Hochstifts Würzburg 14), bearb. von H. Hoffmann, Würzburg 1962, S. 84f., Nr. 29 (1261 September 4).

⁹ Heinrich hat diese Veräußerung vergeblich angefochten: *Urkundenregesten zur Geschichte...*, S. 90f., Nr. 36 (1267 August 1).

¹⁰ W. Schich, op. cit., S. 256.

¹¹ *Urkundenregesten zur Geschichte...*, S. 158–160, Nr. 133 (1319 Januar 29).

¹² *Ibidem*, S. 209f., Nr. 191 (1336 August 16).

¹³ *Ibidem*, S. 215f., Nr. 198 (1337 Dezember 12).

¹⁴ W. Schich, op. cit., S. 256.

¹⁵ *Urkundenregesten zur Geschichte...*, S. 333f., Nr. 342 (1358 Juni 16). An dieser Urkunde hängt auch sein Siegel: + S JOHIS VOM LINTWURM.

¹⁶ *Ibidem*, S. 339f., Nr. 348 (1360 Mai 15).

Versorgungsstatus wie eine Konventschwester sein und zur lebenslangen Nutzung ein Haus bei der Klosterkirche („munster“) erhalten. Ein nachträglicher Einbau einer Türe vom Haus in den Klausurbereich war verboten¹⁷.

Peter von Lindwurm trat im Januar 1357 als Siegler und Bürge in einem Verkauf eines Hofes aus Niederpleichfeld auf. Dabei übergaben die Weybler denselben an das Kloster Himmelsporten¹⁸. Wiederum als Bürge in einem Verkauf der hochverschuldeten Familie Zinck an die Zisterzienserinnen von Himmelsporten ist er im Dezember 1366 nachzuweisen¹⁹.

In dieser Generation lässt sich, auf der Basis des ältesten hochstiftisch-würzburgischen Lehenbuches (1303–1345), ein umfangreicher Lehensbesitz an bischöflichen Zehnten, Weingütern, ferner an einer Badestube und am Salzkasten feststellen. Um 1310 konnte ein Konrad von Lintwurm „dictus Koelterlin“ diese Badestube („stupa balnearum inter doleatores“) käuflich erwerben, zusätzlich zu Weingärten, die er von einem weiteren einflussreichen Bürger, Johannes vom Rebstock, erhalten hatte²⁰. Auf Lehensbasis besaß Konrad um 1317/18 einen halben „Zehnten in Augea Scotorum sitam“²¹. Die Brüder Konrad, Johannes und Peter von Lintwurm traten 1337/43 vermehrt als Lehensempfänger von Weinbergen, der bereits benannten Badestube sowie des Salzkastens auf. Ferner ging es um nicht spezifizierte Güter in Oberpleichfeld und „Witolzhausen“²². Erneut kam dabei ein Weingarten aus den Händen der diesen resignierenden Rebstock an die Lindwurm²³. Sie gehörten damit zu jenen Familien, die von den Bischöfen des 14. Jahrhunderts umfangreiche Lehen übertragen erhalten haben, deren Nutzungsrechte sie ihrerseits wieder an andere Familien verkauften, tauschten bzw. kauften.

Sie hatten Verbindungen zu den Rothenburgs, mit denen sie um 1319 gemeinsam über Zinseinnahmen auf zwei Würzburger Höfen (Cruso, Herman Wolfold) verfügten²⁴. Ferner waren sie mit den Weybler (Weibeler) verschwägert, die ebenfalls als Ratsmitglieder und Bürgermeister nachzuweisen sind²⁵. Ein Peter von Lintwurm war der Schwiegersohn der Hawse Grüzingein, die wiederum mit Conrat Weybler verheiratet gewesen war. Im Juni 1321 stritten sie sich um einen Überbau zwischen ihren Anwesen in der Semmelgasse²⁶.

Nicht nur mit den Zisterzienserinnen hatten die Lindwurm eine besondere Nähe, sondern auch mit dem Bürgerspital. Anlässlich eines Verkaufs einer Badestube an das Spital traten Johannes und Folko „von dem Lintwurme“ im Juni 1332 als Bürgen auf²⁷. Eventuell ist dieser Folko mit jenem bereits Genannten identisch, wobei damit die bei Winfried Schich angegebenen belegten Zeiten um drei Jahre

¹⁷ Ibidem, S. 342f., Nr. 352 (1360 August 17). Bestätigt S. 351, Nr. 358 (1362 Mai 28).

¹⁸ Ibidem, S. 313f., Nr. 320 (1357 Januar 21).

¹⁹ Ibidem, S. 370, Nr. 378 (1366 Dezember 22).

²⁰ *Das älteste Lehenbuch des Hochstifts Würzburg (1303–1345)* (Quellen und Forschungen zur Geschichte des Bistums und Hochstifts Würzburg 25), bearb. von H. Hoffmann, Würzburg 1972, S. 106, Nr. 1001.

²¹ Ibidem, S. 138, Nr. 1312.

²² Ibidem, S. 392 Nr. 4008–4012.

²³ Ibidem, S. 395 Nr. 4054.

²⁴ W. Schich, op. cit., S. 275.

²⁵ Ibidem, S. 289.

²⁶ *Urkundenbuch des Bürgerspitals Würzburg 1300–1499* (Fontes Herbipolenses 7), bearb. von E. Schöffler, Würzburg 1994, Nr. 13, S. 14: 1322 Juni 2.

²⁷ Ibidem, Nr. 18, S. 18: 1332 April 8.

nach vorne verlegt werden müssten. Der ebenfalls bereits erwähnte Peter von Lindwurm hängte im August 1358 sein Siegel an einen wegen großer Schulden erzwungenen Notverkauf des Würzburger Bürgers „Ecke von Santhove“²⁸. Erneut bei einem Verkauf von Gülden durch die Bürgerin Anne von Gostenhof trat im Mai 1382 Hans von Lindwurm als Bürge und Mitsiegler – zusammen u.a. mit einem Mitglied der Familie Weybler – auf²⁹. Andreas von Lindwurm ist 1385 dann wieder Bürge und Siedler bei einem Verkauf einer Korngülde durch die Familie Weybler an die Pfleger des Bürgerspitals³⁰.

Die Familie Lindwurm lässt sich mehrfach in den Würzburger Lehensbücher und Urbare des 14. und 15. Jahrhunderts nachweisen³¹. In einer undatierten Liste von Konventualinnen des Zisterzienserinnenklosters Himmelspforten sind zwei Mitglieder der Familie Lindwurm aufgeführt: Agnes von Lindwurm und Margareta von Lindwurm. Die Liste ist in einer Handschrift des 18. Jahrhunderts überliefert. Die wenigen, bei einigen Namen angegebenen Jahreszahlen verweisen auf eine Erstellung der Liste um bzw. nach 1500³². Letztlich bleibt es zum jetzigen Zeitpunkt völlig unklar, zu welchem Zeitpunkt Agnes und Margareta gelebt haben. Einzig die Nähe zu diesem Nonnenkloster zeigt die höhere Stellung der Familie in der Stadt. Die Beziehungen der Familie zu den Zisterzienserinnen reichen bis in die Mitte des 13. Jahrhunderts zurück³³.

Ein besonderer Fall stellt zweifellos der Fall des Würzburger Bürgers Jost (Jodokus, Jobst) Lindwurm dar. Dieser erhielt im Jahre 1404 – also vier Jahre nach der Niederlage der Bürger gegen den Bischof in der Schlacht von Bergtheim – vom Würzburger Rat ein Empfehlungsschreiben, indem um eine wohlgefällige Aufnahme in der Stadt Thorn (Toruń) gebeten wurde. Persönliche Beweggründe findet man in dieser Urkunde nicht, so dass ein Zusammenhang mit der Niederlage der Würzburger Bürgerschaft gegenüber dem Bischof als Ursache nur eine Vermutung bleiben kann. Es könnten auch familiäre Gründe innerhalb der unterschiedlichen Linien der Familie Lindwurm gewesen sein.

Diese Urkunde hat sich im Original im Thorner Stadtarchiv erhalten³⁴. Datiert ist die Urkunde auf den St. Ulrichstag, also auf den 4. Juli 1404. Aussteller sind Bürgermeister und Rat der Stadt Würzburg, Empfänger die Kollegen aus Thorn. Die Würzburger schildern die Bitte eines gewissen Jost von Lindwurm. Dieser will sich in Thorn niederlassen, vermutlich will er dort eine Thornerin (?) heiraten („zu elichen dingen zugriffen“) und für immer in der Stadt bleiben. Der Würzburger Rat bestätigte nun, dass Jost ehelich in Würzburg geboren sei und dort im hohen Ansehen

²⁸ Ibidem, Nr. 65, S. 61: 1358 August 9.

²⁹ Ibidem, Nr. 123, S. 111: 1382 Mai 23.

³⁰ Ibidem, Nr. 134, S. 120: 1385 April 6: Siegel ist erhalten.

³¹ http://www.historisches-unterfranken.uni-wuerzburg.de/db_swu.php [abgerufen 2018 Juni 8]. Eingabe „Lindwurm“ in das Feld „Freitext“. Die Trefferquote liegt bei 11 Eingaben für den Zeitraum 1135 bis 1411.

³² Laut H. Thurn, *Bestand bis zur Säkularisierung: Erwerbungen und Zugänge bis 1803*, Wiesbaden 1994 (Die Handschriften der Universitätsbibliothek Würzburg, Bd. 5), Bd. 5, S. 82f.: „Nach Handwerker kommt der Band aus der Sammlung der Fabricii. Er wurde 1764 für das Jesuitenkolleg neu zusammengestellt und mit einem Inhaltsverzeichnis versehen. Gamans tritt als Schreiber auf“.

³³ *Würzburg, Staatsarchiv – Himmelspforten, Kloster (1231–1781) (fond) Signature: Urkunden 1261 September 4*, monasterium.net [online], [Zugang 22 II 2016]. Zugang zum World Wide Web: <http://monasterium.net/mom/search?q=Lindwurm&sort=date&arch=DE-StAW&col=HimmelspfortenOCist>.

³⁴ Archiwum Państwowe w Toruniu (weiter: APT), Katalog III, Nr. 4203 [alte Sign. 897 Nachträge Rep. B. III].

stehe. Er stamme auch aus einer angesehenen Familie und habe gute Kontakte zu anderen bedeutenden Familien in der Stadt. Deshalb bitten die Würzburger ihre Kollegen, Jost gut aufzunehmen und in seinem Begehren zu unterstützen. Er besitze einen guten Leumund und könne daher vorbehaltlos unterstützt werden.

Gesiegelt war die Urkunde mit dem Würzburger Stadtsiegel, allerdings ist dasselbe nicht mehr vorhanden bzw. war eventuell niemals daran angehängt. Überbringer der Urkunde ist Jost von Lindwurm persönlich, der sich damit beim Rat der Stadt Thorn vorstellte und um Aufnahme bat.

Damit unterschied sich das Empfehlungsschreiben von Lindwurm von einem weiteren für einen Nördlinger Bürger, der ein allgemeines Schreiben seines Stadtrates, datiert auf den 14. August 1405, vorweisen konnte, das nicht ausdrücklich an den Thorer Rat gerichtet war. Auch hier fehlt das Siegel: „Wir die Burg(er) maister und der Ratt der Stat zu Noerdlingen Bekennen vnd bezuegen offenlich mit disem brief ... das Chuntz Wagner V(eit)lin Wagners vnsers mitburgers sun ain reht eekürt vnd frey geborn ist ... Darvmb bitten wir alle die, die mit disem brief besucht werden, daz ir den vorgenannten vnser stat kinden Chuntzen vnd Sitzen³⁵ Wagnern gebrudern in iren sachen durch vnser dienst willen gunstlich vnd fuerderlich sein wollent ... unser stat Insigel offenlich tuen hengen ...“³⁶. Es bleibt unklar, ob beide Brüder, Konrad und Sixtus, ebenfalls nach Thorn gekommen sind. Der Nördlinger Rat bestätigt die eheliche und freie Geburt der beiden, ohne aber, wie im Würzburger Fall, um eine gütige Aufnahme in der neuen Stadt zu bitten.

Bisher unmöglich ist der Nachweis des Jost von Lindwurm in Thorn. Weder die Mündelbücher aus den Jahren 1376–1429³⁷ noch die Schoßbücher und Lastenverzeichnisse aus der Altstadt von 1394 bis 1435³⁸ noch das Schöffnenbuch der Altstadt Thorn³⁹ kennen den Namen Lindwurm. Es fehlt auch jeglicher Hinweis auf Würzburg. Somit ist es letztlich gar nicht klar, ob Jost von Lindwurm tatsächlich in Thorn Fuß gefasst hatte. Die im Thorer Stadtarchiv erhaltene Urkunde ist der einzige Hinweis, dass das Würzburger Empfehlungsschreiben tatsächlich in die Stadt an der Weichsel gelangt ist.

Das Thorer Stadtarchiv enthält eine Reihe von Empfehlungs-, Geburts- und Lehrbriefe sowie Taufzeugnisse für den langen Zeitraum von 1339 bis 1868. Einige wenige deuten in der Frühen Neuzeit auch auf fränkische Städte zurück, so 1644 auf Schweinfurt, 1715 auf Kulmbach, 1724 auf Nürnberg, 1727 auf Schweinfurt, 1741 auf Bayreuth, 1771 auf Dinkelsbühl⁴⁰. Im Falle des Schweinfurters Johannes Mathias Schöner bestätigt die Zunft der Ledelbeutelhersteller, dass Schöner im September 1630 den Handwerksbrief des „Seckler vnndt Beuthler handwerck“

³⁵ Sytzen war ein Bruder des Chuntz.

³⁶ APT, Katalog III, Nr. 4218.

³⁷ *Księgi małoletnich z lat 1376–1429. Mündelbücher aus den Jahren 1376–1429* (Źródła do dziejów średniowiecznego Torunia = Quellen zur Geschichte des Mittelalterlichen Thorns 2), hrsg. von K. Mikulski und J. Tandecki, Toruń 2002.

³⁸ *Księgi szosu i wykazy obciążeń mieszkańców Starego Miasta Torunia z lat 1394–1435. Schoßbücher und Lastenverzeichnisse der Einwohner der Altstadt Thorn von 1394 bis 1435* (Źródła do dziejów średniowiecznego Torunia = Quellen zur Geschichte des Mittelalterlichen Thorns 1), hrsg. von K. Mikulski, J. Tandecki und A. Czacharowski, Toruń 2002.

³⁹ K. Kopiński und J. Tandecki (Hg.), *Księga Ławnicza Starego Miasta Torunia (1456–1479). Liber Scabinorum Veteris Civitatis Torunensis (1456–1479)* (Towarzystwo Naukowe w Toruniu Fontes 99), hrsg. von K. Kopiński und J. Tandecki, Toruń 2007.

⁴⁰ APT, Katalog III, Nr. 5035, 5210, 5251, 5505, 5929, 6245 [alte Sign. 897 Nachträge Rep. B. III].

abgelegt hat. Deshalb wenden sich die Schweinfurter Beutelmacher an die Thorner Kollegen, damit sie wissen, dass Schöner bereits ausgelernt hat und daher kein Geselle mehr ist. Unklar bleibt, ob Schöner dann in die entsprechende Thomer Zunft aufgenommen worden ist⁴¹.

Beim Schweinfurter Schuhmacher Johann Paulus Popp wurde, wie bei Schöner, die eheliche Geburt im Empfehlungsschreiben angegeben. Sein Geburtsbrief, mit dem er nach Thorn gekommen ist, bestätigt ihm, dass er Deutscher und Franke sei: „... vnd Teutsch Fränckischen Geblüts vnd Herkommens“⁴². Beim Schreiner Jakob Hohlmann, der aus der Nähe des Ortes Auhausen (heute Landkreis Donau-Ries), wird ausdrücklich darauf hingewiesen, dass er sich um 1713 in Thorn, in Polnisch-Preußen, niedergelassen habe und er nun einen Geburtsbrief von zu Hause benötige, um in Thorn das Bürgerrecht erlangen zu können. Deshalb machte sich sein in Auhausen lebender Bruder, David Hohlmann, auf, vom markgräflichen Klosterverwalter eine entsprechende Bestätigung zu erhalten, die dann auch – auf unbekanntem Wege – nach Thorn gelangt ist⁴³.

Diese wenigen Beispiele aus dem frühen 15. sowie aus dem 17. und frühen 18. Jahrhundert zeigen die Ausreise einiger nichtadeliger Personen aus fränkischen Städten und Orten nach Thorn. Wir kennen deren Motive leider nicht, bei Lindwurm könnte eine politische Notwendigkeit vermutet werden, aber sicher ist auch das nicht. In den vorgestellten Fällen ist keine Beziehung zum Deutschen Orden erkennbar. Dieser Beitrag konnte nur auf das Thema der innereuropäischen Wanderungsbewegungen, hier zwischen den Gebieten um den Main an die Weichsel, aufmerksam machen. Weitere Untersuchungen sind von Nöten!

⁴¹ APT, Katalog III, Nr. 6245: 1644 November 29 [alte Sign. 897 Nachträge Rep. B. III].

⁴² APT, Katalog III, Nr. 5251: 1727 März 28 [alte Sign. 897 Nachträge Rep. B. III].

⁴³ APT, Katalog III, nr. 4945: 1713 März 28 [alte Sign. 897 Nachträge Rep. B. III]: „... außerhalb Landes in dem Pohnischen Preußen vnd zwar speciatim in loblicher statt Thorn, sich häufigh niedergelaßen vnd nun mehr seiner ehelichen geburth vnd ehrlichen freyen herkomens halber, kundschafft ... zur erlangung des burgerrechts in wohlbesagten Thoren ...“.

Text der Urkunde

Archiwum Państwowe w Toruniu, Katalog III, Nr. 4203: 1404 Juli 4

Den erbern wissen vnd fursichtigen mannen, den Burgermeistern vnd dem Rate vnd den Burgern gemeinlichen armen vnd rychen der Statt zu Toran, vnsern lieben besondern fründen, enbiten wir die Burgermeister Rate vnd die Burger gemeinlichen arme vnd ryche der Stat zu Wirczburg vnser fruntliche willige dinst. Ersamen lieben fründe, vns hot furbracht der Ersam vnser lieber besunder Jöst vom Lintwurm, wiser dicz brieffs, wie das er willen sich by uch zu seczen vnd zu elichen dingen zugriffen vnd sin leptage by uch zu vertriben. Sol ewer erberkeit wissen das derselbe Jost vom Lintwurm by vns zu Wirczburg geboren ist, vnd von vatter vnd von muter ein rechte ee kint ist, vnd ist auch von den alten guten geslehten herkumen vnd hot auch noch gute erbere frunde by vns in vnser stat wonende vnd siczende. Vnd der vorgenan(t) Jost hot sich auch by vns zu Wirczburg vnd anderswo, wo er gewandert hot, so erberlichen vnd fruintlichen gehalten, dorumb wir ynn libes vnd alles guten wol gunen. Bitten wir vnser aller vnd uwer iclichs besondern fruntschafft vnd erberkeit mit ganzem flisse, das ir dem vogenante(n) Josten vom Lintwurm gunstliche vnd vorderliche vnd in allen sinen sachen noch furlegunge sin rede wozu er uwer bedorffe, des besten gerate vnd beholffen wollent sin. Doran erzeiget ir vns besunder lieb vnd fruntschafft vnd wollen daz alleczit vmb vch vnd die uweren mit willen gern verdinen, wo ir des begerent in seineliche oder in merern sachen. Geben vnter der Stat zu Wirczburg Insigele das wir an disen brieff haben heysse(n) hencken an sant Vlrichs tag. Anno do(mi)ni millesimo quadingentesimo Quarto.

Bibliographie

Flachenecker, Helmut. 2006. „Eid und Huldigung als Seismograph für die Beziehungen zwischen Bischof, Domkapitel und Bürgerschaft im spätmittelalterlichen Würzburg.“ In *Wirtschaft – Gesellschaft – Mentalitäten im Mittelalter. Festschrift zum 75. Geburtstag von Rolf Sprandel* (Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte 107), hrsg. von Hans-Peter Baum / Rainer Leng, 473–492. Stuttgart: Franz Steiner.

Heßberg, Hanns Freiherr von und zu. 1956. „Zur politischen Geschichte der Stadt Würzburg im 14. Jahrhundert.“ *Mainfränkisches Jahrbuch für Geschichte und Kunst* 8: 96–106.

Hoffmann, Hermann, bearb. von. 1962. *Urkundenregesten zur Geschichte des Zisterzienserinnenklosters Himmelspforten 1231–1400* (Regesta Herbipolensia 4). Würzburg: Schönigh.

Hoffmann, Hermann, bearb. von. 1972. *Das älteste Lehenbuch des Hochstifts Würzburg (1303–1345)* (Quellen und Forschungen zur Geschichte des Bistums und Hochstifts Würzburg 25). Würzburg: Schönigh.

Isenmann, Eberhard. 2014. *Die deutsche Stadt im Mittelalter 1150–1550. Stadtgestalt, Recht, Verfassung, Stadtre Regiment, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft*. Köln: Böhlau.

Kopiński, Krzysztof, und Tandecki, Janusz, hrsg. v. 2007. *Księga Ławnicza Starego Miasta Torunia (1456–1479). Liber Scabinorum Veteris Civitatis Torunensis (1456–1479)* (Towarzystwo Naukowe w Toruniu Fontes 99). Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Memminger, Thomas. 1921. *Würzburgs Straßen und Bauten. Ein Beitrag zur Heimatkunde*, Würzburg: Gebrüder Memminger Verlagsbuchhandlung.

Mikulski, Krzysztof, Tandecki, Janusz, und Czacharowski, Antoni, hrsg. v. 2002. *Księgi szosu i wykazy obciążeń mieszkańców Starego Miasta Torunia z lat 1394–1435. Schoßbücher und Lastenverzeichnisse der Einwohner der Altstadt Thorn von 1394 bis 1435* (Źródła do dziejów średniowiecznego Torunia = Quellen zur Geschichte des Mittelalterlichen Thorns 1), Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Mikulski, Krzysztof, und Tandecki, Janusz, hrsg. v. 2002. *Księgi małoletnich z lat 1376–1429. Mündelbücher aus den Jahren 1376–1429* (Źródła do dziejów średniowiecznego Torunia = Quellen zur Geschichte des Mittelalterlichen Thorns 2), Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Ohne Titel. Nr. 4203. Catalog III der Empfehlungs-, Geburts- und Lehrbriefe auch Taufzeugnisse 1339 bis 1868, Archiwum Państwowe w Toruniu, Polska.

Ohne Titel. Nr. 4218. Catalog III der Empfehlungs-, Geburts- und Lehrbriefe auch Taufzeugnisse 1339 bis 1868, Archiwum Państwowe w Toruniu, Polska.

Ohne Titel. Nr. 4945. Catalog III der Empfehlungs-, Geburts- und Lehrbriefe auch Taufzeugnisse 1339 bis 1868, Archiwum Państwowe w Toruniu, Polska.

Ohne Titel. Nr. 5035. Catalog III der Empfehlungs-, Geburts- und Lehrbriefe auch Taufzeugnisse 1339 bis 1868, Archiwum Państwowe w Toruniu, Polska.

Ohne Titel. Nr. 5210. Catalog III der Empfehlungs-, Geburts- und Lehrbriefe auch Taufzeugnisse 1339 bis 1868, Archiwum Państwowe w Toruniu, Polska.

Ohne Titel. Nr. 5251. Catalog III der Empfehlungs-, Geburts- und Lehrbriefe auch Taufzeugnisse 1339 bis 1868, Archiwum Państwowe w Toruniu, Polska.

Ohne Titel. Nr. 5505. Catalog III der Empfehlungs-, Geburts- und Lehrbriefe auch Taufzeugnisse 1339 bis 1868, Archiwum Państwowe w Toruniu, Polska.

Ohne Titel. Nr. 5929. Catalog III der Empfehlungs-, Geburts- und Lehrbriefe auch Taufzeugnisse 1339 bis 1868, Archiwum Państwowe w Toruniu, Polska.

Ohne Titel. Nr. 6245. Catalog III der Empfehlungs-, Geburts- und Lehrbriefe auch Taufzeugnisse 1339 bis 1868, Archiwum Państwowe w Toruniu, Polska.

Schich, Winfried. 1977. *Würzburg im Mittelalter. Studien zum Verhältnis von Topographie und Bevölkerungsstruktur* (Städteforschung A/3), Köln Wien: Böhlau.

Schöffler, Ekhard, bearb. von. 1994. *Urkundenbuch des Bürgerspitals Würzburg 1300–1499* (Fontes Herbipolenses 7), Würzburg: Schöningh.

Stadtarchiv Würzburg Ratsurkunden, Stadtarchiv Würzburg, Deutschland.

Thurn, Hans. 1994. *Bestand bis zur Säkularisierung: Erwerbungen und Zugänge bis 1803*, (Die Handschriften der Universitätsbibliothek Würzburg 5), Wiesbaden: Harrassowitz.

Urkunden 1261 September 4. 4472. *Würzburg Himmelsporten, Kloster (1231–1781)*. monasterium.net [online], [Zugang 22 II 2016]. Zugang zum World

Wide Web: http://monasterium.net/mom/search?q=Lindwurm&sort=date&arch=DE-StAW&col=HimmelspfortenOCist_

Wagner, Ulrich. 2001. „Würzburger Bürgereide im späten Mittelalter.“ Würzburger Diözesangeschichtsblätter 62/63: 505–526.

Willoweit, Dietmar. 2001. „Stadtverfassung und Gerichtswesen im mittelalterlichen Würzburg.“ In *Geschichte der Stadt Würzburg* Bd. 1, hrsg. von Ulrich Wagner, 233–249. Stuttgart: Theiss.

Willoweit, Dietmar. 2003. „Bischöfliche Stadtherrschaft und bürgerliches Ratsregiment in Würzburg.“ In *Stadt – Gemeinde – Genossenschaft. Festschrift für Gerhard Dilcher zum 70. Geburtstag*, hrsg. von Albrecht Cordes, 103–115. Berlin: Erich Schmidt Verlag GmbH & Co.

Erhalten: 27 III 2018

Akzeptiert: 2 VIII 2018

Helmut Flachenecker

Uniwersytet Juliusza Maksymiliana w Würzburgu

e-mail: helmut.flachenecker@uni-wuerzburg.de

ORCID ID: 0000-0002-0768-0294

Dr hab. Helmut Flachenecker jest przewodniczącym Historii Regionalnej Frankonii na Uniwersytecie w Würzburgu. Jego główne tematy badawcze to: historia instytucji religijnych (mnichów, kanoników) w średniowieczu, zwłaszcza zakonów benedyktynów i norbertanów; rozwój małych miast we Frankonii w średniowieczu i czasach nowożytnych; miejsca władzy – centra rządów politycznych i kościelnych; czczenie świętych w średniowiecznych klasztorach środkowoeuropejskich; kulturowe transformacje krajobrazów w perspektywie porównawczej; misja i ewangelizacja w Starym i Nowym Świecie. Opublikował następujące monografie: *Eine geistliche Stadt. Eichstätt vom 13. bis zum 16. Jahrhundert* (Eichstätter Beiträge 19, Regensburg 1988) i *Schottenklöster. Irische Benediktinerkonvente im hochmittelalterlichen Deutschland* (Quellen und Forschungen aus dem Gebiet der Geschichte 18, Paderborn 1995). Jest stypendystą naukowym Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu – dyrektorem Centrum Badań Historii Zakonu Krzyżackiego („Forschungsstelle Deutscher Orden“).

Emigracja nad Wisłę na początku XV wieku. Rodzina Lindwurm między Würzburgiem a Toruniem

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.001>

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłącznej licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 3.0 Polska (CC BY-ND 3.0 PL).

S **tychworte:** Toruń; Würzburg; obywatel; wyjazd; przesiedlenie; wewnątrz europejska migracja

S **treszczenie. Teza/Cel:** Na podstawie kilku przykładów z początku XV oraz z XVII i początku XVIII w. można naszkicować wyjazd mieszkańców frankońskich miast do Torunia. Nacisk położony jest na wüzburgską rodzinę Lindwurm, dokładnie Josta z Lindwurm, której Rada Miejska z Würzburga wydała list polecający z 4 lipca 1404 r., który zachował się w Archiwum Państwowym w Toruniu. **Metoda badawcza:** Przegląd literatury i analiza archiwalnych źródeł. **Wyniki/Wnioski:** Motywy opuszczenia regionu macierzystego pozostają nieznanne, związek z zakonem krzyżackim nie jest rozpoznawalny. Artykuł może zilustrować na jednym przykładzie duże zagadnienie migracji wewnątrz europejskich.

Helmut Flachenecker

Uniwersytet Juliusza Maksymiliana w Würzburgu

e-mail: helmut.flachenecker@uni-wuerzburg.de

ORCID ID: 0000-0002-0768-0294

Dr. phil. habil., M.A. Helmut Flachenecker is the head of the Chair for Franconian Regional History on University of Wuerzburg. His main research topics are: history of religious institutions (monks, canons) in the medieval empire, especially Benedictines and Premonstratensians; Sites of Power – centres of political and ecclesiastical governments and the cultural transformations of landscapes in a comparative perspective. He published the following monographs: *Eine geistliche Stadt. Eichstätt vom 13. bis zum 16. Jahrhundert* (Eichstätter Beiträge 19, Regensburg 1988) and *Schottenklöster. Irische Benediktinerkonvente im hochmittelalterlichen Deutschland*, (Quellen und Forschungen aus dem Gebiet der Geschichte 18, Paderborn 1995). He is a research scholar at Nicolaus Copernicus University in Torun – Director of the Research Center for the History of the Teutonic Order (“Forschungsstelle Deutscher Orden”).

Emigration to the area upon the Vistula River in the early 15th century: the Lindwurm family between Würzburg and Thorn

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.001>

The text is available under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 3.0 Poland (CC BY-ND 3.0 PL).

S **tichworte:** Toruń; Würzburg; citizen; departure; resettlement; intra-European migration

S **ummary. Aim:** On the basis of a few examples from the early 15th as well as from the 17th and early 18th centuries, the departure of residents of Franconian-towns and places to Thorn can be sketched. The focus is made on the Würzburg family of Lindwurm, more closely on Jost of Lindwurm, whom the Würzburg City Council gave a letter of recommendation, dated on July 4, 1404, which has been preserved in the city archives of Toruń. **Research method:** Literature review and analysis of archival sources. **Results/Conclusions:** The motives for leaving the home region remain unknown, connections with the Teutonic Order are not recognizable. The article can illustrate in the major problem of intra-European migration.

Karol Łopatecki

University of Białystok. Faculty of History and Sociology

e-mail: karollopatecki@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7921-9421

Kriegsbericht und Memorial – the first military work of Albrecht Hohenzollern¹

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.002>

The text is available under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Poland (CC BY-ND 3.0 PL).

Dr hab. Karol Łopatecki is an adjunct at the Institute of History and Political Sciences of the University of Białystok. His interests concern the history of law, the history of military organization with particular emphasis on the theory of state financial capability and the military revolution. He also conducts research on the cartography as well as regional history of Podlasie and the Branicki family. He is the author of 13 scientific monographs and source editions such as *Organization, law and discipline in the Polish and Lithuanian mass mobilization/ pospolite ruszenie (up to the mid-seventeenth century)* (Białystok 2013) and *Disciplina militaris in the armies of the Polish-Lithuanian Commonwealth until the mid-17th century* (Białystok 2012). He is the co-author of a two-volume publication *Maps and plans of the 17th century in the archives in Stockholm*, vol. 1–2 (Warsaw 2011). He manages the grant of the National Center for Science Sonata titled “The military revolution as a factor modernizing the treasury and organization of the Polish-Lithuanian state against the European background.”

K

Key words: Albrecht Hohenzollern; military treatise; Renaissance writings; military art of the 16th century; auctions

S

Summary. Aim: The purpose of the article is to determine the authorship of the manuscript *Kriegsbericht und Memorial*, which was put up for auction in 2014 by Sotheby's and the presentation of the manuscript. **Research method:** A formal analysis of the manuscript supplemented by a review of the literature of the subject matter. **Results/Conclusions:** As a result of the analysis, it is highly probable that the author of the *Kriegsbericht und Memorial* is Albrecht Hohenzollern and that it was the initial basis for the creation of the work *Kriegsordnung* donated to Sigismund August in 1555. This work after the death of the first Prussian duke found itself in the personal library of the wife of Albrecht Hohenzollern – Maria Eleonora Jülich-Kleve-Berg. This book is also recorded in the library registers of the Prussian-Brandenburg rulers from Königsberg, which were made in the years 1700 and 1720. Probably, the book was owned by Wilhelm Christian Karl, the duke

¹ The article was written as part of the research project of the National Centre for Science SONATA, no. 2016/23/D/HS3/03210 titled “Military revolution as a modernization factor of the treasury and organization of the Polish-Lithuanian state against the European background”.

of Solms-Braunfels. The manuscript was known to historians in the first half of the 19th century. In 1845, Ernst Oswald Mentzel noted that the manuscript was in the possession of Hermann von Gansauge.

The communication was written as inspired by the auction carried out by the Sotheby's company on 8 July 2014. During the auction 65 medieval and Renaissance documents were exhibited. Among them, under entry number 43 there appeared a manuscript: *ALBRECHT OF BRANDENBURG, KRIEGSBERICHT UND MEMORIAL, ON THE COMPOSITION OF THE ARMY, IN GERMAN, ILLU-MINATED MANUSCRIPT ON PAPER [NORTH-EAST GERMANY OR POLAND (PROBABLY KÖNIGSBERG), DATED 1550]*². Undoubtedly, the information about the hitherto unknown work of the first Prussian duke is a very important event for the researchers of the 16th century political, military and cultural history. I would like to present the data necessary for the auction and complement them with the information concerning the above mentioned manuscript³.

Albrecht Hohenzollern (1490–1568) was the first secular ruler of the Duchy of Prussia. As the grand master of the Teutonic Order he carried out the secularization, and in 1525 he paid homage to the Polish king Sigismund I the Old⁴. In historiography he is also known as a military theorist, who in 1555 wrote in German one of the most important Renaissance treatises titled *Kriegsordnung*⁵. The book was not printed, but one of the manuscripts was given to Sigismund II August, the ruler of the Polish-Lithuanian Commonwealth. In 1561 the translation of the work into Polish by the royal secretary Maciej Strubicz was finished⁶.

It has been believed so far that the work was the only work concerning military matters written by the duke. The situation changed in 2009, when the Sotheby's company brought under the hammer and sold the manuscript of Albrecht Hohenzollern, not recorded in historiography so far⁷. Despite bearing the identical title (*Kriegsordnung*), the manuscripts differed significantly from each other. The work, divided into six books (I–VI) and richly decorated, was purchased by the *Ernst von Siemens Kunststiftung* foundation; next, it was donated to *Staatsbibliothek* in

² Vide: <http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2014/medieval-renaissance-manuscripts-l14240/lot.43.html> [Accessed August 11, 2014].

³ The team of scholars describing the manuscript was not recorded, but the people responsible for providing additional information about the manuscript are: the head of the department of medieval manuscripts and Jewish ceremonial art – Camilla Previtè along with the deputy head and senior specialist for medieval manuscripts Mara Hofmann.

⁴ M. Biskup, *Geneza i znaczenie hołdu pruskiego 1525 roku*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, Vol. 19: 1975, no. 4, pp. 407–424.

⁵ M. Jähns, *Geschichte der Kriegswissenschaften. Vornehmlich in Deutschland*, Vol. 1, München-Leipzig 1889, pp. 516–524; B. Burliga, „Ordunki” versus „arkebuzy dymiące”: tradycja i nowoczesność w Księgach o rycerskich rzeczach (*Kriegsordnung*) księcia Albrechta von Hohenzollerna, [in:] *Organizacja armii w nowożytnej Europie. Struktura – urzędy – prawo – finanse*, ed. K. Łopatecki, Zabrze 2011, pp. 47–62.

⁶ J. Nowakowa, *Księża Albrechta „Księgi o rycerskich rzeczach a sprawach wojennych” w tłumaczeniu Macieja Strubicza z 1561 r.*, *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, Vol. 28: 1985, pp. 71–87.

⁷ The price of the book was established at 70 000–100 000 British pounds. At the auction conducted July 7, 2009 reached the amount of 289 250 British pounds. Vide: <http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2009/western-manuscripts-and-miniatures-and-the-korner-sale-l09740/lot.25.html> [Accessed August 12, 2011].

Berlin, where it is now available to the public⁸. The remaining four books (VII–X) are preserved in the British Library in London, as a separate manuscript⁹.

In comparison with the monumental treatise of Albrecht Hohenzollern, the work auctioned in 2004 is relatively small. The manuscript consists of 133 pages, one hundred-seventeen of which include the written text (for the sake of comparison the books I–VI of *Kriegsordnung* consists of 381 pages, while books VII–X – 225 pages). The content is divided into five parts: the introduction (pp. 2–5), the description of officers and members of the army (pp. 5–90), siege activities (pp. 91–102), military law and courts (pp. 103–111), questions connected with conscription and soldier's pay (pp. 112–117). The second part is essential as it presents the responsibilities of *Obirstenn Feldhauptmann* (pp. 5v–33; 102 articles), next: *Obirsten Leutinandt* (pp. 33v–36; 9 articles), *FeldtMarschalck* (pp. 36v–43; 30 articles), *Wach vnd Quartirmeister* (pp. 44–48v; 20 articles), *Quartirmeister* (pp. 48v–50v; 10 articles), *Reuterhauptleutenn* (pp. 51–60; 26 + 3 articles), *Reuterhauptleutenn In gemeyn* (pp. 60–60v; 3 articles), *Obirsten* (pp. 61–68; 31 articles). Next, the duties of lower-rank officers of regiments and regular soldiers are presented. The work includes five whole-page illustrations (pp. 2ver., 6, 33ver., 36ver., 61,78) showing military officials¹⁰.

The author did not reveal his name – neither on the title page nor in the main text. The presence of the coat of arms of the Prussian duke with the eagle of the Hohenzollerns along with the letter “S” from the name of King Sigismund (pp. 2v – see picture 1) is the evidence that Albrecht Hohenzollern was the author of the manuscript. Moreover, at the beginning of the work (p. 6) there is a picture of the duke standing in the armour embellished with vertical gilded stripes (without a helmet)¹¹. The arrangement (of the coat of arms and the portrait of Albrecht) is identical with the one identified in 2009 by Pamela Porter in the work *Kriegsordnung*¹². Obviously, it is risky to assume that the author of the treatise is the Prussian duke on the basis of the above mentioned information. Moreover, this assumption is also attractive commercially – it may significantly increase the value of the book¹³. The portrait itself,

⁸ Staatsbibliothek zu Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Ms. boruss. fol. 1254; E. Ovegaaauw, *Die „Kriegsordnung“ des Markgrafen Albrecht von Brandenburg-Ansbach. Eine Neuerwerbung der Staatsbibliothek zu Berlin*, Bibliotheks Magazin, Vol. 3: 2011, pp. 62–68.

⁹ British Library, MS Harley 1413; P. Porter, *A Fresh Look at Harley MS. 1413: 'A Book ... fairly written in the German or Switz language*, The Electronic British Library Journal, Vol. 8: 2009, pp. 1–12. Vide: K. Łopatecki, *Twórczość wojskowa Albrechta Hohenzollerna. Uwagi nad trzema manuskryptami przypisanymi w latach 2009–2014 Albrechtowi Hohenzollernowi*, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, Vol. 59: 2015, pp. 163–188.

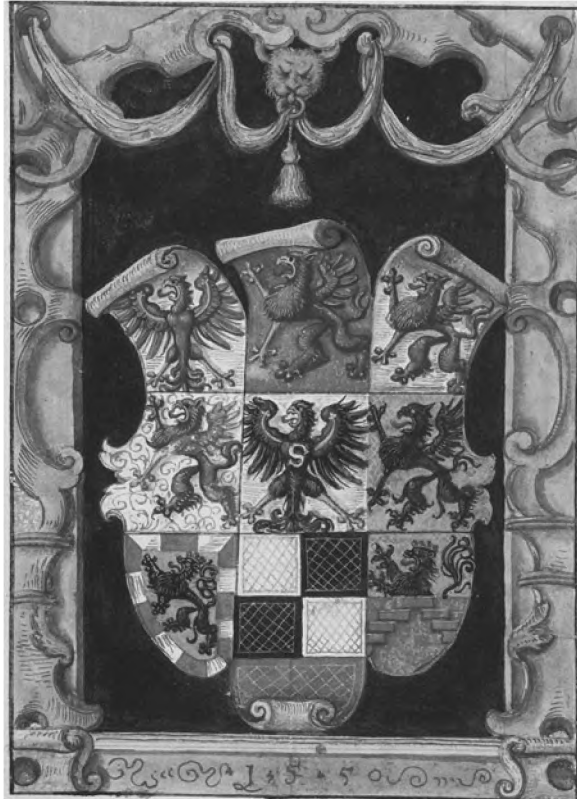
¹⁰ Staatsbibliothek zu Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Ms. boruss. qu 574; *Erwerbungen von 1997 bis 2017*, http://staatsbibliothek-berlin.de/fileadmin/user_upload/zentrale_Seiten/handschriftenabteilung/abendlaendische_handschriften/pdf/Erwerbungen.pdf [Accessed February 17, 2018], pp. 170–171.

¹¹ As it was noticed by the team describing the manuscript *Kriegsbericht und Memorial*, the armour worn by the duke in the picture may be identified with the figure from the portrait of the duke included in the work *Kriegsordnung*. Vide: Staatsbibliothek zu Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Ms. boruss. fol. 1254, s. 5; Z. Fuiński, *Garnitur zbroi*, *Studia do Dziejów Dawnego Uzbrojenia i Ubioru Wojskowego*, Vol. 9–10: 1988, pp. 127–128.

¹² P. Porter, op. cit. 1–12; K. Łopatecki, *Military Works of Albert of Hohenzollern. Comments on the Three Manuscripts Attributed to Albert of Hohenzollern in the Years 2009–2014*, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, Vol. 61: 2017, Special Issue, p. 257.

¹³ We should also remember that in the Königsberg library collection of Albrecht Hohenzollern there appears also a woodcut portrait of Duke Albrecht (by Lucas Cranach the Younger) and portraits placed in the medallions of the frameworks in the silver library. Works with such decorations were not made by the Prussian duke. However, in the collection there are no works including portraits in manuscript. J. Tondel, *Srebrna Biblioteka księcia Albrechta Pruskiego i jego żony Anny Marii*, Warszawa 1994, pp. 14, 36, 90, 122.

which corresponds with the image of the Prussian duke¹⁴, may show a different person. The brown-haired man in the portrait with the left hand on the handle of the sword recalls the images of Albrecht II Alcibiades (1522–1557)¹⁵. Filigrees in the book are in the shape of a sceptre, which may be identified with the ornaments existing in Berlin ca. 1550¹⁶.

Il.1. The coat of arms of Albrecht Hohenzollern placed in the manuscript "Kriegsbericht und Memorial"

Thematically, the book is quite poor in comparison with later works of the duke. It limits itself to the description (of duties and responsibilities) of officers, soldiers and people accompanying the army (including women). Among the documents which included the date of its issue there is an act announced in April

¹⁴ Reproduction: K. Łopatecki, *Military Works...*, p. 268. Albrecht Hohenzollern was described as a dark-haired and brown-eyed man. K. Górski, *Zakon Krzyżacki a powstanie państwa pruskiego*, Wrocław 1977, p. 194. Vide: J. Tondel, op. cit., pp. 36, 79, 90, 109.

¹⁵ Vide: O. Kneitz, *Albrecht Alcibiades, Markgraf von Kulmbach: 1522-1557*, Kulmbach 1982. It is commonly known that the Prussian duke maintained close contacts with Albrecht II Alcibiades. In the summer of 1545 the Prussian duke put forward a suggestion that Alcibiades be his successor to the fief of Prussia. Finally, the idea disappeared when the pretender to the throne died in 1557. J. Mattek, *Prusy Książęce a Prusy Królewskie w latach 1525–1548. Studium z dziejów polskiej polityki księcia Albrechta Hohenzollerna*, Warszawa 1976, pp. 232–233, 262.

¹⁶ Numbers: 26210, 26232; vide: <https://www.wasserzeichen-online.de/wzis/struktur.php?po=26210>; <https://www.piccard-online.de/struktur.php?klassi=024&anzeigeKlassi=024.039&ld=101718&sprache=OudA&weitere=struktur> [Accessed December 10, 2017].

1536 in Rome, which concerned the rules of behaviour of soldiers towards the civil population (p. 84).

For the sake of the auction, experts did their best to acquire the history of the manuscript. They used the information about the history of two manuscripts written by Albrecht Hohenzollern, which in the 18th century appeared in Great Britain, which was described by Pamela Porter¹⁷. It was acknowledged that the history of this book was analogous – after the death of Albrecht Hohenzollern it was taken away from Kammerbibliothek in Königsberg; it appeared in the territory of the British Isles at the beginning of the 18th century (at the latest). There was only a laconic piece of information saying that the manuscript had been auctioned by a North-American collector, in whose family the treatise had been preserved for over half a century.

The price of the book was established at 60,000–80,000 British pounds. Later, the manuscript was purchased by the Ernst von Siemens Kunststiftung foundation only to be passed to the Berlin Library, where it is now available to the scholars¹⁸.

However, it is doubtful that the book should have been preserved in the territory of Great Britain as early as the 18th century. The 19th century German military expert Hermann von Gansauge was familiar with the manuscript. Describing the Prussian military matters in his work of 1833 he indicated the manuscript *Kriegsbericht unnd Memorial: Anno domini 1550*; he also pointed out the similarities to the work *Kriegsordnung* by Albrecht Hohenzollern¹⁹. Unfortunately, the scholar did not provide the source information where the manuscript had been preserved. He worked most of the time on the archival materials stored in Berlin and Königsberg.

Next, Ernst Oswald Mentzel published part of the work²⁰. He recorded that the fragments constituted extracts from the old manuscript (again failing to provide the source of the archival information); in the footnote he wrote that he is *im besitze des herrn major von Gansauge*. It is possible that in the first half of the 19th century Hermann von Gansauge acquired the manuscript and was still in its possession in 1845²¹.

The fragments presented by Mentzel are identical with the scans published for the auction. They overlap also as far as the scope of pages is concerned, which makes it very probable that we deal with the same manuscript²². What needs to be underlined are the assumptions concerning the use of a wagon fort to set up and fortify the camp – the author noticed the differences between West European (German, French, Italian and Spanish) military art and its East European counterpart (Turkish, Tatar, Muscovite, Lithuanian, Polish and Hungarian)²³.

The models for inspirations for the treatise was probably the work by Konrad von Bemelberg and Reinhard Duke of Solms *Kriegsmemorial* printed in 1545. It was

¹⁷ P. Porter, op. cit., pp. 3, 8–10.

¹⁸ Staatsbibliothek zu Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Ms. boruss., qu 574. Vide: *Erwerbungen...*, p. 170.

¹⁹ H. von Gansauge, *Beiträge zur Geschichte der Heeresverfassung im 16ten Jahrhundert*, Zeitschrift für Kunst, Wissenschaft, und Geschichte des Krieges, Vol. 27: 1833, pp. 269–270.

²⁰ E. O. Mentzel, *Die Remontierung der Preußischen Armee in ihrer historischen Entwicklung und jetzigen Gestalt*, Berlin 1845, pp. 18, 262–267.

²¹ Meerheimb, *Gansauge, Hermann von*, Allgemeine Deutsche Biographie, Vol. 8: 1878, p. 363.

²² Obviously, it is possible that there were a few manuscript copies of the treatise.

²³ E.O. Mentzel, op. cit., p. 263.

also in 1545 that the hand-coloured copy was given to Charles V as a gift²⁴. Both works focus almost exclusively on the structure of offices. The author of *Kriegsbericht* indicated directly his inspiration on the second page of the book where the subtitle *Kriegsmemorial* was placed *so ein herr in einem fremden landt, Dasselbige zu gewinnen, Aigner Person ziehen, Oder solch seinem Obirstenn feldhauptmann tzuuorrichtenn beuchlen wil, Was dem Kriegsherrmn auf allen hohen Amptern, unnd volgendt allen beuchlsleutenn Jeder Zeith In kriegsobungenn zuhandelnn, Dartzu vor Ire gerechtigkeit gebürt und tzugehört*.

The history of the manuscript may be partly established on the basis of interesting research of Nadezda Shevchenko. The author, describing the Königsberg book collection of the wife of Albrecht Hohenzollern (1553–1618) – Maria Eleonora Jülich-Kleve-Berg (1550–1608), devoted more attention to the illuminated manuscript of 1550 titled *Kriegs Bericht Vnd Memoria*²⁵. She is surprised by the fact that Albrecht's wife's collection included a piece of writing concerning military art. However, the explanation for this may be the duchess's predilection for books with a stately appearance, or books directly connected with the first ruler of Prussia. The group consisted of books devoted to him, but also those which included the image of the duke. Assuming that the work was written by Albrecht Hohenzollern explains perfectly the above mentioned riddle. It is also worth taking into account the library registers of the Prussian-Brandenburgian rulers from Königsberg, which were made in the years 1700 and 1720. In *Catalogus Manuscriptorum Bibliothecae Electoralis Brandenburgicae Regiomontanae* under entry number 8 of the group *Silber-Schaff* the book was recorded; it reads there that the book had the quarto size, it was illustrated and had an exceptionally beautiful gilded cover, which was heavily worn out²⁶.

The above mentioned data reinforce the hypothesis that Albrecht Hohenzollern was the author of the manuscript. They also indicate that the manuscript was preserved in the Königsberg library at least until the 1730s. On the title page of the manuscript there is a bookplate including the letters: "W.P.S." above which there is a crown with a cross. The ex-libris may be associated with Wilhelm Christian Karl, the duke of Solms-Braunfels ("Wilhelm Prinz Solms")²⁷.

To my way of thinking, the auctioned treatise was the first work about military issues written by the Prussian duke²⁸. It must be remembered that during the stay of Sigismund II August in Königsberg (12–14 September 1552)²⁹, the duke showed the sovereign the military book prepared by him. The king asked Albrecht

²⁴ R. Leng, *Ars belli. Deutsche taktische und kriegstechnische Bilderhandschriften und Traktate im 15. und 16. Jahrhundert*, Vol. 2, Wiesbaden 2002, pp. 222–223; M. Rogg, "Porządek wojenny" Albrechta Hohenzollemu księcia Prus, [in:] *Die Kriegsordnung des Markgrafen zu Brandenburg Ansbach und Herzogs zu Preussen Albrecht des Älteren – Königsberg 1555*, Vol. 1, ed. H. J. Bömelburg, B. Chiari, M. Thomae, Braunschweig 2006, p. 142.

²⁵ N. Shevchenko, *Eine historische Anthropologie des Buches. Bücher in der preussischen Herzogsfamilie zur Zeit der Reformation*, Göttingen 2007, pp. 259–260.

²⁶ B. Jähnig, *Katalog der Handschriften der landesherrlichen Bibliothek in Königsberg 1700/1720*, [in:] *Königsberger Buch- und Bibliotheksgeschichte*, ed. A. E. Walter, Köln 2004, p. 256: "Krieges-Bericht und Memorial mit unterschiedenen Bildern. 4to. 1550. Gebunden mit 9 übergoldeten Buckeln, und zwei Clausuren, 1 Buckel fehlt".

²⁷ *Erwerbungen von 1997 bis 2017*..., p. 170.

²⁸ K. Łopatecki, *Military Works*..., pp. 245–273.

²⁹ Российская национальная библиотека, Санкт-Петербург, Ф. 971, Авт. 321/1, № 3, к. 6.

to copy the military treatise³⁰. The duke failed to do it and decided to write a treatise anew. The treatise was to be particularly useful during the military actions. He writes about it in the preface to *Kriegsordnung* of 1555: "I found and saw that in the copy which I obediently had shown to Your Majesty much could be added and described with more precision". The work prolonged and lasted three years. However, owing to a large number of duties, the duke had to "I summoned other people who were experts in the field and who understood measurement issues and other military questions, taking advantage of their knowledge", so it was not written by one person³¹.

To sum up, we may put forward a highly probable hypothesis that the author of *Kriegsbericht und Memorial* is Albrecht Hohenzollern, and that the work constituted the preliminary foundation for the creation of *Kriegsordnung*, which was given to Sigismund August as a gift in 1555. It is desirable to compare the information included in the treatise with the subsequent works of the duke. It would allow us to establish the evolution of the duke's opinions in the period of dynamic military changes referred to as the "military revolution". The in-depth characteristics of the work would allow us to issue its critical edition.

After the death of Albrecht Hohenzollern, the manuscript was kept in the personal library of Albrecht Friedrich Hohenzollern – Maria Eleonora Jülich-Kleve-Berg (16 June 1550 – 1 June 1608). The book is also recorded in the library registers of the Prussian-Brandenburghian rulers from Königsberg, which were made in 1700 and 1720. Probably, the manuscript became the property of Wilhelm Christain Karl the duke of Solms-Braunfels (9 January 1759 – 20 March 1837). The first historian to discuss the manuscript was Hermann von Gansauge. It took place in 1833. Twelve years later, Ernst Oswald Mentzel recorded that the manuscript was the property of Hermann von Gansauge. The history of the manuscript, particularly in the 20th century, is an open question requiring thorough research.

Bibliography

Biskup, Marian. 1975. „Geneza i znaczenie hołdu pruskiego 1525 roku”, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 19: 407–424.

Burliga, Bogdan. 2011. „Ordunki” versus „arkebuzy dymiące”: *tradycja i nowoczesność w Księgach o rycerskich rzeczach (Kriegsordnung) księcia Albrechta von Hohenzollerna*. In *Organizacja armii w nowożytnej Europie: struktura – urzędy – prawo – finanse*, ed. K. Łopatecki, 47–62. Zabrze: Infortedition.

Deutsche Forschungsgemeinschaft. n.d. Wasserzeichen-Informationssystem. Accessed Juny 27, 2018. <https://www.wasserzeichen-online.de/wzis/struktur.php?po=26210>.

³⁰ Albrecht Hohenzollern in the 1540s started sending printed copies of books to the royal court. A. Kawecka-Gryczowa, *Biblioteka ostatniego Jagiellona. Pomnik kultury renesansowej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988, pp. 34–35.

³¹ Biblioteka Książąt Czartoryskich – Muzeum Narodowe w Krakowie, rkps. 1813, s. XXIV; A. Hohenzollern, *Księgi o rycerskich rzeczach, a sprawach wojennych z pilnością zebrane a porządkiem dobrem spisane*, [ed. T.M. Nowak], [in:] *Die Kriegsordnung*..., p. 162.

- Fuiński, Zbigniew. 1988. „Garnitur zbroi.” *Studia do Dziejów Dawnego Uzbrojenia i Ubioru Wojskowego* 9–10: 117–139.
- Gansauge, Hermann von. 1833. „Beiträge zur Geschichte der Heeresverfassung im 16ten Jahrhundert.” *Zeitschrift für Kunst Wissenschaft, und Geschichte des Krieges* 27: 265–273.
- Górski, Karol. 1977. *Zakon Krzyżacki a powstanie państwa pruskiego*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo.
- Hohenzollern, Albrecht. 1555. *Kriegsordnung*. MS Harley 1413. British Library, Great Britain.
- Hohenzollern, Albrecht. 1555. *Kriegsordnung*. Ms. boruss. fol. 1254. Preussischer Kulturbesitz, Staatsbibliothek zu Berlin, Germany.
- Hohenzollern Albrecht, 1561. *Księgi o rycerskich rzeczach a sprawach wojennych, z pilnością zebrane a porządkiem dobrem spisane*, rkps 1813. Biblioteka Książąt Czartoryskich, Poland.
- Hohenzollern, Albrecht. 2006. *Księgi o rycerskich rzeczach, a sprawach wojennych z pilnością zebrane a porządkiem dobrem spisane*, wyd. T. M. Nowak. In *Die Kriegsordnung des Markgrafen zu Brandenburg Ansbach und Herzogs zu Preussen Albrecht des Älteren – Königsberg 1555*. 1, ed. H. J. Bömelburg, B. Chiari, M. Thomae, 157–270. Braunschweig: Archiv Verlag.
- Jähns Max. 1889. *Geschichte der Kriegswissenschaften. Vornehmlich in Deutschland* 1, München–Leipzig 1889.
- Jähniq, Bernhart. 2004. *Katalog der Handchriften der landesherrlichen Bibliothek in Königsberg 1700/1720*. In *Königsberger Buch- und Bibliotheksgeschichte*, ed. A. E. Walter, 251–302. Köln: Böhlau Verlag Köln Weimar.
- Kawecka-Gryczowa, Alodia. 1988. *Biblioteka ostatniego Jagiellona. Pomnik kultury renesansowej*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakł. Nar. im. Ossolińskich.
- Kneitz, Otto. 1982. *Albrecht Alcibiades, Markgraf von Kulmbach: 1522–1557*. Kulmbach: E. C. Baumann KG.
- Leng, Rainer. 2002. *Ars belli. Deutsche taktische und kriegstechnische Bilderhandschriften und Traktate im 15. und 16. Jahrhundert*. 2. Wiesbaden: Reichert.
- Łopatecki, Karol. 2015. „Twórczość wojskowa Albrechta Hohenzollerna. Uwagi nad trzema manuskryptami przypisanymi w latach 2009–2014 Albrechtowi Hohenzollernowi.” *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 59: 163–188. <http://dx.doi.org/10.12775/OiRwP.2015.06> .
- Łopatecki, Karol. 2017. “Military Works of Albert of Hohenzollern. Comments on the Three Manuscripts Attributed to Albert of Hohenzollern in the Years 2009–2014.” *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 61 (Special Issue): 245–273. <http://dx.doi.org/10.12775/OiRwP.2017.SI.11>.
- Małłek, Janusz. 1976. *Prusy Książęce a Prusy Królewskie w latach 1525–1548. Studium z dziejów polskiej polityki księcia Albrechta Hohenzollerna*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Meerheimb, „Gansauge, Hermann von”, *Allgemeine Deutsche Biographie* 8: 363.

Mentzel, Ernst Oswald. 1845. *Die Remontirung der Preußischen Armee in ihrer historischen Entwicklung und jetzigen Gestalt*, Berlin: A. Duncker.

Nowakowa, Janina. 1985. Księcia Albrechta „Księgi o rycerskich rzeczach a sprawach wojennych” w tłumaczeniu Macieja Strubicza z 1561 r.” *Studia i Materiały do Historii Wojskowości* 28: 71–87.

Ovegaaaw, Eef. 2011. „Die „Kriegsordnung“ des Markgrafen Albrecht von Brandenburg-Ansbach. Eine Neuerwerbung der Staatsbibliothek zu Berlin.“ *Bibliotheks Magazin* 3: 62–68.

Porter, Pamela. 2009. “A Fresh Look at Harley MS. 1413: ‘A Book ... fairly written in the German or Switz language.’” *The Electronic British Library Journal* 8: 1–12.

Rogg, Matthias. 2006. “*Porządek wojenny*” *Albrechta Hohenzollerna księcia Prus. W: Die Kriegsordnung des Markgrafen zu Brandenburg Ansbach und Herzogs zu Preussen Albrecht des Älteren – Königsberg 1555*. 1, ed. H. J. Bömelburg, B. Chiari, M. Thomae, 137–146. Braunschweig: Archiv Verlag.

Shevchenko, Nadezda. 2007. *Eine historische Anthropologie des Buches. Bücher in der preussischen Herzogsfamilie zur Zeit der Reformation*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Sotheby's. n.d. “Albrecht of Brandenburg, Kriegs Ordnung, on the management of an army, in German, illuminated manuscript on paper.” Accessed August 12, 2014. <http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2009/western-manuscripts-and-miniatures-and-the-korner-sale-l09740/lot.25.html>.

Sotheby's. n.d. “Albrecht of Brandenburg, Kriegsbericht und Memorial, on the composition of the army, in German, illuminated manuscript on paper [north-east Germany or Poland (probably Königsberg), dated 1550].” Accessed August 11, 2014. <http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2014/medieval-renaissance-manuscripts-l14240/lot.43.html>.

Staatsbibliothek zu Berlin. n.d. „Erwerbungen von 1997 bis 2017.“ Accessed February 17, 2018. http://staatsbibliothek-berlin.de/fileadmin/user_upload/zentrale_Seiten/handschriftenabteilung/abendlaendische_handschriften/pdf/Erwerbungen.pdf.

Tondel, Janusz. 1994. *Srebrna Biblioteka księcia Albrechta Pruskiego i jego żony Anny Marii*, Warszawa: Biblioteka Narodowa.

Wasserzeichensammlung Piccard. Bestand J 340. Hauptstaatsarchiv Stuttgart, Niemcy. Accessed December 10, 2017. <https://www.piccard-online.de/struktur.php?klassi=024&anzeigeKlassi=024.039&Id=101718&sprache=OudA&weitere=struktur>.

Received: 15 V 2018

Accepted: 9 VII 2018

Karol Łopatecki

Uniwersytet w Białymstoku. Wydział Historyczno-Socjologiczny

e-mail: karollopatecki@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7921-9421

Dr hab. Karol Łopatecki pracuje na stanowisku adiunkta w Instytucie Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku. Jego zainteresowania dotyczą historii prawa, dziejów organizacji wojskowej ze szczególnym uwzględnieniem teorii zdolności finansowych państwa i rewolucji wojskowej („state capacity” and „military revolution”). Prowadzi również badania nad kartografią, a także historią regionalną Podlasia i rodu Branickich. Autor trzynastu monografii naukowych i edycji źródłowych, m.in. *Organizacja, prawo i dyscyplina w polskim i litewskim pospolitym ruszeniu (do połowy XVII wieku)* (Białystok 2013) oraz *„Disciplina militaris” w wojskach Rzeczypospolitej do połowy XVII wieku* (Białystok 2012). Współautor dwutomowej publikacji *Maps and plans of the Polish Commonwealth of the 17th c. in archives in Stockholm = Mapy i plany Rzeczypospolitej XVII w. znajdujące się w archiwach w Sztokholmie*, t. 1–2 (Warszawa 2011). Kieruje grantem Narodowego Centrum Nauki Sonata pt. „Rewolucja militarna jako czynnik modernizacyjny skarbowości i organizacji państwa polsko-litewskiego na tle europejskim”.

Kriegsbericht und Memorial – pierwsze dzieło wojskowe Albrechta Hohenzollerna

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.002>

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłącznej licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 3.0 Polska (CC BY-ND 3.0 PL).

Słowa kluczowe: Albrecht Hohenzollern; traktaty wojskowe; piśmiennictw renesansowe; sztuka wojenna XVI w.; aukcje i licytacje

S**treszczenie. Teza/Cel:** Celem komunikatu jest ustalenie autorstwa rękopisu *Kriegsbericht und Memorial*, który został wystawiony na aukcję w 2014 r. przez firmę Sotheby's oraz przedstawienie losów manuskryptu. **Metoda badawcza:** Analiza formalna rękopisu uzupełniona przez przegląd literatury. **Wyniki/Wnioski:** W wyniku analizy można postawić wysoce uprawdopodobnioną hipotezę, że autorem *Kriegsbericht und Memorial* jest Albrecht Hohenzollern i stanowił on wstępną podstawę pod stworzenie podarowanej w 1555 r. Zygmuntowi Augustowi pracy *Kriegsordnung*. Dzieło to po śmierci pierwszego księcia pruskiego znalazło się w osobistej bibliotece żony Albrechta Fryderyka Hohenzollerna – Marii Eleonory Jülich-Kleve-Berg. Pozycję tę odnotowują również rejestry biblioteczne władców prusko-brandenburskich z Królewca, które sporządzono w latach 1700 i 1720. Prawdopodobnie znalazł się on w posiadaniu Wilhelma Christiana Karla księcia Solms-Braunfels. Rękopis był znany historykom w 1 poł. XIX w. W 1845 r. Ernst Oswald Mentzel odnotował, że manuskrypt był w posiadaniu Hermanna von Gansauge.

Karol Łopatecki

Universität Białystok. Fakultät für Geschichte und Soziologie

e-mail: karollopatecki@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7921-9421

Dr. habil. Karol Łopatecki ist wissenschaftlicher Mitarbeiter im Institut für Geschichte und Politikwissenschaften der Universität Białystok. Den Schwerpunkt seiner Forschungsinteressen bilden die Geschichte des Rechts und der Militärstrukturen mit besonderer Berücksichtigung von Theorien der finanziellen Staatsfähigkeiten und der Militärrevolution („state capacity“ und „military revolution“). In seinen Untersuchungen bezieht er sich ebenfalls auf die Kartografie und die Regionalgeschichte Podlachiens und der Familie Branicki. Er ist Autor von 13 wissenschaftlichen Monografien und Quelleneditionen, u.a. *Organizacja, prawo i dyscyplina w polskim i litewskim pospolitym ruszeniu (do połowy XVII wieku)* [Organisation, Recht und Disziplin im polnischen und litauischen Adelsaufgebot (bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts)] (Białystok 2013), *„Disciplina militaria“ w wojskach Rzeczypospolitej do połowy XVII wieku* [„Disciplina militaria“ im Heer der Rzeczpospolita bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts] (Białystok 2012); Mitautor einer zweibändigen Publikation *Maps and plans of the Polish Commonwealth of the 17th c. in archives in Stockholm = Mapy i plany Rzeczypospolitej XVII w. znajdujące się w archiwach w Sztokholmie* [Karten und Pläne der Rzeczpospolita im 17. Jahrhundert in den Stockholmer Archiven], Bd. 1–2 (Warszawa 2011); Leiter eines Forschungsprojektes im Rahmen des Nationalen Forschungszentrums (Narodowe Centrum Nauki) Sonata unter dem Titel „Rewolucja militarna jako czynnik modernizacyjny skarbowości i organizacji państwa polsko-litewskiego na tle europejskim“ (Die Militärrevolution als Modernisierungsfaktor des Finanzwesens und der Staatsorganisation Polen-Litauens vor dem europäischen Hintergrund).

Kriegsbericht und Memorial – der erste Militärtraktat Albrecht Hohenzollerns

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.002>

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung-Keine Bearbeitung Polen (CC BY-ND 3.0 PL) veröffentlicht.

S **tichworte:** Albrecht Hohenzollern; Militärtraktate; Renaissanceschrifttum; Kriegskunst des 16. Jahrhunderts; Auktionen und Versteigerungen

Z **usammenfassung. These/Ziel:** Im vorliegenden Beitrag wird der Schwerpunkt auf die Autorschaft der Handschrift *Kriegsbericht und Memorial*, die 2014 durch die Firma Sotheby's zur Versteigerung gegeben wurde, sowie auf die Wiedergabe ihrer Schicksale gelegt. **Forschungsmethode:** Formalanalyse der Handschrift und Literaturübersicht. **Ergebnisse/Schlussfolgerungen:** Dank der Analyse kann man eine höchst wahrscheinliche Hypothese aufstellen, der zufolge Albrecht Hohenzollern Autor von *Kriegsbericht und Memorial* war, und die besagte Handschrift als Vorlage des Sigismund August 1555 geschenkten Traktats

Kriegsordnung galt. Seit dem Tode des ersten preußischen Fürsten befand sich das Werk in der Privatbibliothek der Ehefrau Albrecht Friedrich Hohenzollerns Marie Eleonore Jülich-Kleve-Berg. Es wurde auch in den Bibliotheksinventaren der preußisch-brandenburgischen Herrscher aus Königsberg aus den Jahren 1700 und 1720 belegt. Wahrscheinlich gehörte es zum Bücherbestand von Wilhelm Christian Karl, dem Fürsten von Solms-Braunfels. Mit der genannten Handschrift waren auch die Historiker der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts vertraut. Laut Ernst Oswald Mentzel (1845) war sie im Besitz von Hermann von Gansauge.

Irena Gruchała

Uniwersytet Jagielloński. Wydział Zarządzania i Komunikacji Społecznej

e-mail: irena.gruchala@uj.edu.pl

ORCID ID: 0000-0002-0916-2271

H

Herman Stachel – lwowski wydawca piśmiennictwa popularnego

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.003>

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłącznej licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 3.0 Polska (CC BY-ND 3.0 PL).

Dr Irena Gruchała jest pracownikiem naukowym Instytutu Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego. Zajmuje się zagadnieniami dotyczącymi formalnego i rzeczowego opracowania dokumentów, a także indywidualnymi księgozbiorami historycznymi utworzonymi na Kresach. Publikowała m.in. w czasopismach: „PTINT Praktyka i Teoria Informacji Naukowej i Technicznej”, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” oraz „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie”. Do ważniejszych publikacji należy monografia „*W tym streszczało się niejako moje życie*”. *Lwowski księgozbiór Heleny Dąbczańskiej (1863–1956) jako wyraz kultury książki epoki* (Kraków 2016).

S

Słowa kluczowe: Herman Stachel; wydawnictwa popularne; Wydawnictwo „Kultura i Sztuka”; Lwów

S

Streszczenie. Cel/Teza: Tematem niniejszego artykułu jest Wydawnictwo „Kultura i Sztuka”, mała firma prowadzona przez Hermana Stachla we Lwowie, która utrzymywała się na rynku dzięki produkcji książek popularnych. Głównym zadaniem była analiza rzeczowa wydanych pozycji, określenie ich cech fizycznych, a także ustalenie nieznanych faktów z działalności H. Stachla. Zakładano także, że podjęte czynności wyłonią piśmiennictwo, które około sto lat temu mogło liczyć na zainteresowanie publiczności. **Metoda badawcza:** Badaniem objęto książki występujące w katalogach Biblioteki Narodowej i Biblioteki Jagiellońskiej. W rezultacie podano szereg nieznanych faktów odnoszących się do wydawnictwa i księgarń H. Stachla, jednak temat ten nie został wyczerpany. Analiza wydawnictw pozwoliła stwierdzić, że największą grupę wśród nich stanowiły utwory literackie napisane przez autorów polskich i obcych tworzących na przełomie XIX i XX w. **Wyniki/Wnioski:** Liczebnością wyróżniały się powieści dla dorosłych o tematyce społeczno-obyczajowej, miłosnej i erotycznej, kryminalnej, historycznej i utwory satyryczne. Bogato była reprezentowana literatura dla dzieci i młodzieży. Dużą grupę tworzyły książki popularyzujące wiedzę z różnych obszarów tematycznych (psychologia, parapsychologia, filozofia ducha, psychiatria, spirytyzm, medycyna). Mniej liczne były poradniki i książki kucharskie. Oprawy wydawnictw H. Stachla były przeciętne, charakterystyczne dla epoki. Zaletą książek był poręczny format, umiarkowana cena i bardzo czytelny druk.

W pierwszych dziesięcioleciach XX w. zaczęła kształtować się w Polsce kultura określana później jako masowa. Stało się to szczególnie widoczne po odzyskaniu niepodległości w 1918 r.¹ Dynamiczny rozwój państwa, nadrabianie zaległości w wielu obszarach życia oraz postępujące uprzemysłowienie zrodziły w społeczeństwie zapotrzebowanie na uczestnictwo w kulturze, a także udział w jej tworzeniu. Księgarze wcześniej zauważyli symptomy tego zjawiska. Nieznany bliżej autor pisał w „Przeglądzie Księgarskim” z 1910 r.: „Masy ludowe rozruszane wypadkami politycznymi, ujawniły wyjątkowe zainteresowanie słowem drukowanym, odbiorca ten jednak nie znalazł dotychczas materiału książkowego, który by potrzeby jego mógł zaspokoić”².

Producenci książek od wieków starli się wyjść naprzeciw oczekiwaniom odbiorców. W XIX w. i następnym stuleciu nastawienie rynkowe było już bardzo widoczne, poszerzyło się też grono czytelników. Wydawca coraz częściej występował w roli pośrednika między autorem a czytelnikiem. Publikował dzieła, które miały zaspokoić jego potencjalne potrzeby i zainteresowania. Niebagatelnym czynnikiem tej relacji była chęć zysku. Szczególnie duże korzyści materialne przynosiło piśmiennictwo popularne, które tworzy jeden z nurtów kultury masowej. Zalicza się do niego przede wszystkim utwory literackie, a także literaturę popularnonaukową, poradniki, senniki, przepowiednie i inne³.

Każda epoka w kulturze miała charakterystyczne dla siebie gatunki i rodzaje literackie oraz inne typy piśmiennictwa dobrze sprzedające się na rynku. Jedne zanikały, inne przekształcały się, a przede wszystkim pojawiały się nowe. Na przykładzie wydawnictw mało znanej firmy Hermana Stachla działającej we Lwowie w pierwszej połowie XX w. spróbujemy pokazać, jakie dzieła w tamtym czasie mogły spotkać się z zainteresowaniem czytelnika. Przedstawimy bliżej autorów, tytuły oraz tematykę książek reprezentujących ówczesne wydawnictwa rynkowe.

We Lwowie w czasach Hermana Stachla księgarstwo rozwijało się bardzo dynamicznie. Cytowany już autor z „Przeglądu Księgarskiego” pisał, że w Galicji w przeciwieństwie do sytuacji w Królestwie Polskim, wzrosła twórczość, głównie naukowa, i „stałe powiększa się czytelnictwo wśród sfer inteligenckich i mas ludowych”⁴. Także później w odrodzonym państwie polskim, chociaż miasto straciło pozycję stołeczną w byłym zaborze austriackim, firmy działały prężnie, zmagając się z wieloma trudnościami prawnymi i finansowymi, i zabiegając o czytelnika. W pracach dotyczących lwowskiego księgarstwa z tego okresu wymienia się zazwyczaj nazwiska najbardziej zasłużonych i przedsiębiorczych księgarzy-naładców⁵. Do tego grona należeli: Alfred Altenberg, który od 1907 r. prowadził samodzielnie firmę

¹ S. Żółkiewski, *Kultura literacka 1918–1932*, Wrocław 1973, s. 16.

² J. M., *Rzut oka na stan obecny księgarstwa polskiego*, Przegląd Księgarski, R. 1: 1910, nr 1–2, s. 4.

³ T. Żabski, *Literatura popularna*, [w:] *Słownik literatury popularnej*, red. T. Żabski, Wrocław 1997, s. 213.

⁴ J. M., op. cit., s. 5.

⁵ Lwowskie księgarstwo w szerszej perspektywie ukazuje m.in. następujące publikacje: M. Konopka, *Zbiorowy portret księgarzy Lwowa czasów autonomii*, [w:] *Krakiv–L'viv. Knigi, časopisi, biblioteki XIX–XX st.*, t. 10, red. G. Vrona, O. Kolosovska, G. Kosentka, L'viv 2011; eadem, *Polski rynek wydawniczy Lwowa w dobie autonomii galicyjskiej*, Kraków 2018; E. Wójcik, *Polski ruch księgarski w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, [w:] *Kultura książki ziem wschodniego i południowego pogranicza Polski (XVI–XX wiek)*, red. J. Gwóźdździk, E. Różycki, Katowice 2004, s. 404–417.

założoną przez ojca Hermana⁶; Bernard Połoniecki, właściciel Księgarni Polskiej, dynamicznie rozwijanej w latach 1889–1939⁷; Kazimierz Gubrynowicz i Władysław Schmidt prowadzący przez czterdzieści lat księgarnię wydawniczą⁸; Kazimierz Stanisław Jakubowski, a następnie jego synowie, którzy do 1939 r. wydawali starannie opracowane podręczniki⁹. Obraz ruchu księgarsko-wydawniczego byłby niepełny bez poznania mniejszych firm, które zakładano, licząc na koniunkturę i zapotrzebowanie społeczne. Działające we Lwowie księgarnia i wydawnictwo Hermana Stachla są przykładem takiej właśnie placówki. Niewiele o niej wiadomo, w *Słowniku pracowników książki polskiej* wspomina się o H. Stachlu jedynie ze względu na kontakty z innymi, bardziej zasłużonymi ludźmi książki. Niewiele nowego wnosi do tematu monografia Marii Konopki *Polski rynek wydawniczy Lwowa w dobie autonomii galicyjskiej (1867–1914)*, w której wykorzystano m.in. źródła ukraińskie¹⁰. Szkicując sylwetkę księgarza i dzieje jego firmy, uwzględnimy wymienione publikacje, a także inne, w których były wzmianki o lwowskim księgarzu i wydawcy.

Wydawnictwo i księgarnia Hermana Stachla

Herman Stachel pochodził ze Lwowa, jego ojciec Izaak był właścicielem hurtowni towarów kolonialnych, którą prowadził w kamienicy przy placu Gołuchowskim nr 7¹¹. H. Stachel był współpracownikiem Alfreda Altenberga i niekiedy realizował jego pomysły wydawnicze¹². Mając 25 lat doświadczenia w zawodzie, założył w 1909 r. firmę wydawniczą „Kultura i Sztuka”¹³. W 1912 r. wspólnie z Norbertem Blausteinem, związanym wcześniej z Księgarnią Polską Bernarda Połonieckiego, założyli przy ulicy Akademickiej 22 księgarnię wydawniczą i sortymentową pod nazwą Księgarnia Akademicka¹⁴. Herman Stachel przeniósł biuro Wydawnictwa „Kultura i Sztuka” oraz skład główny i ekspedycję wydawnictwa W. Zukerkandla w Złoczowie do Księgarni Akademickiej. Tylko dwa lata trwała współpraca księgarzy. Już na początku 1914 r. N. Blaustein otworzył własną księgarnię pod szyldem „Oświata”, natomiast H. Stachel przejął na własność Księgarnię Akademicką i prowadził ją wraz z Wydawnictwem „Kultura i Sztuka”¹⁵. Wydawnictwo H. Stachla najwięcej produkowało w latach dwudziestych XX w. Księgarz i wydawca brał również udział w Wystawie Książki we Lwowie w 1925 r.¹⁶ Pokazał on wówczas 50 swoich druków. H. Stachel należał do Żydowskiego Klubu Mieszczańskiego¹⁷. Jego firma zbankrutowała w 1933 r. i została sprzedana na licytacji. Przedsiębiorcy zarzucono niezgłoszenie zmiany nazwy firmy do rejestru Związku Księgarzy

⁶ B. Grzymska, *Księgarnia Wydawnicza Hermana Altenberga*, Editor, t. 1: 1988, s. 158–179.

⁷ F. Piecażkowski, *Połoniecki Bernard*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa–Łódź 1972 (dalej: SPKP), s. 698–699.

⁸ A. Skotnicka, *Gubrynowicz Władysław*, [w:] *ibidem*, s. 304–305.

⁹ I. Gruchała, *Kompozycja typograficzno-wydawnicza podręczników lwowskiej firmy Kazimierza Stanisława Jakubowskiego (1868–1926)*, *Folia Toruniensia*, t. 17: 2017, s. 103–128.

¹⁰ M. Konopka, *Polski rynek...*, s. 6–10.

¹¹ *Almanach Żydowski*, wyd. Herman Stachel, Lwów 1937, s. 20.

¹² F. Piecażkowski, *Altenberg*, [w:] SPKP, s. 7.

¹³ M. Konopka, *Polski rynek...*, s. 63.

¹⁴ *[List do redakcji]*, *Przegląd Księgarski*, R. 3: 1912, nr 13–14, s. 72.

¹⁵ I. Treichel, *Blaustein Norbert*, [w:] SPKP. Supplement, red. I. Treichel, Warszawa–Łódź 1986, s. 22.

¹⁶ W. R., *Wystawa książki polskiej we Lwowie*, *Przegląd Księgarski*, R. 11: 1925, nr 10, s. 305–309.

¹⁷ A. Biedrzycka, *Kalendarium Lwowa 1918–1939*, Kraków 2012, s. 383.

Polskich i używanie pieczętki, a także podpisywanie weksli nazwą nieistniejącej już prawie Księgarni Akademickiej¹⁸. Nie poznano dalszych szczegółów tej sprawy, ale nazwa Wydawnictwo „Kultura i Sztuka” pojawiła się po raz kolejny w 1937 r. w *Almanachu Żydowskim*. Wydawca i redaktor – Herman Stachel – skierował do czytelników krótki wstęp, prosił również o przesyłanie uwag na adres: Lwów, ulica Lelewela 5 B. W roku 1938 informacji o firmie nie ma już w publikacji pod tytułem *Adresy księgarń i punktów sprzedaży artykułów księgarskich*¹⁹, można przypuszczać, że zakończyła działalność wraz z wybuchem II wojny światowej. Dla wielu wydawców z pokolenia Stachla rok 1939 oznaczał zakończenie działalności. Jak wielu zasłużonych księgarzy i antykwariuszy pochodzenia żydowskiego wrósł on w polski obraz Lwowa przez aktywne uczestnictwo w życiu kulturalnym miasta.

Informacje o dziełach wydanych przez H. Stachla zebrano na podstawie głównego katalogu Biblioteki Narodowej²⁰, a także Katalogu Podstawowego Biblioteki Jagiellońskiej oraz samych książek, które zamieszczały liczne reklamy oraz listy publikacji objętych tytułem serii. Repertuar Wydawnictwa „Kultura i Sztuka” tworzyły głównie publikacje popularne: literatura dla dorosłych, a także dzieci i młodzieży; książki przybliżające w prosty sposób wiedzę z różnych dziedzin, poradniki i książki kucharskie.

Literatura polska wydana przez H. Stachla

Największą grupę wśród produkcji H. Stachla stanowią utwory literackie autorów polskich i obcych tworzących na przełomie XIX i XX stulecia. W tym okresie rozpoczęło się zacieranie granic między obiegami literatury wysokiej i popularnej. Wątki i gatunki literackie charakterystyczne dla literatury wysokoartystycznej i popularnej zaczęły funkcjonować w dwóch obiegach²¹. Zjawisko to wyjaśniano m.in. z perspektywy psychologicznej (osobowości subtelne pociąga to, co pospolite i wulgarne), historiozoficznej (taki jest „duch czasu”) oraz socjologicznej (powstaje nowe niezróżnicowane społeczeństwo, podział na obieg popularny i wysokoartystyczny traci sens).

Na przykładzie wydawnictw H. Stachla możemy obserwować gatunki literackie, które mogły liczyć na zainteresowanie czytelników. Najwięcej ukazywało się powieści. Od końca XVIII w. właśnie one zaczęły dominować w literaturze popularnej. Nierzadkie są również zbiory opowiadań. Z utworów scenicznych liczebnością zwracają uwagę monologi.

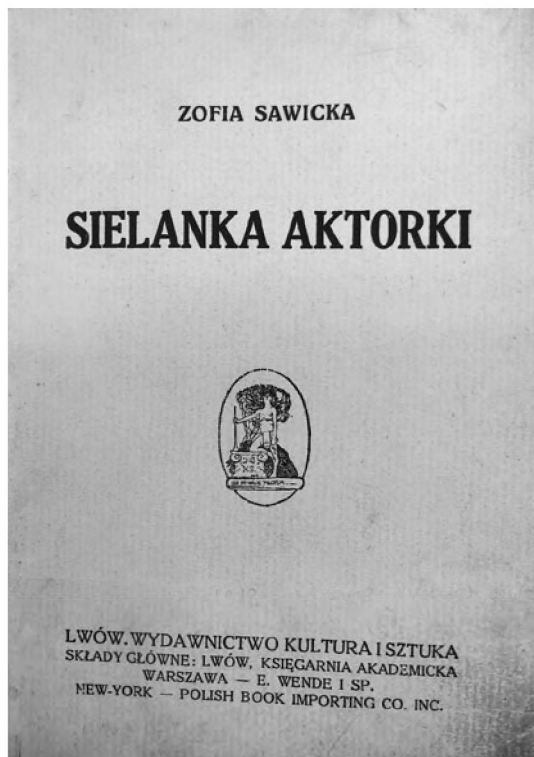
¹⁸ *Komunikat Biura Rejestracyjnego i Kredytowego, Przegląd Księgarski*, R. 19: 1933, nr 8, s. 38–39.

¹⁹ *Adresy księgarń i punktów sprzedaży artykułów księgarskich*, Warszawa 1938. W *Adresach księgarń zarejestrowanych w Związku Księgarzy Polskich 1931*, Warszawa 1931, występuje Księgarnia Akademicka przy placu Mariackim. W publikacji I. Kottobułatowej *Topografia lwowskich księgarń w XIX i na początku XX wieku* [w:] *Kraków–Lwów*, t. 7, red. H. Kosętko, Kraków 2005, występują informacje świadczące o używaniu dwóch adresów przez firmę Stachla „Księgarnia Akademicka”, na s. 110: w latach 1914–1933 przy ul. Akademickiej 22; na s. 114: 1912–1930 przy placu Mariackim.

²⁰ *Katalogi*, [w:] *Biblioteka Narodowa* [online], [dostęp 10 XII 2017]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.bn.org.pl/katalogi>; *Katalog Zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej* [online], [dostęp 5 I 2018]. Dostępny w World Wide Web: <https://chamo.bj.uj.edu.pl/uj/search/query?theme=system>.

²¹ E. Kuźma, *Literatura popularna a literatura wysokoartystyczna*, [w:] *Słownik literatury popularnej*, red. T. Żabski, Wrocław 1997, s. 220.

Literaturę polską reprezentują na ogół twórcy dzisiaj zapomniani, a w swoim czasie głośni i popularni. Do tego grona należą m.in.: Władysław Bełza, Bolesław Biernacki, Stanisław Brandowski, Gustaw Fiszer, Stanisław Graybner, Zygmunt Hałaciński, Jan Huskowski, Aniela Kallas, Kazimierz Króliński, Józef Łomnicki, Aleksander Mańkowski, Adam Piskozub, Horacy Safrin, Henryk Salz, Zofia Sawicka, Edward Sobotka, Henryk Zbierzchowski oraz Józef Zejdowski.

Il. 1. Strona tytułowa powieści Zofii Sawickiej
 Źródło: ze zbiorów autorki.

Na przykładzie kilku utworów prozatorskich pokażemy, jaka tematyka była charakterystyczna dla ówczesnej literatury popularnej. Powieści napisane przez Anielę Kallas i Zofię Sawicką dotyczyły problemów społecznych i obyczajowych, a istotnym elementem ich fabuły był wątek miłosny. Aniela Kallas to pseudonim Anieli Korngutówny używany w pracy literackiej i dziennikarskiej²². Autorka wywodziła się ze środowiska żydowskiego, od 1911 r. mieszkała we Lwowie. H. Stachel wydał kilka jej powieści. W utworze zatytułowanym *Dziecko* (1913) A. Kallas poruszyła sprawę dzieci nieślubnych i ich nieuregulowanej sytuacji prawnej. Z kolei w *Kobietach uczciwych* (1919), wzorem Gabrieli Zapolskiej, pokazała z satyrycznym zacięciem obłudne relacje panujące w mieszczańskim rodzinie. Pisarka posłużyła się formą listu, która doskonale nadawała się do odsłonięcia rzeczywistych myśli bohaterów. W powieści

²² P. Grzegorzcyk, *Korngutówna Aniela*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 14, z. 1, red. E. Rostworowski, Wrocław 1968, s. 81–82.

Córki marnotrawne (1919) dotknęła sprawy edukacji dziewcząt z żydowskich rodzin. Dla ortodoksyjnych rodziców córka pragnąca studiować na uniwersytecie to „feler”. Tak stwierdziła matka głównej bohaterki; trudno takiej dobrać kształconego męża, może również przestać wierzyć w żydowskie przykazania. Jedynym wyjściem dla wykształconej Melci – córki marnotrawnej – była ucieczka z domu. H. Stachel opublikował wiele pozycji, których autorką lub tłumaczką była Zofia Sawicka związana z lwowskim środowiskiem literackim. W swoich powieściach nie tworzyła szerokiej panoramy zdarzeń, ale skupiała się na przeżyciach jednej lub dwóch osób. Przykładem jej twórczości mogą być dwa utwory. W powieści *Czwarte krzesło* (1917) narracja była prowadzona w pierwszej osobie. Główna bohaterka, młoda mężatka zwierzała się, jak jest nieszczęśliwa w zaaranżowanym małżeństwie. Poczieszenia szukała w rozmowach z wymagowanym kochankiem, nawiązała też przelotny romans. Na koniec odkryła wreszcie to, co dla czytelnika jest od początku oczywiste, że mąż ją kocha, a ona jego. Zwyciężyła miłość oparta na solidnych podstawach materialnych. W zbiorze opowiadań *Sielanka aktorki* (1913) Z. Sawicka pokazała, jak silne były w społeczeństwie podziały klasowe. Młoda kobieta, która pracowała jako aktorka, modniarka lub modelka, nawet najpiękniejsza i niewinna, nie miała szans na polepszenie swojego życia. W tamtym czasie dla kobiety z niższej sfery awansem było poślubienie kogoś zamożnego z „towarzystwa”, jednak panowie chcieli się jedynie zabawić. Ostatnie opowiadanie zatytułowane *Ballada As-dur* wywołuje u czytelnika silne poczucie niesprawiedliwości. Bywający w świecie prof. Oświęcimski, artysta i kompozytor, miał zdecydować, kto otrzyma stypendium w szkole muzycznej. Wybrał panienkę ze swojej sfery, a ubogą i bardziej utalentowaną skrzypaczkę odrzucił.

Odmiennej poetyką posługiwał się Henryk Salz, adwokat i literat urodzony w Stanisławowie²³. W jego twórczości literackiej proza nie zajmowała najważniejszego miejsca. Zbiór nowel *Głupie serce* (1919) został dobrze przyjęty przez krytykę. Można w nim dostrzec naśladownictwo stylu charakterystycznego dla epoki, a także wpływ Stefana Żeromskiego. W pięciu z sześciu nowel zostały przedstawione różne historie miłosne. W *Ostatniej rozmowie* widzimy dawnych kochanków spotykających się przypadkiem po latach. Kobieta porzucona przed laty została prostytutką; mężczyzna już osiągnął odpowiedni status społeczny i mógłby ją poślubić, ale nie może znieść przemiany swojej ukochanej i zabija ją nożem. Nowelę zatytułowaną *Oczy* trudno nawet streścić, tyle w niej niesamowitych wątków: tajemnicza kobieta o hipnotyzujących oczach; główny bohater, lekarz Adam Rolski cierpi na urojenia – nie wie, czy kocha jedną kobietę, czy dwie podobne; wszystkiemu przygląda się postać z portretu wiszącego w salonie i w tym miejscu Rolski ginie przygnieciony przez dwa posągi kobiet. W utworze *Wizyta* również widzimy parę kochanków spotykających się po latach. Mężczyzna jest już w nowym, szczęśliwym związku, ma córeczkę. Porzucona kochanka korzysta z nieobecności żony i zabija dziecko szpilką od kapelusza. Jednak nie wszystkie opowieści kończą się tragicznie. W noweli *Sieci* śmieszcy nas podstarzały profesor, specjalista od fizjologii miłości, który

²³ R. Skreńt, *Salz Henryk*, [w:] *Polski słownik biograficzny* (dalej: PSB), t. 34, z. 140, red. H. Markiewicz, Wrocław 1992, s. 395–396.

gdy spotyka młodą dziewczynę, musi sięgnąć po swój podręcznik, żeby ją zdobyć. Z kolei *Głupie serce* opowiada o pierwszych doświadczeniach miłosnych dwóch maturzystów. Jeden z nich śmiertelnie zakochuje się w prostytutce, nieświadomy jej profesji. Dobry przyjaciel nie wyprowadza go z błędu. Wątkiem pobocznych w wielu utworach są wydarzenia I wojny światowej.

Herman Stachel wydawał również powieści historyczne, które w literaturze popularnej będą stopniowo zajmować coraz mniej miejsca. Przykładem mogą być następujące tytuły: *Oblężenie Warszawy* (1912) Bolesława Biernackiego oraz *W usługach królowej* (1913) Józefa Łomnickiego. Są to twórcy mało znani, na przykład o Bolesławie Biernackim wiadomo jedynie, że oprócz pisania powieści historycznych zajmowało go dziennikarstwo i krytyka literacka²⁴. W *Oblężeniu Warszawy* zostały przypomniane wydarzenia z 1794 r., które odbyły się podczas pierwszego oblężenia Warszawy, kiedy wojska pruskie dowodzone przez Fryderyka Wilhelma II zostały odparte przy dużym udziale mieszkańców miasta. Powieść ukazywała godne naśladowania bohaterstwo mieszczańskiej rodziny Szczupaków. W walce stracił życie ojciec i dwaj jego synowie; matka wraz z pozostałymi przy życiu dziećmi nadal bohatersko walczyła. W utworze nie mogło zabraknąć postaci cieszących się w okresie niewoli narodowej szczególnym szacunkiem – Tadeusza Kościuszki i Jana Kilińskiego.

Nieodłącznym składnikiem literatury popularnej są utwory satyryczne. Do nich należą np. opowiadania Zygmunta Hałacińskiego pod znamienym tytułem *Złośliwe historie* (1920). Związany ze Lwowem Z. Hałaciński był przede wszystkim wybitnym zecerem, właścicielem drukarni i wydawcą²⁵. Jak wielu ludzi jego czasów często chwycił za pióro. Krótka forma prozatorska doskonale naddawała się do nakreślenia małych obrazków podpatrzonych z życia. Z wielu z nich przezierna trudna rzeczywistość powojenna, np. tłum ludzi goni psa, który porwał bardzo cenną kość; panowie na stanowiskach pomagają żonom zdobyć prowiant; dwaj chorzy na cukrzycę zastanawiają się, czy nie wymienić na słoninę kartek na cukier; upadła arystokratka żebrze na ulicy. Humor i satyra były wyróżnikami serii „Polski Monologista”, która – jak tytuł wskazuje – przedstawiała długie monologi wygłaszane na scenie. Ich autorami byli m.in. Gustaw Fiszer, Aleksander Mańkowski, Kazimierz Króliński oraz Tadeusz Skalski. Seria nie rozwinęła się jednak w długoletnie wydawnictwo ciągłe. Pierwsze pięć pozycji ukazało się w ciągu 1918 r. Z reklamy zamieszczonej w jednej z książek dowiadujemy się, że miało się jeszcze ukazać piętnaście tytułów. Przykładem takiego humoru sprzed stu lat może być monolog napisany przez Gustawa Fiszera pod tytułem *Pan Kałamarzewski, nauczyciel szkół elementarnych starej daty* (1918). G. Fiszer był utalentowanym aktorem, a także autorem i wykonawcą monologów²⁶. W pewnym okresie życia wędrował po kraju przedstawiając swoje utwory, na które publiczność żywo reagowała. Tytułowy Pan Kałamarzewski, wyposażony we wszystkie atrybuty śmiesznego belfra, w czasie występu przeprowadzał lekcję, traktując publiczność jak uczniów, których tajał

²⁴ *Słownik pseudonimów pisarzy polskich XV w. – 1970*, t. 4, red. E. Jankowski, Wrocław 1996, s. 45.

²⁵ Cz. Lechicki, *Hałaciński Zygmunt*, [w:] PSB, t. 9, z. 40, red. K. Lepszy, Wrocław 1960, s. 259–260.

²⁶ Z. Leśnodorski, *Fiszer Gustaw*, [w:] PSB, t. 7, z. 31, red. W. Konopczyński, Wrocław 1948, s. 21–22.

i rozbawiał. Popularne utwory dramatyczne reprezentuje trzyaktowa komedia *Małżeństwo Loli* (1916) Henryka Zbierzchowskiego, lwowskiego literata uprawiającego z powodzeniem różne rodzaje twórczości. W tym utworze rozrywkowym obnażył hipokryzję, panoszącą się w rodzinie radcy Pietkiewicza. Przeciwno niej zbuntowała się córka Lola i wyznała prawdę swojemu narzeczonemu.

Literatura obca wydana przez H. Stachla

W grupie literatury obcej dla dorosłych również przeważają autorzy, których lata aktywności przypadają na przełom XIX i XX w. Należą do nich: Hanns Heinz Ewers, Gyp, Bernhard Kellermann, Artur Landsberger, Gaston Leroux, Pierre Louÿs, Karin Michaëlis, Peter Nansen, Louis Pergautd, Marcel Prevost, Emil Rasmussen, Hans Reinhard oraz Arthur Schnitzler. Stosując pewne uproszczenia, możemy wyodrębnić utwory, które łączy sposób kreowania powieściowego świata i podejmowane tematy. Charakterystyczną dla modernizmu krytykę obyczajów i moralności mieszczańskiej znajdziemy w książce niegdyś bardzo znanej pisarki francuskiej, używającej pseudonimu Gyp. W rzeczywistości Sibylle Aimée Marie-Antoinette Gabrielle de Riquetti de Mirabeau, księżna de Martel de Janville pisała głównie romanse. Sportretowała w nich nowy typ kobiety: obdarzonej naturalną urodą, beztroskiej, naiwnej i jednocześnie bardzo zepsutej. H. Stachel opublikował jedną z najwartościowszych jej książek *Biedne kobietki* (1920). Autorka posługując się głównie dialogiem stworzyła szereg scenek, w których biorą udział ludzie z tzw. śmietanki towarzyskiej. Wypowiedzi obnażały ich złe maniery i pustotę życia. Z kolei Marcel Prevost w swoim najgłośniejszym utworze *Pół-dziewice* (1921) namalował niezbyt pochlebny obraz francuskich salonów. Pod przykryciem konwenansów i kłamstw kobiety cynicznie flirtowały i oddawały się różnym uciechom. Określenie występujące w tytule oznacza kobietę rozwiązłą, ale nie dopuszczającą do ostatecznego zbliżenia, bo utraciłaby szansę na dobre zamążpójście. Książka niemieckiego pisarza Artura Landsberga *Kokota Lu. Romans z eleganckiego świata* (1917), jak napisała we wstępie tłumaczka A. Kallas, stanowi dokument obyczajowy współczesnego eleganckiego towarzystwa z Berlina. Poczytny niegdyś pisarz, zabarwiając narrację ironią, napiętnował w nim pozorną dobroczynność, udawaną pokorę, snobizm i karierowiczostwo jego sfery. Na koniec, drwiąc z ówczesnych zasad, pozwolił bohaterowi z wyżyn społecznych poślubić byłą prostytutkę. Dziewczynę „czystą i jasną rzuconą przez żelazną konieczność w błoto”.

Niezwykle stany ludzkiego umysłu interesowały niemieckiego pisarza Hansa Heinza Ewersa. Jego zbiór opowiadań *Opętanie* [około 1917] cieszył się dużą popularnością i H. Stachel wydawał go czterokrotnie. Bohaterowie utworów byli ogarnięci natrętnymi myślami, które prowadziły ich do tragicznego finału. Na przykład w opowiadaniu *Śmierć barona Jezusa Maryi Friedla* tytułowy bohater cierpiał na rozdwojenie osobowości; raz zachowywał się jak kobieta, raz jak mężczyzna. Proza H. H. Ewersa cieszyła się uznaniem czytelników, przyciągały ich nie tylko walory estetyczne stylu, ale również elementy horroru i erotyki, a także umieszczanie akcji w egzotycznych plenerach. Przykładem zupełnie innego spojrzenia w głąb człowieka jest powieść *Yester i Li* (1919) autorstwa Bernharda Kellermanna,

niemieckiego pisarza o bardzo dużym dorobku. Główny bohater należał do cyganerii artystycznej, pisał wiersze i opowiadania. Kiedy wreszcie spotkał miłość, to zachowywał się bardzo nieporadnie i biernie. Pisarz na wielu kartach powieści zrelacjonował rozterki i przemyślenia bohatera przeplatane fragmentami pisanych przez niego utworów.

Inny i bardzo wyrazisty nurt literatury popularnej reprezentują dzieła z rozbudowanym wątkiem erotycznym. Tu wymienimy utwory Leopolda von Sacher-Masocha, austriackiego pisarza urodzonego we Lwowie. W swojej twórczości wykorzystywał wątki biograficzne i własne doświadczenia z perwersyjnym seksem. Utwory te trafiały w oczekiwania czytelników, którzy przygotowani przez prace Zygmunta Freuda bardzo interesowali się emocjonalną stroną życia człowieka. Wydawnictwo „Kultura i Sztuka” jako pierwsze wydało zbiory opowiadań pod wiele mówiącymi tytułami: *Groźne kobiety* (1911) oraz *Demoniczne kobiety* (1913). Kilka lat później ukazała się powieść *Wenus w futrze* (1919) nadal należąca do żelaznego repertuaru literatury popularnej. Pisarstwo L. von Sacher-Masocha nie jest wysoko oceniane; nie zachwyca styl ani schematyzm fabuły. Nazwisko Pierre'a Louÿsa także jest kojarzone głównie z powieściami erotycznymi. Francuski pisarz fascynował się kulturą antyczną i bohaterką powieści *Afrodyta* (1921) uczynił Chryzys, aleksandryjską kurtyzanę. H. Stachel wydawał również klasykę dawnej literatury erotycznej, wznawianej w XXI w. Do tej grupy należą *Pamiętniki* (1921) Giacomo Casanovy. Żyjący w XVIII w. włoski podróżnik w swoich wspomnieniach stworzył obraz barwnego życia w stolicach europejskich oraz dokonywanych tam podbojów miłosnych. Z kolei opowiadania królowej Nawarry Małgorzaty d'Angoulême zatytułowane *Heptameron* (1911) wzorowane były na *Dekameronie* Giovanniego Boccaccia. Autorka zdołała napisać 72 opowiadania, których tematem przewodnim jest miłość. W reklamie wydawniczej zamieszczonej w jednej z książek czytamy: „...i to nie miłość bynajmniej nie owijana zbytecznymi osłonami, tak, że z punktu świętoszkowstwa rzecz biorąc, opowiadania nie mogłyby dziś nadawać się dla młodych pańienek”²⁷.

Proza o tematyce realistycznej była czymś wyjątkowym w dorobku wydawnictwa. Przykładem takiej produkcji jest powieść duńskiego pisarza Emila Rasmussena *Via dell'Inferno* (1922). Ukazuje ona bez upiększeń życie mieszkańców małej miejscowości Corso, a szczególnie biedoty zamieszkałej przy tytułowej ulicy. W społeczności, w której rządził występki i zabobony, piękna miłość pary bohaterów była skazana na klęskę, co znajduje zwieńczenie w końcowej scenie zabójstwa panny młodej.

Literatura dla dzieci i młodzieży

Znaczną część w repertuarze wydawnictwa H. Stachla stanowiła literatura dla dzieci i młodzieży autorów polskich i zagranicznych. W słowie od wydawcy poprzedzającym zbiór bajek i opowieści zatytułowany *Bajarz polski* (1921) ujawnił on motywy publikowania tego typu książek. Powodowały nim względy wychowawcze:

²⁷ Reklama w książce: G. Fiszer, *Pan Kalamarzewski, nauczyciel szkół elementarnych starej daty*, Lwów 1918.

„...morał podany w barwnej formie bajki, lub opowieści rodzajowej, zaczerpniętej z przykładów życia codziennego, uszlachetniać ma młodzieńskie umysły, zagrzewać je do dobrego, budzić w duszy zamiłowanie dla prawdy, dobra i piękna”²⁸. Ważnym elementem wychowania, jeszcze z czasów zaborów, było zaszczerpienie miłości do Polski i dumy z jej bohaterów. Takie zadanie miał do spełnienia tomik wierszy Władysława Bełzy *Dla polskich dzieci* (1912) ogłoszony na rok przed śmiercią autora. Został w nim zebrany obszerny dorobek lwowskiego poety, którego wątkiem przewodnim była miłość do Ojczyzny.

Wydawnictwo H. Stachla publikowało dzieła należące do arcydzieł literatury światowej, które za sprawą adaptacji trafiły już dawno do obiegu popularnego. Podejmowano się przeróbek ze względów dydaktycznych, a także komercyjnych. Adaptacje dla dzieci i młodzieży polegały zazwyczaj na skróceniu pierwowzoru, opowiedzeniu go przystępnym językiem oraz uwypukleniu wątku przygodowego. Na stronach tytułowych książek po nazwisku autora występuje nazwa współtwórcy poprzedzona określeniami, np. opracował dla młodzieży, spolszczył, a to oznacza, że nie porzeczano na tłumaczeniu, ale również przerabiano tekst. Najstynniejszym dziełem przystosowanym dla młodzieży są *Przypadki Robinsona Cruoe* Daniela Defoe opublikowane po raz pierwszy w 1719 r.²⁹ Fabuła powieści została oparta na autentycznych przeżyciach marynarza Aleksandra Selkirka, który po rozbiciu statku spędził samotnie na wyspie ponad cztery lata. Pisarz zmienił imię bohatera i szczegóły wydarzeń, tworząc wnikliwie studium ludzkiej samotności i pochwałę cywilizacyjnych możliwości białego człowieka. Dzieło z miejsca zyskało sławę. W Polsce najstynniejszą jego adaptację przygotował Władysław Ludwik Anczyc w 1868 r. Dla Wydawnictwa „Kultura i Sztuka” opracowała je Wanda Lewicka i ukazała się pod tytułem *Robinson Cruoe* (1920). Niemniej znana jest powieść Harriet Beecher Stowe pod tytułem *Chata wuja Toma* (1912). Dla firmy H. Stachla utwór „spolszczył” pisarz Józef Łomnicki. Amerykańska pisarka wydała go w 1852 r., a już w następnym roku został opublikowany we Lwowie przez Zakład Narodowy im. Ossolińskich³⁰. Główny wątek utworu tworzą dzieje starego murzyna Toma, który trafił na plantacje bawełny należące raz do dobrych, raz złych panów. Z kart tej powieści wiele pokoleń poznawało prawdę o życiu na amerykańskich plantacjach. Dzieło to miało duży udział w narodzinach idei wolności dla Murzynów. Dużą popularnością cieszyły się w Polsce utwory Jamesa Fenimore Coopera. Amerykański pisarz uchodzi za twórcę etnograficzno-historycznej prozy indiańskiej. Atutami jego utworów są przygodowa fabuła oraz opisy dziewiczych krajobrazów amerykańskich. H. Stachel wydał, mniej dzisiaj znane³¹, trzy dłuższe opowiadania *Na śmierć lub życie* (około 1930) w opracowaniu lwowskiego literata Kazimierza Królińskiego. Ukazują one w barwny sposób walki plemienne w Ameryce Północnej.

Adaptacji podlegały również baśnie, fantastyka, zbiorki folklorystyczne oraz wątki z *Księgi tysiąca i jednej nocy*. Wiele pozycji przygotowała do druku Zofia

²⁸ Wstęp do *Bajasz polski*, Lwów 1921, s. 5.

²⁹ R. Waksmund, *Robinsonada*, [w:] *Słownik literatury popularnej*, red. T. Żabski, Wrocław 1997, s. 362–364.

³⁰ A. Brzozowska-Krajka, *Stowe Harriet Beecher*, [w:] *Słownik literatury popularnej*, red. T. Żabski, Wrocław 1997, s. 410–411.

³¹ Najbardziej popularny jest cykl *Pięćksiąg przygód Sokolego Oka* zawierający m.in. powieść *Ostatni Mohikanin*.

Sawicka. Przykładem jej pracy jest książka *Świat czarów* (1921) zawierająca bajki i opowieści osnute na motywach fantastycznych, które zebrała i opowiedziała. Wyboru dokonała z twórczości wybitnych autorów, m.in. Elié Bertheta, Alphonse'a Daudeta, Charlesa Dickensa, Rudyarda Kiplinga, Hansa Christiana Andresena oraz Edmonda de Amicisa. Dla młodzieży lubiącej przygodę Z. Sawicka opracowała kolejną wersję komicznych perypetii barona Münchhausena. Z książki pod tytułem *Münchhausen* (1921) poznajemy jego przygody myśliwskie i wojenne oraz niesamowite podróże, np. do Egiptu, wnętrza Ziemi i na Księżyc. Z kolei *Bajki* (1912) Jacoba Grimma bazowały na ludowych podaniach i legendach. Wilhelm Hauff, niemiecki prozaik i poeta, także wykorzystywał w baśniach rodzimy folklor, ale łączył go z tematyką orientalną. Wydawnictwo „Kultura i Sztuka” opublikowało jego najśłynniejszy zbiór utworów *Kalif bocian i inne opowiadania* (około 1925). Miały one zachęcać czytelników do pracowitości, odwagi i tolerancji.

W pierwszych dekadach XX w. bardzo poczytne były w Polsce powieści Karola Maya. Najwięcej wydało ich lwowskie Wydawnictwo „Przez Łądy i Morza” działające mniej więcej w tym samym czasie, co firma H. Stachla³². Wydawnictwo „Kultura i Sztuka” opublikowało do 1922 r. następujące tytuły: *Kapitan Soucrof* (1920), *Na morzu Faraona* (1921), *Testament Apacza* (1921), *Ognista ręka* (1920), *Przygody w północnej Afryce* (1919, Wyd. 2), *W krainie Burów* (1921) oraz *Abdan Effendi* (1922). Książki te przełożyła Z. Sawicka, a podstawę tłumaczenia stanowiły wydania frontowe przeznaczone dla żołnierzy niemieckich i austriackich wyprodukowane w 1915 r. przez Karl-May-Verlag³³. Reklama utworów K. Maya zamieszczona na końcu jednej z książek była bardzo entuzjastyczna, zacytujemy jej fragment: „Nadzwyczaj barwne opisy Maya, które w tłumaczeniach obiegly świat cały i zjednały sobie miliony czytelników – nadają się znakomicie jako lektura dla największych nawet smakoszy literackich. [...] Czytając opowiadania, mamy wrażenie, że razem z autorem podróż odbywamy, że dzielimy z nim ból, radość, strach i odwagę, że przechodzimy niebezpieczeństwa lub ich unikamy, że zawieramy przyjaźń lub wchodzimy w przykre kolizje z półdzikimi ludami, zamieszkującymi te krainy tajemnicze”³⁴.

Wydawnictwa popularyzujące wiedzę, poradniki i inne

Oprócz literatury popularnej, wydawnictwo Hermana Stachla publikowało inne książki, które mogły zainteresować szerokie grono odbiorców. Wiele z nich miało po kilka wydań, a większość z nich ukazała się w obrębie serii „Biblioteka Wiedzy Ogólnej”. Wydawnictwo ciągle obejmowało pozycje numerowane i nienumerowane w obrębie tej serii. Najwcześniej wydany tytuł pochodził z 1907 r., a ostatni z 1929 r. i nosił numer 223, czyli było to poważne przedsięwzięcie wydawnicze. Służyło popularyzacji wiedzy z różnych dziedzin. Najwięcej publikacji dotyczyło obszarów, które we współcześnie stosowanych klasyfikacjach piśmiennictwa znalazłyby się

³² N. Honsza, W. Kunicki, *Karol May – anatomia sukcesu*, Katowice 1986, s. 235–250.

³³ *Ibidem*, s. 247.

³⁴ Reklama w książce: G. Fiszer, op. cit.

w obrębie psychologii, parapsychologii, filozofii ducha, psychiatrii i spirytyzmu³⁵. Przemysław Semczuk w książce *Magiczne dwudziestolecie* tak scharakteryzował ten okres: „Mediumizm, spirytyzm, okultyzm, metapsychika, lewitacja, prekognicja, jasnowidzenie, metagnomia. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości podobne słowa dało się słyszeć niemal wszędzie. Jak grzyby po deszczu zaczęły wyrastać domowe kółka wiedzy tajemnej, podczas których organizowano seanse przy stoliku. Wciąż były tylko zabawą w wywoływanie duchów, potocznie nazywaną «duchowizną». Sporo przy tym było śmiechu, czasem i strachu, ale głównie chodziło o rozrywkę.

Byli i jednak tacy, którzy od dawna czytali literaturę, prowadzili dyskusje i zbierali okrucy tego, co ich zdaniem mogło stać się nauką empiryczną. Odrzucali przy tym udział sił nadprzyrodzonych, mówiąc prościej duchów, a w tajemniczycich zjawiskach doszukiwali się nadnormalnych zdolności organizmu ludzkiego³⁶.

Zainteresowanie okultyzmem, komunikacją z zaświatami, duszą człowieka i możliwościami jego umysłu, nie było nowym zjawiskiem, ale jego nasilenie możemy obserwować w pierwszych dekadach XX w. Wiele wybitnych postaci miało w swoim życiorysie wątek uczestnictwa w seansie spirytystycznym, np. Józef Piłsudski, Władysław Reymont, Bolesław Prus. Jest to również czas zajmowania przez psychologię nowych obszarów badawczych, umocnienia się np. parapsychologii, a także demaskowania fałszywych teorii i szarlatanów. Książki wydane przez Wydawnictwo „Kultura i Sztuka” w dodatkach do tytułów, wstępach do tekstu głównego i reklamach, z entuzjazmem przekonywały, że należy uzupełniać swoją wiedzę, bo może ona uczynić życie człowieka lepszym, rozwiązać jego problemy, a nawet uleczyć. Zilustrujmy to przykładami publikacji. Kilka książek podejmowało temat hipnozy, czyli stanu podobnego do snu wywołanego przez hipnotyzera. Ukrywający się pod pseudonimem Dr. J. D. opracował dwie książki mówiące o tym zagadnieniu. Pierwsza z nich to *Potęga sugestii* (1911) z wielo mówiącym dodatkiem do tytułu: *wykład o mocy woli ludzkiej i wskazówki do jej wykonania w życiu codziennym z licznymi przykładami i dowodami z dzieł najwybitniejszych psychologów i badaczy*. Druga publikacja *Potęga hipnotyzmu* (1920) była również popularnym wykładem, który jak napisano we wstępie ma spełnić dwa zadania. Przekonać sceptyków, że zjawiska hipnotyczne nie są żadną sztuczką diabelską oraz nauczyć człowieka wykorzystywania sił drzemiących w jego wnętrzu (silna wola, suggestia, magnetyzm i hipnoza). Pomoże to jednostce wyprzedzić innych i zdobyć jak najwięcej w ówczesnych trudnych czasach. Publikacja podawała przykłady ćwiczeń z sugestii i hipnotyzmu mających zastosowanie w praktyce lekarskiej i życiu codziennym. Inny charakter miała książka niemieckiego seksuologa i psychiatry Richarda von Krafft-Ebinga. W *Eksperymentach hipnotycznych* (1916) przetłumaczonych przez dra Piotra Kozielskiego, uczoney zdał sprawę z eksperymentów, które przeprowadzał w 1893 r. Potwierdził, że za pomocą hipnozy można przenieść osobę we wcześniejsze fazy życia. Zrelacjonował też przebieg zebrania Towarzystwa dla Psychiatrii i Neurologii w Wiedniu, na którym przedstawił rezultaty

³⁵ Przykładem takiego systemu klasyfikacyjnego szeroko stosowanego na świecie jest Uniwersalna Klasyfikacja Dziesiętna. Zob. tablice *Uniwersalnej Klasyfikacji Dziesiętnej*, oprac. T. Turowskiej, J. Hys, J. Kwiatkowskiej, Warszawa 2006.

³⁶ P. Semczuk, *Magiczne dwudziestolecie*, Warszawa 2014, s. 37.

badania. Odpowiadając na zarzuty oponentów, stwierdził, że mylą hipnozę ze spirytyzmem i histeryczną neurozą.

W czasach H. Stachla bardzo popularne były prace Williama Atkinsona, amerykańskiego adwokata, biznesmena, autora i wydawcy książek okultystycznych. Pasjonowała go też tradycyjna joga, której praktykowanie miało rozwijać siły psychiczne i duchowe. Fascynację duchowością hinduistyczną podkreślał, używając różnych pseudonimów, np. Yogi Rāmacharaka. W książce *Kształcenie pamięci* (1921) powołał się na nowy obszar badań w psychologii, a mianowicie podświadomość, która według W. Atkinsona ma duży wpływ na proces myślenia. Celem autora było nauczenie czytelnika, jak gromadzić w podświadomości uporządkowane wrażenia [wiedzę], pamiętać miejsca ich umiejscowienia i na rozkaz woli przywoływać je do świadomości. Przekonywał, że pamięć można nieograniczenie wzmacniać, kształcić i wzbogacać. Druga publikacja *Potęga myśli w życiu codziennym i walce o byt* (około 1916, wyd. 2) miała formę poradnika napisanego stylem prostym i zrozumiałym. W. Atkinson skierował go do osób dążących ku lepszej przyszłości, starających się pokonać nieprzyjazne warunki życia. Chciał pokazać siły, jakie każdy posiada (magnetyzm osobisty i wpływ psychiczny) i może wykorzystać do usunięcia lęku i zastąpienia poczucia „nie mogę” przekonaniem „chcę i mogę”. Magnetyzm osobisty to „subtelny prąd fal i wahań myślowych wypływających z ludzkiego mózgu”. Myśli powinny być ukierunkowane, bo stajemy się tym, co sobie wyobrażamy, np. człowiek myślący o energii będzie energiczny. Książka ma charakter praktyczny, zawiera ćwiczenia, np. na magnetyczne spojrzenie i siłę woli. W rozdziale *Trochę mądrości życiowej* W. Atkinson radził, jak oddziaływać wzrokiem na rozmówcę, jak słuchać, prowadzić rozmowę, być pozytywnym, odpowiednio ubranym itp. Podobne zadanie miała spełnić książka M. Harveya, *Tajemnice powodzenia w życiu. Wskazówki dla młodzieży i dorosłych* (1920, wyd. 2). Autor udzielał porad z perspektywy myśli chrześcijańskiej, powoływał się również na „złote myśli” sławnych jednostek. Niektóre z jego przesłań czasami bardzo przypominają stwierdzenia W. Atkinsona, np. „Ludzie cenią człowieka, o ile człowiek sam się ceni”. Inne zdolności psychiki ludzkiej miała obudzić książka Rainharda Karmy zatytułowana *Jasnowidzenie* (1913). Autor nazwał tę książkę podręcznikiem dla osób wątpiących w zjawiska jasnowidzenia i telepatii. Opierając się na naukowych podstawach, dawał możliwość czytelnikowi przeżycia tych zjawisk przez wykonanie określonych ćwiczeń.

O badaniu osobowości człowieka mówiła praca Piotra Kozielskiego zatytułowana *Chiromnomia i chiromancja* (1922). Doktor Kozielski wprowadzał czytelnika w świat wiedzy o kształcie dłoni, a najwięcej miejsca poświęcił chiromancji, czyli znakom i liniom występującym na dłoni. Twierdził, że te ostatnie rozpatrywane z perspektywy psychologii pozwalają wejrzeć w duszę i charakter człowieka, a także odczytać jego przyszłość.

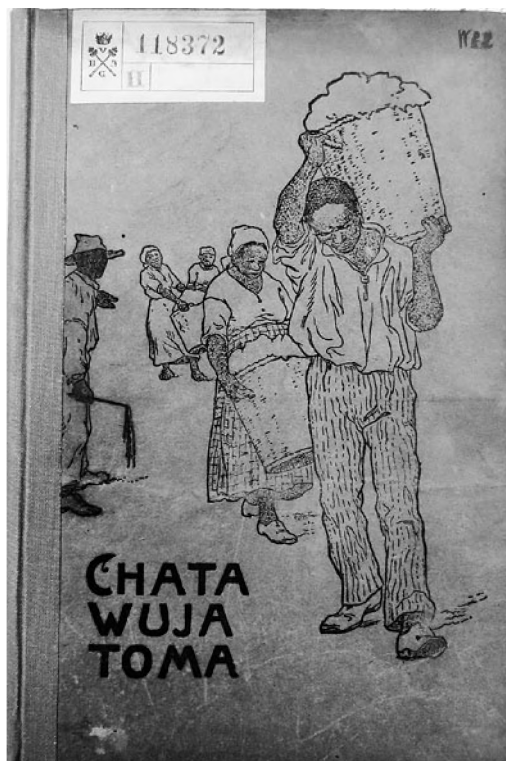
Wydawnictwo H. Stachla opublikowało wiele pozycji na temat spirytyzmu i życia po śmierci. Lwowskie środowisko miało własnego słynnego spirytystę Lucjana Emila Böttchera, który był również redaktorem serii „Biblioteka Wiedzy Ogólnej”. Jego książka *Stoliki wirujące* (1913) cieszyła się dużą popularnością. L. E. Böttcher podzielił się swoimi spostrzeżeniami na temat stolików wirujących w trakcie

seansów spirytystycznych. Nie zamierzał on tworzyć teorii tego zjawiska, ani nikogo przekonywać do mediumizmu. Z wiarygodnych źródeł wybrał najlepsze przykłady i w ten sposób powstał praktyczny przewodnik dla spirytystów. Piśmiennictwo zagraniczne z tego zakresu reprezentują np. wielokrotnie wydawane *Obcowanie z duchami zmarłych. Potęga spirytyzmu* (1910) Raphaela Eugena Kirchnera oraz Maksymiliana Josepha Antona *Dowody istnienia świata duchowego, do którego wstępujemy po śmierci* (1923, wyd. 2).

Wśród wydawnictw popularnych znaczną grupę tworzą pozycje z zakresu medycyny. Wielokrotnie był wznawiany podręcznik R. E. Kirchnera *Mój system tajemny. Podręcznik zawierający wskazówki do uzyskania sił ciała i świeżości ducha wraz z dodatkiem o pełnym używaniu życia* (1913, wyd. 3). Autor stawiał za wzór Amerykanów, którzy w tamtym czasie kładli duży nacisk na ćwiczenia fizyczne i wyróżniali się spośród innych narodów silnymi i zgrabnymi sylwetkami. W swojej książce przedstawił system ćwiczeń leczniczych wraz z ilustracjami, które miały zwielokrotnić siłę człowieka, zapewnić prawidłowe funkcjonowanie narządów i piękną sylwetkę. Gimnastyki tylko jednego organu dotyczyła książka A. P. Winkelmana *Oddychać, ale jak i dlaczego?* (1929, wyd. 2). Doktor Winkelmann przedstawił w broszurze ćwiczenia gimnastyki płuc i wskazówki, jak je wykonywać. Miały one zapobiegać m.in. suchotom, czyli gruźlicy w tamtym czasie jeszcze trudnej do wyleczenia. Temat życia seksualnego człowieka został omówiony w pracy szwajcarskiego psychiatry i neurologa Augusta Forela. *Zagadnienia seksualne w świetle nauk przyrodniczych, psychologii, higieny i socjologii* (1917) były kierowane do szerokiego odbiorcy, autor we wstępie nadmienił, że zagadnienia, które omówił, do tej pory były przedstawiane jedynie na łamach publikacji naukowych. Wiele pozycji medycznych miało formę broszury poświęconej wąskiemu zagadnieniu. Publikacja Rudolfa Weila *Podręcznik analizy moczu* (1921) w przystępny sposób przekazywała wiedzę pozwalającą samemu rozpoznać chorobę.

W obrębie serii „Biblioteka Wiedzy Ogólnej” wyszły książki przybliżające zagadnienia należące do różnych obszarów wiedzy. Były to na ogół pojedyncze pozycje, które zdaniem wydawcy (mówią o tym reklamy zamieszczane w książkach) interesują czytelnika i mogą zmienić jego życie. Do takich wydawnictw należał poradnik *Droga do dobrobytu* (1921) Kazimierza Janowskiego. Autor zgromadził w nim praktyczne wskazówki i rady wybitnych ekonomistów, które powinny zapewnić sukces materialny i niezależność finansową. Z kolei *Wolnomularstwo* (1921) tegoż autora miało obiektywnie ukazać dzieje tajemniczego stowarzyszenia w Polsce i krajach europejskich. Publikacja oparta na najnowszych źródłach miała rzucić światło na zadania stowarzyszenia i jego rytuały, wokół których powstały liczne legendy. Radiestezji dotyczyła książka Kazimierza Radwana-Pragłowskiego pt. *Różdżka czarodziejska* (1917). W popularny sposób i za pomocą ilustracji K. Radwan-Pragłowski wyłożył teorię i praktykę różdżkarstwa.

Z innych grup piśmiennictwa popularnego na uwagę zasługują kilkakrotnie wydawane książki kucharskie Julii Papée, *Bezmięsna kuchnia* (1920), a także Juliuszowej Albinowskiej *Dom oszczędny* (1921, wyd. 3) oraz *Oszczędne obiady bezmięsne* (1921).

Il. 2. Okładka książki dla młodzieży
Źródło: ze zbiorów autorki.

Reklama wydawnictw H. Stachla

Na początku XX w. nie było tak wielu możliwości reklamowania swoich produktów jak dzisiaj. Wydawcy anonowali nowe wydawnictwa w czasopiśmie, wydawali katalogi i prospekty, wykorzystywali również witryny księgarni, żeby przyciągnąć nabywców. Herman Stachel opublikował kilka katalogów o bardzo małej objętości. *Katalog nakładowy Wydawnictwa Kultura i Sztuka we Lwowie* (Lwów 1926) liczył 11 stron; katalog wydany w 1929 r. pod tym samym tytułem miał 14 stron; *Polecamy ostatnie nowości Wydawnictwa Kultura i Sztuka we Lwowie* (1926) zaledwie cztery strony. Lwowski wydawca bardzo dużo reklam zamieszczał w swoich wydawnictwach. Miały one zróżnicowaną formę, np. wykazu literatury dla dzieci i młodzieży uporządkowanego według nazwy autora i z krótkim opisem dzieła; listy autorów i tytułów objętych tytułem serii, przy wybranych pozycjach podawano spis treści; charakterystykę twórczości pisarza i planu wydawniczego, jeśli ukazywało się kilka lub kilkanaście jego utworów; zbioru pochlebnych recenzji opublikowanych na łamach czasopism oraz obszernego ogłoszenia omawiającego utwór. Wydawca zadbał o odpowiedni styl tekstów w książkowych reklamach. Podkreśla się w nich znaczenie i wielkość autora, np. o H. Ch. Andersenie – „genialny poeta duński”; o Harriet Beecher-Stowe – „znakomita autorka angielska uzyskała

sobie nieśmiertelną sławę”. Podkreślano również walory tłumaczenia tekstów: „nienaganne”, „doskonałe”, „zachowuje wdzięk i subtelność”, „wybitnie artystyczna szata” oraz „wnikające znakomicie w indywidualność artystyczną Grimma”. W każdej notce podkreślano walory treści utworów, o czym była już wcześniej mowa. Powiadamiając o nowościach, wydawca zwracał uwagę potencjalnego czytelnika na piękną oprawę książki, było to nieomal regułą w wypadku literatury dla dzieci i młodzieży. Okładka książki, podobnie jak dzisiaj, miała przyciągać wzrok jako projekt artystyczny, zwracać uwagę na treść książki i zachęcać do jej kupna. Stopień zniszczenia publikacji H. Stachla świadczy, że były one intensywnie użytkowane i wiele opraw oryginalnych zastąpiono nową oprawą biblioteczną³⁷. Na podstawie częściowo zachowanych okładek możemy stwierdzić, że określenie „piękne oprawy” występujące np. przy tytułach *Münchhausen* i *Chała wuja Toma* w rzeczywistości oznaczało okładki bardzo mocne, ale raczej przeciętne. Wykonano je z grubej tektury powleczonej jasnoniebieskim papierem. Na pierwszej stronie okładki widniał prosty rysunek nawiązujący do treści utworu. Inne zachowane okładki również nie odbiegały od klasycznych opraw charakterystycznych dla epoki. Rzadko występowały na nich ilustracje, zazwyczaj podawały informacje ze strony tytułowej. Na tym tle wyróżniała się oprawa powieści historycznej *Oblężenie Warszawy*. Jej pierwsza strona przedstawiała Kościuszkę na koniu pośród bitewnego pola. Taka oprawa była charakterystyczna dla czasów niewoli narodowej, niekiedy nazywa się ją „patriotyczną”. Bardziej nowoczesnie wyglądała okładka powieści *Haszysze*. Kolorowa ilustracja na niej nawiązywała do techniki plakatu filmowego i przedstawiała kobietę i mężczyznę rozmawiających na ulicy.

Podsumowanie

Wydawnictwo „Kultura i Sztuka” Hermana Stachla dbało o różnorodność publikacji popularnych. W wypadku wielkich firm lwowskich taka produkcja stanowiła tylko część ich repertuaru. W tamtym czasie działały także mniejsze firmy specjalizujące się w jednym typie wydawnictw popularnych, np. Instytut Wydawniczy „Lektor” wydawał głównie literaturę piękną³⁸, Wydawnictwo „Przez Łądy i Morza” literaturę podróżniczą i przygodową. Zawód wydawcy zawsze wiązał się z dużym ryzykiem, w czasach H. Stachla wiele firm ogłaszało upadłość³⁹. Wydawanie książek popularnych było sposobem na ciągłe wpływy finansowe. Mała firma H. Stachla dość długo utrzymywała się na rynku. Lwowski wydawca dbał o interesujący czytelnika repertuar i jego reklamę. Książki miały poręczny format, niskie ceny i przeciętne oprawy, a tekst był drukowany bardzo czytelnie.

Nieliczne książki, których raczej nie zaliczylibyśmy do publikacji popularnych, pokazują możliwości tego wydawcy. Przykładem takiej produkcji jest wydawnictwo albumowe pt. *Biegas* (1911) z tekstem Henryka Biegeleisena, lwowskiego historyka

³⁷ Pisząca te słowa korzystała ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej.

³⁸ J. Sowiński, *Instytut Wydawniczy „Lektor” we Lwowie (1917–1928). Profil wydawniczy i forma typograficzna wydawnictw*, *Ze Skarbcza Kultury*, z. 51: 1991, s. 171–188.

³⁹ E. Wójcik, *Polski ruch księgarski we Lwowie w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, [w:] *Kultura książki ziem wschodniego i południowego pogranicza Polski (XVI–XX wiek)*, red. J. Gwioździk, E. Różycki, Katowice 2004, s. 410.

literatury. W albumie przedstawiono twórczość Bolesława Biegasa – przedstawiciela kierunku symboliczno-secesyjnego. Na osobnych kartach zamieszczono reprodukcje rzeźb i obrazów. Tekst z objaśnieniami drukowany był na kremowym papierze, natomiast tłem dla ilustracji był papier w grafitowym kolorze. Pozostawiono obszerne marginesy. Duży format, papier w doskonałym gatunku, oprawa płócienna (materiał bordowy o wyraźnym splocie) ze złotymi tłoczeniami i kolorowa wyklejka tworzą razem piękną książkę.

Bibliografia

Biblioteka Jagiellońska. b. d. „Katalog Zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej.” [online], [dostęp 5 I 2018]. Dostępny w World Wide Web: <https://chamo.bj.uj.edu.pl/uj/search/query?theme=system>.

Biblioteka Narodowa. b. d. „Katalogi.” Dostęp Grudzień 10, 2017. <http://www.bn.org.pl/katalogi>.

Biedrzycka, Agnieszka. 2012. *Kalendarium Lwowa 1918–1939*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”.

Brzozowska-Krajka, Anna. 1997. „Stowe Harriet Beecher.” W *Słownik literatury popularnej*, red. T. Żabski, 410–411. Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej.

Gruchała, Irena. 2017. „Kompozycja typograficzno-wydawnicza podręczników lwowskiej firmy Kazimierza Stanisława Jakubowskiego (1868–1926).” *Folia Toruniensia* 17: 103–128. <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2017.007>.

Grzegorzczak, Piotr. 1968. „Korngutówna Aniela.” W *Polski Słownik Biograficzny* 14(1), red. E. Rostworowski, 81–82. Wrocław: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.

Grzymska, Barbara. 1988. „Księgarnia Wydawnicza Hermana Altenberga.” *Editor* 1: 158–179.

Honsza, Norbert i Wojciech Kunicki. 1986. *Karol May – anatomia sukcesu*. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”.

Konopka, Maria. 2018. *Polski rynek wydawniczy Lwowa w dobie autonomii galicyjskiej (1867–1914)*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”.

Konopka Maria. 2011. „Zbiorowy portret księgarzy Lwowa czasów autonomii.” W *Krakiv–L'viv. Knigi, časopisi, biblioteki XIX–XX st.* 10, red. G. Vrona, O. Kołosovska, G. Kosentka, 39–51. L'viv: L'vivskij nacional'nyj universitet imeni Ivana Franka.

Kotłobułatowa, Irina. 2005. „Topografia lwowskich księgarni w XIX i na początku XX wieku.” W *Kraków–Lwów* 7, red. H. Kosętko, 103–116. Kraków: Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Akademii Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie.

Kuźma, Erasm. 1997. „Literatura popularna a literatura wysokoartystyczna.” W *Słownik literatury popularnej*, red. T. Żabski, 218–220. Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej.

Lechicki, Czesław. 1960. „Hałaciński Zygmunt.” W *Polski Słownik Biograficzny* 9(40), red. K. Lepszy, 259–260. Wrocław: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.

Leśnodorski, Zygmunt. 1948. „Fischer Gustaw.” W *Polski Słownik Biograficzny* 7(31), red. W. Konopczyński, 21–22. Wrocław: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.

M., J. 1910. „Rzut oka na stan obecny księgarstwa polskiego.” *Przegląd Księgarski* 1(1–2): 4–6.

N. N. 1912. [„List do redakcji”]. *Przegląd Księgarski* 3(13–14): 72.

N. N. 1931. *Adresy księgarń zarejestrowanych w Związku Księgarzy Polskich 1931*, Warszawa: Związek Księgarzy Polskich.

N. N. 1933. „Komunikat Biura Rejestracyjnego i Kredytowego.” *Przegląd Księgarski* 19(8): 38–39.

N. N. 1938. *Adresy księgarń i punktów sprzedaży artykułów księgarskich*. Warszawa: nieznany.

Pieczętkowski, Feliks. 1972. „Altenberg.” W *Słownik pracowników książki polskiej* 1, red. I. Treichel, 5–8. Warszawa–Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Pieczętkowski, Feliks. 1972. „Połoniecki Bernard.” W *Słownik pracowników książki polskiej* 1, red. I. Treichel, 698–699. Warszawa–Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

R., W. 1925. „Wystawa książki polskiej we Lwowie.” *Przegląd Księgarski* 11(10): 305–309.

Semczuk, Przemysław. 2014. *Magiczne dwudziestolecie*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Skotnicka, Alicja. 1972. „Gubrynowicz Władysław.” W *Słownik pracowników książki polskiej* 1, red. I. Treichel, 304–305. Warszawa–Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Skręt, Rościsław. 1992. „Salz Henryk.” W *Polski Słownik Biograficzny* 34(140), red. H. Markiewicz, 395–396. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Sowiński, Janusz. 1991. „Instytut Wydawniczy „Lektor” we Lwowie (1917–1928). Profil wydawniczy i forma typograficzna wydawnictwa.” *Ze Skarbcza Kultury* 51: 171–188.

Słownik pseudonimów pisarzy polskich XV w. – 1970 4, red. E. Jankowski. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Treichel, Irena. 1986. „Blaustein Norbert.” W *Słownik pracowników książki polskiej. Suplement*, red. I. Treichel, 22–23. Warszawa–Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Turowska Teresa, Jolanta Hys, i Joanna Kwiatkowska, oprac. 2006. *Uniwersalna Klasyfikacja Dziesiąta*, Warszawa: Biblioteka Narodowa.

Waksmund, Ryszard. 1997. „Robinsonada.” W *Słownik literatury popularnej*, red. T. Żabski, 362–364. Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej.

Wójcik, Ewa. 2004. „Polski ruch księgarski we Lwowie w okresie dwudziestolecia międzywojennego.” W *Kultura książki ziem wschodniego i południowego pogranicza Polski (XVI–XX wiek)*, red. J. Gwioździk, E. Różycki, 404–417. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Żółkiewski, Stefan. 1973. *Kultura literacka 1918–1932*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Przysłany: 27 III 2018

Zaakceptowany: 1 VIII 2018

Irena Gruchała

Uniwersytet Jagielloński. Wydział Zarządzania i Komunikacji Społecznej

e-mail: irena.gruchala@uj.edu.pl

ORCID ID: 0000-0002-0916-2271

Irena Gruchała, PhD, is a research worker at the Institute of Information and Library Science at the Jagiellonian University. She deals with issues related to the formal and factual development of documents, as well as individual historical collections created in the Borderlands. She published in such journals as PTINT *Praktyka i Teoria Informacji Naukowej i Technicznej*, *Toruńskie Studia Bibliologiczna* and *Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*. One of the most important publications is the monograph *W tym streszczało się niejako moje życie: Lwowski księgozbiór* of Helena Dąbczańska (1863-1956) *jako wyraz kultury książki epoki* (Kraków 2016).

Herman Stachel – a Lviv publisher of popular literature

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.003>

The text is available under a Creative Commons Attribution-NoDerivatives 3.0 Poland (CC BY-ND 3.0 PL).

Słowa kluczowe: Herman Stachel; popular publications; Publishing House „Kultura i Sztuka”; Lviv

S**treszczenie. Aim:** The subject of this article is the Publishing House “Kultura i Sztuka”, a small company run by Herman Stachel in Lviv, which remained on the market thanks to the production of popular books. The main task was the material analysis of the published items, determining their physical characteristics, as well as establishing unknown facts about the activities of Herman Stachel. It was also assumed that the undertaken actions would result in the emergence of writings that about a hundred years ago could count on the interest of the audience. **Research method:** The study included books appearing in the catalogues of the National Library and the Jagiellonian Library. As a result, a number of unknown facts were given relating to the publishing house and bookstore of Herman Stachel, but this topic has not been exhausted. **Results/Conclusions:** The analysis of the published texts allowed us to state that the largest group among them constituted literary works written by Polish and foreign authors at the turn of the 19th and 20th centuries. Novels for adults on socio-moral, love and erotic, criminal and historical topics stood out along with satirical works. Literature for children and youth was richly represented. A large group was made up of books popularizing knowledge from various subject areas (psychology, parapsychology, spiritual philosophy, psychiatry, spiritualism, medicine). Guidebooks and cookery books were fewer.

Irena Gruchala

Jagiellonen-Universität. Fakultät für Management und soziale Kommunikation

e-mail: irena.gruchala@uj.edu.pl

ORCID ID: 0000-0002-0916-2271

Dr. Irena Gruchala ist wissenschaftliche Mitarbeiterin im Institut für Wissenschaftliche Information und Bibliothekswissenschaft der Jagiellonen-Universität. Sie befasst sich mit den Fragen der Formal- und Sachbearbeitung von Dokumenten sowie mit den historischen Privatbücherbeständen auf den früheren polnischen Ostgebieten. Ihre Arbeiten erschienen u.a. in den Zeitschriften: „PTINT Praktyka i Teoria Informacji Naukowej i Technicznej“ [Praxis und Theorie der Wissenschaftlichen und Technischen Information], „Toruńskie Studia Bibliologiczne“ [Thorner Bibliologische Studien] sowie „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie“ [Das Jahrbuch der Wissenschaftlichen Bibliothek der Polnischen Akademie der Gelehrsamkeit und der Polnischen Akademie der Wissenschaften in Krakau]. Als eine ihrer wichtigsten Veröffentlichungen gilt die Monografie „*W tym streszczało się niejako moje życie*“. *Lwowski księgozbiór Heleny Dąbczańskiej (1863–1956) jako wyraz kultury książki epoki* [„Darin war eigentlich mein Leben mit einbegriffen“. Der Lemberger Bücherbestand von Helena Dąbczańska (1863–1956) als Ausdruck der zeitgenössischen Buchkultur] (Kraków 2016).

Hermann Stachel – der Lemberger Verleger der Trivalliteratur

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.003>

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung-Keine Bearbeitung Polen (CC BY-ND 3.0 PL) veröffentlicht.

S

tichworte: Hermann Stachel; Trivalliteratur; Verlag „Kultura i Sztuka“; Lemberg

Z

usammenfassung. These/Ziel: Der vorliegende Beitrag rekurriert auf den Verlag „Kultura i Sztuka“ (Kultur und Kunst), eine kleine Firma Hermann Stachels in Lemberg, die sich mit der Herausgabe der Trivalliteratur befasste. Man setzte sich zum Ziel, die herausgegebenen Publikationen einer Sachanalyse zu unterziehen, ihre physischen Eigenschaften zu bestimmen sowie die unbekanntenen Ereignisse aus der Tätigkeit Hermann Stachels nachzuweisen. Demzufolge sollte die Trivalliteratur, die vor ca. hundert Jahren hohes Aufsehen erregte, genau erläutert werden. **Forschungsmethode:** Die Analyse bezieht sich auf die Bücher aus den Katalogen der Nationalbibliothek und der Jagiellonen-Bibliothek. Im Resultat wurden zahlreiche unbekanntene Tatsachen über den Verlag und die Buchhandlung Hermann Stachels erschlossen, diese Frage wurde bisher nicht eingehend genug dargestellt. **Ergebnisse/Schlussfolgerungen:** Die Analyse der Veröffentlichungen ergab, dass die literarischen Werke der sowohl polnischen als auch der fremden Autoren, die an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert schufen, in dieser Gruppe am zahlreichsten vertreten waren. Großer Popularität erfreuten sich die gesellschaftlich-sittlichen, Liebes-, erotische, historische Ro-

mane und Krimis für Erwachsene sowie andere satirische Werke, aber auch die Kinder- und Jugendliteratur. Von der gleichen Bedeutung waren auch Bücher, die sich auf verschiedene Fachdisziplinen bezogen (wie etwa Psychologie, Parapsychologie, Geistesphilosophie, Psychiatrie, Spiritismus, Medizin). Weniger zahlreich waren dabei die Hand- und Kochbücher.

Katarzyna Tomkowiak

Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu

e-mail: kasia-t@wp.pl

ORCID ID: 0000-0003-1872-7884

U

dział Zygmunta Mocarskiego w pracach rewindykacyjnych polskich zbiorów bibliotecznych z Rosji (1922–1923)

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.004>

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłącznej licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 3.0 Polska (CC BY-ND 3.0 PL).

Dr Katarzyna Tomkowiak jest pracownikiem Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, absolwentką Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz Podyplomowego Studium Historii. W 2012 r. uzyskała stopień doktora nauk humanistycznych za dysertację: „Książnica Miejska im. Kopernika w Toruniu (1923–1939)”. Jej naukowe zainteresowania koncentrują się wokół okresu dwudziestolecia międzywojennego oraz dziejów i osób związanych z Książnicą Miejską, a także innych bibliotek w Toruniu i w Podgórzu w okresie II RP. Autorka licznych publikacji m.in.: *Stosunki Polski z Wielką Brytanią na forum Sejmu i Senatu 1919–1927* (Toruń 2003) i *Adam Mickiewicz (1798–1855). Katalog der Buchausstellung Thorn (Toruń) 14. November 1998–31 März 1999*, hrsg. von I. Mucha, M. Ptaszyk und K. Tomkowiak (Göttingen 2001). Członek prezydium Towarzystwa Miłośników Torunia.

S

Słowa kluczowe: Biblioteka Załuskich; Delegacja Polska w Komisji Mieszanej Specjalnej; Książnica Miejska im. M. Kopernika w Toruniu; Moskwa; Petersburg; Rosyjska Biblioteka Publiczna w Petersburgu; traktat ryski

S

Streszczenie: Cel/Teza: Przedmiotem artykułu jest opisanie działań Zygmunta Mocarskiego w trakcie prac mających na celu zwrot polskich zbiorów bibliotecznych z Rosji, na mocy zapisów zawartych w traktacie ryskim z 18 marca 1921 r. Pracował on jako czasowy ekspert biblioteczny i wydatnie pomógł w poczynaniach rewindykacyjnych Delegacji Polskiej w Komisji Mieszanej Specjalnej w Moskwie i Piotrogradzie od 13 września 1922 r. do końca kwietnia 1923 r. **Metoda badawcza:** Aby odtworzyć jego pracę w tej Komisji, poddałam analizie zachowane dokumenty i korespondencję uczestników tych poczynąń rewindykacyjnych, jakie zachowały się w polskich archiwach i Książnicy Kopernikańskiej. Kompletna dokumentacja prac Komisji Mieszanej Specjalnej, przechowywana w Archiwum Skarbowym w Warszawie, nie zachowała się. Pomocne okazały się także wydane drukiem na prawach rękopisu sprawozdania z pracy Komisji. **Wyniki/Wnioski:** Zygmunt Mocarski, opierając się na rozdziale XI wymienionego traktatu, wydatnie przyczynił się do odzyskania, polskich inkunabułów i starodruków, jakie znajdowały się w Rosji już od czasów zaborów. Gros

polskich, unikatowych druków zgromadzono w słynnej b. Cesarskiej Bibliotece w Petersburgu (Rosyjskiej Bibliotece Publicznej). To w jej zbiorach Mocarski orientował się najlepiej, pomogła mu także doskonała znajomość języka rosyjskiego – wykazałam, że był cenionym członkiem tego gremium. To dzięki jego zaangażowaniu odzyskano druki, które pochodziły z Biblioteki Załuskich.

Wprowadzenie

Sprawa zwrotu polskich dóbr kultury z Rosji, a w szczególności rewindykacji zbiorów bibliotecznych na mocy zapisów traktatu ryskiego z 18 marca 1921 r. była wielokrotnie omawiana¹. Szczególne znaczenie dla tych zagadnień mają wydane sprawozdania *Dokumenty dotyczące akcji Delegacji Polskich w Komisjach Mieszanych Reewakuacyjnej i Specjalnej w Moskwie* (o zbiorach bibliotecznych najwięcej materiałów zawiera zeszyt 8)² oraz Jerzego Kumanieckiego, *Tajny raport Wojkowa, czyli radziecka taktyka zwrotu mienia gospodarczego i kulturalnego po pokoju ryskim i Pokój polsko-radziecki 1921. Geneza–rokowania–traktat–komisje mieszane*³. Także rozdział „Udział polskich uczonych w rewindykacji mienia kulturalnego” w pracy Jerzego Różewicza *Polsko-rosyjskie powiązania naukowe (1725–1918)* jest temu poświęcony⁴.

Podobnie, kwestiom wzajemnych relacji między Polską a Rosją w okresie II RP poświęcono wiele prac⁵, zajmowano się także stosunkami kulturalnymi między

¹ M. Handelsman, *Z dziejów walki o zabytki polskie w Moskwie*. Biblioteka Załuskich, Przegląd Współczesny, 1922, nr 7–8, s. 267–278; K. Tyszkowski, *Z dziejów rewindykacji*, Lwów 1924 (odbitka z Kwartalnika Historycznego); W. Borowy, Z. Batowski, *Odzyskane zbiory rękopisów i grafiki w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie*, Warszawa 1925; W. Suchodolski, *Wykonanie art. XI traktatu ryskiego w zakresie archiwów państwowych*, Archeion, t. 1: 1927, s. 67; E. Kuntze, *Układy o zwrot Biblioteki Załuskich, karta z dziejów odzyskania z Rosji Polskiego mienia kulturalnego*, Lwów 1930; J. Dąbski, *Pokój ryski. Wspomnienia, pertraktacje, tajne układy z Joffem, listy*, Warszawa 1931; E. Kuntze, *Udział Ś.P. Stanisława Turowskiego w rewindykacji Biblioteki Załuskich*, Pamiętnik Literacki t. 33: 1936, s. 1062–1066; idem, *Zwrot polskich zbiorów bibliotecznych z Rosji*, Kraków 1937; P. Bańkowski, *Rękopisy rewindykowane przez Polskę z ZSRR na podstawie traktatu ryskiego i ich dotychczasowe opracowania*, Kraków 1937, tam także zestawiona bibliografia prac związanych z rewindykacją; idem, *Rękopisy rewindykowane przez Polskę z ZSRR na podstawie Traktatu Ryskiego i ich dotychczasowe opracowanie*, Przegląd Biblioteczny, R. 10: 1937, z. 1, s. 51; idem, *Biblioteka publiczna Załuskich i jej twórcy*, Warszawa 1939; P. Bańkowski, *Rękopisy rewindykowane na podstawie traktatu ryskiego jako warsztat pracy naukowej przed wojną*, Przegląd Biblioteczny, R. 16: 1948, z. 1–2, s. 101–118; Z. Gaca-Dąbrowska, *Rewindykacja polskich zbiorów bibliotecznych z Rosji w okresie II Rzeczypospolitej*, Roczniki Biblioteczne, R. 33: 1989, z. 1–2, s. 161–181; D. Matelski, *Rewindykacja polskich dóbr kultury z Rosji Radzieckiej i ZSRR (1921–1939)*, Przegląd Wschodni, t. 9: 2002, nr 2 (30), s. 391–409; idem, *Losy polskich dóbr kultury w Rosji i ZSRR. Próby restytucji: archiwa – księgozbiory – dzieła sztuki – pomniki*, Poznań 2003.

² *Dokumenty dotyczące akcji Delegacji Polskich w Komisjach Mieszanych Reewakuacyjnej i Specjalnej w Moskwie* (dalej: DKMRiS), z. 3, Warszawa 1922; DKMRiS, z. 6, cz. C, *Dział Biblioteczny, Gabinet Rycin w Bibliotece Publicznej w Warszawie*, Warszawa 1922, s. 128–206; DKMRiS, z. 8, *Rewindykacja zbiorów polskich z Rosyjskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu i innych bibliotek Rosji i Ukrainy. Cz. 1–2, 18.XI.1921–1.V.1923*, Warszawa, 1923, por. bibliograficzny wykaz prac z zakresu rewindykacji polskich zbiorów bibliotecznych od chwili zawarcia traktatu ryskiego (18.III.1921–1.VI.1923), [w:] ibidem, s. 533–540.

³ J. Kumaniecki, *Pokój polsko-radziecki 1921. Geneza–rokowania–traktat–komisje mieszane*, Warszawa 1985, idem, *Tajny raport Wojkowa czyli Radziecka taktyka zwrotu polskiego mienia gospodarczego i kulturalnego po pokoju ryskim, 1921–1923 dwa lata prac delegacji rosyjsko-ukraińskiej, rosyjsko-ukraińsko-polskich Komisji Mieszanych Reewakuacyjnej i Specjalnej nad wykonaniem Ryskiego Traktatu Pokojowego: sprawozdanie*, Warszawa 1991.

⁴ J. Różewicz, *Polsko-rosyjskie powiązania naukowe (1725–1918)*, Wrocław [i in.] 1984, s. 47–79.

⁵ *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, t. IV (1921–1926), Warszawa 1965; J. Kumaniecki, *Po traktacie ryskim, stosunki polsko-radzieckie 1921–1923*, Warszawa 1971; idem, *Pokój...; idem, Tajny...; W. Matelski, Tarcza Europy. Stosunki polsko-sowieckie 1918–1939*, Warszawa 1994; idem, *Na widciecie. II Rzeczpospolita wobec Sowieców 1918–1943*, Warszawa 2005; *Polsko-radzieckie stosunki kulturalne 1918–1939. Dokumenty i materiały*, red. W. Balcerak, Warszawa 1977; A. Skrzypek, *Kronika koegzystencji. Zarys stosunków polsko-radzieckich w latach 1921–1939*, Warszawa 1985.

obu państwami⁶. Ważnym dla oceny wzajemnych relacji między Polską a Sowietami w latach 1921–1923 było opublikowanie tajnego raportu Piotra Łazarewicz Wojkowa *1921–1923 dwa lata prac delegacji rosyjsko-ukraińskiej, rosyjsko-ukraińsko-polskich Komisji Mieszanych Reewakuacyjnej i Specjalnej nad wykonaniem Ryskiego Traktatu Pokojowego*⁷. Tam w Rozdziale XII opisano sprawy polskich bibliotek⁸. Tekst z 6 listopada 1923 r. wydrukowano w drukarni GPU (ros. Gosudarstwennoje Politiczeskoje Uprawlenie, pol. Państwowy Zarząd Polityczny; od końca 1922 r. Objedinionnoje Gosudarstwennoje Politiczeskoje Uprawlenie – OGPU) tylko w 45 numerowanych egzemplarzach, a skład, który posłużył do druku, natychmiast przetopiono, Wojkow pisze: „[...] najważniejsze liczby zostały dopisane przeze mnie ręcznie po zakończeniu druku”⁹. Ten ważny dokument polscy historycy odkryli dopiero w latach 60. XX w., Piotr Wojkow wyjaśnia w nim rzeczywiste intencje, jakimi strona sowiecka kierowała się w trakcie wykonywania postanowień traktatu ryskiego, także tych dotyczących zbiorów bibliotecznych. Bez jego znajomości, ocena pracy także Komisji Mieszanej Polsko-Sowiecko-Ukraińskiej, nie byłaby możliwa.

W kompleksowy sposób sprawy związane z traktatem ryskim zaprezentowano w zbiorze *Traktat ryski 1921 roku po 75 latach*, pod redakcją Mieczysława Wojciechowskiego, jednak nie znalazł się tam artykuł poświęcony odzyskiwaniu polskich zbiorów bibliotecznych¹⁰. O pierwszej polskiej bibliotece narodowej – Bibliotece Załuskich pisano wielokrotnie, także o rewindykacji jej zbiorów, wywiezionych do Rosji w czasie zaborów (w 1795 r.)¹¹.

Jednak w pozornej wielości i różnorodności scharakteryzowanej wyżej literatury nie ma wielu opracowań o udziale i roli poszczególnych osób w pracach nad „odzyskiwaniem” z Rosji polskich zbiorów bibliotecznych w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Chlubny wyjątek od tej reguły stanowią prace Doroty Pietrzkievicz poświęcone przede wszystkim osobie Piotra Bańkowskiego – eksperta w KMS¹². Rola Zygmunta Mocarskiego w tym gremium nie została dotąd opisana. W wielu opracowaniach jest on jedynie wymieniany jako ekspert biblioteczny.

⁶ J. Różewicz, *Polsko-rosyjskie...*; idem, *Polskie środowisko naukowe w Petersburgu w latach 1905–1918. Polsko-rosyjskie związki społeczno-kulturalne na przełomie XIX w.*, Warszawa 1980; idem, *Polsko-radzieckie stosunki naukowe w latach 1918–1939*, Warszawa–Kraków 1979.

⁷ P. Wojkow, *1921–1923 dwa lata prac delegacji rosyjsko-ukraińskiej, rosyjsko-ukraińsko-polskich Komisji Mieszanych Reewakuacyjnej i Specjalnej nad wykonaniem Ryskiego Traktatu Pokojowego: sprawozdanie*, tłum. A. Achmatowicz, [w:] J. Kumaniecki, *Tajny...*, s. 81–192.

⁸ Ibidem, s. 176–191.

⁹ Ibidem, s. 9.

¹⁰ *Traktat ryski 1921 roku po 75 latach*, red. M. Wojciechowski, Toruń 1998. W zbiorze pośrednio o kwestii bibliotek wzmiankował jedynie Janusz Szczepański, *Rewindykacja polskich archiwaliów w świetle traktatu ryskiego*, [w:] *Traktat ryski 1921 po 75 latach...*, s. 201.

¹¹ M.in. E. Chwałewik, *Losy zbiorów polskich w Rosyjskiej Bibliotece Publicznej w Leningradzie*, Warszawa 1926 (odbitka z *Zbiorów Polskich*); J. Kaliszuk, *Codices deperditi średniowieczne rękopisy łacińskie Biblioteki Narodowej utracone w czasie II wojny światowej*, t. 1, *Dzieje i charakterystyka kolekcji*, Wrocław 2016; J. Płaza, B. Sajna, *Pamiętki dziejów Biblioteki Załuskich*, Warszawa 1997. Zbiory polskiej Biblioteki Załuskich stały się podstawowym zrebem, i najcenniejszą częścią Cesarskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu.

¹² D. Pietrzkievicz, *Z grabieży Katarzyny ocalone szczątki... czyli udział Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie w rewindykacji księgozbiorów na mocy traktatu ryskiego*, Z badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi R. 5: 2011, s. 245–272; eadem, *Życie i praca Piotra Bańkowskiego (1885–1976)*, Z badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi, t. 6: 2012, s. 51–64; eadem, *O polskich staraniach o odzyskanie zagrabionych zbiorów bibliotecznych na mocy traktatu ryskiego*, *Poradnik Bibliotekarza*, 2014, nr 11, s. 14–19; eadem, *Catenaty Rosyjskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu w świetle ekspertyzy Piotra Bańkowskiego*, [w:] *Historia. Memoria. Scriptum. Księga jubileuszowa z okazji osiemdziesięciolecia urodzin Profesora Edwarda Potkowskiego*, red. J. Krochmal, Warszawa, s. 166–175 [przyp. red.].

Dlatego zajęłam się kwestią jego udziału w pracach Delegacji Polskiej w Moskwie i Piotrogradzie¹³. Nie był on jedynym bibliotekarzem w tym gronie, nie odegrał on też największej roli w „bojach” o powrót – rewindykację polskich zbiorów do kraju – wykazał się jednak wyjątkową determinacją w postępowaniu rewindykacyjnym, które dotyczyło zbiorów pochodzących z Biblioteki Załuskich. Sowietci zauważyli to i uniemożliwili mu pracę, którą prowadził na rzecz KMS w Rosyjskiej Bibliotece Publicznej w Petersburgu (dalej: RBP).

Wiedza i fachowość oraz znajomość zasobów petersburskich bibliotek młodego Zygmunta Mocarskiego budzą mój szczerzy podziw. Jednak w naturalny sposób zaintrygowało mnie, dlaczego ten znawca zasobów Biblioteki Załuskich oraz zbiorów petersburskich osiadł w Toruniu w maju 1923 r. i został pierwszym dyrektorem Książnicy Miejskiej im. M. Kopernika (sprawował pieczę nad biblioteką w latach 1923–1939). Oczywiście było to tylko z korzyścią dla toruńskiego librarium. Dodatkowo zainspirowało mnie do poszukiwań stwierdzenie toruńskiego profesora Jerzego Serczyka w biogramie Zygmunta Mocarskiego, który zaznaczył, iż:

„Najważniejszą jednak funkcją Mocarskiego w tych latach było uczestnictwo – jako eksperta do spraw bibliotecznych – od września 1922 r. w komisji mieszanej polsko-radzieckiej, działającej w Moskwie i Leningradzie, a zajmującej się rewindykacją polskich dóbr kulturalnych”¹⁴.

Spowodowało to, że prześledziłam losy Zygmunta Mocarskiego i dzieje innych bibliotekarzy, którzy ofiarnie dążyli do rewindykacji polskich zbiorów bibliotecznych z Rosji. Ich działania były możliwe dzięki zapisom zawartym w traktacie ryskim (formuła w preliminariach pokojowych była bardziej ogólna, na inną nie zgodziła się strona rosyjska). Literatura przedmiotu, którą wyżej omówiłam, była oparta w dużej mierze na zachowanych drukowanych relacjach z tego okresu. Zatem jej podstawę źródłową stanowiły, już wcześniej wspomniane, zeszyty wydane w latach 1922–1924: *Dokumenty dotyczące akcji Delegacji Polskich w Komisjach Mieszanych Reewakuacyjnej i Specjalnej w Moskwie*, (było ich dziewięć), oraz dwa teksty (faktycznie mające charakter sprawozdania) Edwarda Kuntzego, najpierw wiceprzewodniczącego, a potem przewodniczącego Delegacji Polskiej (od maja 1923 do 1935 r., tj. do końca jej działalności). W mniejszym stopniu korzystano z relacji przebiegu negocjacji, drukowanych w czasopiśmie i prasie, których autorami byli członkowie i współpracownicy Delegacji Polskiej i Komisji Mieszanej Specjalnej. W wielu sprawach ta dokumentacja okazała się wystarczająca, dlatego zdecydowałam się na uzupełnienie tego materiału źródłowego o niepublikowaną korespondencję Zygmunta Mocarskiego¹⁵. Najwięcej listów, jakie otrzymał Mocarski, znajduje się obecnie w zasobach Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy

¹³ Wyjątkiem praca Urszuli Paszkiewicz, (*Zygmunt Mocarski bibliograf, bibliotekarz, bibliolog*, Studia o Książce, t. 7: 1977, s. 159–160). W tekście niniejszego artykułu używam, podobnie jak w literaturze przedmiotu, nazwy miasta nad Newą w formie Petersburg. Natomiast do 1914 r. był to Sankt-Pietierburg, później Piotrogród (ros. Pietrograd), a od 1924 r. Leningrad (zob. Z. Gaca-Dąbrowska, op. cit., s. 163; L. Bazyłow, *Polacy w Petersburgu*, Wrocław 1984, s. 410). To nie była ostatnia zmiana, do historycznej nazwy powrócono 7 XI 1991 r.

¹⁴ J. Serczyk, *Zygmunt Mocarski (1894–1941), bibliotekarz i bibliofil, historyk kultury, organizator życia naukowego*, [w:] *Wybitni ludzie dawnego Torunia*, Warszawa 1982, s. 331–338, cyt. s. 332.

¹⁵ Korespondencja Z. Mocarskiego, nie w całości, była wykorzystana tylko przez U. Paszkiewicz, op. cit.

Kopernikańskiej w Toruniu¹⁶. Były to listy od Jana Baudouin de Courtenay, Stefana Dembego, Kazimierza Tyszkowskiego, Edwarda Kuntzego, mecenasa Wiktora Krypskiego, Stefana Rygla. Kolejne listy, tym razem te, które napisał sam Zygmunt Mocarski lub jego przyjaciele (np. S. Demby do S. Rygla), znajdują się obecnie w dwóch archiwach: Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Oddziale w Warszawie¹⁷, oraz w Archiwum Głównym Akt Dawnych¹⁸. Z archiwów tych wykorzystałam także inne dokumenty, które rejestrują udział polskich bibliotekarzy w pracach Delegacji Polskiej w Komisji Mieszanej i Specjalnej¹⁹. Tylko uzupełnieniem były dla mnie materiały z innych archiwów.

Dokumentacja Delegacji Polskiej KMS z całości prac rewindykacyjnych, która była przechowywana w Archiwum Skarbowym w Warszawie, nie zachowała się – spłonęła w 1944 r.²⁰

Podstawy prawne pracy członków i współpracowników Delegacji Polskiej w Komisji Mieszanej Specjalnej oraz początek ich działalności

Sprawami zwrotu polskich zbiorów bibliotecznych z Rosji, w tym w szczególności zasobów z Biblioteki Załuskich, zajmowała się Komisja Mieszana Specjalna, powołana na mocy ustaleń *Traktatu pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą*²¹. Warto zaznaczyć, że strona sowiecka nigdy nie negocjowała konieczności zwrotu Polsce zbiorów bibliotecznych, jednak uporczywie starała się ograniczyć zakres tego zwrotu. Doświadczyli tych działań zarówno polscy rzeczoznawcy w Rydze – Marian Lalewicz i Stanisław Ptaszycki, jak i wszyscy bibliotekarze współpracujący z Delegacją Polską w Rosji, po wejściu w życie traktatu ryskiego.

¹⁶ Aktualna nazwa przedwojennej Książnicy Miejskiej im. M. Kopernika w Toruniu to Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu (dalej: KK), Rękopisy Książnicy Kopernikańskiej: Korespondencja Z. Mocarskiego (dalej: KZM), sygn. rps KM: 204, 309, 310, 312, 315, 317.

¹⁷ Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie (dalej: APAN W) zespół 229, sygn. III–112 Stefan Rygiel (1887–1945; bibliotekarstwo, bibliografia, bibliofilstwo) [I połowa XVIII wieku–] 1902–1945[–1950]; j.a. 80, 81, pomocne okazały się także jednostki z zespołu 621, sygn. 161 Zygmunt Mocarski (1894–1941; bibliotekarstwo) 1894–1975[1985]; j.a. 20, 21.

¹⁸ Archiwum Głównie Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), zespół 394 Papiery Stefana Rygla, sygn. 9, 18, 21, 24, 34, 49.

¹⁹ APAN W, sygn. III–112, j.a. 19, 30, 62, 63, pomocne okazały się także jednostki z zespołu 621, sygn. 161 Zygmunt Mocarski (1894–1941; bibliotekarstwo) 1894–1975[1985]; j.a. 14, 15, 18, 19, 25, 26, 31.

²⁰ H. Łaskarzewska, *Traktat ryski fakty i refleksje*, Cenne, Bezcenne, Utracone, 2013, nr 1, s. 67.

²¹ DZ. U. RP z 13 X 1921, Nr 49, poz. 248; *Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą podpisany w Rydze dnia 18 marca 1921 roku*, [b.m.w.] [po 1921]; J. Dąbski, op. cit., s. 83–86, 96, 174, 193; K. W. Kumaniecki, *Odbudowa państwowości polskiej. Najważniejsze dokumenty 1912–styczeń 1924*, Warszawa; Kraków 1924, s. 425; E. Kuntze, *Zwrot...*, s. 8–13; W. Materski, *Tarcza Europy. Stosunki polsko-sowietkie 1918–1939*, Warszawa 1994, s. 63, 69–79, rewindykacja dóbr kultury s. 80; J. Szczepański, *Rewindykacja polskich archiwaliów w świetle traktatu ryskiego*, [w:] *Traktat ryski 1921 po 75 latach*, s. 201. Sejm 15 IV 1921 r. upoważnił ustawą – Józefa Piłsudskiego do ratyfikowania Traktatu, co zrobił 16 IV 1921 r., stwierdziwszy przy tym, że „będzie on ściśle wykonywany”; a obowiązywał od 30 IV 1921 r., tj. od wymiany dokumentów ratyfikacyjnych przez strony w Mińsku. O jego ratyfikacji przez Sejm Ustawodawczy oraz decyzji Rady Ambasadorów w tej sprawie zob. Sprawozdanie Stenograficzne Sejmu Ustawodawczego (dalej: SSSU) z 223 posiedzenia (dalej: p.) z 14 IV 1921, SSSU z 224 p. z 15 IV 1921, Sprawozdanie Stenograficzne Sejmu (I kadencja) RP (dalej: SSSRP) z 23 p. z 14 III 1923, SSSRP z 259 p. z 16 III 1923, Sprawozdanie Stenograficzne Senatu z 14 p. z 16 III 1923; K. Tomkowiak, *Stosunki Polski z Wielką Brytanią na forum Sejmu i Senatu 1919–1928*, Toruń 2003, s. 132–144, por. Z. Kudrzycki, *Stosunki polsko-rosyjskie na forum Sejmu Ustawodawczego 1919–1922*, Toruń 2012, s. 88–89, 90–91, s. 109–110 wystąpienie ks. Kazimierza Kotuli w sprawie rewindykacji dóbr kultury, w tym także zasobów polskich bibliotek.

Podpisanie traktatu zakończyło wojnę polsko-bolszewicką (1919–1920), ustalone zostały granice między państwami oraz inne sporne kwestie. Traktat był poprzedzony *Umową o preliminaryjnym pokoju i rozejmie między Rzeczpospolitą Polską a Rosyjską Federacyjną Socjalistyczną Republiką Rad i Ukraińską Socjalistyczną Republiką Rad*, podpisaną w Rydze 12 października 1920 r. Ustawowej ratyfikacji preliminarium pokojowych, jak i rozejmu dokonał Sejm Ustawodawczy 22 października 1920 r.²²

W kwietniu 1921 r. Rada Ministrów RP sprawy związane z wykonywaniem traktatu ryskiego przekazała ministrowi spraw zagranicznych. Został on zobligowany, by powołać międzyministerialną komisję. Ta zaś powołała radę, na jej czele stanął Jan Dąbski. W radzie podzielono kompetencje związane z wykonywaniem i koordynacją zadań, m.in. jej członkowie desygnowali delegatów do polsko-sowieckich komisji mieszanych: reewakuacyjnej, specjalnej i rozrachunkowej. Wszystkie pięć komisji, a prócz już wymienionych działały także komisje repatriacyjna i graniczna, rozpoczęły swe procedowanie z dużym opóźnieniem. Było to spowodowane z jednej strony sytuacją wewnętrzną obu państw. W Polsce rozstrzygała się kwestia Górnego Śląska (akcja plebiscytowa), zajmowano się także projektem nowej konstytucji. W Kraju Rad również sprawy wewnętrzne absorbowały rząd (choćby klęska głodu). Z drugiej strony, dało się zauważyć świadome działanie strony sowieckiej na zwłokę. Poprzez odwleknięcie decyzji w sprawach traktatowych wywierano nacisk na polski rząd, sygnalizując, by zlikwidował w Polsce działające białogwardyjskie organizacje (kierowane m.in. przez Stanisława Bułak-Bałachowicza, Borisa Wiktorowicza Sawinkowa i Symona Wasylowycza Petlurę), te sprawy regulował art. 5 traktatu. Grożono nawet zerwaniem stosunków dyplomatycznych między państwami (wywiad komisarza ludowego spraw zagranicznych z 6 września 1921 r.)²³. W takich warunkach na początku października 1921 r., dzięki porozumieniu Lwa Michajłowicza Karachana i polskiego wiceministra spraw zagranicznych Jana Dąbskiego, rozpoczęły działalność polsko-sowiecko-ukraińskie (mieszane) komisje, w tym i Komisja Mieszana Specjalna²⁴.

Komisja, w której Mocarski był ekspertem, była powołana na mocy art. XI punkt 7 i 15 traktatu ryskiego oraz ustaleń zawartych w załączniku nr 3. Punkt 15 art. XI stanowił: „Dla wprowadzenia w życie postanowień artykułu niniejszego utworzona zostanie, nie później jak w ciągu 6 tygodni od chwili ratyfikacji Traktatu niniejszego, Specjalna Komisja Mieszana na zasadach równości, z siedzibą w Moskwie, składająca się z 3 przedstawicieli z każdej strony i niezbędnych ekspertów. Komisja ta w działalności swojej kierować się powinna instrukcją, stanowiącą Załącznik Nr 3 do Traktatu niniejszego”. Art. XI regulował warunki zwrotu polskiego

²² Dz. U. RP z 25 III 1921, Nr 28, poz. 161; SSSU z 177 p. z 22 X 1920; SSSU z 183 p. z 10 XI 1929.

²³ J. Kumaniecki, *Po traktacie...*, s. 30–31; idem, *Tajny...*, s. 11–15

²⁴ Warto zauważyć, że art. VIII traktatu ryskiego sankcjonował zrzeczenie się przez obie strony kosztów wojennych i odszkodowań za straty wojenne w trakcie konfliktu polsko-rosyjsko-ukraińskiego. O konieczności rozpoczęcia procedowania komisji mieszanych polsko-sowieckich, także tej specjalnej, wspominał także – 14 IX 1921 r. w nocy werbalnej o Tytus Filipowicz (polski chargé d'affaires). Układ (protokół) Karachan-Dąbski z 7 X 1921 r. był istotny, gdyż w postanowieniach traktatu ryskiego nie przewidziano żadnych sankcji na wypadek niewykonywania zawartych w nim zobowiązań. Ani protokół, ani MSZ Konstanty Skirmut, nie zyskał pozytywnej oceny na forum sejmowej Komisji Spraw Zagranicznych. W tej sytuacji Jan Dąbski podał się do dymisji.

mienia kulturalnego zrabowanego przez Rosję od 1772 r. Istotne dla postępowania dotyczącego polskich zbiorów bibliotecznych były w art. XI punkty od 1 do 8.

Zostały one przygotowane w Rydze przez polskich rzeczoznawców: Józefa Korzeniowskiego, znawcę zbiorów bibliotek petersburskich (naczelnika Wydziału Bibliotek Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, później tę funkcję piastował Stefan Demby), a po jego śmierci w Rydze, przez reprezentującego Uniwersytet Jagielloński – Władysława Semkowicza oraz Stanisława Ptaszyckiego z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (przyjaciela Mocarskiego, z którym współtworzył bibliotekę KUL-u²⁵). Ich odpowiednikami ze strony Sowieców w Rydze byli: Siergiej Oldenburg (z nim zetknął się Mocarski w trakcie prac w KMS w Rosji) i Igor Grabar. Już wówczas sprawy zwrotów polskich księgozbiorów budziły wiele negatywnych emocji po stronie Sowieców. Dyskusja nad nimi trwała prawie do końca obrad, tj. do 14 marca 1921 r., a traktat podpisano 18 marca²⁶.

Nie inaczej było po wejściu w życie traktatu ryskiego, punkt 1 art. XI, który stanowił, że „zbiory podlegają zwrotowi bez względu na to, wśród jakich okoliczności lub z jakich rozporządzeń ówczesnych władz były wywiezione, i bez względu na to, do jakiej osoby prawnej lub fizycznej należały pierwotnie”. Spory były prowadzone szczególnie wokół punktu 7, nadużywanego w strategii Sowieców. Dotyczył on kwestii niemożliwości oddania Polsce tzw. zamkniętych kolekcji o wszechświatowym znaczeniu kulturalnym z RBP. Co istotne, nigdy nie sprecyzowano, jakie to miały być kolekcje, i faktycznie takie nie istniały w RBP! Warto także dodać, że te bezcenne zbiory często były sprzedawane głównie na rynku antykwarycznym! W zamian proponowano Polsce tzw. ekwiwalenty o równej wartości naukowej. Te zapisy okazały się kluczowe w walce o odzyskanie polskich zbiorów z RBP²⁷. O nie stoczono największą i najdłuższą batalię. A Zygmunt Mocarski miał znaczący udział w tej obronie polskich interesów.

Załącznik nr 3 zawiera instrukcję wykonawczą do art. XI, tam m.in. znalazły się zapisy o powołaniu komisji wykonawczych i terminach, jakich należało przestrzegać. Te ostatnie nie były możliwe do wykonania, dlatego ich omówienie pominę. Istotny okazał się jedynie zapis, że niedotrzymanie terminów nie zwalniało Sowieców od wykonania zwrotów mienia kulturalnego. Czas rewindykacji przeciągnął się do prawie 15 lat (do 1935!). Był to ewenement w takim postępowaniu na skalę europejską²⁸.

Ostatecznie dopiero 8 sierpnia 1921 r., po uroczystej mszy św., którą celebrował ks. biskup Adolf Szelażek²⁹, członkowie polskiej delegacji pociągiem wyruszyli

²⁵ W bibliotece KUL-u pracował Z. Mocarski wraz z Emilią Szeliga-Szeligowską (1878–1954), tym księgozbiorem zajmował się młody Mocarski jeszcze w Petersburgu. Zob. K. Tomkowiak, *Książnica Miejska im. Kopernika w Toruniu (1923–1939)*, rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem dra hab. Jarosława Klaczkowa, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu. Wydział Nauk Historycznych. Instytut Historii i Archiwistyki, Toruń 2012, s. 291.

²⁶ J. Dąbski, op. cit.; W. Semkowicz, *Sprawa rewindykacji archiwów i zabytków (zza kulis rokowań pokojowych w Rydze)*, Kraków 1921.

²⁷ Kolejne oficjalne nazwy biblioteki Cesarska Biblioteka 1795–1810, Cesarska Biblioteka Publiczna 1810–1917, Rosyjska Biblioteka Publiczna 1917–1925, Państwowa Biblioteka Publiczna 1925–1932, Państwowa Biblioteka Publiczna im. M. E. Sałtykowa-Szczedrina 1932–1992, Rosyjska Biblioteka Narodowa w Petersburgu od 1992.

²⁸ H. Łaskarzewska (*Traktat...*, s. 62) zaznaczyła, że niespotykany był zarówno ogrom przedsięwzięcia, jak i jego miejsce przeprowadzenia, terytorium obcego państwa – Rosji.

²⁹ Bp A. Szelażek był absolwentem Rzymsko-Katolickiej Akademii Duchownej w Petersburgu, ale także uczestniczył w rokowaniach w Rydze w 1921 r., a w l. 1918–1924 pracował w MWRIOP.

do Rosji. Dotarli do celu 14 sierpnia³⁰. Komisja zatem, podjęta swą działalność znacznie później niż przewidywały to zapisy w traktacie pokojowym. A w wyniku przemyślanej taktyki sowieckiej, delegaci z Polski rozpoczęli swe procedowanie w pociągu. Strona sowiecko-ukraińska utrzymywała, że nie była przygotowana na ich przybycie. W rzeczywistości rząd sowiecki w ten sposób szantażował stronę polską i naciskał, by zlikwidować białogwardyjskie organizacje w Polsce. Napięcie we wzajemnych relacjach narastało³¹. W takiej sytuacji odbyło się pierwsze posiedzenie Komisji 7 października tego roku.

W początkowym okresie sprawami odzyskania polskich zasobów bibliotek zajmowała się Podkomisja Biblioteczno-Archiwalna, wydzielona z KMS już 25 listopada 1921 r. Jednak działała ona jedynie do maja 1922 r. A w tym czasie zajęła się tylko sprawą Gabinetu Rycin, wywiezionego z b. Biblioteki Publicznej w Warszawie (kwestii nie załatwiono z powodu sprzeciwu strony sowieckiej, przekazano ją do rozpatrzenia przez KMS). Podkomisja przestała działać 15 lipca 1922 r., okazało się, że jej procedowanie, w sytuacji ciągłych kłopotów z Delegacją Sowiecko-Ukraińską, tylko przedłużało rozpatrywanie spraw w KMS³².

Ostatecznie Delegacje Polskie działały w ramach *Wydziałów fachowych Delegacji Specjalnej*, m.in. funkcjonował tam *Wydział Bibliotek, Archiwów Historycznych i Pomocy Naukowych*³³. Organem zespalałym działania wszystkich organów Delegacji Polskiej był sekretariat z sekretarzem naczelnym – Stefanem Starzyńskim. W pracach pomagała także stała ekspozytura w Warszawie, której zadaniem było utrzymywanie łączności z delegacjami w Moskwie i zainteresowanymi instytucjami w kraju³⁴. Natomiast od 1921 r. w Piotrogradzie kierował Ekspozyturą Delegacji Polskiej Komisji Reewakuacyjnej ks. Bronisław Ussas³⁵. Delegacja Polska w Komisji Specjalnej i Reewakuacyjnej działała pod wspólnym kierownictwem ministra Antoniego Olszewskiego.

³⁰ J. Różewicz, op. cit., s. 56–57.

³¹ J. Kumaniecki, *Po traktacie ryskim...*, s. 31. Tam została dokładnie omówiona sytuacja narastającego konfliktu polsko-sowieckiego, który groził m.in. zerwaniem stosunków dyplomatycznych. Por. D. Pietrkiewicz, *Z grabieży...*, s. 249–250, tam m.in. autorka cytuje (s. 250) pismo z 31 XII 1921 r. Antoniego Olszewskiego do Piotra Łazarewicza Wojkwa: „[...] Delegacja polska pomija milczeniem fakty, jak opóźnienie w rozpoczęciu prac oraz dwumiesięczny pobyt większości personelu w pociągu, wskutek nieprzygotowanych przyobiecanych mieszkań; nie wysuwa ona również tak niedopuszczalnego faktu, jakim było wstrzymanie prac na całe tygodnie, z przyczyn natury politycznej, w celu wywarcia nacisku na rząd polski w kwestiach zupełnie Komisjom obcym”.

³² DKMRiS, z. 8, Warszawa 1923, s. 7.

³³ APT, Starostwo Powiatowe w Toruniu 1920–1939, sygn. 252, k. 480; KK, KZM, List od Edwarda Kuntzego z 10 II 1921, sygn. KM rps 312, k. 147; ibidem, List od Edwarda Kuntzego z 8 IV 1923, sygn. KM rps 312, k. 149; ibidem, List od Stefana Rygla z 25 sierpnia 1922, sygn. KM rps 315, k. 270–271; ibidem, List od Stefana Rygla z 7 II 1923, sygn. KM rps 315, k. 272; DKMRiS. Z. 3, *Pierwsze sprawozdanie roczne z działalności delegacji: (17/V 1921–17/V 1922)*, Warszawa 1922, s. 3, 7, 18–20, 30–32; E. Kuntze, *Zwrot...*, s. 13–28; Z. Mocarski, *Prace rewindykacyjne w komisji Mieszanej Specjalnej...*, s. 60–61; J. Różewicz, *Polsko-radzieckie stosunki...*, s. 67–68.

³⁴ J. Kumaniecki, *Tajny...*, s. 34.

³⁵ D. Sula, *Powrót ludności polskiej z byłego Imperium Rosyjskiego w latach 1918–1937*, Warszawa 2013, s. 114.

Udział Zygmunta Mocarskiego w pracach rewindykacyjnych na rzecz Delegacji Polskiej w Komisji Mieszanej Specjalnej – pierwszy wyjazd do Moskwy 13 września 1922 r.

Taki stan rzeczy zastał w Rosji, we wrześniu 1922 r. Zygmunt Mocarski, który został rzeczoznawcą, ekspertem bibliotecznym, współpracującym z Delegacją Polską. Przewodniczącym KMS był minister Antoni Olszewski (był on pierwszym przewodniczącym Delegacji Polskiej, i funkcję tę zachował do maja 1923 r.³⁶). W jej składzie znaleźli się: Aleksander Czołowski, Marian Morelowski, Witold Suchodolski. Funkcję stałego eksperta bibliotecznego piastował Stefan Rygiel (do końca 1923 r.³⁷), a po jego usunięciu przez Sowieców, funkcję tę pełnił w 1924 r. ks. Bronisław Ussas. A kiedy i jego usunięto, zastąpił go W. Suchodolski, który pracował jako ekspert w latach 1925–1929, a potem Piotr Bańkowski, który pozostał na tym stanowisku do 1935. Warto zaznaczyć, że odwoływanie polskich przedstawicieli było celowe, strona sowiecka od początku prac Komisji, starała się zgodnie z duchem zaleceń GPU przedłużyć prace i „mnożyć preteksty”, które by temu sprzyjały. Odwoływanie doświadczonych ekspertów z pewnością należy zaliczyć do takich działań. Między innymi nęcano ekspertów procedurami karnosądowymi, stawiano zarzuty „nielegalnego uzyskiwania informacji” lub aresztowano z „braku dowodów osobistych utożsamiających osobę”, bądź wyszukiwano problemy wizowe³⁸.

Zanim Mocarski przyjechał do Moskwy, Edward Kuntze (historyk, edytor źródeł, bibliotekarz), dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu, jeszcze w lutym 1921 r. pisał w liście do niego:

„Przede wszystkim dziękuję Szanownemu Panu za artykuł o Bibl. Załuskich, tak rzeczowy i informujący. Daj Boże, abyśmy, choć część tej przebogatej bibl. mogli wywieźć z powrotem. Nie wiem jak ta sprawa stoi w Rydze, ale od początku mam wątpliwości w pomyślny rezultat naszej akcji [...]”³⁹.

Natomiast Stefan Rygiel, w sierpniu 1922 r. z Moskwy pisał do niego:

„Teraz zgłosi się do Pana mec. Dr [Wiktor – K.T.] Krypski z prośbą w imieniu min. [Antoniego – K.T.] Olszewskiego, Dr. [Edwarda – K.T.] Kuntzego i moją, żeby Pan zechciał przyjechać do nas za jakieś 2 tygodnie – przed 13 września – na rozprawę na komisji Mieszanej o Bibliotece Publicznej [...] Ogromnie dużo

³⁶ A. Wątor, *Antoni Olszewski (1879–1942)*, [w:] *Ministrowie Polski Niepodległej 1918–1945*, red. M. Baumgart, H. Wąlczak, A. Wątor, Szczecin 2001, s. 286–289; PSB, t. 24. A. Olszewski był gabinetem Leopolda Skulskiego ministrem przemysłu i handlu (13 XII 1919 – 9 VI 1920), po ustąpieniu gabinetu Skulskiego (9 VI 1920), pozostał ministrem w resorcie w pierwszym rządzie Władysława Grabskiego (od 23 VI 1920 do chwili powołania ministra Wiesława Chrzanowskiego 26 VI 1920); zajmował się m.in. zagadnieniami gospodarczymi w trakcie przygotowywania preliminarium pokojowych z Rosją Sowiecką; po odejściu z rządu mianowany 17 V 1921 r. przewodniczącym Delegacji Polskiej w Mieszanych Komisjach Reewakuacyjnej i Specjalnej w Moskwie, uzyskał w lipcu rangę posła nadzwyczajnego i ministra pełnomocnego do XII 1925 r.; był znawcą problematyki odszkodowań i międzynarodowych rewindykacji.

³⁷ Został powołany w 1921 r. na pełnomocnika Delegacji Polskiej w Komisjach Mieszanych Reewakuacyjnej i Specjalnej w Moskwie, pracował tam jako ekspert nad sprawą rewindykacji polskich zbiorów bibliecznych wywiezionych do Rosji; od 1924 r. dyrektor Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego, a od 1926 r. był równocześnie kierownikiem Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie, a od 1929 r. dyrektor biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie.

³⁸ H. Łaskarzewska, *Traktat...*, s. 65; D. Pietrkiewicz, op. cit. s. 251.

³⁹ KK, KZM, List od Edwarda Kuntzego z 10 II 1921, sygn. KM rps 312, k. 147. Karta papeterii z Moskwy „Delegacja Rzeczypospolitej Polskiej w Specjalnej Komisji Mieszanej” zob. tamże, List od Edwarda Kuntzego z 8 IV 1923, sygn. KM rps 312, k. 149.

spodziewamy się po pańskiej znajomości bibliotek petersburskich, znajomości bibliotekarstwa i bibliografii. Sądzę, że przyjazd na 2 tygodnie nie będzie dla pana zbyt trudny, a nawet gdyby tak było, to proszę zrobić z siebie ofiarę dla sprawy tak wielkiego dla kraju [...] znaczenia. Niech pan zabierze ze sobą cały posiadany przez siebie materiał książkowy i rękopiśmienny w tej materii. Jednocześnie przesyłam Panu fragment referatu Strony Rosyjskiej, fragment, który udało nam się dyskretnymi drogami otrzymać [sic! – K.T.], z prośbą, żeby był Pan łaskaw sprawdzić [...] Jednocześnie dobrze by było, żeby Pan pojechał do Petersburga i stamtąd zabrał swoje rzeczy. Liczę [...] że nie odmówi nam Pan, Drogi Zygmuncie, swojej wielkiej pomocy przy rewindykacji tak ważnych kompleksów. Mam nadzieję ujrzeć Pana za dwa tygodnie [...] Zapomniałem dodać, że przyjeżdżają również i [Ludwik – K.T.] Bernacki, [Marceli – K.T.] Handelsman, [Józef – K.T.] Siemieński i może [Stanisław – K.T.] Ptaszycki⁴⁰.

Zygmunt Mocarski, nie był przypadkowym adresatem tych listów. Był absolwentem petersburskiego uniwersytetu, bardzo renomowanej uczelni, tam ukończył prawo w 1918 r., ale i studiował równocześnie bibliotekoznawstwo, wówczas nowo wprowadzone na tej uczelni na wydziale filologiczno-historycznym. Tam także w trakcie pobytu w Petersburgu poznał członków założonego w 1916 r. Polskiego Towarzystwa Miłośników Historii i Literatury. To oni zorganizowali w mieście, gdzie mieszkała i uczyła się duża grupa Polaków, Wyższe Kursy Polskie, które ukończył. A od 4 sierpnia 1919 r. pracował jako kierownik referatu bibliograficznego w zorganizowanym przez siebie Referacie Ewidencyjno-Bibliograficznym w Wydziale Prasowym Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (pozostał na tej posadzie do 1923, kiedy to ustąpił ze stanowiska)⁴¹.

Na potrzeby Delegacji Polskiej pracowali w niej nie tylko jej członkowie, czy stały ekspert biblioteczny, lecz także w poszczególnych sprawach powoływano zwykle grupę rzeczoznawców. To o ich powołaniu wspominał w liście S. Rygiel. W związku z rewindykacją polskich zbiorów bibliotecznych z Rosji zaproszono do pracy w KMS, prócz Zygmunta Mocarskiego, następujących rzeczoznawców-ekspertów bibliotecznych: S. Ptaszyckiego, Marcelego Handelsmana, Ludwika Bernackiego, Aleksandra Birkenmajera, Bolesława Olszewicza. Na krótko, do prac odbiorczych na początku 1922 r., zaproszono ponadto Edwarda Chwalewika i Kazimierza Piekarskiego⁴².

Warto wspomnieć, że E. Chwalewik w nieformalny sposób pomagał Polskiej Delegacji w Moskwie (na prośbę ministra A. Olszewskiego). Pośredniczył bowiem w kontaktach ze swymi dawnymi przyjaciółmi, towarzyszami partyjnymi, którzy wówczas piastowali znaczące stanowiska i mogli pomóc sprawom rewindykacji polskich dóbr kultury. Zaliczali się do tego grona: Feliks Edmundowicz Dzierżyński, Jakub Stanisławowicz Hanecki (uczestnik rokowań w Rydze, funkcjonariusz

⁴⁰ KK, KZM, List od Stefana Rygla z 25 VIII 1922, sygn. KM rps 315, k. 270–271. Na papetretii: „STEFAN RYGIEL DOCTEUR EN PHILOSOPHIE Directeur t de la Bibliothèque de l'Université de Varsovie, Expert auprès de la Délégation Polonaise dans la Comission Mixte Spéciale à Moscou”.

⁴¹ Kierownictwo Wydziału Prasowego przejął po nim m.in. Melchior Wańkiewicz (do 1926). APT, Starostwo Powiatowe w Toruniu 1920–1939, sygn. 252, k. 480; K. Tomkowiak, *Książnica...*, s. 285–290, 292–293.

⁴² E. Chwalewik, *Z moich wspomnień o zbieractwie*, oprac. H. Łaskarzewska i M. Figiel, Warszawa 2006, s. 26, 67–71; K. Tomkowiak, *Książnica...*, s. 294–303.

w Komisariacie Spraw Zagranicznych), Julian Marchlewski (rektor Komunistycznego Uniwersytetu Mniejszości Narodowych Zachodu), Karol Bergardowicz Radek (uczestnik rokowań w Rapallo), Feliks Jakowlewitsch Kohn. Czy rzeczywiście te mediacje pomogły, trudno bezwzględnie ocenić? Rozmowa Chwalewika z J. Haneckim mogła mieć duże znaczenie dla polskich interesów, ponieważ to jemu służbowo podlegał Piotr Łazarewicz Wojkow, prezes Delegacji Sowiecko-Ukraińskiej. Natomiast J. Marchlewski, w trakcie rozmowy z Chwalewikiem, podał przyjacielowi ciekawe powody swej ewentualnej pomocy w sprawie rewindykacji polskich dóbr kultury z Rosji. Nie negował konieczności naprawy rabunku dokonanego przez carat, ale zaznaczył, że „Polska otrzymać może wszystko, o ile zaprowadzi u siebie rządy sowieckie”. Chwalewik zapewnił, że to jeszcze nie jest czas, „kiedy Polska z własnej i nieprzymuszonej woli dojdzie do komunizmu”⁴³.

W tym czasie, z inicjatywy E. Chwalewika, młodzi eksperci biblioteczni, ale i współpracownicy KMS w 1922 r., w tym i Zygmunt Mocarski, zdecydowali się upamiętnić swój pobyt w Moskwie – zamówieniem u miejscowych ekslibrisologów oryginalnych rosyjskich ekslibrisów. Planowali także wydać wspólnie druczek bibliofilski – pod znamienitym tytułem *Polski ekslibris w czerwonej Moskwie*. Do tego grona prócz Chwalewika i Mocarskiego dołączyli Stefan Brykner, Kazimierz Piekarski, Emil Wierzbicki, Tomasz Wolski, oraz Janina Olszewska. Zdecydowanie odmówił udziału w tym przedsięwzięciu Edward Kuntze (dlatego koledzy za niego sami pokryli koszty z tym związane)⁴⁴. *Czerwony ekslibris z Moskwy* towarzyszył Z. Mocarskiemu także w toruńskich czasach 1923–1939, a jego autorem był Aleksy Krawczenko, który wykonał ekslibris także dla przyjaciela Mocarskiego, K. Piekarskiego, później zasłużonego dla rejestracji inkunabułów w Polsce.

Zaproszenie Mocarskiego do prac nad rewindykacją polskich zbiorów bibliotecznych, nie było przypadkowe. Już bowiem w 1920 r. Mocarski opublikował artykuł *Biblioteka Załuskich*. W tekście przypominał historię biblioteki, ale i oczekiwał szybkiego powrotu jej zbiorów do Polski. Postulował także umieszczenie ich w polskiej bibliotece narodowej, której powstanie przewidywał (udało się ją zorganizować dopiero w 1928 r.)⁴⁵. Zygmunt Mocarski od 13 września 1922 r. pełnił funkcję eksperta do spraw bibliotecznych Delegacji Polskiej w Komisji Mieszanej Specjalnej w Moskwie⁴⁶. Był to okres najtrudniejszy w pracy polskich ekspertów bibliotecznych, o czym świadczy tajny raport Piotra Łazarewicza Wojkowa z 6 listopada 1923 r., który opisuje taktykę strony sowieckiej. Członkowie Delegacji Sowiecko-Ukraińskiej mieli w sposób ciągły utrudniać Polakom wyłączenie z zasobów RBP zbiorów: książek i rękopisów o polskiej proveniencji⁴⁷. A właśnie w zbiorach tej petersburskiej biblioteki doskonale orientował się Zygmunt Mocarski. Znał on

⁴³ Cytat E. Chwalewik, op. cit., s. 69.

⁴⁴ Ibidem, s. 73, 84. Druk ukazał się dopiero, w 1946 r. jako *Polski exlibris w Moskwie*, chociaż w *Silva Rerum*, 1938, z. 1–2, s. 35 ukazała się zapowiedź wydawnictwa, por. *Przegląd Biblioteczny* 1947, s. 179.

⁴⁵ Z. Mocarski, *Biblioteka Załuskich*, *Tygodnik Ilustrowany*, 1920, nr 45, s. 838–839. por. T. Mikulski, Śp. Zygmunt Mocarski, *Przegląd Biblioteczny* 1946, s. 151; Słemieński Józef], *Walka o Bibliotekę Załuskich*, *Tygodnik Ilustrowany*, 1923, nr 1, s. 12–1; K. Tomkowiak, *Książnica...*, s. 285, młody Mocarski miał „ambitny plan na przyszłość: zbierać tyle książek, ile ich posiadał sam biskup Załuski. Jest to motto dalszego życia, wspomniane żartobliwie w wieku dojrzałym”.

⁴⁶ Archiwum Państwowe w Toruniu (dalej: APT), Starostwo Powiatowe w Toruniu 1920–1939, sygn. 252, k. 480.

⁴⁷ J. Kumaniecki, *Tajny...*, s. 39; 186–190 (tzw. rozdz. XII: Rosyjska Biblioteka Publiczna, raportu Wojkowa). Biblioteka Publiczna w Piotrogradzie, była w szczególności sposób chroniona przez stronę radziecką, co odnotował raport Wojkowa.

biegle język rosyjski, ukończył bowiem rosyjskie gimnazjum w Kownie⁴⁸, a potem studiował i mieszkał w Petersburgu. Jako jeden z nielicznych Polaków przemawiał w trakcie obrad KMS w języku rosyjskim⁴⁹. Podczas swych studiów w Petersburgu słuchał wykładów m.in. pioniera księgoznawstwa w Rosji – prof. Mikołaja (Nikołaja Michajłowicza) Lisowskiego i Edwarda Woltera, a z Polaków Zygmunta Librowicza i Stanisława Lisowskiego. Od lat także interesował się zbiorami petersburskich bibliotek⁵⁰. W trakcie nauki na Wyższych Kursach poznał historyka literatury polskiej Stanisława Ptaszyckiego, późniejszego członka Delegacji Polskiej KMS, czy historyka zajmującego się starożytnością – Konstantego Chylińskiego, który podobnie jak on został ekspertem KMS⁵¹. W trakcie nauki i pracy w Rosji poznał także środowisko bibliologów rosyjskich⁵².

Najdłuższa i najtrudniejsza debata KMS dotycząca zwrotu polskich bibliotek trwała od 13 września do 31 października 1922 r. To na nią do Moskwy specjalnie wezwano Zygmunta Mocarskiego i innych ekspertów z Polski. O trudnej sytuacji polskich ekspertów w Moskwie pisał S. Demby do S. Rygla 3 września 1922 r.:

„Samowola moskiewska [...] na drodze dyplomatycznej [...] Wczoraj spędziłem cały wieczór na konferencji z p. Ministrem Olszewskim, było tam przeszło 40 osób, towarzystwo mieszane, począwszy do grubych ryb, a kończąc na płótkach. Dowiedziałem się, że wyjeżdżają do Moskwy, w celu stoczenia generalnej batalii pp. [L.] Bernacki, [J.] Siemieński, [S.] Ptaszycki, [M.] Handelsman, [Z.] Mocarski [...] Oby im się powiodło!”⁵³.

Narada w ministerstwie zapewne dotyczyła strategii, jaką strona polska przygotowywała, ale i omówieniu zdobytego fragmentu referatu strony sowieckiej, o którym S. Rygiel wspominał w liście do Mocarskiego. Na podstawie tych ustaleń Z. Mocarski wygłosił w Moskwie referat 14 września. Dotyczył on Biblioteki Załuskich. Omówił jej znaczenie dla polskiej kultury, przypomniał o rabunku jej zbiorów, o złym ich przechowywaniu – zarówno w trakcie transportu do Rosji, (o zawilgoceciu, kradzieżach, niedbałym zapakowaniu czy bezmyślnym niszczeniu), jak i już na miejscu w b. Cesarskiej Bibliotece Publicznej (nie odpakowano skrzyń blisko pięć lat). Podkreślił, że RBP powstała dzięki zasobom Biblioteki Załuskich i długo nie miała narodowego charakteru. Podał przykłady niszczenia opraw przez Rosjan –

⁴⁸ APAN W, sygn. 621, j. a 18. Liczne zapiski w języku polskim i rosyjskim dokumentujące kolejność wystąpień członków KMS – przy Z. Mocarskim zawsze dopisek – czyta po rosyjsku.

⁴⁹ Zachowały się oryginalne zapiski z przygotowań wystąpień polskich członków KMS zob. AGAD, sygn. 394, sygn. 18, k. 12, 13, 17, 19. Por. APAN W, 229, sygn. III–112, j. 27 i 63 liczne wypisy sporządzane na potrzeby KMS – skrupulatność sporządzanych zapisów zdumiewająca.

⁵⁰ Z. Mocarski poznał Stanisława Lisowskiego, który w l. 1911–1922 był bibliotekarzem działu polskiego Biblioteki Rosyjskiej Akademii Umiejętności w Petersburgu; był on także zaangażowany w rewindykację polskich zbiorów z Rosji, a po II wojnie światowej przybył do Torunia i został na krótko bibliotekarzem Książnicy Miejskiej, a potem już do emerytury kustoszem Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu, żona Lisowskiego, Jadwiga także uczęszczała na Kursy Polskie, zob. Archiwum Zakładowe Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu, sygn. 1/132; K. Tomkowiak, *Książnica...*, s. 290.

⁵¹ Mocarski uczęszczał m.in. na wykłady: językoznawcy Jana Niecisława Ignacego Baudouin de Courtenay; zob. APAN W, 621, sygn. 161, j. 18. M.in. Spis wykładowców *Wyższych Kursów Polskiego Towarzystwa Miłośników Historii i Literatury*.

⁵² KK, KZM, Listy do Z. Mocarskiego od różnych osób, sygn. rps 581, k. 22. Karta pocztowa od Edwarda Woltera z 29 II 1916, pismo odręczne w j. rosyjskim, podobizna/portret podpisany odręcznie, jako E. Wolter; K. Tomkowiak, *Książnica...*, s. 286.

⁵³ APAN W, sygn. III/112, j.a. 80, List S. Dembego do S. Rygla z 2 IX 1922, k. 47–48. W korespondencji wspomniano o sprawie Gabinetu Rycin, pracach KMS, której członkowie mieli trudności, by udokumentować, które ze zrabowanych zbiorów należały do Polski.

bywało, że w trakcie pakowania, jeśli nie mieściły się, to je przecinano, docinano, nawet, kiedy były wykonane z czerwonego safianu i miały bogate zdobienia. Znany był przykład także, już z prac, kiedy cenne woluminy odzyskiwano, kiedy to ze złością odrywano, zdzierano i niszczone oprawy, ale i ich zawartość, o ile zostały one polskim zbiorom dodane w Rosji. Wnikliwej analizie Mocarski poddał warsztat pracy rosyjskich bibliotekarzy i brak w bibliotece, po tylu latach katalogów, także dla zrąbanych zbiorów. Taki stan utrudniał korzystanie z nich (w niewielkim stopniu je wykorzystywano), ale i rozstrzygnięcie o proveniencji rękopisów, a w szczególności druków. Skrytykował także nadużywaną politykę tzw. dubletów w RBP. Faktycznie w klockach intrologatorskich wystarczyło, że był tylko jeden dublet, a cały klocek oddawano do działu dubletów, a dodatkowo jeszcze rozrywano je. A wartościowa była właśnie cała kolekcja. Takie ich przechowywanie pomagało także przy datowaniu w przypadku druków, na których nie widniała data wydania. Wystąpienie było bardzo rzetelne, ponieważ Mocarski potrafił wymienić rosyjskich bibliotekarzy, którzy sumiennie pracowali (nazwał tych pracowników RBP – „jasnymi postaciami”): zaliczył do tej grupy Sopikowa, Sobolszczikowa, Minclowa i Nieżowa⁵⁴. Na zarzuty Mocarskiego dotyczące złego stanu RBP w pierwszej połowie XIX w. w swym wystąpieniu odpowiadał wicedyrektor RBP Aleksander Isajewicz Braudo. Zgodził się z Mocarskim, że stan biblioteki był zły, ale zaznaczył, że taki był już w momencie przejścia, czyli w drugiej połowie XVIII w. Opisane postępowania w sprawie dubletów określił jako ostrożność bibliotekarzy, którzy administrowali zbiorami RBP. Brak katalogu ogólnego uznał za wadę, ale wyjaśnił, że jest to spowodowane brakiem odpowiedniego lokalu. Zapewnił, że mechaniczne połączenie katalogów dziesięciu działów to tylko sprawa czasu. Brak katalogu systematycznego objaśnił równie pokrętnie: „Pod tym względem Biblioteka była ofiarą zapomnienia o zasadzie, że coś lepszego jest wrogiem dobrego”. Uznał, że prowadzone katalogi systematyczne nie były dość dobre, dlatego ponownie przystąpiono do ich opracowania⁵⁵.

Mocarski przygotował kolejne wystąpienie, niestety, nie miał okazji go wygłosić, a była to odpowiedź na wystąpienie Aleksandra Isajewicza Braudo, eksperta Delegacji Sowiecko-Ukraińskiej, wicedyrektora RBP. Dotyczyła w całości RBP jako księgozbioru w szczególny sposób chronionego przez Sowieców przed działaniami rewindykacyjnymi członków Delegacji Polskiej. Ponownie podnosił kwestię tzw. dubletów, czy też poziomu pracy bibliotecznej. Przypominał haniebny zwyczaj rozcinania opraw tym rzekomym dubletom, ze szczególną szkodą dla niedatowanych, unikatowych broszur – współoprawnych, często dodatkowo opatrzonych bezcennymi glosami Załuskiego. W podsumowaniu podkreślił swą negatywną ocenę prowadzonych w RBP prac bibliotecznych i niewielkiego wykorzystywania tych cennych zbiorów. Przypominał o niewielkich zakupach zbiorów, dotyczyło to nie tylko rękopisów, lecz także niewystarczającej liczby tygodników, gazet, wydawnictw okolicznościowych. Przypominał jak trudno wyszukiwać w zbiorach RBP. Podkreślił brak zgody polskich ekspertów na argumentację strony sowiecko-ukraińskiej, która

⁵⁴ Z. Mocarski, *Referat eksperta Delegacji Polskiej Z. Mocarskiego* [Biblioteka Załuskich], [w:] DKMRIS. Z. 8, Warszawa 1923, s. 153–158.

⁵⁵ A. Braudo, *Referat eksperta Delegacji Rosyjsko-Ukraińskiej dyr. A. Braudo*, [w:] DKMRIS. Z. 8, Warszawa 1923, s. 219–221, cyt. s. 221.

ochronę zbiorów RBP, czyli brak możliwości zwrotu Polsce jej rękopisów i druków, tłumaczyła koniecznością zachowania kolekcji o znaczeniu wszechświatowym⁵⁶.

Strona sowiecka niespodziewanie przerwała dyskusję na forum Komisji właśnie w momencie, kiedy powinni przemawiać polscy eksperci. I nieoczekiwanie przedstawiła swe warunki, dotyczące zwrotu polskich zbiorów bibliotecznych – zgadzano się na wydanie prawie wszystkich rękopisów, ale kosztem druków, głównie z RBP⁵⁷. To musiał być z jednej strony sukces polskich negocjatorów, ale i cios dla Zygmunta Mocarskiego, który tak zabiegał o zwrot druków z RBP. Tego wielce dyplomatycznego posunięcia strony sowieckiej nie można było ignorować. Polscy eksperci wystosowali protest, nie zgadzali się na uniemożliwienie im przedstawienia odpowiedzi na zarzuty, jakie pod ich adresem skierowali członkowie Delegacji Sowiecko-Ukraińskiej. Mocarski nie został do końca tej ważnej debaty, był nieobecny na posiedzeniach 26, 28 września i na końcowej 31 października.

Do kwestii zwrotu polskich zbiorów bibliotecznych z Rosji wracano często i w kraju, także na forum Związku Bibliotekarzy Polskich (dalej: ZBP). Mocarski, który był członkiem ZBP od 1919 r., i inni eksperci biblioteczni, także członkowie ZBP, mogli liczyć na solidarność swej organizacji zawodowej także w momencie poprzedzającym rozpoczęcie trudnego posiedzenia w dniu 13 września 1922 r. Zatem nie dziwi, wystosowanie *Memoriału Związku Bibliotekarzy Polskich z 12 IX 1922, złożonego Ministrowi Spraw Zagranicznych w sprawie prac KMS w Moskwie*. ZBP wyrażał zaniepokojenie taktyką Delegacji Sowiecko-Ukraińskiej, która była obliczona na wyczerpanie cierpliwości polskiego społeczeństwa. Ale także stanowiskiem sowieckich naukowców wyrażonym w tzw. odezwie profesorów petersburskich. W memoriale proszono o wsparcie rządu dla prac KMS⁵⁸.

Zwrot w pracach KSM nastąpił dopiero 30 października 1922 r. Podpisano wówczas umowę-rezolucję dotyczącą zwrotu zbiorów wywiezionych z wielu bibliotek w Polsce od stycznia 1772 r., zasoby te znajdowały się na terenie Rosji (RFSRR) i Ukrainy (USRR). Wydarzenia te opisał Mocarski w swym artykule ogłoszonym w wileńskim czasopiśmie „Południe” oraz Stefan Rygiel w miesięczniku „Książka”⁵⁹.

Kompromis nie obejmował, niestety, polskich zbiorów bibliotecznych, jakie znajdowały się na terenie Litwy⁶⁰. Być może takie kompromisowe rozwiązanie byłoby możliwy wcześniej do osiągnięcia, gdyby, jak to określił Edward Kuntze: „obie strony bardziej znały przedmiot, o który szedł targ”⁶¹. Należy podkreślić, co raport Wojkowska stwierdzał o polskich roszczeniach, „Co się tyczy książek. Te 400 000 książek [z ogólnej liczby 3 000 000 książek posiadanych przez bibliotekę piotrogrodzką – K.T.], których żądała Polska, lub tylko 200 000, jakie według na-

⁵⁶ AGAD, 394, sygn. 24, k. 65–67; por. Z. Mocarski, *Referat eksperta Delegacji Polskiej Z. Mocarskiego* [wypowiedź dot. wystąpienia A. Braudo], [w:] DKMRIS, Z. 8, Warszawa 1923, s. 331–334.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ *Memoriał Związku Bibliotekarzy Polskich z 12 IX 1922, złożony Ministrowi Spraw Zagranicznych*, Książka, R. 15: 1922, nr 6/7, s. 295–296.

⁵⁹ Z. Mocarski, *Prace rewindykacyjne w komisji Mieszanej Specjalnej*, Południe 1922, z. 4, s. 60–61. Por. tekst sprawozdania Z. Mocarskiego AGAD, 394, sygn. 21, k. 164–167; S. Rygiel, *Rewindykacja bibliotek polskich z Rosji*, Książka, R. 15: 1922, nr 8–12, s. 377–380.

⁶⁰ S. Rygiel, *Sprawa zwrotu mienia kulturalnego Wileńszczyzny z Rosji*, Wilno 1927.

⁶¹ E. Kuntze, *Układy o zwrot Biblioteki Żaluskich*, [w:] *Księga pamiątkowa II Gimnazjum im. Szajnochy we Lwowie*, Lwów 1930, s.160.

szych uczonych znajdowały się w piotrogrodzkiej Bibliotece Publicznej, zgodnie z podpisanym przez nas porozumieniem powinny tam pozostać. Z ogólnej liczby tych książek mamy oddać Polsce tylko 15 000. Z nich 10 000 oddajemy, dlatego, że każda jak najściślej dotyczy historii lub kultury Polski”; a w konkluzji P. Wojkow dodał, że z przekazanych łącznie 14 tys. egzemplarzy rękopisów „zdołałem wybronić około 2000”, a „porozumienie zostało tak zredagowane, że jego wypełnienie może trwać przez nieskończony czas”⁶².

Podkomisja zajmująca się sprawami bibliotek napotykała na wielkie trudności, aby wynegocjować porozumienie dotyczące zwrotu zbiorów polskich z RBP, jak też z innych bibliotek Rosji i Ukrainy. Jerzy Kumaniecki podkreślił:

„Na tok rokowań działała hamująco postawa niektórych członków delegacji radzieckich, a zwłaszcza naukowców [...] dyrektorów bibliotek [...], którym trudno było się pogodzić z myślą o oddaniu Polsce wielu cennych dzieł [...] Kolegium Ludowego Komisariatu Oświaty RFSRR [Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej – K.T.] w dniu 17 X 1922 poleciło bibliotekarzom publicznym wydanie władzom polskim książek i rękopisów zgodnie z układem ryskim [...] [posunięcie to – K.T.] przyczyniło się do podjęcia kompromisowej uchwały Mieszanej Komisji Specjalnej w dniu 30 X [1922 r. – K.T.] o wydaniu rządowi polskiemu rękopisów i książek z Biblioteki Publicznej w Piotrogradzie”⁶³.

Udział Zygmunta Mocarskiego w pracach rewindykacyjnych na rzecz Delegacji Polskiej w Komisji Mieszanej Specjalnej. Drugi wyjazd do Piotrogradu 13 marca 1923 r.

Jednak nie wszystkie zbiory mogły powrócić do Polski, gdyż w wyniku kompromisu RBP mogła zatrzymać część zbiorów wywiezionych z Polski w zamian za tzw. ekwiwalent. Często strona sowiecka chciała wydawać Polakom dublety ze zbiorów RBP⁶⁴. Delegacja sowiecka wykorzystywała zapisy art. XI zawarte w punkcie 7, chociaż nie potrafiła wskazać wyodrębnionych kolekcji RBP, których ten zapis dotyczył. Dysponowała jednak niewypowiedzianym, a ogromnej wagi argumentem. W razie braku porozumienia spór stron czy spory dotyczące poszczególnych zagadnień były przekazywane do rozstrzygnięcia na drodze dyplomatycznej w bliżej nieodokreślonym terminie, czyli być może nigdy. To spowodowało, że członkowie Delegacji Polskiej byli skłonni na daleko idące ustępstwa, np. te dotyczące druków pochodzących z RBP⁶⁵, aby uzyskać więcej rękopisów czy innych przedmiotów, niezwiązanych z bibliotekami, a które stały się przedmiotem sporu obu stron.

Następnym etapem pracy Delegacji Polskiej miały być przygotowania zbiorów do akcji rewindykacyjnej. Stefan Rygiel wezwał pilnie, w lutym 1923 r., Mocarskiego

⁶² J. Kumaniecki, *Tajny...*, s. 186.

⁶³ Idem, *Pokój...*, s. 151 (cytat).

⁶⁴ Ibidem, s. 152.

⁶⁵ J. Kumaniecki, *Tajny...*, s. 190. Jak donosił tajny raport Wojkowa, jeśli w inwentarzach nie było adnotacji o pochodzeniu polskich zbiorów, to „[...] żeby ustalić liczbę książek, trzeba brać każdą oddzielnie i patrzeć, czy nie ma na niej oznaczeń bibliotek polskich”.

do przyjazdu do Piotrogradu. Sugerował nawet dymisję z posady w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych⁶⁶. Pisał:

„Jest nam [Pan – K.T.] niezbędny i to nawet nie w Moskwie, a w Pitrze [Piotrogradzie – K.T.]. Niech się pan natychmiast podaje do dymisji wyjeżdża i niezwłocznie przyjeżdża razem z żoną przez Moskwę do Pitra. Nie warto wszak patyczkować się z ministerstwem, a do Sejmu i tak zawsze Pan trafi! Oczekuje niezwłocznie decyzji państwa, czekam odpowiedzi telegraficznej [...]”⁶⁷.

Sprawa kolejnego wyjazdu Mocarskiego do Rosji w 1923 r. nie była prosta. Naczelnik Wydziału MSW nie miał urzędnika, który mógł natychmiast zastąpić Mocarskiego w Wydziale. A i sam Z. Mocarski liczył na etat w Bibliotece Sejmowej, w piśmie urzędowym Naczelnik Wydziału MSW prosi S. Rygla:

„Proszę Pana o wskazanie odpowiedniej osoby, której można by było powierzyć porównanie katalogów biblioteki Rady Stanu, gdy p. Mocarski, wskutek nawału zajęć i rychłego wyjazdu do Rosji, nie może się podjąć wykonania tej pracy”⁶⁸.

W takiej sytuacji wyjazd Mocarskiego do Rosji był możliwy dopiero 13 marca 1923 r.

Natomiast Edward Kuntze, który nadal pracował w KMS w Moskwie, pisał do Z. Mocarskiego:

„Wbrew przypuszczeniom nie wyjechałem 6-tego [kwietnia 1923 r. – K.T.], a wątpię, czy wyjadę 10-tego do Warszawy. Widać prace przygotowawcze p. [Antoniego.] Olszewskiego nie postąpiły tak dalece [...] [pozostawał dalej w Moskwie] oczekując wezwania p. Mocarskiego”⁶⁹.

Kolejny raz w roli eksperta wyjechał Mocarski do Piotrogradu 13 marca 1923 r.⁷⁰; pozostawał tam do końca kwietnia (lub do 4 maja) 1923 r. W tym czasie prowadził w RBP poszukiwania w jej archiwum i samej bibliotece, w jej katalogach i rejestrach. Ich przedmiotem były polskie zbiory starodruczne, głównie inkunabuły⁷¹. Jego praca i badania zbiorów polskich w RBP zostały przerwane przez stronę sowiecką 16 kwietnia 1923 r., kiedy to odmówiono mu dostępu do katalogów i rejestrów tej biblioteki. Podobny los spotkał innych polskich rzeczoznawców i ekspertów: Konstantego Chylińskiego (z Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie), ks. Konstantego Michalskiego (z Uniwersytetu Jagiellońskiego) oraz Kazimierza Tyszkowskiego (bibliotekarza Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie). Zygmunt Mocarski (w dokumentacji podpisany już jako dyrektor Biblioteki Publicznej im. M. Kopernika w Toruniu) oraz wyżej wymienieni polscy eksperci 22 kwietnia tego roku złożyli protest na ręce członków Delegacji Polskiej KMS w Piotrogradzie. Treść protestu była faktycznie sprawozdaniem z prowadzonych przez nich prac rewindykacyjnych w RBP. Poszukiwali oni polskich druków, w tym i inkunabułów

⁶⁶ KK, KZM, List Stefana Rygla z 7 II 1923 r., sygn. KM rps 315, k. 272.

⁶⁷ Ibidem, k. 272 (cytat).

⁶⁸ AGAD, 394, sygn. 34.5, k. 96 (cytat) pismo do S. Rygla od Naczelnika Wydziału MSW, z 3 III 1923, por. list Stefana Dembego do Stanisława Rygla z 28 I 1923, ibidem, k. 100–101, w nim m.in. o planach Z. Mocarskiego przejścia na etat w bibliotece sejmowej.

⁶⁹ KK, KZM, List Edwarda Kuntzego z 8 IV 1923, sygn. KM rps 312, k. 149 (cytat).

⁷⁰ Ibidem, k. 149; E. Kuntze, *Zwrof...*, s. 21; U Paszkiewicz, op. cit., s. 160, zauważyła, że na podstawie listu z 8 IV 1923 r. można przypuszczać, iż wyjazd mógł się opóźnić o miesiąc.

⁷¹ KK, KZM, List Kazimierza Tyszkowskiego z 11 XI 1923, sygn. KM rps 317, k. 60; DKMRIS, z. 3, Warszawa 1923, s. 440–405.

w tej bibliotece. Swe poszukiwania mogli oni tylko niekiedy prowadzić z autopsji, zwykle odmawiano im tego, i pracowali, wykorzystując katalogi i inwentarze. Normalny przebieg prac trwał tylko do 28 marca tego roku. Najpierw przeniesiono ich lokal pracy do Kancelarii, potem zakazano badań z autopsji, pozostawiono jednak katalogi, a po przerwie świątecznej pierwszemu Zygmuntowi Mocarskiemu odmówiono wydania katalogu inkunabułów. Z taką odmową spotkali się kolejno wszyscy polscy eksperci biblioteczni. Podsumowaniem tych działań było oświadczenie komisarza rządowego RBP – p. Andersona, który „oświadczył oficjalnie, że dalsza praca polskich ekspertów przez Stronę Rosyjską dopuszczona nie będzie”⁷². Polscy eksperci biblioteczni datowali to rozporządzenie władz sowieckich na 21 kwietnia 1923 r., zauważyli także, że był to moment rozpoczęcia prac przez nowo przybyłych ekspertów⁷³. Słusznie zauważono, że:

„nie po raz pierwszy, zresztą zmiany nastrojów politycznych rządu sowieców[!] w stosunku do Rzeczypospolitej Polskiej. Ostatni zwrot jest tylko echem nieporozumień polsko-rosyjskich w związku z procesem arcybiskupa i księży katolickich w Moskwie. Momentem sprzyjającym jest zdecydowana niechęć kół inteligencji rosyjskiej do postulatu rewindykacji mienia polskiego [...] W sprawie tak dla nas świętej jak pierwsza nasza Narodowa Książnica – Biblioteka Załuskich, nie ma miejsca na targi i kompromisy”⁷⁴.

Po powrocie do kraju polskich ekspertów KMS ukazała się w prasie informacja o złożonym przez nich proteście. Była ona utrzymana w podobnym tonie i zawierała identyczne informacje jak protest z 22 kwietnia. Wiadomości prasowe opublikowano kolejno: 13, 14, i 15 maja 1923 r. Można przypuszczać, że im sprawniej Polacy przystępowali do prac rewindykacyjnych, tym bardziej strona sowiecka była z ich postępu niezadowolona⁷⁵.

Ponownie na forum ZBP, powrócono do spraw rewindykacji polskich zbiorów bibliecznych i trudnej pracy w KMS ekspertów bibliecznych, także członków ZBP. Kolejny raz mogli oni liczyć, a wraz z nimi i Zygmunt Mocarski, na wsparcie swej organizacji zawodowej. Związek Bibliotekarzy Polskich przyłączył się do:

„[...] protestu z dn. 12 maja 1923 r. ekspertów Delegacji Polskiej w Mieszanej Komisji Specjalnej do spraw rewindykacji przeciwko szykanom, stale uprawianym przez władze sowieckie, a mającym na celu zarówno utrudnianie pracy naszym ekspertom, jak i zupełne jej powstrzymanie”⁷⁶.

ZBP, poparł, zatem protest podpisany przez Z. Mocarskiego i innych polskich ekspertów bibliecznych. A odzyskane częściowo zbiory Biblioteki Załuskich,

⁷² K. Chyliński, M. Konstanty, Z. Mocarski, K. Tyszkowski, *Protest Ekspertów Polskich złożony na ręce Pełnomocników Delegacji Polskiej. Piotrogród 22.IV.1923*, [w:] DDKM, Z. 8, Warszawa 1923, s. 473–474, cyt. s. 474; por. K. Tomkowiak, *Książnica...*, s. 303.

⁷³ K. Chyliński, M. Konstanty, Z. Mocarski, K. Tyszkowski, *Protest...*, s. 497.

⁷⁴ Ibidem, s. 497; Opis poglądów inteligencji w Rosji na spawy rewindykacji mienia z Rosji do Polski zob. R. K, op. cit., s. 2.

⁷⁵ K. Chyliński, M. Konstanty, Z. Mocarski, K. Tyszkowski, *Protest...*, s. 497–499.

⁷⁶ D. K., *Sprawozdanie z działalności Związku Bibliotekarzy Polskich (od 4 XI 1922 r. do 4 V 1924 r.)*, s. 51 (cytat); por. realia prac w komisjach opisane przez J. Kumanieckiego, *Pokój polsko-radziecki 1921. Geneza, rokowania, traktat, komisje mieszane*, Warszawa 1985. O proteście ZBP i solidaryzowaniu się z ekspertami biblieczными członków Związku zob. K. Tomkowiak, *Dwa początki toruńskiej zawodowej organizacji bibliotekarzy*, cz. 1: *Koło Poznańsko-Pomorskie Związku Bibliotekarzy Polskich (1928–1939)*, Toruńskie Studia Bibliologiczne, 2017, nr 2 (19), s. 33.

bibliotekarze i księgarze, uczestnicy II Zjazdu Bibliofilów w Warszawie (30 X – 2 XI 1926 r.), obejrzeni na wystawie. Wyeksponowano je w ich miejscu tymczasowego przechowywania – w pomieszczeniach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie⁷⁷.

Po paru miesiącach, w liście z 11 listopada 1923 r., pisał Kazimierz Tyszkowski z Piotrogradu do Mocarskiego:

„Zbierałem się napisać [...] wspominać Pana wraz z [Stanisławem – K.T.] Rygłem i [Stanisławem – K.T.] Lisowskim, który na miejscu Pańskim para się inkunabułami. Ruszono bowiem z miejsca książki [...] i rozpoczęto kłótnię o poszczególne egzemplarze [...] likwiduję w oddziale za kopistów [...] i Teologię po X. Michalskim. Naturalnie porażki ciągłe, w Delegacji plotki i intrzygi [...] Straszne to wszystko [...] i boję się pomyśleć ile tu trzeba będzie jeszcze siedzieć. Łączę serdeczne pozdrowienia dla Państwa od siebie i całej Ekspozytury, dłoń mocno ściskam. Tyszkowski⁷⁸.”

Stanisław Lisowski w trakcie prac w komisji przebadał ok. 7 tys. inkunabułów i ogłosił pod kryptonimem „Spektator” *Notatkę o proveniencji inkunabułów, znajdujących się w Rosyjskiej Publicznej Bibliotece w Piotrogradzie* (Przewodnik Bibliograficzny 1926 nr 6). Był przyjacielem Mocarskiego z czasów petersburskich⁷⁹, a później kustoszem Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, przeżył II wojnę światową i pracował w bibliotekach toruńskich, m.in. w Książnicy Miejskiej, a najdłużej w Bibliotece Uniwersyteckiej⁸⁰.

Stanowisko Sowietów w trakcie omówionych prac KMS w latach 1922–1923 nie dziwi, bowiem postępy prac rewindykacyjnych, zwykle były odbiciem wzajemnych stosunków polsko-sowieckich. Dużą rolę w tym przypadku odegrało stanowisko rosyjskiej inteligencji, która z dużą niechęcią przypatrywała się przeprowadzanym zwrotom zagrabionego mienia, nie tylko kulturalnego, które wracało do Polski.

Ten ostatni akord pracy Zygmunta Mocarskiego w Rosji w KMS zbiegł się z jego objęciem posady dyrektora w Toruniu. Trudno wyrokować, czy gdyby prace rewindykacyjne przebiegały normalnie, czy w terminie przyjechałby do Torunia? A torunianie już niepokoił się o swego dyrektora Książnicy Miejskiej im. M. Kopernika⁸¹. Uspakajał ich niezawodny Stefan Demby, który latem 1923 r. objechał biblioteki pomorskie i wielkopolskie. A Zygmunt Mocarski w liście do przyjaciela – Stefana Rygla przed 19 maja 1923 pisał:

„Wróciłem z Torunia, gdzie wszystko znalazłem w porządku. Biblioteka dość ładna – ale martwa – nie ma żadnej literatury zupełnie. Znaczna część za to starych druków polskich. Za tydzień przenoszę się do Torunia. Adres mój będzie

⁷⁷ S. Kowalczyk, *Zjazdy i wystawy*, Księgarnia, 1927, z. 1, s. 14–17. II zjazd bibliofilów – odbył się wraz ze zjazdem wydawców i księgarzy 31 X i 1 XI tr. (por. E. Kuntze, *Zwrot...*; J. Różewicz, *Polsko-radzieckie stosunki...*, s. 74–77 tam wykaz otrzymanych dóbr kultury).

⁷⁸ KK, DZS, Korespondencja do Z. Mocarskiego, List Kazimierza Tyszkowskiego z 1 listopada 1923, Petersburg, sygn. KM rps 317, k. 60 (cytat). Por. H. Łaskarzewska, *Starania o zwroty polskich zbiorów bibliotecznych z Kijowa i Petersburga w świetle niepublikowanych dokumentów dotyczących realizacji ustaleń traktatu ryskiego*. (Ze spuścizny Stanisława Lisowskiego), *Rocznik Biblioteki Narodowej*, R. 35: 2003, s. 39–66.

⁷⁹ K. Tomkowiak, *Książnica...*, s. 285–286, 290, 304. W 1946 Lisowski opublikował garść wspomnień o przyjacielu *Z lat studenckich, Wspomnienie kolegi*, w zbiorze poświęconym *Zygmuntowi Mocarskiemu*, Toruń 1946, a w roku następnym wydał z rękopisów po Mocarskim *Exlibris łowicki o.o. Bernardynów. Exlibrisy toruńskie*, Toruń 1947.

⁸⁰ Archiwum Zakładowe Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu, sygn. 1/132.

⁸¹ K. Tomkowiak, *Okoliczności powstania Książnicy Miejskiej w Toruniu*, *Rocznik Toruński*, t. 25: 1998, s. 83–100; eadem, *Okoliczności powstania Książnicy Miejskiej w Toruniu*, [w:] *Księga pamiątkowa jubileuszu 75-lecia Książnicy Miejskiej w Toruniu 10–11 grudnia 1998 r.*, Toruń 1999, s. 11–29.

następujący: Toruń Wysoka 12, Książnica miejska im. Kopernika. Mieszkanie mamy nieduże, ale daleko przyzwoitsze niż w Warszawie [...] Łączę wraz żoną pozdrowienia wszystkim [...] ks. prof. [B.] Ussasowi”⁸².

Po latach, o pracę w KMS zapytywał Mocarskiego językoznawca Jan Baudouin de Courtenay, znany mu z czasu studiów w Petersburgu, i nauki na Kursach Polskich, w liście z 23 stycznia 1929 r. prosił, aby:

„[...] zakomunikować mu, czy w liczbie książek, podjętych przez Szanownego Pana [Mocarskiego – K.T.] w Misji Reewakuacyjnej, a pochodzących z Rosji Sowieckiej, nie znalazły się książki nieznanego Mu właściciela, lub też ze znamionami czy cechami niżej podpisanego – oświadczając zarazem, iż sam jest w posiadaniu kilkuset książek podobnej kategorii”⁸³.

Niestety, nie znam odpowiedzi Mocarskiego na to zapytanie. Jednak już sam pomysł takiego pytania wskazuje, że w trakcie rewindykacji zbiorów, także tych prywatnych, trudno było o zupełnie planową działalność. A ewentualne dokumenty, które mogły być własnością respondenta mogły pochodzić z dubletów RBP, w ramach tzw. ekwiwalentu, albo mogły pochodzić z akcji odzyskania prywatnych bibliotek, będących własnością Polaków, profesorów wyższych szkół w Rosji, którzy powrócili do Polski (na mocy protokołu uzupełniającego do układu generalnego z 1927 r.). Na mocy tego protokołu powróciły prywatne zbiory m.in. profesora Jana Baudouin de Courtenay, jednak nie były w komplecie, skoro profesor rozpytywał o nie Mocarskiego⁸⁴.

Przewidywano, że prace rewindykacyjne dóbr kultury potrwają do 1927 r.; Piotr Wojkow, przewodniczący Delegacji Sowiecko-Ukraińskiej stwierdził, iż „[...] techniczne wypełnienie umowy dotyczącej Piotrogrodzkiej Biblioteki Publicznej będzie zależało od stosunków z Polską w przyszłości, a najważniejsze, że księgi w ogromnej większości zostaną u nas”. W 1934 r. zdecydowano, by niezrealizowane pretensje polskie skierować do rozwiązania na drodze dyplomatycznej⁸⁵.

Nowy dyrektor toruńskiej biblioteki, wykorzystał swoje doświadczenia w pracy w KMS w Moskwie i Petersburgu, podjął starania o rewindykację malborskiego inkunabułu z 1492 r. z RBP (*Das Leben der Zeligten Frauen Dorothee Clewseneynne*, Marienburg 1492). Poczynania Mocarskiego w pełni poparł O. Steinborn, który jako prezes Kuratorium Książnicy Miejskiej w Toruniu również sygnował pismo w tej sprawie⁸⁶. Niestety, zabiegi Mocarskiego nie dały żadnego rezultatu.

⁸² APAN, sygn. III/112, j. 81, W liście nadal przekazywał potrzebne informacje, by móc kontynuować badania powoływane w Rosji.

⁸³ KK, DZS, Korespondencja do Z. Mocarskiego, List Jana Baudouin de Courtenay z 23 stycznia 1929, sygn. KM rps 309, k. 33 (83) (cytat).

⁸⁴ J. Różewicz, *Polsko-radzieckie stosunki...*, s. 77. Odzyskali swe prywatne księgozbiory profesorowie m.in. Leon Petrażycki, Stanisław Ptaszycki, Tadeusz Zieliński.

⁸⁵ J. Kumaniecki, *Pokój...*, s. 157 (cytat); idem, *Tajny...*, s. 42–43; J. Różewicz, *Polsko-radzieckie stosunki...*, s. 74–75, 75–77 (wykaz otrzymanych dóbr kultury); Rzeczywiście 16 XI 1927 r. podpisano w Warszawie układ generalny między Polską a ZSRR w sprawie zwrotu zabytków archiwalnych i kulturalnych wywiezionych przez caraty z ziem polskich. Formalnie Komisja Mieszana istniała jeszcze 9 lat, 23 VI 1933 r. strony podpisały protokół realizacji układu generalnego, a 18 IV 1934 r. protokół końcowy; w 1935 r. delegacja polska zakończyła formalnie swą pracę, a w 1937 r. została rozwiązana.

⁸⁶ APT, Książnica Miejska, Korespondencja cz. 1: 1923–1924, sygn. 1/21, pismo z 15 VI 1923 r. adresowane do Delegacji Polskiej w Komisji Mieszanej Reewakuacyjnej i Specjalnej w Moskwie oraz z 15 VI 1923 r. do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (do Wydziału Bibliotek Państwowych).

Podsumowanie

Na podstawie zapisów w preliminariach pokojowych z 12 października 1920 r., jak i art. XI traktatu ryskiego z 18 marca 1921 r. strona polska mogła ubiegać się o zwrot dóbr kultury, także tych związanych z polskimi bibliotekami. Najwięcej wywiezionych polskich zbiorów bibliotecznych znajdowało się w Petersburgu. W tym mieście nad Newą w RBP były przechowywane, szczególnie cenne dla Polaków zbiory Biblioteki Załuskich. Polscy dyplomaci, ale i archiwiści i bibliotekarze, napotykali na duże trudności w trakcie prac rewindykacyjnych w Rosji. Stwarzali je członkowie Delegacji Sowiecko-Ukraińskiej, ale i przedstawiciele świata nauki i niektórych gremiów rosyjskiej inteligencji, szczególnie tej petersburskiej. To na ich poparcie liczyli, wygłaszając swe tyrady: wicedyrektor RBP Aleksander Isajewicz Braudo, Olga Antonowna Dobiasz-Roździestwienska profesor Uniwersytetu w Piotrogradzie, prof. Siergiej Oldenburg dożywotni sekretarz Rosyjskiej Akademii Nauk, b. minister oświaty Rządu Tymczasowego z 1917 r., czy pozostali członkowie Delegacji Sowiecko-Ukraińskiej: prof. Siergiej Fiedorowicz Płatonow rosyjski historyk, członek Rosyjskiej Akademii Nauk, jak też bibliotekarze RBP: prof. Inokentij Iwanowicz Jakowkin i Dymitr Dmitrjewicz Szemraj; czy prof. Michał Jakowlewicz Pergament – akademik, dyrektor Instytutu Prawniczego w Piotrogradzie, ekspert prawny, wybitny cywilista oraz moskiewski adwokat Mebel⁸⁷.

W tle zmagania bibliotekarzy znalazła się wielka polityka, a w centrum tych poczynań działania sowieckich tajnych służb GPU. Tajny raport-sprawozdanie (z 6 listopada 1923 r.), autorstwa Piotra Wojkowa, w pełni ujawnia sowiecką taktykę zwrotu polskiego mienia, nie tylko kulturalnego, po traktacie ryskim w latach 1921–1923. A właśnie w tym czasie pracował na rzecz Delegacji Polskiej i Komisji Mieszanej Specjalnej Zygmunt Mocarki. Pierwszy raz wyjechał do Moskwy, by uczestniczyć w najtrudniejszym posiedzeniu KMS we wrześniu 1922 r. Powrócił kolejny raz w marcu 1923 r., by w RBP poszukiwać polskich zbiorów, głównie starodruków, w tym i inkunabułów, które będzie można rewindykować do kraju. W przypadku każdego druku należało udowodnić jego związek z Polską, było to trudne i czasochłonne. Wymagało dużej wiedzy i doświadczenia. Ofiarą pracą Z. Mocarskiego, jako polskiego eksperta bibliotecznego w RBP w kwietniu 1923 r., ale i w rzeczoznawcy KMS, przerwała interwencja sowiecka, która uniemożliwiła mu dostęp do katalogów i inwentarzy. Jego protest, do którego dołączyli inni polscy bibliotekarze–eksperci, którzy także pracowali dla Delegacji Polskiej – nie przyniósł rezultatu. W tym samym roku uniemożliwiono także pracę Stefanowi Ryglowi – stałemu ekspertowi bibliotecznemu Delegacji Polskiej KMS. Zygmunt Mocarki do pracy w KMS nie powrócił, zastąpił go jego przyjaciel Stanisław Lisowski.

Jednak ten okres w życiu Mocarskiego dał mu możliwość poznania i współpracy z najznakomitszymi naukowcami (historykami, archiwistami), w tym i bibliotekarzami z całej Polski. Ponownie spotkał również rodaków, z którymi zetknął się w trakcie studiów w Petersburgu; zacieśnił więzi przyjaźni z osobami poznanymi już w wolnej Polsce. Wreszcie spełniło się jego marzenie z okresu studiów, znalazł

⁸⁷ S. Rygiel, *Rewindykacja bibliotek polskich z Rosji*, Książka, R. 15: 1922, nr 8–12, s. 377.

się wśród „umiłowanych ksiąg”, w bibliotekach, gdzie wiele było poloników i nie tylko. Pracował jako ekspert KMS z dużą satysfakcją.

Paradoksalnie szykany, jakie spotkały Z. Mocarskiego w Rosji, spowodowały, że wrócił do kraju i objął stanowisko dyrektora Książnicy Miejskiej im. M. Kopernika w Toruniu. Zatem toruńska biblioteka zawdzięcza swego pierwszego dyrektora pokretnym działaniom politycznym władz sowieckich, które chciały uniknąć wykonywania zapisów, jakie zawarto w traktacie w Rydze.

Bibliografia

[Zygmunt Mocarski] – pismo z 15 VI 1923 adresowane do Delegacji Polskiej w Komisji Mieszanej Reewakuacyjnej i Specjalnej w Moskwie oraz z 15 VI 1923 do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Wydziału Bibliotek Państwowych. 1923. sygn. 1/21. Korespondencja cz. I: 1923–1924, Książnica Miejska w Toruniu 1922–1975 [1976–1989], zespół 1595, Archiwum Państwowe w Toruniu.

[Życiorys Zygmunta Mocarskiego], sygn. 252, k. 480, Starostwo Powiatowe w Toruniu 1920–1939, zespół 83. Archiwum Państwowe w Toruniu.

„Memoriał Związku Bibliotekarzy Polskich z 12 IX 1922, złożony Ministrowi Spraw Zagranicznych.” 1922. *Książka XV* (6/7): 295–296.

Bańkowski, Piotr. 1937. *Rękopisy rewindykowane przez Polskę z ZSRR na podstawie traktatu ryskiego i ich dotychczasowe opracowania*. Kraków: Nakładem „Przeglądu Bibliotecznego”.

Bańkowski, Piotr. 1939. *Biblioteka publiczna Załuskich i jej twórcy*. Warszawa: [s.n.].

Bańkowski, Piotr. 1948. *Józef Andrzej Załuski i jego dzieło*. Warszawa: Nakładem Biblioteki Narodowej.

Bańkowski, Piotr. 1948. *Rękopisy rewindykowane na podstawie traktatu ryskiego jako warsztat pracy naukowej przed wojną*. Warszawa: Nakładem Biblioteki Narodowej.

Bazyłow, Ludwik. 1984. *Polacy w Petersburgu*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Borowy, Wacław, Zygmunt Bałowski. 1925. *Odzyskane zbiory rękopisów i grafiki w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie*. Warszawa: [s.n.].

Chwałewik, Edward. 1926. *Losy zbiorów polskich w Rosyjskiej Bibliotece Publicznej w Leningradzie*. Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Jakóba Mortkowicza [druk na prawach rkps].

D.K. 1925. „Sprawozdanie z działalności Związku Bibliotekarzy Polskich (od 4 XI 1922 r. do 4 V 1924 r.)” *Silva Rerum* 2: 50–51.

Dąbski, Jan. 1931. *Pokój ryski. Wspomnienia, pertraktacje, tajne układy z Joffem, listy*, Warszawa: Drukiem Zakładów Graficznych i Wydawniczych Wiktora Kulerskiego w Grudziądzu.

Dokumenty dotyczące akcji Delegacji Polskich w Komisjach Mieszanych Reewakuacyjnej i Specjalnej w Moskwie. 1922. z. 3. *Pierwsze sprawozdanie roczne z działalności delegacji : (17/V 1921–17/V 1922)*. Warszawa: [s.n.], (Warszawa: Wł. Łazarski), [druk na prawach rkps].

Dokumenty dotyczące akcji Delegacji Polskich w Komisjach Mieszanych Reewakuacyjnej i Specjalnej w Moskwie. 1922. z. 4. I. Sprawy ogólne i II. Komisja Specjalna w okresie od 15.II. do 17. V. 1922 r. Warszawa: [s.n.], (Warszawa: Wł. Łazarski), [druk na prawach rkps].

Dokumenty dotyczące akcji Delegacji Polskich w Komisjach Mieszanych Reewakuacyjnej i Specjalnej w Moskwie. 1923. z. 6. I. Sprawy ogólne i II. Komisja Specjalna w okresie od 18.V. do 1.XI.1922 r. Warszawa: [s.n.], (Warszawa: Wł. Łazarski), [druk na prawach rkps].

Dokumenty dotyczące akcji Delegacji Polskich w Komisjach Mieszanych Reewakuacyjnej i Specjalnej w Moskwie. 1923. z. 7. III. Wypłata rat z tytułu art. XIV-go Traktatu Ryskiego. IV. Komisja Reewakuacyjna. V. Techniczne warunki prac Delegacji w okresie od 18.V. do 1.XI.1922 roku. Warszawa: [s.n.], (Warszawa: Wł. Łazarski), [druk na prawach rkps].

Dokumenty dotyczące akcji Delegacji Polskich w Komisjach Mieszanych Reewakuacyjnej i Specjalnej w Moskwie. 1923. z. 8. Rewindykacja zbiorów polskich z Rosyjskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu i innych bibliotek Rosji i Ukrainy. Cz. 1–2, 18.XI.1921–1.V.1923. Warszawa: [s.n.], [druk na prawach rkps].

Dokumenty dotyczące akcji Delegacji Polskich w Komisjach Mieszanych Reewakuacyjnej i Specjalnej w Moskwie. 1924. z. 9. Sprawozdanie z trzyletniej działalności (17.V.1921–17.V.1924). Warszawa: [s.n.], (Warszawa: Druk. „Robotnika”), [druk na prawach rkps].

Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich. 1964. T. II. Listopad 1918 – kwiecień 1920. Warszawa: „Książka i Wiedza”.

Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich. 1964. T. III. Kwiecień 1920 – marzec 1921. Warszawa: „Książka i Wiedza”.

Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich. 1965. T. IV. Kwiecień 1921 – maj 1926. Warszawa: „Książka i Wiedza”.

Gaca-Dąbrowska, Zofia. 1989. „Rewindykacja polskich zbiorów bibliotecznych z Rosji w okresie II Rzeczypospolitej.” *Roczniki Biblioteczne* 33 (1–2): 161–181.

Handelsman, Marcei. 1922. „Z dziejów walki o zabytki polskie w Moskwie. Biblioteka Załuskich.” *Przegląd Współczesny* 7–8: 267–278.

Instrukcja, wydana przez Prezesa Głównego Urzędu Likwidacyjnego z dnia 12 sierpnia 1921 r., w sprawie rejestracji mienia, ewakuowanego z Rzeczypospolitej Polskiej do Rosji i Ukrainy i podlegającego reewakuacji w myśl Traktatu Pokoju, podpisanego w Rydze dnia 18-go marca 1921 roku. [Część I–II]. 1921. Monitor Polski. Nr 203, poz. 270.

Instrukcja, wydana przez Prezesa Głównego Urzędu Likwidacyjnego z dnia 12 sierpnia 1921 r., w sprawie rejestracji mienia, ewakuowanego z Rzeczypospolitej Polskiej do Rosji i Ukrainy i podlegającego reewakuacji w myśl Traktatu Pokoju, podpisanego w Rydze dnia 18-go marca 1921 roku [Część III]. 1921. Monitor Polski. Nr 204, poz. 272.

Kaliszuck, Jerzy. 2016. „Codices deperditi średniowieczne rękopisy łacińskie Biblioteki Narodowej utracone w czasie II wojny światowej.” *W Dziejach i charakterach*

- styka kolekcji. T. 1. Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Miłośników Historii. Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego.
- Korespondencja Zygmunta Mocarskiego, Listy Stefana Rygla. sygn. Rps KM: 315. Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu.
- Korespondencja Zygmunta Mocarskiego. Listy Edwarda Kuntzego. sygn. Rps KM: 312. Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu.
- Korespondencja Zygmunta Mocarskiego. Listy Jana Boudouin de Courtenay. sygn. Rps KM: 309. Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu.
- Korespondencja Zygmunta Mocarskiego. Listy Kazimierza Tyszkowskiego. sygn. Rps KM: 317. Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu.
- Korespondencja Zygmunta Mocarskiego. Listy Stefana Dembego. sygn. Rps KM: 310. Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu.
- Kowalczyk, St. 1927. „Zjazdy i wystawy.” *Księgarz: organ Powszechnego Związku Zawodowego Pracowników Księgarskich Rzeczypospolitej Polskiej* 9 (1): 14–17.
- Kudrzycki, Zbigniew. 2012. *Stosunki polsko-rosyjskie na forum Sejmu Ustawodawczego 1919–1922*, Toruń: Wydawnictwo MADO.
- Kumaniecki, Jerzy. 1971. *Po traktacie ryskim, stosunki polsko-radzieckie 1921–1923*, Warszawa: „Książka i Wiedza”.
- Kumaniecki, Jerzy. 1985. *Pokój polsko-radziecki 1921. Geneza–rokowania–traktat–komisje mieszane*, Warszawa: Instytut Krajów Socjalistycznych PAN [Polskiej Akademii Nauk] : Biblioteka Narodowa.
- Kumaniecki, Jerzy. 1991. *Tajny raport Wojkowa czyli Radziecka taktyka zwrotu polskiego mienia gospodarczego i kulturalnego po pokoju ryskim, 1921–1923 dwa lata prac delegacji rosyjsko-ukraińskiej, rosyjsko-ukraińsko-polskich Komisji Mieszanych Reewakuacyjnej i Specjalnej nad wykonaniem Ryskiego Traktatu Pokojowego: sprawozdanie*. Warszawa: Warszawska Oficyna Wydawnicza „Gryf”.
- Kumaniecki, Kazimierz Władysław. 1924. *Odbudowa państwowości polskiej. Najważniejsze dokumenty 1912–styczeń 1924*. Warszawa–Kraków: nakł. Księgarni J. Czernieckiego.
- Kuntze, Edward. 1930. *Układy o zwrot Biblioteki Załuskich, karta z dziejów odzyskania z Rosji Polskiego mienia kulturalnego*, Lwów: Tłoczono w Drukarni Uniwersyteckiej, ul. Piekarska 3.
- Kuntze, Edward. 1936. „Udział śp. Stanisława Turowskiego w rewindykacji Biblioteki Załuskich. Wspomnienie.” *Pamiętnik Literacki* 33: 1062–1066.
- Kuntze, Edward. 1937. *Zwrot polskich zbiorów bibliotecznych z Rosji*. Kraków: Nakładem „Przeglądu Bibliotecznego”.
- Łaskarzewska, Hanna, Figiel Martyna. 2008. „Polski ekslibris w czerwonej Moskwie, czyli pamiętka z prac rewindykacyjnych roku 1922.” *Cenne, Bezcenne, Utracone* (2): 22–25.
- Łaskarzewska, Hanna, Martyna Figiel, oprac. 2006. *Edward Chwalewik. Z moich wspomnień o zbieractwie*. Warszawa: Biblioteka Narodowa.

Łaskarzewska, Hanna. 2003. „Starania o zwroty polskich zbiorów bibliotecznych z Kijowa i Petersburga w świetle niepublikowanych dokumentów dotyczących realizacji ustaleń traktatu ryskiego. (Ze spuścizny Stanisława Lisowskiego).” *Rocznik Biblioteki Narodowej* (35): 39–66.

Łaskarzewska, Hanna. 2013. „Traktat ryski – fakty i refleksje.” *Cenne, Bez-cenne, Utracone* (1): 62–67.

Matelski, Dariusz. 2002. „Rewindykacja polskich dóbr kultury z Rosji Radzieckiej i ZSRR (1921–1939).” *Przegląd Wschodni* IX (2 (30): 391–409.

Matelski, Dariusz. 2003. *Losy polskich dóbr kultury w Rosji i ZSRR. Próby restytucji: archiwa – księgozbiory – dzieła sztuki – pomniki*. Poznań: „Inter-Arpress”.

Materiały do nekrologu Kazimierza Sochaniewicza. sygn. Rps KM: 204. Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu.

Materski, Wojciech. 1994. *Tarcza Europy. Stosunki polsko-sowieckie 1918–1939*. Warszawa: „Książka i Wiedza”.

Materski, Wojciech. 2005. *Na widencie. II Rzeczpospolita wobec Sowietów 1918–1943*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN : Oficyna Wydawnicza Rytm.

Mocarski, Zygmunt. 1920. „Biblioteka Załuskich.” *Tygodnik Ilustrowany* 61 (45): 838–839.

Mocarski, Zygmunt. 1922. „Prace rewindykacyjne w komisji Mieszanej Specjalnej.” *Południe* IV(4): 60–61.

Mocarski, Zygmunt. 1936. [rec. książki Mariana Łodyńskiego, *Z dziejów Biblioteki Rzeczypospolitej „Załuskich zwanej” w latach 1783–1794*, Warszawa 1935]. *Nowa Książka. 10 zeszytów rocznie poświęconych krytyce literackiej i naukowej oraz bibliografii* (3)1: 1.

Papiery Stefana Rygla, zespół 394. sygn. 24. Mowy, wyjaśnienia, wypowiedzi członków Delegacji Polskiej (Z. Mocarskiego, A. Szczygielskiego, S. Rygla i dr A. Czołowskiego w sprawie zwrotu zbiorów „Gabinetu Rycin”) 1922–1923. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie.

Papiery Stefana Rygla, zespół 394. sygn. 34. S. Rygiel do szefa Delegacji E. Kuntzego w sprawie zatargu z Wojkowem 1923. E. Kuntze do S. Rygla w różnych sprawach (pieniężnych i organizacyjnych Delegacji; w sprawach różnych członków Delegacji oraz w sprawach rewindykacyjnych, w tym 4 pisma urzędowe, odpowiedź Ryglowi dotycząca zatargu z Wojkowem – szefem Delegacji Rosyjskiej) 1922–1923. Zygmunt Mocarski do S. Rygla w sprawie nieuzyskania zgody Ministerstwa (MSW) na wyjazd do ZSRR 1923. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie.

Papiery Stefana Rygla, zespół 394. sygn. 49. Tekst Układu Generalnego z dn. 16 XI 1927 r. w sprawie wykonania art. XI-go Traktatu Ryskiego 1927. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie.

Papiery Stefana Rygla, zespół 394. sygn. 9. Korespondencja Stefana Rygla 1919–1939, [listy od poszczególnych osób i zbiorowe]. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie.

Papiery Stefana Rygla, zespół 394. sygn. 18. Porządki i protokoły posiedzeń Mieszanej Komisji Specjalnej w sprawach rewindykacji polskiego mienia kulturalnego (niekompletne) 1921–1922. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie.

Papiery Stefana Rygla, zespół 394. sygn. 21. Sprawozdania ogóle z prac Delegacji Polskiej; sprawozdania Wydziału Bibliotek, Archiwów Historycznych i Pomocy Naukowych, poufne sprawozdania z konferencji odbytych w kraju w sprawie zbiorów bibliotecznych; sprawozdania ekspertów strony polskiej: prof. Chylińskiego, prof. Michalskiego, dr. T. Tyszkowskiego, Zygmunta Mocarskiego 1921–1923. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie.

Paszkwicz, Urszula. 1977. „Zygmunt Mocarski bibliograf, bibliotekarz, bibliolog”. *Studia o Książce* (7): 151–208.

Pietrzekiewicz, Dorota. 2011. „Z grabieży Katarzyny ocalone szczątki... czyli udział Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie w rewindykacji księgozbiorów na mocy traktatu ryskiego”. *Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi* (5): 245–272.

Pietrzekiewicz, Dorota. 2012. „Życie i praca Piotra Bańkowskiego (1885–1976).” *Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi* 6: 51–64.

Pietrzekiewicz, Dorota. 2014. „O polskich staraniach o odzyskanie zagrabionych zbiorów bibliotecznych na mocy traktatu ryskiego.” *Poradnik Bibliotekarza* 11: 14–19.

Pietrzekiewicz, Dorota. 2015. „Catenaty Rosyjskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu w świetle ekspertyzy Piotra Bańkowskiego.” *W Historia. Memoria. Scriptum. Księga jubileuszowa z okazji osiemdziesięciolecia urodzin Profesora Edwarda Potkowskiego*, red. Jacek Krochamł, 166–175. Warszawa: Archiwum Główne Akt Dawnych – Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych.

Polsko-radzieckie stosunki kulturalne 1918–1939. Dokumenty i materiały, 1977. W. Balcerak red. Warszawa: „Książka i Wiedza”.

Ptaszynki, Stanisław. 1923. „Wywożenie do Rosji polskiego mienia kulturalnego i jego zwrot obecny.” *Przegląd Powszechny* (157): 193–220.

Rozporządzenie Prezesa Głównego Urzędu Likwidacyjnego z dnia 12 sierpnia 1921., wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych w przedmiocie rejestracji mienia wywiezionego do Rosji lub Ukrainy. 1921. Monitor Polski. Nr 202, poz. 268.

Róziewicz, Jerzy. 1979. *Polsko-radzieckie stosunki naukowe w latach 1918–1939*. Warszawa; Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Rygiel, Stanisław. 1922. „Rewindykacja bibliotek polskich z Rosji”. *Książka* 15(8–12): 377–380.

Rygiel, Stanisław. 1927. *Sprawa zwrotu mienia kulturalnego Wileńszczyzny z Rosji*. Wilno: [s. n.], (Wilno : Druk. D. O. K. III).

S[ciemieński Józef]. 1923. „Walka o Bibliotekę Załuskich”. *Tygodnik Ilustrowany* 1: 12–13.

Skrzypek, Andrzej. 1985. *Kronika koegzystencji. Zarys stosunków polsko-radzieckich w latach 1921–1939*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Sochaniewicz, Kazimierz. 1921. „Sprawa rewindykacji archiwów i mienia kulturalnego Polski od Rosji.” *Wschód Polski* 2 (6–7, 8–9, 10–12): 238–260, 361–383, 531–560.

Sochaniewicz, Kazimierz. 1925. *Rewindykowana księga ławnicza Torunia*, Toruń: Nakładem Magistratu m. Torunia.

Sprawozdanie Stenograficzne Sejmu (I kadencja) RP. 1923. posiedzenie 23 – 14.03.

Sprawozdanie Stenograficzne Sejmu (I kadencja) RP. 1923. posiedzenie 259 – 16.03.

Sprawozdanie Stenograficzne Sejmu Ustawodawczego. 1921. posiedzenie 223 – 14.06.

Sprawozdanie Stenograficzne Sejmu Ustawodawczego. 1921. posiedzenie 224 – 15.06.

Sprawozdanie Stenograficzne Senatu. 1923. posiedzenie 14 – 16.03.

Stanisław Lisowski, sygn. 1/132. Archiwum Zakładowe Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu.

Stefan Rygiel (1887–1945; bibliotekarstwo, bibliografia, bibliofilstwo) [I połowa XVIII wieku–] 19021945[–1950], zespół 229. sygn. III–112 j.a. 19. Sprawa zwrotu mienia kulturalnego Wileńszczyzny. Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie.

Stefan Rygiel (1887–1945; bibliotekarstwo, bibliografia, bibliofilstwo) [I połowa XVIII wieku–] 19021945[–1950], zespół 229. sygn. III–112 j.a. 30. Materiały do bibliografii prac Zygmunta Mocarskiego ok. 1939. Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie.

Stefan Rygiel (1887–1945; bibliotekarstwo, bibliografia, bibliofilstwo) [I połowa XVIII wieku–] 19021945[–1950], zespół 229. sygn. III–112 j.a. 62. Komisja Reewakuacyjna i Specjalna w Moskwie 1921–1928. Korespondencja. Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie.

Stefan Rygiel (1887–1945; bibliotekarstwo, bibliografia, bibliofilstwo) [I połowa XVIII wieku–] 19021945[–1950], zespół 229. sygn. III–112 j.a. 63, j.a. 27. Komisja Reewakuacyjna i Specjalna w Moskwie. Odpisy archiwalne dotyczące losów archiwów i bibliotek. Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie.

Stefan Rygiel (1887–1945; bibliotekarstwo, bibliografia, bibliofilstwo) [I połowa XVIII wieku–] 19021945[–1950], zespół 229. sygn. III–112 j.a. 80, aneks 7. Korespondencja wpływająca A–K. Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie.

Stefan Rygiel (1887–1945; bibliotekarstwo, bibliografia, bibliofilstwo) [I połowa XVIII wieku–] 19021945[–1950], zespół 229. sygn. III–112 j.a. 81, aneks 8. Korespondencja wpływająca L–Z. Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie.

Stefan Rygiel (1887–1945; bibliotekarstwo, bibliografia, bibliofilstwo) [I połowa XVIII wieku–] 19021945[–1950], zespół 229. sygn. III–112 j.a. 97. Odezwy, rezolucje i gazety rosyjskie z okresu I wojny światowej i rewolucji 1917–1918. Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie.

Stefan Rygiel (1887–1945; bibliotekarstwo, bibliografia, bibliofilstwo) [I połowa XVIII wieku–] 1902–1945[–1950], zespół 229. sygn. III–112 j.a. 103. Jerzy

- Chyczewski Wspomnienie o Zygmuncie Mocarskim, po 1941. Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie.
- Suchodolski, Witold. 1927. „Wykonanie art. XI Traktatu Ryskiego w zakresie archiwów państwowych.” *Archeion* 1: 66–78.
- Tomkowiak, Katarzyna. 1998. „Okoliczności powstania Książnicy Miejskiej w Toruniu.” *Rocznik Toruński* 25: 83–100.
- Tomkowiak, Katarzyna. 1999. „Okoliczności powstania Książnicy Miejskiej w Toruniu”. W *Księga pamiątkowa jubileuszu 75-lecia Książnicy Miejskiej w Toruniu 10–11 grudnia 1998 r.*, 11–29. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Tomkowiak, Katarzyna. 2003. *Stosunki Polski z Wielką Brytanią na forum Sejmu i Senatu 1919–1928*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Tomkowiak, Katarzyna. 2012. *Książnica Miejska im. Kopernika w Toruniu (1923–1939)*, rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem dra hab. Jarosława Kłaczkowa, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu. Wydział Nauk Historycznych. Instytut Historii i Archiwistyki, Toruń.
- Tomkowiak, Katarzyna. 2017. „Dwa początki toruńskiej zawodowej organizacji bibliotekarzy. Część 1: Koło Poznańsko-Pomorskie Związku Bibliotekarzy Polskich (1928–1939).” *Toruńskie Studia Bibliologiczne* 2 (19): 27–52.
- Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą podpisany w Rydze dnia 18 marca 1921 roku*. [po 1921]. [b.m.w.].
- Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą podpisany w Rydze dnia 18 marca 1921 roku*. 1921. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. Nr 49, poz. 248.
- Traktat ryski 1921 roku po 75 latach*. 1998. Red. M. Wojciechowski. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Tyszkowski, Kazimierz. 1924. *Z dziejów rewindykacji*, Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Umowa o preliminaryjnym pokoju i rozejmie między Rzeczpospolitą Polską a Rosyjską Federacyjną Socjalistyczną Republiką Rad i Ukraińską Socjalistyczną Republiką Rad, podpisana w Rydze 12 października 1920 r.* 1921. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. Nr 28, poz. 161.
- Wojkow, Piotr. 1991. „1921–1923 dwa lata prac delegacji rosyjsko-ukraińskiej, rosyjsko-ukraińsko-polskich Komisji Mieszanych Reewakuacyjnej i Specjalnej nad wykonaniem Ryskiego Traktatu Pokojowego: sprawozdanie.” W Kumaniecki, Jerzy. *Tajny raport Wojkowa, czyli radziecka taktyka zwrotu mienia gospodarczego i kulturalnego po pokoju ryskim*, 81–192. Warszawa: Warszawska Oficyna Wydawnicza „Gryf”.
- Wzory do Instrukcji, wydanej przez Prezesa Głównego Urzędu Likwidacyjnego z d. 12 sierpnia 1921 r., w sprawie rejestracji mienia, ewakuowanego z Rzeczypospolitej Polskiej do Rosji i Ukrainy i podlegającego reewakuacji w myśl Traktatu Pokoju, podpisanego w Rydze dnia 18-go marca 1921 roku*. 1921. Monitor Polski. Nr 205, poz. 274.
- Zygmunt Mocarski (1894–1941; bibliotekarstwo) 1894–1975[1985] zespół 621, sygn. 161: j.a 14, aneks 4. Współpraca z bibliotekami. Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie.

Zygmunt Mocarski (1894–1941; bibliotekarstwo) 1894–1975[1985]. zespół 621. sygn. 161: j.a 15, aneks 5. Współpraca z instytucjami. Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie.

Zygmunt Mocarski (1894–1941; bibliotekarstwo) 1894–1975[1985]. zespół 621. sygn. 161: j.a 19. Negatywy fotografii rodzinnych. Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie.

Zygmunt Mocarski (1894–1941; bibliotekarstwo) 1894–1975[1985]. zespół 621. sygn. 161: j.a 20. Listy do osób nieustalonych 1922–1938. Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie.

Zygmunt Mocarski (1894–1941; bibliotekarstwo) 1894–1975[1985]. zespół 621. sygn. 161: j.a 21, aneks 8. Korespondencja wpływająca 1924–1939. Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie.

Zygmunt Mocarski (1894–1941; bibliotekarstwo) 1894–1975[1985]. zespół 621. sygn. 161: j.a 24. Drzewo genealogiczne. Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie.

Zygmunt Mocarski (1894–1941; bibliotekarstwo) 1894–1975[1985]. zespół 621. sygn. 161: j.a 25. Mocarska Janina. Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie.

Zygmunt Mocarski (1894–1941; bibliotekarstwo) 1894–1975[1985]. zespół 621. sygn. 161: j.a 26. Mocarski Szymon. Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie.

Zygmunt Mocarski (1894–1941; bibliotekarstwo) 1894–1975[1985]. zespół 621. sygn. 161: j.a 31. Bilety i programy teatralne, afisze, reklamówki 1916–1938. Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie.

Zygmunt Mocarski (1894–1941; bibliotekarstwo) 1894–1975[1985]. zespół 621. sygn. 161: j.a 18. Drobne materiały biograficzne. Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie.

Przysłany: 7 V 2018

Zaakceptowany: 21 VIII 2018

Katarzyna Tomkowiak

Nicolaus Copernicus Public Provincial Library in Toruń

e-mail: kasia-t@wp.pl

ORCID ID: 0000-0003-1872-7884

Katarzyna Tomkowiak, PhD, is an employee of the Provincial Public Library – Copernicus Library in Toruń, a graduate of Nicolaus Copernicus University in Toruń and the Postgraduate Studies in History. In 2012, she obtained a PhD in humanities for her thesis: *The Municipal Library under the name of Copernicus in Toruń (1923-1939)*. Her scientific interests revolve around the interwar period and the history and people associated with the Municipal Library, as well as other libraries in Toruń and Podgórz during the Second Polish Republic. She is the author of numerous publications, including: *Stosunki Polski z Wielką Brytanią na forum Sejmu i Senatu 1919-1927* (Toruń 2003) and *Adam Mickiewicz (1798-1855). Katalog der Buchausstellung Thorn* (Toruń) 14. November 1998-31 März 1999, hrsg. von I. Mucha, M. Ptaszyk und K. Tomkowiak (Göttingen 2001). Member of the Presidium of the Society of Friends of Toruń.

Zygmunt Mocarski's participation in the revindication works of Polish library collections from Russia (1922–1923)

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.004>

The text is available under a Creative Commons Attribution-NoDerivatives 3.0 Poland (CC BY-ND 3.0 PL).

K

Keywords: the Załuski Library; Delegation of Poland in the Special Joint Commission; Municipal Library under the name of Nicolaus Copernicus in Toruń; Moscow; St. Petersburg; Russian Public Library in St. Petersburg; the Treaty of Riga

S

Summary. Aim: The subject of the article is to describe the activities of Zygmunt Mocarski during works the aim of which was to bring back the Polish library collections from Russia, pursuant to the provisions of the Riga Treaty of 18 March 1921. He worked as a temporary library expert and helped considerably in the revindication actions of the Polish Delegation in the Joint Special Commission in Moscow and Petrograd from 13 September 1922 to the end of April 1923. **Research method:** The analysis of documents from Polish institutions, printed materials and review of literature. **Results/Conclusions:** Zygmunt Mocarski, on the basis of Chapter 9 of the Treaty of Riga, significantly contributed to the recovery of Polish incunabula and old prints that had been kept in Russia since the time of the partitions. The majority of Polish unique prints were stored in the famous former Imperial Library in St. Petersburg (the Russian Public Library). Mocarski had a significant knowledge concerning the collections of this library, his excellent command of Russian being of great help here. I showed that he was a valued member of this group. It was thanks to his involvement that the prints from the Załuski Library were recovered.

Katarzyna Tomkowiak

Öffentliche Woiwodschaftsbibliothek – Kopernikus Bücherei in Toruń

e-mail: kasia-t@wp.pl

ORCID ID: 0000-0003-1872-7884

Dr. Katarzyna Tomkowiak ist Mitarbeiterin der Öffentlichen Woiwodschaftsbibliothek – der Nikolaus-Kopernikus-Stadtbücherei in Thorn, Absolventin der Nikolaus-Kopernikus-Universität in Thorn sowie des Aufbaustudiums für Geschichte. 2012 erhielt sie ihre Doktorwürde für die Dissertation: „Książnica Miejska im. Kopernika w Toruniu (1923–1939)“ [Die Nikolaus-Kopernikus-Stadtbücherei in Thorn (1923–1939)]. Ihr wissenschaftliches Interesse bezieht sich auf die Zwischenkriegszeit, die Geschichte der Stadtbücherei und anderer Bibliotheken Thorns und Podgorz' in der Zweiten Polnischen Republik sowie auf jene Personen, die mit diesen Institutionen verbunden waren. Sie ist Autorin zahlreicher Publikationen, darunter *Stosunki Polski z Wielką Brytanią na forum Sejmu i Senatu 1919-1927* [Die Beziehungen Polens zu Großbritannien im Sejm und Senat 1919–1927] (Toruń 2003) und *Adam Mickiewicz (1798–1855). Katalog der Buchausstellung Thorn (Toruń) 14. November 1998 – 31 März 1999*, hrsg. von I. Mucha, M. Ptaszyk und K. Tomkowiak (Göttingen 2001), und Mitglied des Vorstands der Gesellschaft der Liebhaber Thorns.

Der Anteil von Zygmunt Mocarski an der Rückforderung polnischer Bibliotheksbestände aus Russland (1922–1923)

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.004>

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung-Keine Bearbeitung Polen (CC BY-ND 3.0 PL) veröffentlicht.

S **tichworte:** Żaluzki-Bibliothek; Polnische Delegation am Gemischten Sonderausschuss; Nikolaus-Kopernikus-Stadtbücherei in Thorn; Moskau; Petersburg; Russische Öffentliche Bibliothek in Petersburg; Friedensvertrag von Riga

Z **usammenfassung: These/Ziel:** Der Beitrag bezieht sich auf die Tätigkeit von Zygmunt Mocarski im Bereich der Rückforderung polnischer Bibliotheksbestände aus Russland laut den Bestimmungen des Friedensvertrags von Riga vom 18. März 1921. Er arbeitete vorübergehend als Bibliotheksexperte und war eindeutig für die Rückforderung engagiert, die von der Polnischen Delegation des Gemischten Sonderausschusses in Moskau und Petersburg seit dem 13. September 1922 bis zum Ende April 1923 vorgenommen wurde. **Forschungsmethode:** Analyse von Dokumenten polnischer Einrichtungen, der im Druck gegebenen Materialien sowie Literaturübersicht. **Ergebnisse/Schlussfolgerungen:** In Bezug auf das Kapitel XI des Friedensvertrags von Riga trug Zygmunt Mocarski wesentlich dazu bei, die polnischen Inkunabeln und alten Drucke, welche sich in Russland seit den Teilungen Polens befanden, zurückzugewinnen. Zahlreiche einmalige polnische Drucke

wurden in der berühmten früheren Kaiserlichen Bibliothek in Petersburg (der Russischen Öffentlichen Bibliothek) gesammelt, deren Bestände Mocarski sehr gut kannte. Behilflich waren auch seine hervorragenden Russischkenntnisse. Aus diesem Grund war er ein anerkanntes Mitglied dieses Gremiums. Dank seinem Engagement wurden die alten Drucke, die aus der Załuski-Bibliothek stammten, zurückgewonnen.

Rafał Werszler

Uniwersytet Wrocławski. Wydział Filologiczny

e-mail: rafal.werszler@uwr.edu.pl

ORCID ID 0000-0001-9871-1158

rocznikowski epizod znanego stanisławowskiego księgarza i wydawcy Romana Jasielskiego i jego córki Anny

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.005>

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłącznej licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 3.0 Polska (CC BY-ND 3.0 PL).

Dr Rafał Werszler jest asystentem w Zakładzie Historii Książki Instytutu Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego. W 2015 r. obronił rozprawę doktorską pod tytułem: „Aranżacja i wyposażenie bibliotek na Śląsku w świetle ich funkcji (do końca XIX wieku)”. Jest kierownikiem Działu Usług Poligraficznych, Intrologatorskich i Plastycznych Dolnośląskiej Biblioteki Publicznej im. Tadeusza Mikulskiego we Wrocławiu. Obok codziennej pracy w Bibliotece oraz edukacyjnej na Uniwersytecie podejmuje z powodzeniem pracę naukową, czego owocem są artykuły z dziedziny historii bibliotek. Publikacje monograficzne: *Wstydlivy temat ze złotym dachem w tle* (Gdynia 2015); *Dolny Śląsk od prehistorii do dziś na wesoło* (Wrocław 2007) i *Historia Wrocławia na wesoło* (Wrocław 2001).

S

Słowa kluczowe: księgarnia; Jasielscy; Wrocław; Pod Złotą Palmą; Rynek 58

S

Streszczenie. Teza/Cel: Celem tekstu jest ukazanie niezwykle interesującego epizodu stanisławowskiego księgarza i wydawcy Romana Jasielskiego i jego córki Anny. W ramach przejęcia przez Polskę Ziemi Odzyskanych po II wojnie światowej w 1945 r. zaczęła się wielki exodus ludności. Wysiedlano mieszkających rdzennych mieszkańców, a na ich miejsce zasiedlano Polaków przymusowo przywiezionych ze wschodu. Jednym z pierwszych przybyłych do Wrocławia był znany księgarz i wydawca Roman Jasielski. 74-letni Jasielski przyjechał ze Stanisławowa do Wrocławia z 25-letnią córką Anną. Na parterze domu „Pod Złotą Palmą” w przestrzeni po pierwotnej księgarni Priebatschów w 1946 r. stworzył jedną z pierwszych polskich księgarni we Wrocławiu. **Metoda badań:** Artykuł został napisany na podstawie badań archiwalnych dokumentów źródłowych, literatury przedmiotu oraz z przeprowadzonej wizji lokalnej istniejącego obiektu, obecnie Dolnośląskiej Biblioteki Publicznej im. Tadeusza Mikulskiego we Wrocławiu. Zgromadzone materiały pozwoliły na analizę ostatnich lat życia Jasielskiego. **Wyniki/Wnioski:** Krótki pobyt Romana Jasielskiego, a jednocześnie wielka pasja i zaangażowanie w kształtowanie polskiej literatury odcisnęły istotny ślad wśród środowisk księgarskich i bibliofilskich na Dolnym Śląsku. Pozostawiona spuścizna to kształtowanie Koła Dolnośląskiego Związku Księgarzy Polskich, redakcje książek i wydawnictw. To wpływ na rozwój i zamiłowanie do księgarstwa jego córki Anny.

Wszystko to później zostało nieco zapomniane, ale dziś ponownie jest ważnym elementem w historii rozwoju kultury polskiej. Ich misja pozwoliła, aby w domu „Pod Złotą Palmą” była bez przerwy kultywowana tradycja księgarska i wydawnicza ze szczególnym zamięrowaniem do książki. Stali się oni bardzo ważnym ogniwem scalającym tradycję historii kamienicy Rynek 58, pomiędzy przedwojennym księgarstwem a współcześnie istniejącą biblioteką.

W 1945 r. Śląsk wraz ze stolicą regionu Wrocławem wszedł w ramach Ziemi Odzyskanych w granice Państwa Polskiego. Zaczął się wielki exodus ludności. Wysiedlano mieszkających tu rdzennych mieszkańców, a na ich miejsce zasiedlano Polaków przymusowo przywiezionych ze wschodu. W ramach przejmowania mienia poniemieckiego, nowo przybyli Polacy ze wschodu zajmowali miejsca i lokale przydatne pod względem porównywalnie prowadzonej przez nich wcześniej branży. Jednym z pierwszych przybyłych do Wrocławia był znany księgarz i wydawca Roman Jasielski. 74-letni Jasielski przyjechał ze Stanisławowa do Wrocławia z 25-letnią córką Anną, gdzie na parterze domu „Pod Złotą Palmą” w przestrzeni po pierwotnej księgarni Priebatschów stworzył jedną z pierwszych polskich księgarni we Wrocławiu.

Roman Jasielski, księgarz ze Stanisławowa

Roman Ignacy Jasielski¹ urodził się 27 lipca 1871 r. w Bohacie koło Nowogrodu na Wołyniu. Był synem Macieja Franciszka i Petroneli z domu Eliaszewicz. Jego ojciec wywodził się z Wielkopolski, zarządzał dobrami ziemskimi. Matka miała pochodzenie tatarskie. Kiedy ojciec Romana zmarł w 1884 r. trzynastoletni chłopak zamiast ukończyć gimnazjum poświęcił się księgarstwu. Od 1885 r. rozpoczął praktykę w księgarni Herberta Altenberga we Lwowie. W 1892 r. przeprowadził się do Nowego Sącza, gdzie zatrudnił się na dwa lata w firmie J. Pisz. W 1894 r. praktykował w księgarni Leonarda Zwolińskiego w Krakowie, aby rok później pojechać do Stanisławowa, gdzie zaczął pracę w księgarni Adama Doboszyńskiego.

W maju 1898 r. Jasielski w Stanisławowie założył własną działalność. Otworzył biuro dzienników i księgarnię. Była to księgarnia kolejowa ulokowana na dworcu. W 1903 r. w Jaremczu powstała sezonowa filia jego księgarni, wraz z wypożyczalnią książek, działała z przerwą do 1939 r. W 1904 r. po otrzymaniu koncesji przeniósł księgarnię ze stanisławowskiego dworca kolejowego do śródmieścia, gdzie połączył ją z biurem dzienników. Działalność rozbudował i wprowadził stały asortyment. W latach 1903–1904 utworzył filie księgarń na dworcach kolejowych w Czortkowie, Kołomyi, Jaremczu-Delatynie i Chodorowie². Jasielski w latach 1916–1917 dostarczał podręczniki do polskich szkół w Rosji i Argentynie. W 1917 r. w wyniku pożaru utracił swoją księgarnię w Stanisławowie, która spłonęła wraz z zasobami. Wkrótce ją odbudował i ponownie prowadził do wybuchu II wojny światowej. W swojej księgarni uruchomił również wypożyczalnię książek, liczącą około 5000 woluminów.

¹ D. A. Kuś, *Feliks West. Księgarz-wydawca 1846–1946*, Warszawa–Wrocław 1988, s. 195.

² W 1921 r. przejęło je Towarzystwo Księgarń Kolejowych „Ruch”.

Prócz księgarstwa zajmował się także wydawnictwami. Od 1901 r. wydawał z zakresu literatury popularnej groszową serię książek „Czytanki Polskie”³. Publikował też widokówki, mapy, przewodniki turystyczne, broszury. Wśród jego pozycji są też książki z zakresu historii literatury polskiej, przyrody techniki, prace naukowe oraz kalendarze stanisławowskie „Stanisławianin” (w latach 1909–1911). Jego wydawnictwa osiągały nakłady tysięcy egzemplarzy i rozchodziły się także poza Polską, wśród emigracji polskiej. W 1927 r. zorganizował wystawę książek dla dzieci, na której zaprezentował w 14 działach dwa tysiące eksponatów.

Jasielski był aktywny w księgarskim ruchu zawodowym. Był członkiem zarządu Koła Lwowskiego Związku Księgarzy Polskich, Prezesem Koła Małopolsko-Wołyńskiego w Głównym Zarządzie Związku Księgarzy Polskich. Był członkiem Rady Nadzorczej Domu Książki Polskiej i Rady Nadzorczej Towarzystwa Księgarń Kolejowych „Ruch” oraz radcą Izby Przemysłowo-Handlowej (dalej: IPH) we Lwowie i współzałożycielem Spółdzielczego Banku Księgarskiego Ziemi Stanisławowskiej (1932 r.). W 1933 r. został mianowany członkiem honorowym Związku Księgarzy Polskich. Był prezesem Stowarzyszenia Kupców Polskich w Stanisławowie, radnym miejskim, przedstawicielem kupiectwa w Lwowskiej IPH, prezesem Towarzystwa Popierania Budowy Szkół Powszechnych, współorganizatorem szkolnictwa handlowego w Stanisławowie, członkiem Zarządu i Skarbnikiem Polskiego Komitetu Powiatowego. Należał do ścisłego grona przyjaciół i opiekunów Feliksa Westa, który był dla niego autorytetem godnym naśladowania. West w 1926 r. z okazji 40-lecia pracy księgarskiej podarował Jasielskiemu pierwsze wydanie paryskie (1834 r.) *Pana Tadeusza Adama Mickiewicza*.

Roman ożenił się z Janiną Jaworowską (1883–1944), córką Hilarego i Zofii z domu Kossut. Janina była nauczycielką matematyki w seminarium nauczycielskim w Stanisławowie i działaczką Akcji Katolickiej. W dojrzałym wieku urodziła im się córka Anna Aleksandra (1920). Roman Jasielski w 1936 r. obchodził jubileusz 50-lecia pracy zawodowej.

W życiu ściśle politycznym udziału nie brał. W czasie II wojny światowej przebywał w Stanisławowie, brał czynny udział w konspiracyjnej akcji antyhitlerowskiej wraz z żoną i córką.

Anna Jasielska, córka Romana

Anna Aleksandra córka Romana i Janiny urodziła się 26 lutego 1920 r. w Stanisławowie. Była późnym dzieckiem. Wychowywała się wraz ze swoją rówieśniczką Heleną Anną (ur. 1921), dla której była cicią. Helena była córką stryjecznego brata Jana Macieja Jasielskiego, syna Seweryna, który był bratem Romana. Seweryn był aktorem i właścicielem salonów sztuki w Warszawie.

³ Wśród książek wydanych przez Wydawnictwo Jasielskiego było około 40 pozycji z serii Czytanki Polskie, m.in.: K. Króliński [wł. Jan Kazimierz Denes], *Grunwald*, Stanisławów 1920; J. Sokulski, *Wojna o niepodległość Polski w roku 1830/31*, Stanisławów 1921; T. Zubrzycki, *Wyprawa Dwernickiego na Wołyń 1830–31*, Stanisławów 1920; K. Króliński, *Wiosna Ludów (rok 1848). Opowiedziane w krótkości dla ludu i młodzieży*, Stanisławów 1905; J. Sokulski, *Legiony polskie: opowiedziane dla ludu i młodzieży*, il. S. Kaczor-Batowski, Stanisławów 1903; K. Króliński, *Nasze dzieje. Opowiedziane w krótkości dla ludu i młodzieży*, Stanisławów 1903; idem, *Naród polski i jego ziemi: opisane dla ludu i młodzieży*, Stanisławów 1903; idem, *O książce dziecka*, Stanisławów 1927.

Anna ukończyła szkołę elementarną i żeńskie gimnazjum humanistyczne siostr Urszulanek w Stanisławowie. Jako gimnazjalistka pomagała ojcu w prowadzeniu księgarni. Maturę zdała w czerwcu 1938 r. Następnie odbyła trwającą rok praktykę w Księgarni św. Wojciecha w Poznaniu. W marcu 1939 r. wróciła do Stanisławowa i przejęła kierownictwo w księgarni ojca. Firma funkcjonowała do momentu wejścia Sowiec do miasta.

Na przełomie lat 1939 i 1940 Anna zwiększyła swoje kompetencje na pielęgniarskim kursie, który pozwolił jej na zatrudnienie się w Szpitalu Położniczym i Dziecięcym w Stanisławowie. Z powodu wybuchu wojny niemiecko-radzieckiej nie udało jej się zrealizować planowanego wyjazdu na studia w Zaocznym Instytucie Medycznym w Odessie. W zajętej przez Niemców Stanisławowie uruchomiła pod nazwiskiem ojca ponownie księgarnię.

W trakcie okupacji Anna była aktywną działaczką konspiracji. Od września 1941 r. zajmowała się dystrybucją podziemnej prasy, wykorzystując do tego własną księgarnię. Gdy zaczęły gromadzić się nad nią czarne chmury przeniosła się do Lwowa, następnie do Warszawy, Skolimowa i Lublina. Pracując dla sprawy Polski miała się różnych zajęć, była opiekunką, sanitariuszką, łączniczką, nauczycielką, a nawet pracowała w sklepie warzywnym.

W lipcu 1944 r. wróciła do Warszawy, gdzie przystąpiła do powstania. Brała udział w walkach na Mokotowie pod powstańczym pseudonimem Czarna Hanka. Była w kompanii B 1. pułku „Baszta”, pod dowództwem por. Stanisława Szymczyka (pseud. Jacek). Po kapitulacji Warszawy została skierowana do transportu na roboty przymusowe do Niemiec, z którego uciekła. W drodze do Stanisławowa została dwa razy zatrzymana i więziona przez Niemców. Dopiero wiosną 1945 r. udało się Annie w końcu powrócić do rodzinnego Stanisławowa⁴.

1945

Gdy Anna dotarła do Stanisławowa, jej matka już nie żyła. Janina Jasielska zmarła po długiej chorobie 23 maja 1944 r. W Stanisławowie Anna ponownie pod nazwiskiem ojca wznowiła działalność rodzinnej księgarni. Podjęła się także roli nauczycielki w szkole z polskim językiem wykładowym. Jednak wkrótce, razem z ojcem, na fali repatriacji, zostali deportowani z rodzinnej ziemi do Wrocławia. W samym centrum miasta zajęli pomieszczenia po księgarni i wydawnictwie „Thiel & Hintermeier” w kamienicy będącej własnością firmy Frost & Jähnel – pod adresem Rynek 58.

W maju 1945 r. „Festung Breslau” została zdobyta przez Armię Radziecką. 70% miasta było w gruzach. Kamienica Rynek 58 szczęśliwie nie ucierpiała z powodu walk, mimo że sąsiednia kamienica numer 57 została całkowicie zburzona. Kamienica Rynek 58 była w części parterowej dostosowana do handlu książkami, na piętrach były przestrzenie handlowe, po byłym sklepie oświetleniowym i hurtowni obuwniczej oraz sklepie z płaszcami. Na wyższych kondygnacjach stały

⁴ A. Makowska, *Anna Jasielska (1920–1983)*, [w:] *Chrześcijaństwo*, t. 21, red. B. Bejze, Niepokalanów 1995, s. 271–301.

pozostawione przez byłych użytkowników maszyny szwalnicze, do produkcji ubrań i wyrobów skórzanych.

Kamienica była stosunkowo nowym budynkiem, bo zbudowanym w 1907 r. Budynek w całości został wzniesiony jako obiekt handlowo-produkcyjny. Postawiono go na żeliwnym szkielecie, z wykorzystaniem nowoczesnych wówczas technik z użyciem betonu. Zewnętrznie fasadę pięciokondygnacyjnej budowli wykonano z piaskowca.

Rynek 58

Działka gruntu Rynek 58 leży w zachodniej części – północnej pierzei wrocławskiego centrum miasta. Pierzeja ta zwana była przez stulecia Targiem Łakoci (Naschmarkt-Seite). Omawiana posesja jest jedną z ostatnich numerowanych na rynku. Usytuowana została blisko ulicy Odrzańskiej wybiegającej na północ i ulicy św. Mikołaja ukierunkowanej na zachód. Wrocławski Rynek przez wieki spełniał funkcje miejsca handlowego. Plac wytyczono według prawa magdeburskiego w początku XIII w. Najwcześniejszą zabudowę wokół rynku stanowiło wytyczonych 60 domów. Wśród nich działka numer 58. Była to trzecia posesja od strony kościoła i szósta od przejścia w ulicę więzienną. Taki układ od czasów lokacji pozostał do dnia dzisiejszego.

Ulice i domy nie miały początkowo nazw ani numerów. W mieście orientowano się za pomocą kościołów, warsztatów lub godeł, co zostawiło ślad w nazewnictwie kamienic i ulic. Kamienica na działce Rynek 58 otrzymała godło „Pod Złotą Palmą”. Na tej posesji na przestrzeni dziejów kilka razy przebudowywano tutejszy dom. O zmienności fasady świadczą do dziś zachowane ilustracje i dokumenty w kolekcjach muzealnych i w archiwach miejskich.

W XIX w. właścicielami domu była rodzina Kny. W 1899 r. prof. Leopold Kny sprzedał swój wrocławski majątek (Rynek 58 i Odrzańska 1) braciom Juliusowi Iselinowi i Leopoldowi Priebatsch.

Rodzina Priebatschów⁵ na przełomie XIX i XX w. prowadziła we Wrocławiu jedną z ważniejszych oficyn księgarsko-wydawniczych na Śląsku. Wrocławska linia Priebatschów, rodziny mojżeszowego wyznania, od pokoleń związana była z książkami. Pochodzili z Wielkopolski. 5 listopada 1903 r. zmarł prekursor wrocławskich księgarzy Priebatschów – Leopold. Pochowano go na cmentarzu żydowskim we Wrocławiu. Jego starszy brat Julius Iselin zmarł dwa lata później, 26 lutego 1905 r. Właścicielem spadku została żona po Juliuszu – Auguste z domu Mugdan oraz jej syn Felix.

Dr Felix Priebatsch po śmierci ojca podjął się dzieła wcześniej planowanej przebudowy budynku „Pod Złotą Palmą” oraz rozwinął oficynę wydawniczą przy księgarni. Na ten cel były już wcześniej przygotowane i odłożone środki, aby móc dostać odpowiedni kredyt, dzięki któremu pręźnie i w ciągu dwóch lat przeprowadzono całą inwestycję od projektu do zakończenia budowy. Do 1905 r. większość pomieszczeń była tu wynajmowana.

⁵ R. Werszler, *Rodzina Priebatschów. Księgarze i wydawcy z Breslau*, Chidusz, 2017, nr 10, s. 44–49.

Nowy budynek „Pod Złotą Palmą” miał być większy i o stabilniejszej żeliwno-betonowej konstrukcji. Jego przeznaczeniem miało być nie jak dotychczas użytkowanie mieszkalne, lecz miał spełniać funkcje handlowe i produkcyjne. W listopadzie 1905 r. Feliks i Auguste otrzymali od mistrza budowlanego Maxa Kessel⁶ projekt nowego domu. Feliks zaniósł w grudniu 1905 r. projekt do akceptacji w Urzędzie Policji Budowlanej⁷. Urzędnicy Policji Budowlanej projekt ten rozpatrzyli w styczniu 1906 r., wydając opinię negatywną i odsyłając rysunki do poprawy. W połowie lutego 1906 r. Felix zdeterminowany wciąż odrzucanymi projektami oraz z powodu śmierci Kessela (1906) zwrócił się o nowe projekty do firmy budowlanej Schlesinger & Benedict⁸.

13 czerwca do urzędu zanesiono kolejny trzeci projekt⁹ wizualizacji fasady wykonany tym razem przez Schlesinger & Benedict. Projekt ten 21 czerwca 1906 r. został w końcu zatwierdzony. Następnego dnia Feliks przyniósł do akceptacji uzupełniony projekt¹⁰ z propozycją instalacji sanitariatów w kamienicy Rynek 58, które miała wykonać firma wodno-kanalizacyjna Curt Midle. Większość projektów ostatecznie zatwierdzono dopiero w kolejnym roku po 15 stycznia 1907 r. i dopiero wówczas rozpoczęto proces budowlany. Budowę ukończono jesienią 1907 r.

Zatwierdzony projekt elewacji nawiązuje do stylistyki istniejącego tu wcześniejszego budynku z epoki renesansowo-manierystycznej. Dla całej elewacji zaproponowano wykonanie jej w złocistym piaskowcu. Projekt ukazuje fasadę jako budynek pięciokondygnacyjny z czterema osiami okien. Całość jest trójplanowa. Wyróżnia się część dolna wejściowa, środkowa z oknami i trzecia część szczytowa. Części rozdzielają wykonane z piaskowca imitacje balustrad tralkowych. W części dolnej dwie pierwsze kondygnacje, parter i piętro to jedna wielka witryna zajmująca trzy przęsła, zamknięta łukiem koszowym wykonanym w boniowanym rustykalnie piaskowcu. Obok witryny w czwartym pionie w skrajnej osi wschodniej zaprojektowano portal wejściowy w łuku z bogato rozbudowanym naczółkiem, w którego otwartym trapezie wpisano ozdobiony w girlandę kartusz. Naczółek portalu miały podtrzymywać przylegające do zewnętrznych pilastrów dwa rzeźbione popiersia hermowe.

W nowo wybudowanym budynku rodzina Priebatschów rozwijała w przestrzeniach parteru i pierwszego piętra swoją działalność księgarsko-wydawniczą. W czasach nazistowskich, kiedy zaczęto nękać Żydów, syn Felixa – Hans wraz z rodziną wyemigrował do Palestyny w 1934 r.

Nad wrocławskim majątkiem Priebatschów w czasach faszystów i zawieruchy wojennej początkowo nadzór mieli Erich Thiel i Karl-Hans Hintermeier¹¹. Wydawnictwo pod nazwą „Priebatsch's Buchhandlung” funkcjonowało tutaj do 1943 r. Od 1943 r. przestano używać nazwy wydawnictwa z nazwiskiem Priebatsch. W książce

⁶ Max Kessel (Maurermeister, Breslau, Neudorfstrasse 16).

⁷ Muzeum Architektury we Wrocławiu (dalej: MA), Archiwum Budowlane Wrocławia (dalej: AB), t. 3744, nr 174079.

⁸ Schlesinger & Benedict (Baugeschäft und Atelier, Breslau, Schillerstr. 4).

⁹ MA, AB, t. 3744, nr 174094.

¹⁰ MA, AB, t. 3744.

¹¹ *Breslauer Adressbuch für das Jahr 1940*, Breslau 1940, s. 754.

adresowej z 1943 r. w domu „Pod Złotą Palmą” widnieje już wyłącznie wydawnictwo „Thiel & Hintermeier”. Sam budynek spadkobiercy Priebatschów sprzedali w 1940 r.

Dnia 26 kwietnia 1940 r. do władz finansowych w Magdeburgu¹² przyszło pismo od Wally Wertheim, najmłodszej córki Iselina i Auguste. Wally oświadczyła, że była współwłaścicielką kamienicy „Pod Złotą Palmą”, Rynek 58 we Wrocławiu wraz z Gertrud Priebatsch wdową po Feliksie oraz starszą siostrą Agnes Holzman. W oświadczeniu poinformowała, że kamienicę odsprzedali w dniu 2 stycznia 1940 r. firmie meblowej Karsunky & Co.

Richard Karsunky miał kupić obiekt za 113 500 niemieckich marek¹³. Z czego miał zapłacić 107 000 do banku na rzecz uregulowania kredytów hipotecznych, natomiast pozostałe 6500 byłym właścicielom. Umowa sprzedaży z 1940 r. dotyczyła tylko domu, a nie księgarni, gdyż wydawnictwo „Priebatsch's Buchhandlung” było prowadzone nadal przez Ericha Thiel i Karl-Hansa Hintermeiera.

Dziedziczka Priebatschów Wally Wertheim otrzymała pieniądze w 1941 r. Pieniędźmi ze sprzedanego majątku nie podzielili się jednak z rodziną w Palestynie. Po śmierci Państwa Wertheim w 1942 r. ich fortuna przepadła.

W 1942 r. kamienicę „Pod Złotą Palmą” od Richarda Karsunky kupiła firma produkująca siodła Frost & Jähnel¹⁴ zarządzana przez Alfreda Frosta i Richarda Petera. Wcześniej firma miała swój lokal przy Schosshole 7/9. Zanim Hitler doszedł do władzy, prowadzili handel zarówno z Niemcami, Polakami, jak i z Żydami i innymi narodowościami kontrahentami, mając ze wszystkimi dobre stosunki. W czasach nazistowskich, od 1935 r. firma Frost & Jähnel między innymi zajmowała się współpracą w dziele militaryzacji zbrojnej Niemiec. Zadaniem firmy uczestniczącej w tworzeniu Waffenamt (WaA)¹⁵ była produkcja i kontrola odbiorczo-techniczna broni palnej – karabinu powtarzalnego systemu Mauser wz 98 k. W czasie wojny produkowali, prócz siodeł i karabinów, skórzane kabury na pistolety, torby na amunicję, torby na ramię, paski, szelki, opakowania na bidony i inne.

Wrocław

Roman¹⁶ z córką po wojnie zajęli wnętrza księgarskie w domu „Pod Złotą Palmą”. Stworzyli tu jedną z najaktywniejszych księgarni we Wrocławiu w pierw-

¹² Landesarchiv Sachsen-Anhalt G11, Nr. 2483.

¹³ 1 Reichsmark (1937/1938) = 7,15 Euro (2016). [Źródło: <https://de.wikipedia.org/wiki/Vorlage:Inflation>. Dostęp 02 II 2018]. Wartość 130.000 RM (1940) wynosi pod względem dzisiejszej siły zakupu około 1 milion EUR (2017). Odpowiada to wartości nieruchomości, którą oceniono jak specjalny podatek, który Żydzi musieli zapłacić, 129.000 RM.

¹⁴ FTC to tajny niemiecki kod producenta materiałów zbrojnych dla: Frost u. Jähnel Jaehnel, Breslau [wg opracowania Kustosza Frozera z Muzeum Ostpreussen Relics].

¹⁵ Waffenamt (WaA) niemiecka Agencja Broni. Kiedy rozpoczął się program zbrojenia, w każdej fabryce powstały oddziały inspekcji Waffenamt, a armatorzy byli zachęceni do ubiegania się o stanowisko w tym miejscu. Przygotowując się do nowych obowiązków, otrzymali czterotygodniowy kurs w Heereswaffenmeisterschule (Army Armourers School). Kurs kończył się testem na inspektora technicznego, który podnosił rangę każdego kandydata do rangi porucznika (Oberleutnanta). Na początku 1935 r. Wszyscy urzędnicy inspekcji w nowo utworzonym programie zaczęli równocześnie działać jako inspektorzy techniczni, ale dopiero w początkach wojny w 1939 r. prawie wszyscy zostali awansowani do pierwszej klasy inspektora technicznego z rangą kapitan (Hauptmanna).

¹⁶ J. Zieliński, *Jasielski Roman*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 11, Wrocław 1964–1965, s. 26; M. Budzichowska, *Jasielski Roman*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, Warszawa–Łódź 1972, s. 369–370; K. Barański, *Przemienili zagońcycy, chłiborobi, chasydzi...*, Londyn 1988, s. 479; S. Dippel, *O księgarzach, którzy przemienili*, Wrocław 1976, s. 325; *Roman Jasielski*, [w:] *Wikipedia. Wolna encyklopedia* [online], [dostęp 14 XII 2017]. Dostępny w World Wide Web: https://pl.wikipedia.org/wiki/Roman_Jasielski.

szych latach powojennych. Jasielscy zamieszkali także w dzielnicy Stare Miasto, pod adresem ul. Sikorskiego 16¹⁷.

28 sierpnia 1946 r. Jasielski złożył podanie¹⁸ o zatwierdzenie projektu remontu i przebudowy witryny wejściowej do swojej księgarni. Miał wówczas 75 lat, a jego córka 26. W ukazanym rzucie prosił o możliwość pomalowania ścian, tynkowania i o budowę ścianek działowych z gipsu. Był to lokal składający się z trzech pomieszczeń przejściowych ułożonych jedno za drugim. Największe z witryną składającą się z dwóch okien i drzwi od strony Rynku. Zatwierdzenie na wykonanie remontu, przebudowę wnętrza i zmianę szyldu elewacji na „Księgarnia” wydał mu Resort Techniczny Wydziału Nadzoru Budowlanego Zarządu Miejskiego Wrocławia¹⁹. W rzeczywistości na szyldzie nad drzwiami napisano później: „Księgarnia Jasielski” z opisami artykułów poniżej: książki, nuty.

Tuż po przyjeździe do Wrocławia Jasielscy zaczęli brać także czynny udział w kształtowaniu wrocławskiego środowiska księgarskiego. Anna weszła w skład pięciosobowego zespołu założycielskiego Koła Dolnośląskiego Związku Księgarzy Polskich (dalej: ZKP)²⁰ z siedzibą we Wrocławiu, wśród których byli też: Zbysław Arct, Tadeusz Jarmicki, Józef Lach i mgr Maria Moskalowa. Koło zawiązano 28 lipca 1946 r. Senior Roman Jasielski został honorowym członkiem ZKP, na wniosek Zarządu Głównego już w 1933 r.

Dnia 20 października 1946 r. Jasielski obchodził jubileusz 60-lecia pracy zawodowej w księgarstwie. W tym też dniu odbyło się pierwsze organizacyjne zebranie Koła Dolnośląskiego ZKP, połączone ze zjazdem księgarzy z Dolnego Śląska. Na zjazd przybyli także członkowie władz naczelných: prezes Stanisław Arct, Gustaw Wollf i Feliks Pieczętkowski. Gośćmi zjazdu byli także przedstawiciele Kół Śląsko-Dąbrowskiego, Łódzkiego, Poznańskiego, Warszawskiego, Nadmorskiego i Kieleckiego. Obrady w tym dniu prowadził senior, przedstawiciel najstarszego pokolenia księgarzy Roman Jasielski²¹.

Wygłoszono wówczas szereg referatów, między innymi Maria Moskalowa „Księgarz jako wychowawca publiczności”, Zbysław Arct „O istocie zawodu księgarskiego”, Stanisław Arct „O obecnym położeniu księgarstwa”. Omawiano metody pracy i czynniki repolonizacji Ziemi Zachodnich, aby jak najszybciej kulturalnie ziemie te złąły się z Macierzą. Zdano sprawozdanie z działalności dotychczasowego zarządu założycielskiego. Następnie przystąpiono do wyboru nowych władz. Honorowym prezesem Koła Dolnośląskiego ZKP został jubilat nestor Roman Jasielski. Na prezesa zwykłego wybrano Zbysława Arcta²², wiceprezesem został Truchliński,

¹⁷ Numer domu 16, został odnotowany w dokumentach pozwoleń na budowę [w: MA, AB]. Natomiast w Biurze Ewidencji Ludności we Wrocławiu Jasielscy odnotowani są pod numerem ul. Sikorskiego 18.

¹⁸ MA, AB, t. 3744.

¹⁹ MA, AB, t. 197.

²⁰ Związek Księgarzy Polskich to stowarzyszenie właścicieli i pracowników księgarni polskich z rosyjskiego zaboru, założone w 1908 r. 10 lat później dołączyły do niego organizacje z byłych zaborów: pruskiego i austriackiego. Organizacja działała do 1950 r., aby odrodzić się pod nazwą *Stowarzyszenie Księgarzy Polskich* w 1956 r. [Tadeusz Hussak: *Od ZKP do SKP – wspomnienia Honorowego Przewodniczącego SKP. Stowarzyszenie Księgarzy Polskich* [online], [dostęp 12 II 2018]. Dostępny w World Wide Web: <http://ksiegarze.org.pl/wladze-skp/historia/zkp-skp/>.

²¹ Roman Jasielski miał wówczas 75 lat, ale wszędzie opisywano jego jako seniora w wieku 78 lat [teksty w Przeglądzie Księgarskim, 1947].

²² Późniejszy Dyrektor Miejskiej Biblioteki Publicznej, która to instytucja w 1949 r. wprowadziła się do budynku księgarni Jasielskich.

członkami zarządu: Józef Lach, Tadeusz Jarmicki, Michał Bokajłto, mgr Maria Moskalowa i Anna Jasielska. Zjazd zakończył się przyjętą rezolucją, w której treści zapisano: „Zebrani na pierwszym organizacyjnym zebraniu księgarze dolnośląscy deklarują służbę Rzeczypospolitej oraz uważają, że jednym z najważniejszych zadań stojących w obecnej chwili przed Narodem Polskim, jest zespolenie Ziemi Odzyskanych z Macierzą. Księgarze dolnośląscy będą walczyć o kulturę polską na tych ziemiach przez ścisłą współpracę z instytucjami naukowymi, zajmującymi się zagadnieniami Ziemi Zachodnich. Księgarze dolnośląscy pracę i zawód swój na tych ziemiach uważają za pracę ideologiczną i kulturalną o nową demokratyczną Polskę”²³.

Anna brała udział w obradach komisji szkolenia zawodowego ZKP przez okres dwóch kadencji. Organizowano kursy dla praktykantów i niewykształconych zawodowo księgarzy, dla gimnazjalistów oraz otwarte wykłady okolicznościowe, jak np. podczas majowych Dni Oświaty. Komisja szkoleniowa zorganizowała też bibliotekę przy Siedzibie Doksztalania Zawodowego, czyli w księgarni Michała Arcta we Wrocławiu przy ul. Kołłątaja 21, będącej też siedzibą Koła ZKP²⁴.

Sam ZKP został reaktywowany po wojnie na Walnym Zgromadzeniu Członków²⁵. W „Przeglądzie Księgarskim” z 1946 r. w artykule *Wczuwajmy się w życie* napisano: „Księgarz w całym tego słowa znaczeniu – to człowiek, któremu obecnie żadna praca społeczna obca być nie powinna; dziś musi on wyjść poza obręb księgarni i działać wszechstronnie, torując drogę książce. Z poczuciem większej niż kiedykolwiek odpowiedzialności należy dbać o to, aby każda księgarnia była dobrze zaopatrzoną i pielęgowaną bazą operacyjną, jej zaś kierownicy lub właściciele, sami urobieni i wyszkoleni – posiadali najlepsze wiadomości o książce i rynku wydawniczym, nie wąpili ani na chwilę w swoje obowiązki i siły, wczuwali się w życie współczesne i nie pomijali okazji do poświęcania się zawodowi i książce”²⁶.

Wedle tych szlachetnych zasad przy wrocławskim Rynku 58 działała księgarnia Jasielskich.

1947 i lata następne

W lutym 1947 r. o cały budynek upomniała się Izba Przemysłowa. Wówczas w kamienicy „Pod Żółtą Palmą” prócz Jasielskich swoje lokale użytkowali: Orzemski i Kwiatkowski – skład obuwia, Związek Weteranów Powstań Śląskich i Wytwórnia Wód Gazowanych „Perła”, reprezentowana przez: Mieczysława Strońskiego, Mieczysława Jankowskiego, Pawła Mauera i Ansel Daches.

IPH chciała stworzyć we Wrocławiu „Dom Wzorów”, który miał być uzupełnieniem projektu Wystawy Ziemi Odzyskanych planowanej na rok 1948. Aby przedsięwzięcie mogło się udać, należało pozyskać odpowiedni budynek. 5 lutego 1947 r. Izba otrzymała od władz Miasta Wrocławia budynek, który na mapie

²³ *Z życia organizacyjnego*, Przegląd Księgarski, 1946, nr 6, s. 133.

²⁴ *Z życia organizacyjnego kół Z.K.P.*, Przegląd Księgarski, 1947, nr 1–2, s. 19,

²⁵ Bogdan Klukowski. *Lata powojenne* [online], [dostęp 12 II 2018]. Dostępny w World Wide Web: <http://ksiegarze.org.pl/wladze-skp/historia/lata-powojenne/>.

²⁶ Przegląd Księgarski, 1946, nr 1.

katastralnej (nr 19/k. 2390, t. 63) od 1943 r. wykazywał właściciela Firmę Frost & Jähnel offene Handelsgesellschaft. Jednak obiekt był zasiedlony przez innych użytkowników. Trzeba było wysiedlić dotychczasowych najemców, aby móc tworzyć projekt „Domu Wzorów”. Wpływowe lobby Izby szybko zrealizowało swój program wysiedleńczo-inwestycyjny, pozostawiając jedynie księgarnię. Być może dlatego zostawiono księgarnię, gdyż Jasielski był wieloletnim członkiem Izby na terenach wschodnich.

W tym czasie atmosfera wśród współużytkowników była bardzo napięta, co odzwierciedlają listy urzędowe²⁷, a w nich ton pisanych słów, roszczenia, żądania i szykany.

Roman wkrótce po swoim jubileuszu rozchorował się, a pierwszego marca 1947 r. zmarł. Został pochowany przy licznym udziale kolegów księgarzy na Cmentarzu Grabiszyńskim²⁸. Jak napisano w jego nekrologu²⁹, był on znaną postacią w księgarstwie polskim, cieszył się wielkim poważaniem i sympatią. Po śmierci ojca Anna przejęła jego interesy, kontynuując prowadzoną teraz zupełnie samodzielnie działalność księgarską. W maju 1947 r. Anna ze swoją księgarnią brała udział w organizacji Wrocławskiego Świeta Oświaty. Zorganizowano Konkurs Wystaw Okiennych. Księgarnia w kamienicy „Pod Złotą Palmą”, na ręce Anny, otrzymała w tym konkursie trzecią nagrodę, równorzędną z wyróżnioną księgarnią Michała Bokało. Jury w składzie prof. sztuki Stanisław Dawski, literat Stanisław Łoś i księgarz Józef Moszczyński pierwszą nagrodę przyznali księgarni spółdzielni wydawniczej „Czytelnik” Tadeusza Jarmickiego, a drugą księgarni spółdzielni wydawniczej „Wiedza” Anny Sikorskiej. 17 wrocławskich księgarni zaprezentowano wówczas na wystawie „Powojennej Książki Polskiej”, zorganizowanej przez Kuratorium Wrocławskie w Muzeum Pedagogicznym we Wrocławiu przy ul. Dąbrowskiego 36, gdzie też odbyła się uroczystość wręczenia nagród³⁰.

W 1948 r. centrala związku w Warszawie zweryfikowała Annę jako „kwalifikowanego księgarza”.

Mimo to właścicielka księgarni miała bardzo trudną atmosferę w pracy. Izba przejęła budynek, który wyremontowała z funduszy kredytowych. Na parterze zorganizowano kawiarnię SIM³¹. Zdjęto szyld z nazwiskiem Jasielskich, a księgarnię wpisano w nurt odradzających się przedsiębiorców sektora prywatnego. Wszystko, co prezentowano teraz w budynku „Pod Złotą Palmą”, było pod szyldem „Dom Wzorów”. Zorganizowana latem 1948 r. Wielka Wystawa Ziem Odzyskanych we Wrocławiu, a przy niej „Dom Wzorów” odniosły spektakularny sukces³². Ta wielka inicjatywa spółdzielców z IPH jednak nie miała szans na istnienie w tworzonym w tym czasie Ludowym Państwie Polskim o socjalistycznym ustroju z komunistyczno-radzieckimi wpływami. Proces likwidacyjny obejmował wszystkie placówki sektora prywatnego, zwłaszcza te, które były przypisane do „Domu Wzorów”.

²⁷ Archiwum Państwowe we Wrocławiu, *Izba Przemysłowo-Handlowa 1945–1950*, nr Zespołu Akt 435/82.

²⁸ Urząd Stanu Cywilnego Wrocław, Akt Zgonu nr 518/47.

²⁹ *Z żałobnej karty*, Przegląd Księgarski, 1947, nr 3–4, s. 67.

³⁰ J. Lach, *Z życia kół Z.K.P.*, Przegląd Księgarski, 1947, nr 3–4, s. 150.

³¹ SIM – nazwa własna.

³² Archiwum Państwowe we Wrocławiu, *Izba Przemysłowo-Handlowa 1945–1950*, nr Zespołu Akt 435/82.

Anna wychowana w duchu katolickiego patriotyzmu była wówczas osierocona, bez rodziców z groźbą ponownej utraty własnego i ojca dorobku księgarskiego. Chcąc chronić interesy, w dobrej wierze oddała księgarnię w dzierżawę, a sama „uciekła” do klasztoru.

Tymczasem do opuszczonego po Izbie i ponownie zdewastowanego budynku z księgarnią na parterze w kwietniu 1949 r. na górne kondygnacje wprowadziła się spółdzielnia pracy „Kobieta”, zajmująca się między innymi produkcją kołder. Jesienią 1949 r. do budynku zaczęła wprowadzać się Miejska Biblioteka Publiczna. Bibliotekarze od początku zaistnienia we Wrocławiu, wciąż szukali dla siebie odpowiedniej w mieście siedziby. Budynek „Domu Wzorów” przekazano bibliotece jako tymczasowe lokum, które z tymczasowości stało się jej siedzibą do dnia dzisiejszego. Kierownikiem przejmującym budynek Rynek 58 z ramienia biblioteki był Zbysław Arct, kolega Anny z ZKP.

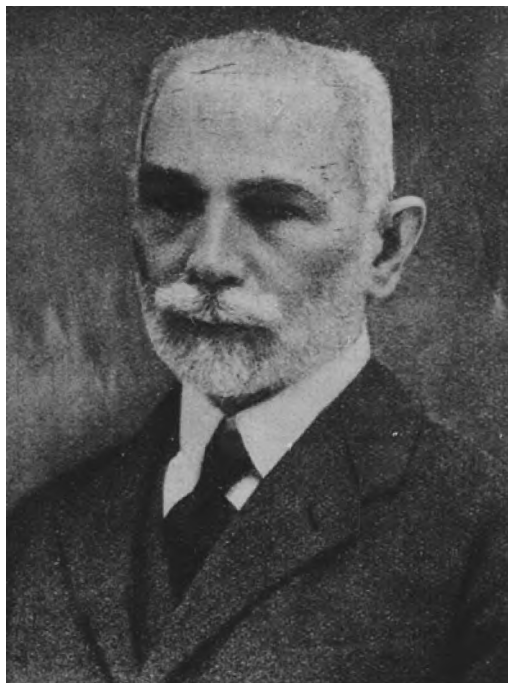
Anna, wstępując do Zgromadzenia Sióstr Urszulanek Szarych w klasztorze w Pniewach koło Poznania, spełniała w ten sposób także obietnicę daną kilka lat wcześniej ojcu. W zakonie wytrzymała cztery lata. Sama miała więcej temperamentu, aniżeli pozwalały na to klauzury zakonne. Opuściła klasztor w 1953 r.

Tymczasem pozostawiony w rękach dzierżawcy wrocławski interes księgarski już nie istniał. Nie miała już majątku ani do czego wracać we Wrocławiu. Pojechała do Sosnowca, do owdowiałej ciotki, nauczycielki muzyki, gdzie podjęła pracę w księgarni Domu Książki. Zajmowała tam stanowiska kierownicze. Nie przerywając pracy zawodowej, w 1956 r. w wieku 36 lat podjęła studia w trybie zaocznym na Wydziale Matematyki, Fizyki i Chemii Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Katowicach. Kolejne losy z życia Anny już nie pokierowały jej w kierunku księgarstwa. Rozwinęła się w sferach edukacyjno-naukowych, uzyskując tytuł doktora. Z powodu choroby nowotworowej nie mogła zrealizować swojego planu pracy misyjnej w Rwandzie. W 1969 r. przeszła poważną operację, co jednak nie ograniczyło jej aktywności zawodowej w dziedzinach prac naukowo-badawczych prowadzonych nad reakcjami jądrowymi. Wciąż się doksztalała i brała czynny udział w działalności społecznej. Wchodziła w skład Rady Zakładowej Związku Nauczycielstwa Polskiego. Była aktywistką koła Ligi Kobiet. Była też zaangażowana w środowiska solidarnościowe i katolickie i w wiele innych. 30 września 1980 r. przeszła na emeryturę, przy tej okazji odbierając Złoty Krzyż Zasługi i Medal Komisji Edukacji Narodowej. Zmarła bezdzietnie w wieku 63 lat – 21 sierpnia 1983 r. w kieleckim szpitalu. Została pochowana 26 sierpnia 1983 r. we Wrocławiu w grobowcu ojca, na cmentarzu Grabiszyńskim (pole 3, rząd 19, grób 291).

Zakończenie

Dwuosobowa rodzina Jasielskich mimo krótkiego epizodu księgarskiego we Wrocławiu, odcisnęła w tym mieście znaczący pozytywny wizerunek. Zapisali się wśród pierwszych przybyłych tu przesiedleńców swoją aktywnością społeczną. Ich księgarnię, która była dobrze zaopatrzona znano w całym Wrocławiu i w Polsce. Ich misja pozwoliła, aby w domu „Pod Złotą Palmą” była bez przerwy kultywowana tradycja księgarska i wydawnicza ze szczególnym zamiłowaniem do książki. Stali

się oni bardzo ważnym ogniwem scalającym tradycję historii kamienicy Rynek 58 pomiędzy przedwojennym księgarstwem a współcześnie istniejącą biblioteką. Obecnie w tym budynku „Pod Żółtą Palmą” swoją siedzibę ma Dolnośląska Biblioteka Publiczna im. Tadeusza Mikulskiego prowadząca wydawnictwo, a także od lat użyczająca pomieszczenia pod działalność księgarskie.

Il. 1. Roman Jasielski

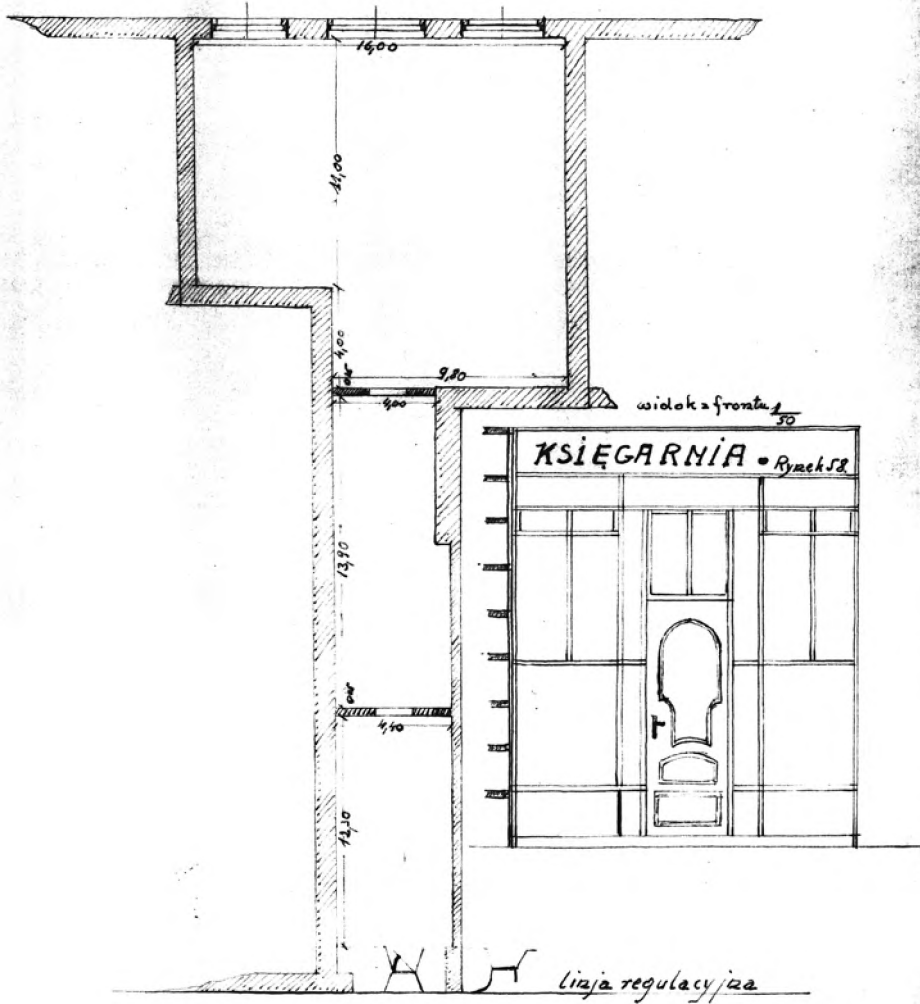
Źródło: D. A. Kuś, *Feliks West. Księgarz-wydawca 1846–1946*, Wrocław 1972, mps rozprawy doktorskiej, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, nr 14435/II.

Il. 2. Roman Jasielski

Źródło: *Nekrolog*, Przegląd Księgarski, 1947, nr 3–4, s. 67.

Rzut poziomy lokalu
księgarza P. Jasielskiego Rynek 58.
1:200.

Il. 3. Projekt przebudowy wnętrza i elewacji księgarni Jasielskiego (28 sierpnia 1946)
Źródło: MA, AB, t. 3744.

Il. 4. 1945/1946. Zdjęcia, na których widać w tle kamienicę „Pod Złotą Palmą” z szyldem Księgarni Romana Jasielskiego.

Źródło: Dolnośląska Biblioteka Publiczna we Wrocławiu, Zbiory Działu Dokumentów Życia Społecznego, sygn. II-411; XVI-120.

Il. 5. Wrocławski jubileusz 60-lecia pracy zawodowej w księgarstwie Romana Jasielskiego „Pod Żółtą Palmą” we Wrocławiu (20 października 1946 r.). Na zdjęciu od lewej: Juliusz Goźliński z Warszawy, po środku Roman Jasielski, z prawej Gustaw Wolff, księgarz z Warszawy. Źródło: D. A. Kuś, *Feliks West. Księgarz–wydawca 1846–1946*, Wrocław 1972, mps rozprawy doktorskiej, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, nr 14435/II.

Nr 2-3 PRZEGLĄD K

ROMAN JASIELSKI

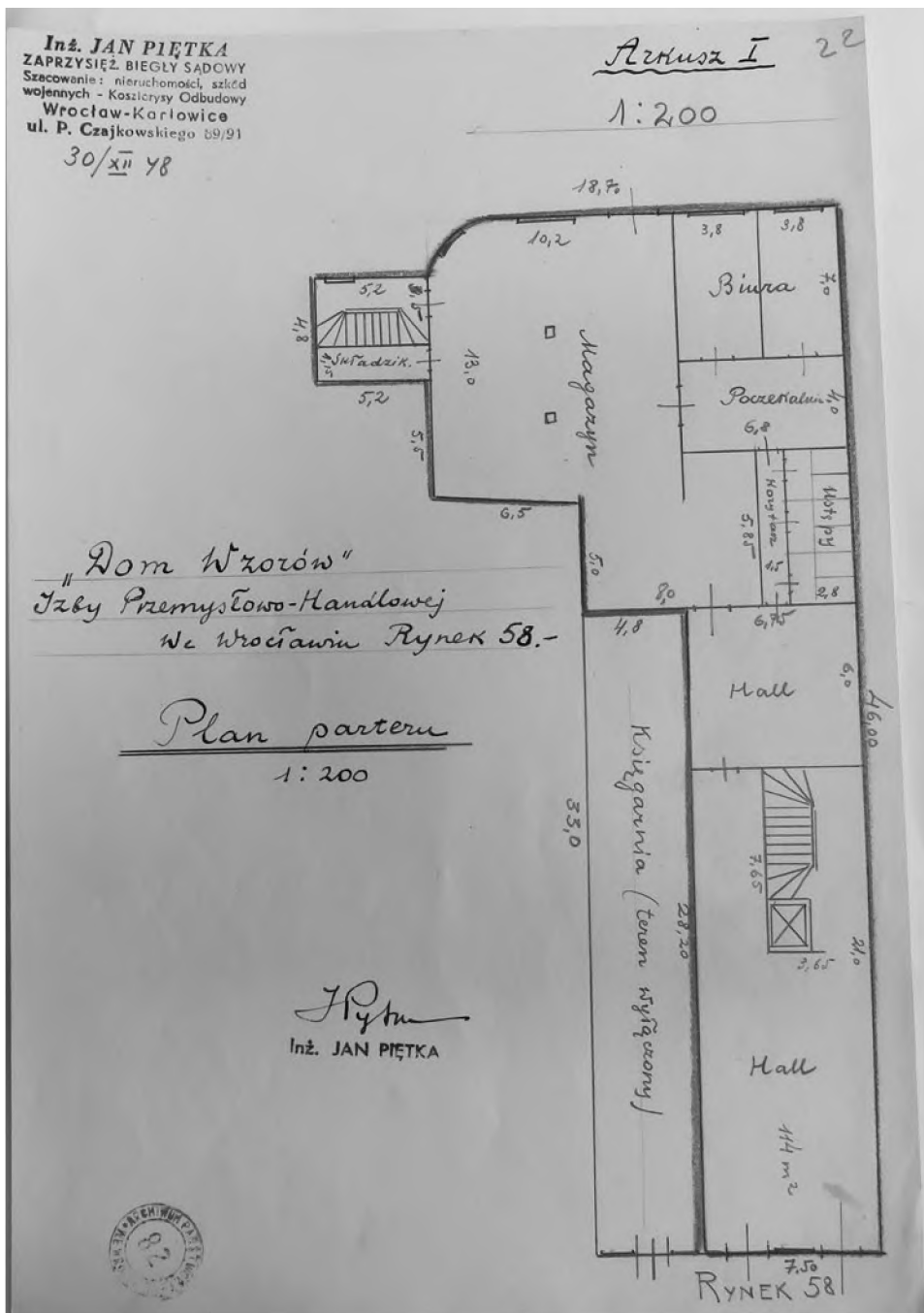
Księgarz ze Stanisławowa

**przeniósł księgarnię swoją
do Wrocławia Rynek 58**

Pod tym adresem proszę Panów Wydawców kierować katalogi swoich wydawnictw i komisów

Il. 6. Reklama księgarni Jasielskiego

Źródło: *Przeгляд Księgarski*, 1946, nr 2–3, s. 49.

Il. 7. 1948. Plan zagospodarowania parteru w kamienicy Rynek 58 przez Izbę Przemysłowo-Handlową na potrzeby „Domu Wzorów”. Z zaznaczoną wydzieloną częścią Księgarni (opis: teren wyłączony).

Źródło: Archiwum Państwowe we Wrocławiu, nr Zespołu Akt 435/82.

Il. 8. 1947. Fotografia fasady Rynek 58 ze słabo czytelnym szyldem Księgarni Romana Jasielskiego, przed remontem pod „Dom Wzorów”.

Źródło: MA, AB, t. 197.

Il. 9. Nagrobek Romana i Anny Jasielskich na cmentarzu Grabiszyńskim, pole 3 we Wrocławiu.

Źródło: fot. R. Werszler.

Bibliografia

Barański, Kamil. 1988. *Przeminęli zagończycy, chliborobi, chasydzi...* Londyn: Wydawnictwo Panda Press.

Budzichowska, Mieczysława. 1972. „Jasielski Roman.” W *Słownik pracowników książki polskiej*, 369–370. Warszawa–Łódź: Wyd. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Dippel, Stefan. 1976. *O księgarzach, którzy przeminęli*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Wyd. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Hussak, Tadeusz. 2018. „Od ZKP do SKP – wspomnienia Honorowego Przewodniczącego SKP. Stowarzyszenie Księgarzy Polskich.” Ostatnia modyfikacja 2 grudnia. <http://ksiegarze.org.pl/wladze-skp/historia/zkp-skp/>.

Izba Przemysłowo-Handlowa 1945–1950, 435/82. Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Polska.

Klukowski, Bogdan. 2018. „Lata powojenne.” Ostatnia modyfikacja 2 grudnia. <http://ksiegarze.org.pl/wladze-skp/historia/lata-powojenne/>.

Kuś, Damian Antoni. 1988. *Feliks West. Księgarz – wydawca 1846–1946*. Warszawa–Wrocław: Wyd. PWN.

Kuś, Damian. 1972. *Feliks West. Księgarz–wydawca 1846–1946*, Wrocław. mps rozprawy doktorskiej, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, nr 14435/II.

Lach, Janusz, „Z życia kół Z.K.P.” *Przegląd Księgarski*, 1947, nr 3–4, s. 150.

Lenarcik, Andrzej i Wojciech Świątkiewicz. 2006. „Człowiek Uniwersytetu.” *Niedziela. Tygodnik Katolicki. Edycja kielecka* 4: s.4.

Makowska, Alicja. 1995. „Anna Jasielska (1920–1983).” W *Chrześcijan*, red. B. Bejza, 21: 271–301. Niepokalanów: Wyd. Ojców Franciszkanów.

Mazur, Grzegorz. 1994. *Pokucie w latach Drugiej Wojny Światowej*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, rozprawa habilitacyjna nr 286.

Mikuła, Izabela. Świder, Janina. 2006. „25-lecie Ruchu Kultury Chrześcijańskiej.” *Niedziela. Tygodnik Katolicki. Edycja rzeszowska* 20. Ostatnia modyfikacja: 22 marca 2018. <http://www.niedziela.pl/artukul/46417/nd/25-lecie-Ruchu-Kultury-Chrzescijanskiej>.

N.N. 1946. „Z życia organizacyjnego.” *Przegląd Księgarski*, red. B. Żynda, A. Bocheński, 1946, nr 6, s. 133.

N.N. 1947. „Z żałobnej karty.” *Przegląd Księgarski*, red. B. Żynda, A. Bocheński, 1947, nr 3–4, s. 67.

N.N. 1947. „Z życia organizacyjnego kół Z.K.P.” *Przegląd Księgarski*, red. B. Żynda, A. Bocheński, 1947, nr 1–2, s. 19.

NN. 1938. *Breslauer Adressbuch für das Jahr 1937*. Breslau: August Scherl Deutsche Adressbuch Gesellschaft.

Roman Jasielski, akt zgonu, 518/47. Urząd Stanu Cywilnego Wrocław, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Polska.

Roman Jasielski. Biuro Ewidencji Ludności Wrocław, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Polska.

Rynek 58, t. 3744, 174079. Archiwum Budowlane, Muzeum Architektury Miasta Wrocławia, Polska.

Rynek 58. Dział Dokumentów Życia Społecznego, Dolnośląska Biblioteka Publiczna we Wrocławiu, Polska.

Werszler, Rafał. 2017. „Rodzina Priebatschów. Księgarze i wydawcy z Breslau.” *Chidusz* 10: 44–49.

Wikipedia. 2018. „Roman Jasielski.” Ostatnia modyfikacja Marzec 22. https://pl.wikipedia.org/wiki/Roman_Jasielski.

Zieliński, Józef. 1964–1965. „Jasielski Roman.” W *Polski Słownik Biograficzny*, 11: 26. Wrocław: Wyd. Polska Akademia Nauk i Polska Akademia Umiejętności.

Przysłany: 15 II 2018

Zaakceptowany: 1 VIII 2018

Rafał Werszler

University of Wrocław. Faculty of Letters

e-mail: rafal.werszler@uwr.edu.pl

ORCID ID 0000-0001-9871-1158

Rafał Werszler, PhD, is an assistant at the Department of the History of the Book in the Institute of Scientific Information and Library Studies at the University of Wrocław. In 2015, he defended his doctoral thesis titled *The layout and equipment of libraries in Silesia in the light of their functions (until the end of the 19th century)*. He is the author of numerous publications including: *Wstydlivy temat ze złotym dachem w tle* (Gdynia 2015); *Dolny Śląsk od prehistorii do dziś na wesoło* (Wrocław 2007) and *Historia Wrocławia na wesoło* (Wrocław 2001). He is the head of the Department of Printing, Bookbinding and Fine Arts Services of the Lower Silesian Public Library under the name of Tadeusz Mikulski in Wrocław.

Wrocław's episode of a well-known bookseller and publisher Roman Jasielski and his daughter Anna from Stanisławów

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.005>

The text is available under a Creative Commons Attribution-NoDerivatives 3.0 Poland (CC BY-ND 3.0 PL).

K

Keywords: bookstore; the Jasielski family; Wrocław; Pod Złotą Palmą; Rynek 58

S

Summary. Aim: The aim of the article is to show a very interesting episode of a bookseller and publisher from Stanisławów – Roman Jasielski and his daughter Anna, forcibly displaced after the Second World War. On the ground floor of the house Pod Złotą Palmą [English: Under the Golden Palm] in the space after the original Priebatsch bookshop in 1946, Jasielski created one of the first Polish bookshops in Wrocław. **Research method:** The article was written on the basis of the archival research of source documents, literature on the subject and from the on-site check of the existing building, which is currently the Lower Silesian Public Library under the name of Tadeusz Mikulski in Wrocław. **Results/Conclusions:** A short stay of Roman Jasielski and his daughter Anna, and at the same time his great passion and commitment for shaping Polish literature have left a significant mark among the bibliophilic communities in Lower Silesia. Their mission enabled the *Pod Złotą Palmą* house to continue to cultivate the bookselling and publishing tradition with a particular passion for the book. They became a very important link that united the prewar tradition of the history of the building at 58 Rynek in Wrocław with the present-day library.

Rafał Werszler

Universität Wrocław. Fakultät für Literatur

e-mail: rafal.werszler@uwr.edu.pl

ORCID ID 0000-0001-9871-1158

Dr. Rafał Werszler ist Assistent in der Abteilung für Buchgeschichte des Instituts für Wissenschaftliche Information und Bibliothekswissenschaft der Universität Wrocław. 2015 verteidigte er seine Dissertation unter dem Titel: *Aranżacja i wyposażenie bibliotek na Śląsku w świetle ich funkcji (do końca XIX wieku)* [Die Innendekoration und Ausstattung der schlesischen Bibliotheken im Lichte ihrer Funktionen (bis zum Ende des 19. Jahrhunderts)]. Er ist Autor zahlreicher Publikationen, u. a. *Wstydlivy temat ze złotym dachem w tle* [Ein peinliches Thema mit goldenem Dach im Hintergrund] (Gdynia 2015); *Dolny Śląsk od prehistorii do dziś na wesoło* [Niederschlesien seit der Vorgeschichte bis zum heutigen Tag mit Humor gesehen] (Wrocław 2007) und *Historia Wrocławia na wesoło* [Die Geschichte Wrocław mit Humor gesehen] (Wrocław 2001). Er ist Leiter der Abteilung für Polygrafische, Buchbinde- und Plastische Serviceleistungen der Niederschlesischen Öffentlichen Tadeusz-Mikulski-Bibliothek in Wrocław.

Die Wroclawer Zeit eines berühmten Buchhändlers und Verlegers Roman Jasielski und seiner Tochter Anna aus Stanisławów

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.005>

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung-Keine Bearbeitung Polen (CC BY-ND 3.0 PL) veröffentlicht.

S **tichworte:** Buchhandlung; Jasielski; Breslau; Unter der goldenen Palme; Markt 58

Z **Zusammenfassung. These/Ziel:** Der Beitrag schildert die Tätigkeit eines Buchhändlers und Verlegers Roman Jasielski und seiner Tochter Anna aus Stanisławów, die nach dem Zweiten Weltkrieg zwangsweise umgesiedelt wurden. Im Erdgeschoss des Hauses „Unter der goldenen Palme“, in jenem Raum, den 1946 ursprünglich die Buchhandlung der Familie Priebatsch beanspruchte, gründete Jasielski eine der ersten polnischen Buchhandlungen in Wrocław. **Forschungsmethode:** Der Beitrag entstand aufgrund einer Archivrecherche in den Quellendokumenten, der Literaturübersicht sowie der Betrachtung des erhaltenen Gebäudes, d. i. der heutigen Niederschlesischen Öffentlichen Tadeusz-Mikulski-Bibliothek in Breslau. **Ergebnisse/Schlussfolgerungen:** Der kurze Aufenthalt Roman Jasielskis und seiner Tochter Anna, aber auch die große Leidenschaft und das Engagement für die polnische Literatur hinterließen ein Zeichen in den Milieus der Buchhändler und Bibliophilen in Niederschlesien. Dank ihrer Tätigkeit waren sie imstande, die buchhändlerische und verlegerische Tradition im Haus „Unter der goldenen Palme“, mit besonderer Vorliebe für Bücher, ohne Unterbrechung fortzusetzen. Sie waren ein wichtiges Bindeglied, das die tradierte Geschichte des Hauses am Markt 58 vervollständigte und zwischen der Buchhändler-tätigkeit der Vorkriegszeit und der heutigen Bibliothek eine Brücke schlug.

Grażyna Lewandowicz-Nosal

Warszawa

e-mail: grazyna.lewandowicz@poczta.onet.pl

ORCID ID: 0000-0003-3967-112X

N

nabożeństwa i sakrament bierzmowania – publikacje dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1945–1949

DOI: <http://dx.doi.org/1012775/FT.2018.006>

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłącznej licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 3.0 Polska (CC BY-ND 3.0 PL).

Dr Grażyna Lewandowicz-Nosal jest specjalistą w zakresie bibliotek publicznych dla dzieci, literatury dla dzieci i młodzieży. Członek PS IBBY, kolegium redakcyjnego „Guliwera. Czasopisma o książce dla dziecka” i „Poradnika Bibliotekarza”. Juror ogólnopolskiej nagrody literackiej im. K. Makuszyńskiego. Główne publikacje to: *Adaptacje Biblii dla dzieci w Polsce w XX wieku. Bibliografia* (Warszawa 2003); *Biblioteki publiczne dla dzieci w Polsce. Raport z badań*, (Warszawa 2003); *Biblioteki publiczne dla dzieci. Wczoraj i dziś. Poradnik* (Warszawa 2008); *Dzieci, Młodzież – Internet – Biblioteka. Wytyczne IFLA Sekcji Bibliotek dla Dzieci i Młodzieży* (Warszawa 2009); *Biblioteki publiczne dla dzieci w Polsce. Raport z badań* (Warszawa 2013); *Warto mieć w bibliotece. Książki dla dzieci 2010–2014. Katalog* (Warszawa 2015).

S

Słowa kluczowe: nabożeństwa; sakrament bierzmowania; nowenna; adoracja; dzieci i młodzież; Polska; 1945–1949; historia

S

Streszczenie. Teza/Cel: Celem artykułu jest analiza wydawnictw dla dzieci i młodzieży opublikowanych w Polsce w latach 1945–1949, a dotyczących udziału tej grupy w różnych typach nabożeństw i sakramencie bierzmowania. W załączonej bibliografii zamieszczono 30 pozycji. **Metoda badawcza:** Materiał analizowano z autopsji na podstawie egzemplarzy zachowanych w Bibliotece Narodowej. Omawiany zbiór został podzielony na następujące podgrupy: adoracje, nowenny, nabożeństwa różne – tu wyróżniono drogę krzyżową, różaniec oraz sakrament bierzmowania. W obrębie wyróżnionych typów poszczególne wydawnictwa opisano w porządku chronologicznym. **Wyniki/Wnioski:** Najwięcej pozycji opublikowano w 1949 r. w 12 ośrodkach. W większości były to teksty anonimowe lub ich autorami byli wyłącznie księża. Najważniejszymi wydawcami były wydawnictwa profesjonalne WAM z Krakowa, Wydawnictwo „Jedność” z Kielc, zakonne (oo. jezuici i redemptoryści oraz ss. loretanki), jak i wydawcy okazjonalni np. biuro parafialne przy kościele św. Józefa w Tczewie czy wydawcy świeccy. Publikacje dotyczące sakramentu bierzmowania odznaczają się wysokim stopniem standaryzacji. Niezwykle interesującym zjawiskiem są różne tłumaczenia hymnu *Veni Creator (O Stworzycielu Duchu przyjdź)*.

W artykule zostaną omówione wydawnictwa, których celem była nauka uczestnictwa lub samo uczestnictwo w różnych nabożeństwach, ich przebieg, wyjaśnienie zasadności udziału w tego typu spotkaniach. Zostaną zaprezentowane publikacje wydane tylko osobno. W znakomitej większości, teksty takich nabożeństw, jak np. gorzkie żale, różaniec, droga krzyżowa były przede wszystkim drukowane w wielu modlitewnikach i mszalikach.

W drugiej części artykułu omówiono publikacje związane z udzieleniem sakramentu bierzmowania.

Całość uzupełnia bibliografia prezentowanych tekstów opracowana na podstawie egzemplarzy zgromadzonych w Bibliotece Narodowej, zarejestrowanych w *Przewodniku Bibliograficznym*¹.

Według definicji *Encyklopedii katolickiej* nabożeństwo to „część religijna wyrażająca się zarówno w celebracjach liturgicznych, jak i pozaliturgicznych praktykach kultowych ujętych w normy kościelno-prawne lub zwyczajowe, a stanowiących tzw. pobożne praktyki ludu chrześcijańskiego”². Niektóre z nich mają ustaloną strukturę, inne cechuje swoboda w układzie i doborze części oraz możliwość modyfikowania zależna od potrzeb³. Do nabożeństw zalicza się m.in. adorację Najświętszego Sakramentu, różaniec, gorzkie żale, drogę krzyżową, nowenny, oraz tzw. formy łączone, np. odmawiana litania połączona jest z adoracją Najświętszego Sakramentu, stanowiąc popularne nabożeństwa majowe i czerwcowe. Niektóre nabożeństwa są poświęcone konkretnym świętym, przede wszystkim patronowi młodzieży św. Stanisławowi Kostce. Do nabożeństw szczególnie zalecanych przez Kościół katolicki należą droga krzyżowa, nabożeństwo majowe i czerwcowe, różańcowe i litanie⁴.

Geografia i chronologia wydawnicza

Lata 1945–1949 to najbardziej intensywny czas w historii wydawniczej w PRL-u pod względem publikacji religijnych przeznaczonych dla dzieci i młodzieży. W omawianym okresie ukazało się 280 książek religijnych dla dzieci i młodzieży, w tym 30 publikacji zawierających teksty nabożeństw i przygotowania do sakramentu bierzmowania⁵.

Najwięcej z nich, 13 tytułów, ukazało się w roku 1949. Dwa kolejne lata o dużej produkcji tego typu wydawnictw to rok 1946 (6 tytułów) i 1947 (7 tytułów). Najważniejszymi wydawcami, staraniem których opublikowano 8 tytułów, było krakowskie wydawnictwo jezuitów WAM, kielecka „Jedność” oraz katowicka Księgarnia św. Jacka. Warto zwrócić uwagę na fakt, że w tym początkowym okresie publikowaniem tekstów nabożeństw i sakramentu bierzmowania zajmowały się nie tylko profesjonalne wydawnictwa, lecz także sporą grupę stanowili wydawcy okazjonalni, np. Bratnia Pomoc Alumnów Seminarium Duchownego, Krajowy Sekretariat Krucjaty Eucharystycznej, Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Męskiej

¹ Wszystkie publikacje zostały opisane z autopsji.

² *Encyklopedia katolicka*, t. 13, Lublin 2009, s. 613.

³ *Ibidem*, s. 614.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Tyle wydawnictw jest w zbiorach BN, z pewnością było ich więcej, występują braki kolejnych wydań.

czy Biuro Parafialne przy kościele św. Józefa w Tczewie. Sporadycznie zajmowały się tym nie tylko wydawnictwa kościelne – zakonne (oo. jezuiti, oo. redemptoryści, ss. loretańki) lub diecezjalne, ale również wydawnictwa prywatne – np. Księgarnia Krakowska Gebethnera i Wolffa czy częstochowskie wydawnictwo W. Nagłowskiego. Kilka tytułów opublikowano bez wskazania wydawcy.

Teksty ukazały się w 12 ośrodkach w całej Polsce. Miejscem największej liczby wydanych tytułów był Kraków (8), następnie Kielce i Katowice (po 4), po dwa wydania ukazały się w Poznaniu, Wrocławiu, Opolu, Łodzi, Tczewie i Nakle. W Tczewie dwukrotnym wydawcą publikacji dotyczących sakramentu bierzmowania było wspomniane już Biuro Parafialne przy kościele św. Józefa, natomiast w Nakle, bez wskazania wydawcy, ukazał się również tekst dotyczący przyjęcia sakramentu bierzmowania.

Niezwykle trudno jest ustalić nakłady poszczególnych edycji. Ujawnione zostały nakłady dziewięciu wydań, w tym trzech z 1948 r., pozostałe opublikowano w 1949 r. Największy nakład – 30 tys. egz. miały dwa wydawnictwa dotyczące sakramentu bierzmowania (z Tczewa z 1949 r. oraz kieleckie z 1949 r.), cztery ukazały się w nakładzie 20 tys. egz. (trzy dotyczące sakramentu bierzmowania – z Tczewa z 1948 r., Kielc z 1948 r. i Katowic z 1949 r., oraz droga krzyżowa z Wrocławia z 1948 r.). Nakład 10 tys. egz. osiągnął sakrament bierzmowania opublikowany w Nakle, nakłady po 5 tys. egz. dotyczą różańca dla panien i książki ks. Michała Kordela o sakramencie bierzmowania. Duże nakłady broszur dotyczących sakramentu bierzmowania jednoznacznie wskazują na fakt, że miały one charakter indywidualny i w założeniach stanowiły pamiątkę i dokument potwierdzający przyjęcie tego sakramentu.

W znakomitej większości publikacje były anonimowe (21 pozycji), autorami pozostałych byli wyłącznie księża.

Adoracja

Adoracja to jedna z form kultu Eucharystii, jest uwielbieniem oddanym przez Kościół katolicki Bogu⁶. W 1946 r. ukazały się dwa wydawnictwa dotyczące adoracji Najświętszego Sakramentu. Były adresowane do młodzieży męskiej i zostały wydane w Krakowie. Pierwsze, autorstwa ks. Stanisława Dąbrowskiego nosiło tytuł *Adoracja młodzieży męskiej na „Święto Młodzieży”*, które przypadało 17 listopada. Publikacja ukazała się nakładem Kat. S.M.M. (Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży Męskiej) i prawdopodobnie stanowiła uzupełnienie książki Jana Barana *Chrystus przyjaciel młodzieńca*. Składała się, oprócz wstępu, z czterech części. Na początku przypomniano życiorys św. Stanisława Kostki, jego umiłowanie Eucharystii i Maryi. Celem zgromadzenia, które odbyło się 17 listopada w kościele akademickim św. Anny w Krakowie było: „by w kornej adoracji u stóp Jezusa-Hostii, za przykładem św. Stanisława Kostki zaczerpnąć dla siebie sił i mocy”⁷. Sam przebieg nabożeństwa

⁶ *Encyklopedia katolicka*, t. 1, Lublin 1973, s. 99.

⁷ S. Dąbrowski, *Adoracja młodzieży męskiej podczas „Niedzieli młodzieży”*, Kraków 1946, s. 4.

składał się z modlitwy wstępnej według kardynała Johna H. Newmana⁸, następnie rozważano tajemnicę Eucharystii jako tajemnicę wiary, miłości, świętości, przypominając jednocześnie zasługi św. Stanisława Kostki. Na zakończenie, w części czwartej była modlitwa uwielbienia, po której śpiewano pieśń *My chcemy Boga*. Inne zamieszczone pieśni to: *Jezusa ukrytego mam w sakramencie czcić*, *Serce Twe, Jezu, miłością goreje* oraz pieśń do św. Stanisława Kostki na melodię *Boże, coś Polskę* zaczynająca się od słów: „Jasna Jutrzenko narodu polskiego, Drogi klejnocie plemienia naszego....”. Przebieg adoracji miał strukturę dialogu, składał się z wezwań i odpowiedzi, jedno z nich brzmiało: „Pomimo napaści gwałtownych bezbożnej prasy i sekciarzy sprzysiężonych przeciw chwale Twojej i Twemu królowaniu nad światem”⁹. Publikacja ma charakter zapisu konkretnego wydarzenia, trudno dziś odtworzyć, czy została opublikowana przed czy po nabożeństwie. Natomiast z pewnością sama treść mogła zostać wykorzystana wielokrotnie.

Druga była anonimowa i nosiła tytuł *Adoracja młodzieży męskiej podczas „Niedzieli młodzieży”*. Owa niedziela przypadła 24 marca 1946 r., a więc pół roku wcześniej niż wyżej omawiane święto. Było to wspólne nabożeństwo stanowe młodzieży męskiej Krakowa w okresie Wielkiego Postu. Chłopcy gromadzili się w kościele Najświętszej Maryi Panny o godzinie 15.30. We wstępie zapraszano, aby „nie zabrakło żadnego młodzieńca-katolika”¹⁰. Sam przebieg ceremonii, oprócz wyznania wiary, miał charakter dialogu: wezwanie kapłana i odpowiedź uczestników. W treści pojawiło się odwołanie do wojny jako kary i bicia bożego. Śpiewano pieśni – po części pierwszej – *Serce Twe, Jezu, miłością goreje*, *Wisi na krzyżu Pan, stwórca nieba*, na zakończenie *My chcemy Boga*.

Prawdopodobnie w 1947 r. w Częstochowie nakładem spółki W. Nagłowskiego ukazało się ósme wydanie *Adoracji Najświętszego Sakramentu dla młodzieży*¹¹. Na okładce umieszczono inicjały osoby opracowującej tę małą 16-stronicową broszurę – ks. J. K. Ponieważ przedmowę podpisał ks. Józef Kaliciński (1866–1938), stąd też prawdopodobnie był on również autorem publikacji¹². Sam Kaliciński był katechetą szkół wydziałowych w Tarnowie, organizował Towarzystwo Domu Zdrowia dla kapłanów katolickich w Zakopanem (tzw. popularnej „Księżówki”)¹³. W katalogu BN nie figurują wcześniejsze wydania *Adoracji...* Prawdopodobnie musiały to być w większości wydania przedwojenne, gdyż autor zmarł w 1938 r.

W przedmowie Kaliciński zawarł zachętę do urządzania adoracji dla dzieci w pierwsze piątki i pierwsze niedziele miesiąca oraz podczas 40-godzinnego nabożeństwa¹⁴. Powołując się na cytaty z Pisma Świętego („usta dzieci i niemowląt oddają Ci chwałę” oraz „dopuszczcie dzieciom przyjść do mnie”), wskazywał, jak cenna i ważna jest modlitwa dzieci. Kaliciński miał świadomość, że skupienie uwagi dzieci

⁸ John H. Newman (1801–1890) – kardynał Kościoła katolickiego, błogosławiony, angielski duchowny rzymskokatolicki, filozof, teolog, pisarz, konwertyta.

⁹ S. Dąbrowski, op. cit., s. 15.

¹⁰ Ibidem, s. 1.

¹¹ Na rok 1947 wskazują daty imprimatur i nihil obstat, obie z maja 1947 r.

¹² Wskazują na to inicjały.

¹³ Zob. www.ksiezowka.zakopane.pl oraz www.archiwum.diecezja.tarnow.pl dokument elektroniczny [on line], [dostęp 20 III 2017].

¹⁴ 40-godzinne nabożeństwo związane jest z przygotowaniem do wielkiego postu, ma charakter pokutny i ekspiacyjny. Jego istotą jest adoracja Najświętszego Sakramentu trwająca 40 godzin zakończona mszą św.

przez dłuższy czas jest zadaniem trudnym, stąd też jego opracowanie, zawierające zbiór modlitw i pieśni, miało pomóc kapłanom w przeprowadzeniu adoracji. „Zacznijmy od podstaw – budujmy Królestwo Chrystusowe w sercach młodzieży, a dorzucimy cegielkę do rozbudowy naszej Ojczyzny, moralnie silnej, opartej na miłości Bożej”¹⁵. Łączył zatem Kaliciński budowanie Królestwa Bożego na ziemi z miłością i budową Ojczyzny. Broszura była datowana na święto Niepokalanego Poczęcia N. P. Maryi przypadające na 8 grudnia¹⁶. Przebieg nabożeństwa był bardzo prosty. Po modlitwie przygotowującej odmawiano wyznanie wiary rozpisane na wezwania kapłana i odpowiedzi dzieci, następnie śpiewano pieśni. Kolejno następowały po sobie akty pokłonu, dziękczynienia, miłości, żalu, postanowienia poprawy, modlitwy błagalne, przeplatane stosownymi śpiewami, np. *Jezusa ukrytego, Twoja cześć, chwała, nasz wieczny Boże, U drzwi Twoich, stoję Panie, Z tej biednej ziemi, czy też Serce Twe, Jezu miłością goreje*. Całość kończyła komunია duchowa, ofiarowanie się Panu Jezusowi oraz modlitwa Leona XIII poświęcająca cały rodzaj ludzki Najświętszemu Sercu Jezusowemu *O Jezu Najśladszy, Odkupicielu rodzaju ludzkiego...*¹⁷.

Kaliciński zachęcał kapłanów przeprowadzających adorację, aby wytężali swoje siły w pracy nad uświęceniem młodocianych serc¹⁸. Jest to szczególnie ważne „dziś, kiedy szaleje burza bezbożnictwa”¹⁹. Te słowa były aktualne i po II wojnie światowej. Praktykowanie adoracji miało kształtować charakter, wytrwałą modlitwę i miłość ojczyzny.

W 1948 r. w poznańskiej Księgarni św. Wojciecha ukazała się *Adoracja Najświętszego Sakramentu dla dzieci i starszych wraz z wiadomościami o Krucjacie Eucharystycznej oraz pieśniami*²⁰. Autorem był ukrywający się pod syglami ks. A.C. – A. Cieciora. Książka składała się ze wstępu i trzech części. We wstępie omówiono pożytki płynące z adoracji Najświętszego Sakramentu w kształtowaniu dziecięcych serc. Za ważne zadanie uznano odpowiednie przygotowanie do adoracji, udział kapłana wraz z dziećmi. W części pierwszej zawarto modlitwy przed Najświętszym Sakramentem, Litanię do Najświętszego Imienia Jezus, akty uwielbienia, dziękczynienia, przebłagania i prośby, chwilę skupienia, modlitwę na zakończenie adoracji, akt żalu za grzechy i komunię św. duchową.

W części drugiej omówiono zasady działania Krucjaty Eucharystycznej zwanej też Rycerstwem Jezusowym, której patronem jest św. Stanisław Kostka. Zawołaniem rycerzy i rycerek jest „Króluj nam Chryste – zawsze i wszędzie”. Członkowie kierują się czterema zasadami – przyjmują komunię św., modlą się, są ofiarni i są apostołami. Obowiązki członków zawarto w sześciu punktach. Na wzór 10 przykazań ułożono 10 haseł Krucjaty. Obrazem podejmowanych wysiłków był tzw. „skarbiec duchowy członka”. Była to tabelka, w której członkowie, w systemie miesięcznym, mieli zaznaczać swój udział we mszy św., adoracji, przyjęcie komunii św., modlitwy,

¹⁵ J. Kaliciński, *Adoracja Najświętszego Sakramentu dla młodzieży*, Częstochowa 1947, s. 2.

¹⁶ Obecnie jest to uroczystość, o godzinie 12 przypada tzw. godzina łaski.

¹⁷ Modlitwa wprowadzona encykliką Leona XIII z 25 V 1899 r.

¹⁸ Ibidem, s. 2.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ *Adoracja Najświętszego Sakramentu dla dzieci i starszych wraz z wiadomościami o Krucjacie Eucharystycznej oraz pieśniami*, zebrał ks. A. C., Poznań 1948, s. 46.

obowiązki, lekcje, dobrowolne ofiary. Rycerzem bądź rycerką Jezusa mogło być każde dziecko, były one podzielone na grupy – kandydatów, rycerzy i apostołów.

W części trzeciej *Adoracji* zamieszczono pieśni o Najświętszym Sakramencie, o Najświętszym Sercu Jezusa, a także hymny *Chrystus wodzem*, *My chcemy Boga* i *Boże, coś Polskę*.

Jezuita ks. Józef Cyrek był autorem *Adoracji dla Krucjaty Eucharystycznej*. Trzecie wydanie ukazało się nakładem krajowego Sekretariatu Krucjaty Eucharystycznej w Krakowie 1948 r. (data na podstawie egzemplarza obowiązkowego), z *imprimatur* ze stycznia 1947 r.²¹ Jest to obszerny zbiór modlitw, pieśni odmawianych podczas wystawienia Najświętszego Sakramentu dla członków (rycerek/rycerzy) Krucjaty Eucharystycznej. Całość nabożeństwa składa się z wezwań kapłana i odpowiedzi zgromadzonych wiernych. Jest to książka wybitnie użytkowa. Autor zwracał uwagę na to, że w razie potrzeby można adorację skrócić, opuszczając niektóre modlitwy lub pieśni. Materiału było więcej, aby można było wprowadzać pewne urozmaicenia, zawsze jednak przed comiesięcznymi nabożeństwami należało ustalić, co zostanie opuszczone. Jednym z takich elementów była m.in. zmiana postawy z klęczącej na stojącą (w tej postawie śpiewano pieśni).

Nowenny

Inny rodzaj nabożeństw to nowenny. Jest to „nabożeństwo ku czci Boga lub świętego o charakterze błagalnym, dziękczynnym lub uwielbiającym trwające 9 dni, tygodni, miesięcy, lat. Celem jest przygotowanie duchowe wiernych do uroczystości oraz uproszenie od Boga lub świętego szczególnej łaski”²². Nowenny są odprawiane głównie przed wielkimi świętami, uroczystościami, np. nowenna do Ducha św., czy właśnie dziewięcioletnia, zaplanowana przez prymasa Stefana Wyszyńskiego, wielka nowenna przed 1000-leciem Chrztu Polski w 1966 r.

W 1946 r. nakładem Diecezjalnego Dzieła Powołań Kapłańskich w Kielcach ukazała się nowenna do św. Stanisława Kostki Patrona Młodzieży. Opublikowana w 2 tys. egz. składała się z dwóch części. W pierwszej zawarto krótki życiorys świętego, w drugiej modlitwy na kolejne dziewięć dni nowenny. Każdy dzień miał taki sam układ: wezwanie, hymn, psalm i modlitwa. Przez pierwsze sześć dni odmawiano psalmy od 1 do 6, w siódmym dniu odmawiano psalm 14, w ósmym 20, w dziewiątym, ostatnim psalm 23. Uzupełnieniem były pieśni przeznaczone do odśpiewania w czasie wystawienia Najświętszego Sakramentu oraz dwie pieśni do św. Stanisława Kostki, *Aniele ziemski bez winy*, i *O Stanisławie, kwiecie wybrany*.

Prawdopodobnie adresatami tej nowenny byli raczej chłopcy, na co może wskazywać instytucja nakładcy – Dzieło Powołań Kapłańskich.

W 1947 r. nakładem Wydawnictwa Apostolstwa Modlitwy księży jezuitów z Krakowa ukazała się *Nowenna do św. Stanisława Kostki dla użytku młodzieży polskiej*. Jej autorem był jezuita ks. Michał Jagusz. Była to publikacja przeznaczona szczególnie dla młodzieży zrzeszonej w Krucjacie Eucharystycznej i w Katolickich

²¹ W katalogu BN brak wydania 1 i 2.

²² *Encyklopedia katolicka*, t. 14, Lublin 2010, s. 51.

Stowarzyszeniach Młodzieży. Jak zaznaczał autor, mogła służyć do nabożeństwa prywatnego, ale zawarte w niej rozważania mogły być wykorzystane podczas nabożeństw publicznych w kościołach i kaplicach. Celem było pogłębienie i wzrost nabożeństwa ku czci św. Stanisława Kostki, a także rozbudzenie w sercach młodzieży zapału do naśladowania cnót, którymi jaśniał święty. W treści zawarto dziewięć czytań, po jednym na każdy dzień nowenny przypadających przed uroczystością św. Stanisława Kostki, modlitwy codzienne do odmawiania w czasie jej trwania, litanie do świętego, trzy modlitwy odpustowe do św. Stanisława Kostki: o cnotę czystości, o miłość i o dobrą śmierć, modlitwę o czystość serca i gorliwość w nabożeństwie do Przenajświętszego Sakramentu Ołtarza oraz pięć pieśni o świętym.

Wszystkie czytania miały jednakowy schemat. Na początku czytano rozważanie o życiu i cnotach świętego, następnie zadawano pytanie „a ja?”, po czym następowały konkretne postanowienia do zrealizowania. Odmawiano *Ojciec nasz*, *Zdrowaś Mario* i *Chwała Ojcu*, a także modlitwę do św. Stanisława Kostki. Na każdy dzień przypisana była inna modlitwa odwołująca się do omawianych aktualnie cnót. Rozważania przypominały takie cechy świętego, jak: umiłowanie modlitwy, chęć zjednoczenia się z Bogiem, miłość do Najświętszego Sakramentu i Matki Najświętszej, duch apostołstwa, niezłomny charakter, ponoszenie dla Boga różnych ofiar. Celem czytań miały być konkretne postanowienia słuchaczy zmierzające do kształtowania charakteru.

Nabożeństwa różne

W 1947 r. we Wrocławiu nakładem wydawnictwa oo. redemptorystów ukazała się anonimowa książeczka pt. *Pamiętka misji świętej dla dzieci*. Na drugiej stronie okładki zamieszczono obraz Matki Boskiej Nieustającej Pomocy z podpisem „Matko Nieustającej Pomocy, módl się za nami”. Na początku umieszczono wezwanie „Drogie Dziecko”, było nim to, które wysłuchało misji świętych, słuchało kazań misjonarzy, a teraz miało obowiązek wyrzec się złego, ukochać Jezusa i wierniej mu służyć. Dzieci, które są leniwe, nieposłuszne, nieskromne swoją postawą zasmucają Jezusa. Wzorem miał być Jezus posłuszny swoim rodzicom, pomagający w domu. Pan Bóg nie lubi próżniaków – tu przywołano słowa św. Pawła: „kto nie chce pracować, niech też nie je”. Do obowiązków dziecka należy poranny i wieczorny pacierz, modlitwa przed i po jedzeniu, przed i po pracy, a szczególnie wtedy, gdy przychodzi chęć do złego. W książeczce opisano też stosowne zachowanie w kościele, dobre uczynki, jak np. ofiarowanie pieniędzy otrzymanych na cukierki na „Dzieło Dzieciństwa Jezusowego”. Jako przykład ofiarnego chrześcijanina posłużyła postać małego męczennika 13-letniego Hilarego z 303 r. n.e. z Abitiny w północnej Afryce. Przed pogańskim sądem Hilary nie wyparł się wiary chrześcijańskiej, został uwięziony, a następnie skazany na śmierć. Do tych poleceń dołączono postanowienia misyjne: „Z pomocą Bożą postanawiam: 1. każdego dnia rano i wieczór odmawiać pacierz i trzy Zdrowaś Maryjo na cześć Najświętszej Maryi Panny, 2. co niedzielę i święto chodzić na Mszę świętą, 3. przystępować do spowiedzi i Komunii św. co miesiąc, a przede wszystkim na Wielkanoc, w Boże Ciało, na Boże Narodzenie, przed uroczystościami Najświętszej Maryi Panny i w dzień św. Patrona otrzymanego na chrzcie

św., 4. kochać i słuchać Rodziców oraz przełożonych, 5. unikać złych kolegów, 6. oddalać od siebie chęci do grzechu, gdy przyjdą złe myśli, wołać: «Jezu, Maryjo, ratujcie mnie! Wolę umrzeć, niż ciężko zgrzeszyć!», 7. kochać Kościół Katolicki więcej, niż wszystko inne na świecie!²³. Uzupełnieniem były modlitwy poranne, wieczorne oraz za rodziców i bliźnich.

Książeczka, jak wolno sądzić na podstawie materiału porównawczego, była skróconym wydaniem podobnego tekstu z 1931 r., który ukazał się także nakładem oo. redemptorystów w Toruniu²⁴. Wydanie przedwojenne było obszerniejsze, zawierało więcej modlitw i wyjaśnień, np. co to są misje święte, kim jest Pan Jezus, jaka była Jego modlitwa i nauka. Dołączono wiersz *Kocham Cię Jezu*. Całość wzbogacało więcej ilustracji – Pan Jezus i dzieci, modlące się Dzieciątko Jezus, Ostatnia Wieczerza i Obraz Matki Bożej Nieustającej Pomocy. Należy dodać, że wydanie powojenne ukazało się w dużo skromniejszej szacie graficznej.

Nabożeństwo drogi krzyżowej pt. *Rozmowa młodej duszy z Jezusem* ukazało się prawdopodobnie w 1949 r. we Wrocławiu w nakładzie 20 tys. egzemplarzy²⁵. We wstępie, anonimowy autor broszury zachęcał do odprawiania tego nabożeństwa, do pójścia drogą Jezusa niewinnie zamordowanego przez Żydów. Na samą treść tego 32-stronicowego modlitewnika składały się dwie modlitwy przed rozpoczęciem i na zakończeniu drogi krzyżowej oraz rozważania poszczególnych 14 stacji wraz z ilustracjami. Korzystając z broszury, można było odprawić nabożeństwo, zarówno w kościele, jak i np. w domu. O tym, że była adresowana do młodych, świadczy jedynie słowo „młodej” użyta w tytule, z treści mógł korzystać każdy. Jest to przykład uniwersalizmu tekstów religijnych.

Czterostronicowa, anonimowa broszura *Droga krzyżowa dla dzieci* ukazała się w 1949 r. w Katowicach nakładem Kurii Diecezjalnej²⁶ za zezwoleniem władzy duchowej. Na okładce widnieje zdjęcie fragmentu figury Jezusa Ukrzyżowanego z ołtarza mariackiego Wita Stwosza. Krótka treść składa się ze wstępu, rozpisanej na głosy kapłana i wiernych (w tym wypadku ministrantów oraz chłopców i dziewcząt) stacji pierwszej, następnie kilkudziesięciu rozważań przewidzianych do odczytania przy poszczególnych stacjach oraz zakończenia. Każde rozważanie kończyło się słowem „Amen”. Brakuje tytułów stacji, są one tylko oznaczone kolejnymi numerami, od pierwszej do czternastej.

Bardzo popularnym, maryjnym nabożeństwem jest odmawiany w październiku **różaniec**. Katalog BN rejestruje osobne wydania różańca dla panien i różańca dla młodzieńców. Trzy publikacje, dwie dla panien i jedna dla młodzieńców wydane w 1949 r. miały swoje przedwojenne pierwodruki. Wydawano je z pewnością rokrocznie, a prawdopodobnie nawet częściej, gdyż wydanie *Tajemnic różańcowych dla panien* datowane na maj 1949 r. oznaczono jako 44.²⁷ i ukazało się w nakła-

²³ *Pamiętka misji świętej dla dzieci*, Wrocław 1947, s. 10–11.

²⁴ *Pamiętka misji świętej dla dzieci*, Toruń 1931, s. 32; *Pamiętka misji świętej dla dzieci*, Wrocław 1947, s. 15.

²⁵ Data na podstawie eo.

²⁶ Mam świadomość, że wymienioną publikację z racji jej objętości trudno zaliczyć do książek, a nawet broszur. Jest to raczej typowy druk ulotny. Ze względu jednak na umieszczenie tej pozycji w katalogu książek BN zdecydowałam się ją omówić.

²⁷ W katalogu BN brak wcześniejszych wydań. Inne wydanie, również z 1949 r. (data na podstawie eo), nie ma oznaczenia kolejnego numeru wydania.

dzie 5 tys. egz. *Tajemnice różańcowe dla panien* przeznaczone były dla członkiń stowarzyszenia Apostolstwa Modlitwy prowadzonego przez oo. jezuitów i publikowane najprawdopodobniej przez jezuickie wydawnictwo w Krakowie. Na innym, niż oznaczone jako 44., wydaniu z 1949 r.²⁸ jest *imprimatur* z Krakowa z sierpnia 1936 r., na okładce zamieszczono obraz Maryi z Dzieciątkiem w otoczeniu wieńca z kwiatów. Wspomniane wydanie 44. z maja 1949 r. na okładce ma obraz Matki Boskiej w koronie z Jezusem na ręku, trzymających w rękach różaniec. Brakuje *imprimatur*, jest tylko informacja, że publikacja ukazała się „za zezwoleniem Władzy Duchownej”. Treść obu zachowanych wydań jest taka sama. Kolejno następuje rozważanie poszczególnych tajemnic różańca, przy każdej zamieszczono stosowną ilustrację i modlitwę do odmówienia. W wydaniu z *imprimatur* z 1936 r. na początku książeczki znalazła się strona do wpisania członkiń tzw. róży²⁹, następnie lista ta została przeniesiona na koniec publikacji. Dodatkowo zawarto informacje o odpustach udzielonych członkom drugiego stopnia Apostolstwa Modlitwy.

Tajemnice różańcowe dla młodzieńców były publikowane przez ss. loretanki w Warszawie. Wydanie przedwojenne ma warszawski *imprimatur* z 1932 r., natomiast edycja powojenna z 1949 r. pozbawiona jest *imprimatur*. Oprócz rozważań poszczególnych tajemnic dołączono zestaw pytań i odpowiedzi dotyczących samego różańca – co to jest różaniec, na czym polega, kiedy powstał, z ilu i z jakich tajemnic się składa. Wydania *Tajemnic dla młodzieńców* nie były połączone z członkostwem w żadnym dodatkowym stowarzyszeniu. Wydanie z 1949 r. ma formę luźnych, pojedynczych kart. Na każdej wydrukowano kolejne tajemnice do rozważenia w następującym układzie – zapowiedź tajemnicy – ilustracja – intencja, w jakiej trzeba się modlić – rozważanie oraz zastosowanie w życiu. Np. intencja do tajemnicy 15 brzmi: „Boskiemu Sercu Jezusa i Najświętszemu Sercu Maryi ofiaruję tę modlitwę za nieprzyjaciół i wrogów swoich, a także za tych, którzy się polecili moim modlitwom w tym miesiącu”.

Oba wydania *Tajemnic różańcowych...* mimo wyraźnie sprecyzowanego adresata mogły, podobnie jak wydawnictwa dotyczące drogi krzyżowej, służyć wszystkim wiernym.

Sakrament bierzmowania

Sakrament bierzmowania nazywany jest sakramentem dojrzałości chrześcijańskiej. W latach 40. XX w. był udzielany dzieciom niedługo po przyjęciu przez nie pierwszej komunii świętej, już nawet od 7. roku życia, najczęściej w wieku 11.–12. lat, niekiedy łącznie z pierwszą komunią św. W analizowanym zbiorze zachowało się kilkanaście niewielkich rozmiarów miniatury, zazwyczaj anonimowych, broszurek przygotowujących wiernych do przyjęcia tego sakramentu. Obrzędy sakramentu bierzmowania stanowiły też dodatek do *Małego Modlitewnika* wydanego w Opolu w 1946, 1948 i 1949 r. Teoretycznie do bierzmowania przygotowywał też

²⁸ Datowanie na podstawie eo.

²⁹ Koła różańcowe, czyli tzw. róże, składają się z 15 członków (członkiń), z których każdy rozważa codziennie jedną tajemnicę i odmawia 1 Ojciec Nasz, 10 Zdrowaś Mario, 1 Chwała Bogu. Kółku różańcowemu przewodzi tzw. zelator lub zelatorka.

katechizm³⁰ ks. Jana Tomaszewskiego i ks. Fr. Gryglewicza, choć w samej treści katechizmu nie ma o tym większych wzmianek.

W tej części artykułu zostaną omówione wydawnictwa samoistne. Interesujące są różne wersje hymnu *Veni Creator (O Stworzycielu Duchu)*. Było ich sześć. Zostały umieszczone w załączniku do artykułu.

Jedną z najbardziej rozbudowanych wersji przygotowania i udziału w przyjęciu sakramentu bierzmowania prezentowała broszura pt. *Sakrament bierzmowania*, która ukazała się trzykrotnie nakładem katowickiej księgarni św. Jacka w 1946, 1947 i 1949 r. Nakład ostatniego wydania z 1949 r. wynosił 20 tys. egz. Wszystkie edycje miały jednakową objętość 20 stron i identyczną treść. Składało się na nią potwierdzenie przyjęcia sakramentu, przygotowanie duchowe i zwykłe – tu zwrócono uwagę na takie prozaiczne elementy, jak punktualność i godny strój. Następnie były to modlitwy przed obrzędem – hymn *Veni Creator*, odnowienie przymierza chrztu świętego. Sam obrzęd bierzmowania zapisano w wersji polsko-łacińskiej. Ceremonię kończyły liczne modlitwy, między innymi litania do Ducha św., nowenna do Ducha św., modlitwa o siedem darów Ducha św. i odnowienie bierzmowania z całą parafią.

W 1946 i 1948 r., w kieleckim wydawnictwie „Jedność” ukazały się anonimowe 19-stronicowe broszury *Sakrament Ducha i Mocy (na dzień bierzmowania)*. Edycję z 1948 r. opublikowano w nakładzie 20 tys. egz. Kolejne, oznaczone jako 4. wydanie tej broszury ukazało się w 1949 r. w nakładzie 30 tys. egz.³¹ Tym razem został ujawniony autor, był nim ks. Jan Jaroszewicz. Nie zawierało zmian w treści i było powtórzeniem wydania z 1948 r.³²

Wydanie z 1946 r. było drukowane czerwono-czarną czcionką i uzupełnione trzema zdjęciami pokazującymi dzieci przyjmujące sakrament z rąk biskupa. W wydaniu późniejszym drukowanym już tylko czarną czcionką fotografie zastąpiono rysunkami oddającymi kolejne etapy przyjmowania sakramentu: 1. „Duch Święty niech zstąpi na was”, 2. „znaczę Cię znakiem krzyża”, 3. „Niech was błogosławi Pan...”. Na stronie tytułowej znalazło się miejsce na wpisanie potwierdzenia przyjęcia sakramentu (z czyich rąk otrzymany, gdzie, kiedy, kto był świadkiem). W treści znalazło się wyjaśnienie kolejności sakramentów. Bierzmowanie daje moc bycia żołnierzem Chrystusa, pełnoprawne uczestnictwo w Kościele, a osoba bierzmowana to dojrzały wyznawca Chrystusa obdarzony łaską i siedmioma darami. Wyjaśniono pochodzenie słowa bierzmo, które oznacza główną belkę wiązania dachu. W części drugiej podano informację, jak należy się przygotować do przyjęcia sakramentu – przyjmuje się go raz w życiu, wcześniej trzeba skorzystać z sakramentu pokuty, obrać imię nowego patrona, do ceremonii potrzebny jest świadek i kartka do bierzmowania. Wskazówki uzupełniono cytatem z listu do Efezjan 6,13–17. Pozostałe elementy to modlitwa przed przyjęciem sakramentu, hymn do Ducha św., modlitwa na zakończenie. Sam obrzęd bierzmowania zapisano w wersji polsko-łacińskiej.

³⁰ Katechizm wydany w Częstochowie w 1946 r.

³¹ J. Jaroszewicz, *Sakrament Ducha i mocy (na dzień bierzmowania)*, Kielce 1949, s. 19.

³² Podobnie jak w wielu innych wypadkach, tym razem brak jest wydania 3.

W 1947 r. poznański Instytut Wydawniczy „Kultura” opublikował *Pamiętkę Sakramentu Bierzmowania*. Była to najobszerniejsza z omawianych publikacji, liczyła 24 strony. W przedmowie wyjaśniono, co to jest bierzmowanie i jakie jest jego znaczenie – z łacińskiego – *confirmatio* – utwierdzenie, umocnienie, uzupełnienie chrztu. Dawniej udzielano go dorosłym i dzieciom zaraz po chrzcie św. Obecnie udziela się go zazwyczaj po przyjęciu pierwszej komunii św., a więc w latach wczesnej młodości, choć jego przyjęcie w ogóle nie jest uzależnione od wieku. Szafarzem tego sakramentu jest biskup, ale papież Pius XII w 1947 r.³³ nadał też innym kapłanom przywilej udzielania bierzmowania osobom, które są ciężko chore, lub znajdują się w obliczu śmierci. Bierzmowanie to znak pełnoletności w Kościele, bycie żołnierzem Chrystusa. Przyjmuje się je raz w życiu i jest to sakrament żywych. Powołując się na przykład działalności apostołów po zesłaniu Ducha św., wskazano na skutki przyjęcia sakramentu. Podkreślono, że obecnie rzadko otrzymujemy charyzmaty, czyli łaski nadzwyczajne, ale każdy otrzymuje siedem darów Ducha św. W części trzeciej przypomniano warunki przyjęcia sakramentu – zapoznanie z prawdami wiary, spowiedź, komunია św., modlitwa do Ducha św. Same obrzędy udzielania bierzmowania podano w polskiej wersji językowej. Na końcu znalazły się rubryki potwierdzające przyjęcie sakramentu. Hymn *Veni Creator* podano z zaznaczeniem, że jest to wersja tłumaczenia umieszczonego w *Mszale Rzymskim*.

W 1947 r. w Diecezjalnym Zakładzie Graficznym w Sandomierzu ukazała się 16-stronicowa broszura dotycząca bierzmowania. Obrzęd sakramentu podano w wersji polsko-łacińskiej, pojawiła się też obowiązkowa rubryka potwierdzająca jego przyjęcie, i kolejny przekład hymnu *Veni Creator*. Najciekawsza w tej edycji jest sama nauka o sakramencie bierzmowania wykorzystująca teksty Pisma św. Zamieszczono nawiązanie do sytuacji apostołów z ewangelii św. Jana (J 14,18–26), i Dziejów Apostolskich (Dz 1, 8) poparte cytatem z ks. Piotra Skargi. Przy omawianiu darów Ducha św. znalazło się odwołanie do 11 rozdziału Księgi Izajasza. Podano też szczegóły przygotowania się do przyjęcia sakramentu. Należało do nich: obranie imienia patrona, najlepiej polskiego świętego, uczęszczanie na nauki, spowiedź i komunია św., wybranie świadka bierzmowania, odświętne ubranie, punktualność, przyniesienie książeczki do nabożeństwa i kartki z imieniem.

W 1947 r. nakładem Wydawnictwa Diecezjalnego, a następnie w 1949 r. nakładem Wydawnictwa św. Krzyża w Opolu ukazała się książka ks. Franciszka Dobrowolskiego pt. *Sakrament Ducha św.*, w wydaniu wcześniejszym z podtytułem *Książeczka dla przystępujących do sakramentu bierzmowania*, a w następnym z podtytułem: *uwagi dla przystępujących do sakramentu bierzmowania*. Treść obu wydań była identyczna i zawierała dokładne omówienie znaczenia sakramentu, jego genezę, sam obrzęd, podawała, jak ma wyglądać życie bierzmowanego chrześcijanina, modlitwę o zachowanie łask św. bierzmowania, dwie pieśni do Ducha św. oraz 10 wskazówek dla bierzmowanych. Autor bardzo wyraźnie podkreślał, że bierzmowany przestaje być dzieckiem, staje się pełnoletni i odtąd bierze udział w walce o duszę. W swoim życiu bierzmowany unika grzechów, ma w sercu prawdziwą miłość, wyznaje otwarcie wiarę i broni jej, musi być gotowy

³³ W wersji WAM 14 IX 1946 r.

nawet na męczeństwo, czci i miłuje Kościół, kształci się w wiedzy religijnej, jest apostołem, dobrze i dużo się modli. Dobrowolski podawał liczne przykłady z życia różnych osób, które postępowały zgodnie z tymi wskazówkami. Apostołem był np. Wiktor, nowonawrócony Murzyn w portugalskim Kongo, który po powrocie do swojego szczepu przyprowadził do Chrystusa wielu młodych ludzi. Autor wspominał o męczeńskiej śmierci trzech ministrantów z Japonii, chłopcy mieli 10, 13 i 14 lat, a zginęli 5 lutego 1597 r. za wiarę. Interesujący jest rozdział, w którym jest mowa o tym, jak bierzmowany kształci się w wiedzy religijnej. „Chcąc być żołnierzem Chrystusa i bronić wiary, trzeba swoją wiarę znać. Bierzmowany kształci się więc stale w wiedzy religijnej. Czyta prasę katolicką i książki katolickie. Nie chce być podobnym do owych ludzi, którzy uczą się i kształcą głęboko w różnych przedmiotach, a o najważniejszym nic nie wiedzą. W sprawach religii są podobni do małych dzieci. Nie potrafią odpowiedzieć na żaden zarzut przeciwko wierze, Kościołowi, duchowieństwu. Postanów sobie więc w dniu bierzmowania: Będę stale czytał wydawnictwa katolickie, będę się uczył. Pole wiedzy religijnej jest niezmiernie rozległe i bogate w prawdy, dające najwyższe szczęście”³⁴. Książka zawierała katowicką wersję hymnu *Veni Creator*, dużo przykładów i wskazówek, będąc jedną z bardziej rozbudowanych publikacji tego typu.

W 1948 i 1949 r. ukazały się ośmiostronicowe broszury nakładem Biura Parafialnego przy kościele św. Józefa w Tczewie w łącznym nakładzie 50 tys. egz. (w 1948 r. w nakładzie 20 tys., w 1949 r. 30 tys.). Jak zaznaczono, „czysty dochód ze sprzedaży” w 1948 r. był przeznaczony na ukończenie budowy Diecezjalnego Domu Społecznego w Pelplinie, a rok później na Diecezjalne Małe Seminarium (Collegium Marianum). Treść obu edycji była identyczna, różniły się jedynie okładkami. W wydaniu z 1948 r. na okładce była rubryka potwierdzająca przyjęcie sakramentu bierzmowania, rok później zastąpiono ją obrazem Chrystusa Króla w koronie na tle bazyliki św. Piotra w Rzymie, a rubryka potwierdzająca znalazła się na końcu broszury. Treść obejmowała krótkie wyjaśnienie, czym jest sakrament, następnie przedstawiono dokładnie przebieg ceremonii, która składała się z następujących elementów: wprowadzenia biskupa, śpiewu hymnu *Veni Creator*, modlitwy zwanej sekwencją, przemówienia biskupa, samego obrzędu, modlitw na zakończenie i błogosławieństwa Najświętszym Sakramentem. Tekst obrzędu podano w języku polskim.

Dwukrotnie, w 1948 i 1949 r., ukazały się liczące 15 stron obrzędy sakramentu bierzmowania nakładem Bratniej Pomocy Alumnów Seminarium Duchownego w Łodzi. Na okładce był rysunek gołębiczy symbolizującej Ducha św. wraz z promieniami i nazwami siedmiu darów Ducha św. oraz rubryki potwierdzające przyjęcie sakramentu. W obu wersjach – w 1948 r. w środku broszury, a w 1949 r. na początku – zamieszczono fotografie biskupów łódzkich – Michała Klepacza ordynariusza łódzkiego i Kazimierza Tomczaka sufragana łódzkiego. W treści omówiono istotę sakramentu, jego skutki, podano warunki, kto może być bierzmowany. Mogła to być osoba uprzednio ochrzczona, która ukończyła 7 lat (młodszych wolno

³⁴ F. Dobrowolski, *Sakrament Ducha św. Książeczka dla przystępujących do sakramentu bierzmowania*, Opole 1947, s. 22.

było bierzmować w nagłej potrzebie), bez grzechu ciężkiego, znająca podstawowe prawdy z katechizmu. Sam obrzęd bierzmowania podano w wersji polsko-łacińskiej, a hymn *Veni Creator* był zamieszczony w wersji „kieleckiej” wraz z podaniem nazwiska autora przekładu, którym prawdopodobnie był jezuita ks. Tadeusz Karyłowski³⁵.

W 1949 r. ukazała się 12-stronicowa również anonimowa broszura zatytułowana *Sakrament Bierzmowania „Przybądź Duchu Stworzycielu Dusz ludzkich Nauczycielu”*, wiadomo tylko, że za zezwoleniem władzy duchownej wydrukował ją oddział Zakładów Graficznych w Nakle w nakładzie 10 tys. egz. W treści pojawiły się pytania z katechizmu odnoszące się do sakramentu, wyjaśnienie wraz z omówieniem, że obrzęd składa się z trzech części: modlitwy do Ducha św. o Jego siedem darów, namaszczenia olejem krzyżma św. na czole i błogosławieństwa Najświętszym Sakramentem. W wydaniu zabrakło hymnu *Veni Creator*, zawarto jedynie rubrykę potwierdzającą przyjęcie sakramentu.

W tym samym 1949 r. w krakowskim Wydawnictwie Apostolstwa Modlitwy ukazała się miniaturowa, 11-stronicowa *Nowenna do Ducha św. i pamiątka bierzmowania*. Obok „ogólnie przyjętej w diecezji krakowskiej” nowenny, hymnu *Veni Creator* w wersji „kieleckiej”, wydawnictwo zawierało wiele modlitw do Ducha św. (między innymi akt poświęcenia Duchowi św., modlitwę o siedem darów), a także wyjaśnienia dotyczące: łaski płynącej z sakramentu, którą było „umocnienie Duchem św., aby wiarę św. statecznie wyznawał i według niej żył”, namaszczenie krzyżmem³⁶ – w jego skład wchodzi oliwa, przez którą Duch św. daje łaskę do walki, i balsam – z niego płynie łaska, żeby zostać czystym, znak krzyża poucza, że nie można się wstydzić Chrystusa, lekki policzek – przypomnienie, że trzeba znosić zniewagi dla Chrystusa. Przypomniano też warunki przyjęcia bierzmowania (stan łaski, znajomość prawd wiary, modlitwa do Ducha św.) i jego skutki (siedem darów, pomnożenie łaski). W trakcie samego obrzędu zapisano egzamin z katechizmu, jakiemu poddawał dzieci biskup udzielający sakramentu. Na końcu znalazły się dwie rubryki potwierdzające przyjęcie sakramentu.

Na dzień bierzmowania według pontyfikału i różnych modlitw liturgicznych ułożył ks. dr Michał Kordel. W 1949 r. nakładem Księgarni Krakowskiej ukazało się 23-stronicowe wydanie oznaczone jako piąte, w nakładzie 5100 egz. Na drugiej stronie okładki znalazły się rubryki „Pamiątka przyjęcia sakramentu bierzmowania”, w które należało wpisać imię i nazwisko osoby bierzmowanej, datę, miejsce, imię biskupa udzielającego sakramentu, świadka bierzmowania i nowe imię. Treść przynosiła informacje o tym, czym jest ten sakrament, jakie ma znaczenie dla życia chrześcijanina. Omawiano siedem darów Ducha św. Następnie dokładnie opisano przebieg samej ceremonii, towarzyszące mu modlitwy, oraz mszę św. na Zesłanie Ducha św. Na końcu, w 14 punktach, dodano przepisy kościoła o bierzmowaniu według prawa kodeksu kanonicznego i pontyfikału. Uwagę zwraca punkt 4 informujący o tym, że w Kościele katolickim do bierzmowania przystępuje się

³⁵ W tekście pojawia się samo nazwisko tłumacza. Prawdopodobnie chodzi o jezuitę ks. Tadeusza Karyłowskiego (1882–1945), znanego tłumacza łacińskich hymnów kościelnych i poezji łacińskiej. Za: F. Paluszkiwicz, *Mały słownik jezuitów w Polsce*, Warszawa 1995, s. 97.

³⁶ Krzyżmo to mieszanina oliwy i balsamu używana przy udzielaniu sakramentów chrztu św., bierzmowania, święceń kapłańskich. Świecona przez biskupa podczas mszy Krzyżma św. w Wielki Czwartek.

w 7. roku życia, ale można wcześniej, gdy dziecku zagraża śmierć lub zachodzi inny, ważny powód (kanon 788). Natomiast świadek bierzmowania musiał mieć skończone 13 lat. Obrzędy bierzmowania pomijały element uderzania w policzek. Była to indywidualna pamiątka przyjęcia sakramentu przeznaczona osobno dla każdego bierzmowanego. Zawarto w niej jeszcze jedną wersję hymnu *Veni Creator*.

Podobnie jak w wielu innych, tuż powojennych publikacjach, także i w tym wypadku istnieje problem z datowaniem kolejnych wydań. Omawiane wyżej było oznaczone jako piąte, *imprimatur* pochodziło z 1944 r. Natomiast przed wojną, w 1935 r., ukazało się wydanie oznaczone jako trzecie przejrane i poprawione.

Wydanie z 1935 r., posiadające *imprimatur* z tego samego roku, ukazało się nakładem czasopisma liturgicznego „Mysterium Christi” i stanowiło pierwszy tom w serii *Biblioteki liturgicznej*. Oba wydania z 1935 i 1949 r. nie różniły się między sobą treścią, a jedynie formatem i ilustracją na okładce. Wydanie z 1935 r. ukazało się w formacie 12 × 8,5 cm z ilustracją zesłania Ducha św. na apostołów, a wydanie z 1949 r. w formacie większym 17 × 12 cm, bez ilustracji. Zmiana formatu wpłynęła na zmianę liczby stron z 32 do 23.

Wydanie z 1935 r. również zostało podpisane przez ks. Michała Kordela. Natomiast, sądząc po treści, był on również autorem wydanego w 1928 r. anonimowego druku *Na dzień bierzmowania według pontyfikatu rzymskiego*, który ukazał się w nakładzie 5 tys. egz. w pierwszym tomie serii *Biblioteki liturgicznej* skład Księgarni Krakowskiej i Kancelarii Kurji Metropolitalnej. Ta najkrótsza, zaledwie 15-stronicowa, wersja ukazała się w miniaturowym formacie 12 × 8,5 cm, takim jak w 1935 r. Zwierała, oprócz krótkiego wstępu, tylko pięć punktów przepisów Kościoła katolickiego o sakramencie bierzmowania, sam ceremoniał przyjęcia sakramentu w wersji polskiej oraz modlitwy końcowe.

W tym wypadku, porównując wydanie z 1928, 1935 i 1949 r., mamy do czynienia z poszerzeniem i uzupełnieniem treści, a nie jej redukcją. Po 1949 r. publikacja więcej się nie ukazała.

Podsumowanie

Krótki, tuż powojenny okres produkcji wydawniczej książki religijnej dla dzieci można podzielić na trzy podokresy. Pierwsze dwa lata, tzn. rok 1945 i 1946, to wznowienie działalności przez wydawnictwa, odbudowa bazy poligraficznej. Następne dwa lata 1947–1948 charakteryzowały się stabilizacją, rozkwitem, można powiedzieć, wręcz apogeum wydawniczym, które miało się powtórzyć dopiero pod koniec lat 80. XX w. Natomiast od roku 1949 odnotować należy konsekwentne wyeliminowanie, dodajmy na długie lata, książki religijnej dla dzieci z rynku wydawniczego, a w efekcie czytelniczego.

Książki zawierające i omawiające teksty nabożeństw, nowenn, adoracji czy sakramentu bierzmowania to publikacje typowo użytkowe, o schematycznym układzie. Ich celem była nauka uczestnictwa lub samo uczestnictwo w nabożeństwach. W przypadku publikacji dotyczących sakramentu bierzmowania rubryki potwierdzające przyjęcie go wskazują, że miały walor osobistego dokumentu, stąd być może tak duże ich nakłady, aby mogły być zachowane w domu. Współczesnego

czytelnika zaskakuje kilka wersji tłumaczenia hymnu do Ducha św. *Veni Creator* uzależnione, jak można sądzić, od tłumaczy poszczególnych diecezji. Inną cechą charakterystyczną tych publikacji jest ich niewielki kieszonkowy format i liczba stron. Same wersje obrzędów przyjęcia sakramentu podano najczęściej w wersji polsko-łacińskiej, rzadziej tylko polskiej. Wśród „nietypowych” wydawców zwraca uwagę Biuro parafialne przy kościele św. Józefa w Tczewie i Bratnia Pomoc Alumnów Seminarium Duchownego z Łodzi. Pod względem geografii wydawniczej publikacje z Tczewa i Nakła były jedynymi książkami religijnymi dla dzieci, jakie się ukazały w omawianym okresie w tych miastach.

W wielu wypadkach książka dewocyjna, użytkowa, adresowana do dzieci i młodzieży (katechizmy, modlitewniki, omawiane w artykule teksty nabożeństw) nie różniła się specjalnie od książki dla dorosłych.

Książka religijna wypełniała przede wszystkim funkcje dydaktyczne, następnie wychowawcze. „Dydaktyzm był i jest kategorią podstawową i immanentną literatury dla dzieci”³⁷, jak pisał Jerzy Cieślowski w *Literaturze osobnej*. Ta uwaga w szczególności dotyczy przedsoborowej książki religijnej dla dzieci.

Nabożeństwa i Sakrament Bierzmowania. Publikacje dla dzieci i młodzieży 1945–1949. Bibliografia

1. ADORACJA

Adoracja młodzieży męskiej podczas „Niedzieli Młodzieży”. – [Kraków: s.n., 1946]. – 20 s.; 15 cm

2. BIERZMOWANIE

Bierzmowanie. – Łódź: Bratnia Pomoc Alumnom Seminarium Duchownego, [1949]. – 15, [1] s.; 15 cm

3. BIERZMOWANIE

Bierzmowanie. – Łódź: Bratnia Pomoc Alumnom Seminarium Duchownego, 1948. – 15, [1] s., 2 k. tabl.; 20 cm

4. CIECIORA, A., ks.

Adoracja Najświętszego Sakramentu dla dzieci i starszych wraz z wiadomościami o Krucjacie Eucharystycznej oraz pieśniami / zebr. ks. A. C. – Poznań [etc.]: Albertinum, Księgarnia św. Wojciecha, 1948. – 46, [2] s.; 15 cm

5. CYREK, Józef, ks.

Adoracje dla Krucjaty Eucharystycznej / ks. Józef Cyrek. – Wyd. 3. – Kraków: Krajowy Sekretariat Krucjaty Eucharystycznej, dr. 1947. – 32 s.; 14 cm

³⁷ J. Cieślowski, *Literatura osobna*, Warszawa 1985, s. 30.

- 6. DĄBROWSKI, Stanisław, ks.**
Adoracja młodzieży męskiej na „Święto Młodzieży” / ks. Stanisław Dąbrowski. – Kraków: Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Męskiej, [1946]. – 29 s.; 11 cm
- 7. DOBROWOLSKI, Franciszek, ks.**
Sakrament Ducha Św.: książeczka dla przystępujących do sakramentu bierzmowania / ks. Franciszek Dobrowolski. – Opole: Wydaw. Diecezjalne, [1947]. – 31, [1] s.; 15 cm
- 8. DOBROWOLSKI, Franciszek, ks.**
Sakrament Ducha Św.: książeczka dla przystępujących do sakramentu bierzmowania / ks. Franciszek Dobrowolski. – Wyd. 2. – Opole: Wydawn. św. Krzyża, 1949. – 31, [1] s.; 15 cm
- 9. DROGA KRZYŻOWA DLA DZIECI**
Droga krzyżowa dla dzieci.– Katowice: nakł. Kurii Diecezjalnej, 1949.– nlb
- 10. JAGUSZ, Michał, ks.**
Nowenna do św. Stanisława Kostki: dla użytku młodzieży polskiej / ks. Michał Jagusz. – Kraków: Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, Księża Jezuitów, 1946. – 72 s.; 14 cm
- 11. JAROSZEWICZ, Jan**
Sakrament ducha i mocy: (na dzień bierzmowania) / Jan Jaroszewicz. – Wyd. 4. – Kielce: skł. gł. Księgarnia „Jedność”, 1949. – 19, [1] s.; 15 cm
- 12. KALICIŃSKI, Józef, ks.**
Adoracja Najświętszego Sakramentu dla młodzieży / oprac. X. J. K. – Wyd. 8. – Częstochowa: W. Nagłowski, dr. 1947. – 16 s.; 13 cm
- 13. KORDEL, Michał, ks.**
Na dzień bierzmowania: wg pontyfikatu i różnych modlitw liturgicznych / ułożył ks. Michał Kordel. – Wyd. 5 przejrane i popr. – Kraków: „Księgarnia Krakowska”, 1949. – 23, [1] s.; 17 cm
- 14. NOWENNA**
Nowenna do Ducha Św. i pamiątka bierzmowania. – Kraków: Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, [1949]. – 11, [1] s.; 11 cm
- 15. NOWENNA**
Nowenna do św. Stanisława Kostki, patrona młodzieży. – Kielce: Wydawnictwo Diecezjalne. Dzieło Powołań Kapłańskich, 1946. – 36 s.; 14 cm
- 16. PAMIĄTKA**
Pamiątka bierzmowania św.. – Tczew: Biuro Parafialne przy kościele św. Józefa, dr. [19]49. – 15, [1] s.; 10 cm

17. PAMIĄTKA

Pamiętka sakramentu bierzmowania. – Poznań: „Kultura”, 1947. – 24 s.: il.; 15 cm

18. PAMIĄTKA

Pamiętka misji świętej dla dzieci. – Wrocław: nakł. oo. Redemptorystów, 1947. – 15, [1] s.; 12 cm

19. ROZMOWA

Rozmowa młodej duszy z Jezusem: droga krzyżowa. – [s.l.: s.n., 1949]. – 32 s.; 12 cm

20. SAKRAMENT

Sakrament bierzmowania „Przybądź Duchu Stworzycielu Dusz Ludzkich Nauczycielu”. – s.n., 1949. – 12 s. (Nakło)

21. SAKRAMENT

Sakrament bierzmowania. – Katowice: Księgarnia św. Jacka, 1946. – 20 s.; 15 cm

22. SAKRAMENT

Sakrament bierzmowania. – Katowice: Księgarnia św. Jacka, 1947. – 20 s.; 15 cm

23. SAKRAMENT

Sakrament bierzmowania. – Katowice: Księgarnia św. Jacka, 1949. – 20 s.; 15 cm

24. SAKRAMENT

Sakrament bierzmowania. – Sandomierz: s.n., 1947. – 16 s.; 15 cm

25. SAKRAMENT

Sakrament bierzmowania. – Tczew: nakł. Biura Parafialnego przy kościele św. Józefa, dr. [19]48. – 8 s.; 15 cm

26. SAKRAMENT

Sakrament Ducha i Mocy (na dzień bierzmowania). – [s.l.]: skł. gł. „Jedność”, 1948. – 19, [1] s.; 15 cm

27. SAKRAMENT

Sakrament Ducha i Mocy (na dzień bierzmowania). – Kielce: skł. gł. Księgarnia „Jedność”, 1946. – 19, [1] s.; 16 cm

28. TAJEMNICE

Tajemnice różańcowe dla młodzieńców. – [Warszawa]: nakł. i własność SS. Loretanek, [1949]. – 15, [3] k.; 14 cm

29. TAJEMNICE

Tajemnice różańcowe dla pańien. – [s.l.: s.n., 1949]. – [18] k.; 13 cm

30. TAJEMNICE

Tajemnice różańcowe dla pańien. – Wyd. 44. – [s.l.: s.n.], dr. 1949. – [16] k.; 12 cm

Bibliografia

[Dąbrowski, S.] 1946. *Adoracja młodzieży męskiej podczas „Niedzieli młodzieży”*. Kraków: Drukarnia Związkowa w Krakowie.

Doppke, Jan. 1998. *Katechizacja w Polsce 1945–1990*. Pelplin: Bernardinum.

Dudek, Antoni i Ryszard Gryz. 2003. *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*. Kraków: Znak.

Kądziała, Paweł. 1990. *Kościół a Państwo w Polsce 1945–1965*. Wrocław: Biblioteczka „Nowego Życia”.

Kondek, Stanisław Adam. 1993. *Władza i wydawcy. Polityczne uwarunkowania produkcji książek w Polsce w latach 1944–1949*. Warszawa: Biblioteka Narodowa.

Kondek, Stanisław Adam. 1999. *Papierowa rewolucja. Oficjalny obieg książek w Polsce w latach 1948–1955*. Warszawa: Biblioteka Narodowa.

Łukaszyk, Romuald. 1995. „Adoracja.” W *Encyklopedia katolicka*, t. 1, red. F. Grygelewicz, R. Łukaszyk i Z. Sułowski, 95–96. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

Napiórkowski, Andrzej A. b. d. *Sakrament bierzmowania i jego udzielanie* [online], [dostęp 26 IX 2018]. Dostępny w World Wide Web: <http://andrzejnapiorkowski.pl/multimedia/pdf/Bierzmowanie.pdf>.

Stola, Krzysztof. 2009. „Nabożeństwo.” W *Encyklopedia katolicka*, t. 13, red. E. Gigilewicz, 613–615. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

Straszewicz Marzena. 2010. „Nowenna.” W *Encyklopedia katolicka*, t. 14, red. E. Gigilewicz, 51–52. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

Przysłany: 10 IV 2018

Zaakceptowany: 30 VII 2018

Grażyna Lewandowicz-Nosal

Warszawa

e-mail: grazyna.lewandowicz@poczta.onet.pl

ORCID ID: 0000-0003-3967-112X

Grażyna Lewandowicz-Nosal, PhD, is a specialist in the field of public libraries for children, literature for children and youth. She is a member of PS IBBY, the editorial board of *Gulliver. Czasopismo o książce dla dziecka* [English: *Gulliver. Magazine about the book for children*] and *Poradnik Bibliotekarza* [English: *Librarian's Guidebook*]. She is also member of the jury of the national literary award of Kornel Makuszyński. Her main publications include: *Adaptacje Biblii dla dzieci w Polsce w XX wieku. Bibliografia* (Warszawa 2003); *Biblioteki publiczne dla dzieci w Polsce. Raport z badań*, (Warszawa 2003); *Biblioteki publiczne dla dzieci. Wczoraj i dziś. Poradnik* (Warszawa 2008); *Dzieci, Młodzież – Internet – Biblioteka. Wytyczne IFLA Sekcji Bibliotek dla Dzieci i Młodzieży* (Warszawa 2009); *Biblioteki publiczne dla dzieci w Polsce. Raport z badań* (Warszawa 2013); *Warto mieć w bibliotece. Książki dla dzieci 2010–2014. Katalog* (Warszawa 2015).

Religious services and the Sacrament of Confirmation – publications for children and youth in Poland in the years 1945–1949

DOI: <http://dx.doi.org/1012775/FT.2018.006>

The text is available under a Creative Commons Attribution-NoDerivatives 3.0 Poland (CC BY-ND 3.0 PL).

K

Keywords: services; confirmation; novena; adoration; children and youth; Poland; 1945-1949; history

S

Summary. Aim: The aim of the article is to analyze publications for children and youth published in Poland in 1945-1949 which concerned the participation of this group in various types of religious services and the sacrament of Confirmation. The enclosed bibliography includes 30 items.

Research method: The autopsy analysis was carried out on the basis of specimens preserved in the National Library. The discussed collection was divided into the following subgroups: adoration, novenas, miscellaneous services – with particular emphasis on the Stations of the Cross, the rosary and the sacrament of Confirmation. Within the highlighted types, individual publications are described in a chronological order. **Conclusions:** Most books were published in 1949 in 12 centers. For the most part, these were anonymous texts or their authors were exclusively priests. The most important publishers were professional publishing houses such as WAM from Kraków, “Jedność” publishing house from Kielce, monastic publishing houses (of Jesuits and Redemptorists and the Sisters of Loreto) along with occasional publishers, e.g. a parish office at the Church of St. Joseph in Tczew and secular publishers. Publications about the sacrament of Confirmation are characterized by a high degree of standardization. An extremely interesting phenomenon are the various translations of the hymn *Veni Creator Spiritus*.

Grażyna Lewandowicz-Nosal

Warszawa

e-mail: grazyna.lewandowicz@poczta.onet.pl

ORCID ID: 0000-0003-3967-112X

Dr. Grażyna Lewandowicz-Nosal ist Kennerin der öffentlichen Kinderbibliotheken, der Kinder- und Jugendliteratur, Mitglied der Polnischen Sektion des Internationalen Kuratoriums für das Jugendbuch (IBBY), des Redaktionskollegs der Zeitschriften „Guliwer. Czasopismo o książce dla dziecka“ (Gulliver. Eine Zeitschrift über Kinderbücher) und „Poradnik Bibliotekarza“ (Ein Handbuch für Bibliothekare) sowie Jurorin des gesamtpolnischen Kornel-Makuszyński-Literaturpreises. Zu ihren wichtigsten Publikationen gehören die folgenden: *Adaptacje Biblii dla dzieci w Polsce w XX wieku. Bibliografia* [Die Kinderbibel in Polen im 20. Jahrhundert. Eine Bibliografie] (Warszawa 2003); *Biblioteki publiczne dla dzieci w Polsce. Raport z badań* [Die öffentlichen Kinderbibliotheken in Polen. Ein Forschungsbericht] (Warszawa 2003); *Biblioteki publiczne dla dzieci. Wczoraj i dziś. Poradnik* [Die öffentlichen Kinderbibliotheken. Gestern und heute. Ein Handbuch] (Warszawa 2008); *Dzieci, Młodość – Internet – Biblioteka. Wytyczne IFLA Sekcji Bibliotek dla Dzieci i Młodzieży* [Kinder, Jugendliche – Internet – Bibliothek. Die Richtlinien der IFLA-Sektion Kinder- und Jugendbibliotheken] (Warszawa 2009); *Biblioteki publiczne dla dzieci w Polsce. Raport z badań* [Die öffentlichen Kinderbibliotheken in Polen. Ein Forschungsbericht] (Warszawa 2013); *Warto mieć w bibliotece. Książki dla dzieci 2010–2014. Katalog* [Es lohnt sich, dies in der Bibliothek zu haben. Kinderbücher 2010–2014. Ein Katalog] (Warszawa 2015).

Andachten und Konfirmation – die Kinder- und Jugendbücher in Polen in den Jahren 1945–1949

DOI: <http://dx.doi.org/1012775/FT.2018.006>

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung-Keine Bearbeitung Polen (CC BY-ND 3.0 PL) veröffentlicht.

S **tichworte:** Andachten; Konfirmation; Novene; Anbetung; Kinder und Jugendliche; Polen; 1945–1949; Geschichte

Z **usammenfassung. These/Ziel:** Der Beitrag entstand aufgrund einer Analyse von Kinder- und Jugendbüchern, die in Polen in den Jahren 1945–1949 veröffentlicht wurden und sich auf die Teilnahme der genannten Empfängergruppen an verschiedenen Kirchenandachten und der Konfirmation beziehen. In der beigelegten Bibliografie finden sich 30 Publikationen. **Forschungsmethode:** Das Material untersuchte man aus eigener Erfahrung anhand von Bücherexemplaren, die in der polnischen Nationalbibliothek aufbewahrt werden. Die besagte Sammlung wurde in die folgenden Untergruppen eingeteilt: Anbetung, Novenen, verschiedene Andachten, darunter der Kreuzweg, der Rosenkranz sowie die Konfirmation.

Die einzelnen Veröffentlichungen schilderte man in chronologischer Ordnung. **Ergebnisse/Schlussfolgerungen:** Die meisten Publikationen erschienen 1949 in zwei Stadtzentren. Meistens waren es anonyme Texte bzw. sie wurden von Priestern verfasst. Zu den wichtigsten Verlegern gehörten professionelle Verlage wie WAM aus Krakau, „Jedność“ aus Kielce, Ordensverlage (der Jesuiten, Redemptoristen, Loretoschwestern) sowie Gelegenheitsverleger wie etwa das Pfarrbüro an der St. Joseph-Kirche in Dirschau und einige weltliche Verleger. Die Publikationen, die auf die Konfirmation rekurrieren, zeichnen sich durch einen hohen Standardisierungsgrad aus. Von besonderer Bedeutung sind verschiedene Übersetzungen der Hymne „Veni Creator“ („Komm, Schöpfer Geist“).

Zuzanna Jaśkowska-Józefiak

Adam Mickiewicz University in Poznań. Faculty of Historical Studies

e-mail: z.jaskowska@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4399-5311

Agata Łysakowska

Adam Mickiewicz University in Poznań. Faculty of Historical Studies

e-mail: aklysakowska@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8065-5645

Archivists without Frontiers: 20 years of the activity for the preservation of the international documentary heritage

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.007>

The text is available under a Creative Commons Attribution-NoDerivatives 3.0 Poland (CC BY-ND 3.0 PL).

Zuzanna Jaśkowska-Józefiak, PhD, is an employee of the Department of Archives of the Institute of History at the University of Adam Mickiewicz in Poznań. Her research interests revolve around broadly understood archival studies, including, in particular, Spanish archives. Publications: Jaśkowska Z., *Hiszpańskie archiwa w sieci – Portal de Archivos Españoles (PARES)*, *Archiwista Polski*, Yearbook 18: 2013, nr 2(70), pp. 7–14; Jaśkowska Z., *Hiszpańska sieć archiwalna: historia i organizacja*, *Archiwista Polski*, Yearbook 21: 2016, nr 1(81), pp. 7–15; Jaśkowska-Józefiak Z., *Współpraca archiwistów jako sposób samokształcenia na przykładzie wybranych organizacji i stowarzyszeń archiwalnych Hiszpanii* [in:] *Problemy nauczania ustawicznego po studiach historycznych, archiwistycznych i pokrewnych*, ed. M. Ausz, M. Szabaciuk, (Lublin 2017), pp. 75–85.

Agata Łysakowska, MA, is a PhD student at the Historical Department of the University of Adam Mickiewicz in Poznań, where she is preparing her doctoral thesis devoted to charitable activities. She studies the history of everyday life; she is also interested in international archival cooperation and film archives. Her publications include: the article *Polska Kronika Filmowa jako źródło historyczne* [in:] *Historia a media. Studium selektywne*, vol. 3, ed. D. Gołaszewska, T. Sińczak, M. Zmudziński (Toruń 2017); *Wielmożna hrabino dobrodziejko! Akcja charytatywnej Celestyny Działyńskiej z 1848 roku*, *Kronika Miasta Poznania*, 2018, nr 1, pp. 157–168.

K

Key words: *Archivists without Frontiers*; international cooperation of archivists; non-governmental organizations; public benefit organizations

S

Summary. Aim: The aim of the article is to present the activity of *Archivists without Frontiers* set up in Catalonia in 1998. The following paragraphs discuss the history of the association,

its structure, method of operation and examples of initiatives in which the organization was involved. Due to the wide range of projects undertaken, the article only describes selected issues that allow us to see the wide scope of the organization's activity and the manner in which *Archivists without Frontiers* operate. A separate part of the text is devoted to the activity of securing and promoting the documentary heritage of Catalonia. **Research method:** The text is based on information from information bulletins (*Boletín AsF*) regularly published by *Archivists without Frontiers* and individual published articles. The source database is supplemented with information from the public sphere, such as the media or the Internet. **Conclusions:** The article recapitulates twenty years of the association's activity, which from the group of local enthusiasts has evolved into a widely recognized and appreciated initiative playing an important role in the international archival cooperation.

The need to protect and preserve the archival resources constitutes one of the most important responsibilities of archivists all over the world. The General Declaration of Archives refers to "the role of archivists as educated professionals in the field of elementary and lifelong education, who serve society by the creation, selection and preservation of the documentation, making it suitable to use"¹. It was also the principal idea of Catalan archivists who in the 1990s set up a public benefit organization *Archivists without Frontiers*. The aim of the article is to show the history of the organization, its structure and the most important aspects of its activity. As the association is active in many projects, the text presents only some of them which show a variety of the association's activity. Despite the fact that there have been established numerous branches of the organization *Archivists without Frontiers*, the article addresses only the Spanish branch of the organization – the most active and the oldest one, which this year celebrates its 20th anniversary.

Organization

The organization *Archivists without Frontiers* (Spanish: *Archiveros in Fronteras*, Catalan: *Arxivers Sense Fronteres*, further on referred to as the AsF) was set up in 1998 upon the initiative of a small group of Catalan archivists. Many of them had already been involved in various ventures the aim of which was to support archives and archivists in developing countries such as Equatorial Guinea and Niger². The experience which the archivists had acquired during the projects made them believe that similar initiatives should not be isolated. Future members of the association were all deeply convinced that all the countries of the world had the right to preserve their heritage, including the documentary heritage. The pre-

¹ *Stowarzyszenie Archiwistów Polskich. Powszechna deklaracja archiwów* [online], [Accessed February 28, 2018]. Available on the World Wide Web: http://sap.waw.pl/dzialalnosc_statutowa/powszechna-deklaracja-archiwow-2.

² Since 1997 Catalan archivists had taken part in sorting out the documentation, computerizing the processes of its management, creating registers of files and training archivists from selected towns of Equatorial Guinea, including the capital city – Malabo. The cooperation took place as a result of the agreement between the offices of the cities of Barcelona and Malabo. A similar project was introduced in the city of Niamey in Niger. Vide: *Proyectos de colaboración entre los Ayuntamientos de Barcelona y Malabo (República de Guinea Ecuatorial)*. *Noviembre 1999*, *Boletín AsF*, 2000, no. 1, p. 2.

servation of documents should be independent of unfavourable political, economic or social conditions³. As was pointed out by the first president of the organization Ramón Alberch y Fugueras, the values such as solidarity and cooperation should not be ignored in the archivist's profession, "which is based on civic and ethical principles"⁴. Thus, all the institutions and private people not able to preserve documentation in an appropriate manner should be offered necessary assistance. Taking into account numerous military conflicts and collapses of military regimes, this help seemed even more urgent⁵.

The name *Archivists without Frontiers* appeared for the first time in the journal of the Association of Catalan Archivists *Lligall. Revista catalana d'arxivística* in the report concerning the initiative of organizing an archive in Malabo⁶. The AsF was officially established on 1 May 1998 when the association was entered into the register of public benefit organizations. On 4 September 1998 its articles of association were approved of by the Catalan *Generalitat*⁷. The aims of the organization included:

- protecting, securing and popularizing the documentary heritage endangered by destruction or harm;
- making society aware of the importance of appropriate preservation and use of archival materials in order to respect the right of communities, to control the administrative authorities, to carry out research and to promote the economic, social, scientific, technological and cultural development along with regaining and reinforcing the national identity;
- supporting projects aiming at regaining, sorting out and promoting archival activities in accordance with the archival policy applied in a given state;
- promoting the archival awareness through training and counselling;
- supporting the international cooperation among archivists and facilitating contacts with specialist of related branches;
- protecting and respecting the human rights and rights of certain communities⁸.

The breakthrough in the creation of the organizational structure of the AsF took place when the organization was entered into the National Register of Associations (*Registro Nacional de Asociaciones*) in 2003, which resulted in two major changes. The first change consisted in extending the range of the organization to cover all the country; the other change involved reformulating articles of association and adjusting them to the needs of the organization open to the supranational cooperation⁹. Within a short period of time, there appeared national sections of the

³ R. Alberch y Fugueras, *Archiveros sin Fronteras*, *El profesional de la Información*, vol. 9: 2000, p. 22.

⁴ Idem, *Una nueva ONG: Archiveros sin fronteras*, *Boletín ACAL*, 1999, no. 32, p. 17.

⁵ idem, *Inicios y fundación de Archiveros sin Fronteras* [in:] *Archivos y cooperación. Diez años de Archiveros sin Fronteras*, ed. C. Bolfill and M. Martínez, Girona 2008, pp. 22-23.

⁶ M. C. Martínez, *Archivers sense fronteres: una experiència de cooperació internacional entre els ajuntaments de Barcelona i Malabo*, *Lligall. Revista catalana d'arxivística*, 1998, no. 13, pp. 205-225.

⁷ R. Alberch y Fugueras, *Una nueva ONG...*, s. 18.

⁸ *Objetivos*, [in:] *Archiveros sin Fronteras* [online], [Accessed February 15, 2018]. Available on the World Wide Web: <http://www.arxiv.org/home/es-es/qui-som-2/objetivos>.

⁹ A. Font i Segura, *Organización Jurídica*, [in:] *Archivos y cooperación. Diez años...*, p. 58.

AsF¹⁰, which quickly became independent and created their own organizations. In 2008 it was decided to set up the international network of the AsF (*Archiveros sin Fronteras Internacional*) with the aim of maintaining and organizing further cooperation. Apart from the Spanish institution, the network included associations from Argentina, Peru, Bolivia, Uruguay, Columbia, Chile, Ecuador, France and Mexico (under the name of *Colegio Nacional de Archivistas de México*). All the associations are entitled to use the name and logo of the AsF¹¹. In order to ensure the coordination of actions the Council for Cooperation (*Consejo Internacional de Coordinación*) was set up, which consisted of two representatives from each country which had a branch of the AsF. Another body that was established was the Executive Council (*Comité Ejecutivo*), which consisted of a few people¹². The organization was to focus mainly on helping the states whose documentary heritage was endangered by the loss or destruction due to military conflicts, natural disasters or political repressions¹³. Irrespective of the international bonds, each organization has its own board and structure. At present (the term of office for the years 2017–2021) the management of the Spanish branch of the AsF consists of 13 members. The head of the organization is the person who normally works in the Department of Justice of the Catalan *Generalitat* – Nuria Carreras¹⁴.

Projects

During twenty years of its activity, the AsF has got involved in a number of projects carried out in Africa, South America and – to a lesser extent- in Europe. The aim of the action was to help in the organization of particular archival sites or networks of archives. Activities of the AsF were based on trainings, sorting out the resources and providing financial support. In the recent years more and more popular became projects, the aim of which was to collect, consolidate and promote documents which within a short period of time could have been forgotten because of the lack of interest on the part of the state archival authorities. This group included materials which were unrecognized – such as accounts of victims of dictatorships and political conflicts. Despite the fact that the AsF took part in several dozen of projects, only a few of them shall be addressed here. They show the variety and a wide scope of actions undertaken by the organization. They also illustrate the manner in which the institution operates.

One of the first projects in which the the AsF was involved was to help archivists from Bosnia and Herzegovina, who, after the ongoing civil war in 1992–1995,

¹⁰ Originally, due to problems with the harmonization of home law with international law, branches of The AsF were set up only in Argentina and France. With time, new branches were opened. Vide: *Expansión de Archiveros sin Fronteras* [in:] *Archivos y cooperación. Diez años...*, p. 53.

¹¹ *Archiveros sin Fronteras Internacional. Carta Internacional*, [in:] *Archiveros sin Fronteras* [online], [Accessed February 15, 2018]. Available on the World Wide Web: http://www.arxiv.org/home/pdf/carta_internacional_es.pdf.

¹² *Constitución de Archiveros sin Fronteras-Internacional y aprobación de la Carta Internacional*, Boletín AsF, 2008, no. 18, p. 2.

¹³ *Archiveros sin Fronteras Internacional. Carta Internacional...*

¹⁴ *Organización*, [in:] *Archiveros sin Fronteras* [online] [Accessed February 28, 2018]. Available on the World Wide Web: <http://www.arxiv.org/home/es-es/qui-som-2/objetivos-2>.

faced the problem of a new organization of archival facilities¹⁵. The aim of the action was the professional substantive preparation of archivists from Sarajevo and Banja Luka. The training was preceded by gathering information about the most urgent problems and needs of archivists. The first part of the courses took place in 2001¹⁶. Participants included both professionals who, due to the war¹⁷, were forced to take a few years' break at work, and those who took their first steps in the archives. The action would not have been possible without the financial support of the Catalan *Generalitat*, but the involvement of Spanish regional archival associations deserves attention. The cooperation was joined by, among others, the Association of Catalan Archivists (*Asociación de Archiveros de Cataluña*) and the Association of Archivists of Castile and Leon (*Asociación de Archiveros de Castilla y León*), who participated in the selection of bibliographic materials for training. The textbooks translated in Barcelona were put at the permanent disposal of archivists from Bosnia and Herzegovina. As part of the assistance, microfilming equipment financed by the National Archives of Andorra was also transferred to the City Archives in Sarajevo. This fact was significant because during the civil war the equipment used for reprographics and the maintenance of the archives had been completely destroyed. In 2005, the project was restarted¹⁸. During this period specialized trainings in the implementation of the international ISAD(G) archival standard and a basic course for new employees of archives were carried out¹⁹.

The project carried out in 2005–2011 in Morocco was also to serve the proper organization of the archiving facility. Its purpose was to organize the documentation of the Municipal Archives in Fez, which stored in the basement documentation dated from 1912. The immediate impulse to launch the action was a request for help directed by the City of Fez to the same facility in Barcelona, which, as a result, offered to cooperate with the AsF. The Catalan *Generalitat* also contributed to the financing of the project²⁰. "Two, three wardrobes" of files expected by the Spanish archivists turned out to be 3.5 kilometres of documentation stored in a complete disorder, placed in the regularly flooded cellars of the city office²¹. The clean-up action involved not only the staff of the office who were regularly trained, but also people employed at the Historical Department of the local university and volunteers from Catalonia. The project was also attended by archivists from the French AsF section. The main work was decided to be carried out during summer camps, which allowed, on the one hand, to mobilize Moroccan archivists to further activity,

¹⁵ It has been estimated that during the four-year conflict even 90% of the administrative state documentation could have been destroyed. Vide: A. Lafuente Izquierdo, *Una década de destrucción de archivos en la antigua Yugoslavia*, Boletín ACAL 1999, no. 32, pp. 14–16.

¹⁶ Vide: M. J. Sánchez Carrasco, *Bosnia-Herzegovina: un reto para la historia y para los archiveros*, ArchiVamos, 2002, no. 43–44, pp. 42–45.

¹⁷ It refers to the military conflict of 1992–1995.

¹⁸ A. Lafuente Izquierdo, op. cit., p. 14.

¹⁹ [2001–2005] *Seminario de formación en archivística para el personal de los archivos de Banja Luka y Sarajevo* [in:] *Archiveros sin Fronteras* [online], [Accessed February 28, 2018]. Available on the World Wide Web: <http://www.arxiv.org/home/es-es/proyectos/luka-sarajevo>.

²⁰ [2005–2011] *Proyecto de organización de la documentación de la Comuna Urbana de Fez.*, [in:] *Archiveros sin Fronteras* [online], [Accessed February 28, 2018]. Available on the World Wide Web: http://www.arxiv.org/home/es-es/que-hacemos/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=97&Itemid=492.

²¹ *Efectos secundarios. Fez (Maruecos)*, [in:] *Barcelona Solidaria, 15 años de cooperación internacional*, ed. R. Snahuja and A. Dionis, Barcelona 2010, p. 136.

and on the other hand, to monitor the progress. Negotiating and acquiring new warehouses for the use of the archives from the city of Fez should be regarded as the project's great success²². The result of many years of activities is a structured archive, with a developed and protected resource and qualified employees, some of whom gained experience also during their visits in Spain²³.

The support of Moroccan archivists did not prevent the AsF from engaging in the project in the territories of the Sahrawi Arab Democratic Republic (Western Sahara), unrecognized by most countries and combated by Morocco²⁴. Its purpose is to organize the National Archives of the Sahrawi Arab Democratic Republic, whose representatives have asked for assistance directly to the AsF. The first attempts to establish cooperation were made in 2006, but official activities commenced in 2007²⁵. As in the case of the project in Bosnia/Herzegovina and Morocco, the AsF carried out preliminary research to help detect and prioritize the needs of the archive located in the refugee camps in Algerian Tinduf (where the state authorities of Western Sahara also reside). The basic goal was to train the personnel and familiarize them with the latest international archival standards. These activities were to allow the archivists of Western Sahara to administer the collections as soon as possible. The training was carried out directly in the Tindouf camp; however, selected archivists from the Saharawi National Archives also had the opportunity to visit selected archival facilities in Spain. One of the most important goals of the ongoing project is also the preparation of appropriate archival infrastructure. In 2008, in order to facilitate the transport of documentation, the AsF undertook to finance a car²⁶. The AsF's activity in Western Sahara has often been the subject of discussions and debates, which could have been associated with the AsF's involvement in the promotion and protection of human rights. In 2016, a session was organized in Madrid, which was devoted to the ten-year support for the Saharawi Archives. In the same year, there took place a discussion in Sant Feliu de Guicòlms titled "Archives and human rights: Archives of the Republic of Saharawi". A similar event took place also in Reus²⁷.

Works related to archiving and securing the documentation were also undertaken in Latin American countries. An example is the "Cuba decriptiva" project. This undertaking was carried out in cooperation with the Institute of History of Cuba (*Instituto de Historia de Cuba*) with the financial support of the City Council of Barcelona. It should be emphasized that the archive which took part in the project constitutes part of the Institute; it is one of the largest archives in Cuba: it consists of 25 complexes and 14 collections of documentation including a total of 1310 m² of files, including 72 thousand photographs, military plans and other graphic

²² During the implementation of the project, it happened that the warehouses were flooded, and the already structured documentation had to be dried and the recently given layout had to be reconstructed. Vide: *ibidem*, p. 138.

²³ Vide: *Proyecto de organización del Archivo de la Comuna Urbana de Fez*, Boletín AsF, 2007, no. 15–16, p. 6.

²⁴ The venture was financed by the Catalan *Generalitat*, the Spanish Ministry of Education, Culture and Sport along with the City Council of Torredembarra.

²⁵ [2006] *Estudio de prospección en el Archivo Nacional de la RASD en Tinduf*, [in:] *Archiveros sin Fronteras* [online], [Accessed February 22, 2018]. Available on the World Wide Web: <http://www.arxiv.org/home/es-es/proyectos/archivo-nacional-rasd>.

²⁶ *Entrega de un coche al archivo nacional Saharawi*, Boletín AsF, 2008, no. 17, p. 2.

²⁷ *Actos de difusión*, Boletín AsF, 2016, no. 28, pp. 17–19.

and audiovisual materials. The collected documents are a very interesting testimony to social, economic, administrative, political and cultural life in Cuba²⁸. The AsF got involved in the new initiative owing to a poor condition of the preserved documentation and the fact that the archival infrastructure did not ensure proper conditions for its storage. The aim of the project carried out in 2015–2016 was to collect funds to finance the proper security of the archive and the maintenance of archival materials, their classification, correct description, as well as, what is worth emphasizing, securing the archival resources through digitalization and making them available online²⁹.

The AsF has also implemented a number of smaller initiatives that are part of the project “Archives of dictatorships in Latin America” (*Archivos de las Dictaduras de América Latina*). In 2007–2008, the cooperation with the Center for Documentation and the Archives of Human Rights (*Centro de Documentación y Archivo para la Defensa de los Derechos Humanos*) was established in Paraguay, in the city of Asunción. The institution protects the files of the archive of the military police of General Stroessner, the dictator of Paraguay in the years 1954–1989. The collected documentation, also known as the “Archives of Terror”³⁰, was created as part of the so-called “Operation Kondor” – a project of South American countries (including Uruguay, Paraguay, Argentina, Bolivia, Brazil, Chile), whose aim was to murder opponents of political dictatorships. The task that the AsF project set for itself was cooperation with the Documentation Center in the field of digitizing collections. A scanner was purchased from the funds organized by the association and a training how to handle it was provided. In addition, two specialized archival courses were organized: for the staff of the Documentation Center and employees of the Supreme Court. People connected with various state institutions who shared their experience in organizing archival collections during the training were also persuaded to cooperate³¹.

While discussing the activities related to organizing documentation remaining after the period of dictatorships in Latin America, it is worth mentioning the project concerning “missing children” (*Proyecto de los niños desaparecidos de Uruguay durante la dictadura militar (1973–1985)*). The initiative took the form of recording – through collecting interviews, written accounts and photographs – testimonies of women who in the 1970s and 80s found themselves in prison and gave birth to

²⁸ The documentation covered by the project comes mainly from the turn of the 19th and 20th centuries and is a testimony of the political activity of the nation (including the Cuban Communist Party), the activity of student, military and feminist movements. An interesting part of the archive is the collection from 1911–1913, consisting of the findings of statistical surveys carried out by local officials in individual Cuban municipalities. This activity was supervised by the government administration that wanted to collect data from each town in the country. In the case of Havana, these descriptions relate to the development of individual districts, the construction of the Palacio de Gobierno, the water supply system or the street lighting plan. Vide: [2015–2016] *Proyecto para la descripción y digitalización de la colección “Cuba Descriptiva”*, [in:] *Archiveros sin Fronteras* [online], [Accessed February 15, 2018]. Available on the World Wide Web: <http://www.arxiv.org/home/es-es/jornada-es/item/192-2015-en-curo-proyecto-para-la-descripcion-y-digitalizacion-de-la-coleccion-cuba-descriptiva>.

²⁹ Available on the World Wide Web: <https://archive.org/details/cubainstituteofhistory> [Accessed February 22, 2018].

³⁰ *Archives of Terror* [online], [Accessed February 22, 2018]. Available on the World Wide Web: <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/flagship-project-activities/memory-of-the-world/register/full-list-of-registered-heritage/registered-heritage-page-1/archives-of-terror/>.

³¹ [2007–2008] *Proyecto de colaboración con el Centro de Documentación y Archivo para la Defensa de los Derechos Humanos. Corte Suprema de Justicia de Paraguay*, [in:] *Archiveros sin Fronteras* [online], [Accessed February 28, 2018]. Available on the World Wide Web: <http://www.arxiv.org/home/es-es/proyectos/paraguay-corte-suprema>.

children there. The outcome of the project is the book *Maternidad en prisión política. Uruguay 1970–1980* published by the AsF³². The members of the Uruguay AsF section were also involved in the project³³.

When discussing the AsF's projects, we should mention the sources of their financing. Individual actions are carried out with the support of many institutions, mainly from the Spanish territories. Among the most active are the Autonomous Government of Catalonia and the Government of Spain. The local authorities of the regions in which the projects are carried out are usually also involved in project financing. Part of the cost is also borne by membership fees³⁴. Donations to the AsF may also be made by private individuals or legal entities³⁵.

Popularization of knowledge and activity

The activity of the AsF includes not only projects, but also the promotion of knowledge about the functioning of the association itself and good archival practices. As part of the publishing activity of the organization, three books were published: *Archivos y Cooperación. Diez años de Archiveros sin Fronteras*, *Actas del Congreso Internacional de Archivos y Derechos Humanos: El acceso y la desclasificación de los Documentos* and *Maternidad en prisión política: Uruguay 1970-1980*³⁶. It is worth noting that the AsF efficiently uses the opportunities offered by the Internet³⁷. Since 2000 the association has issued a semi-annual newsletter online. The journal informs about initiatives and projects implemented by the AsF as well as meetings and decisions of the management board³⁸. The organization is also present in numerous social media: on LinkedIn (263 tracking users), Facebook (1340), Google+ (47), Twitter (2525), Instagram (1239) and Youtube (21)³⁹.

The AsF's activity related to the organization and participation in conferences on archival issues is also worth discussing. Upon the initiative of the association, seven scientific sessions have been held so far as part of the Days of Archivists without Frontiers (*Jornadas de Archiveros sin Fronteras*). The meetings concerned topics such as the preservation of the documentary heritage, or the development and cooperation of archivists. The activities of the AsF are not limited to cyclical conferences, an example of which is the already mentioned conference summarizing the project's achievements in Western Sahara (*Archiveros Sin Fronteras: el*

³² *Archiveros sin Fronteras. [2007–2011] Proyecto de los niños desaparecidos de Uruguay durante la dictadura militar (1973-1985)*, [in:] *Archiveros sin Fronteras* [online], [Accessed February 15, 2018]. Available on the World Wide Web: <http://www.arxiv.org/home/es-es/proyectos/dictadura-militar-uruguay>.

³³ *Los niños de la cárcel (Uruguay)*, Boletín AsF, 2007, no. 15–16, p. 6.

³⁴ R. Ibarra Ollé, *AsF 2013–2017: Consolidar para avanzar*, Boletín AsF, 2017, no. 29, p. 2.

³⁵ *Haz un donativo* [in:] *Archiveros sin Fronteras* [online], [Accessed February 22, 2018]. Available on the World Wide Web: <http://www.arxiv.org/home/es-es/que-puedes-hacer-tu/haz-un-donativo>.

³⁶ C. Bofill, C. Martínez, *Archivos y cooperación. Diez años de Archiveros sin Fronteras Girona 2008; El acceso y la desclasificación de los documentos: actas del Congreso Internacional de Archivos y Derechos Humanos*, ed. M. Asumpció Colomer, Sarrià de Ter 2009; *Maternidad en prisión política: Uruguay 1970-1980*, ed. G. Jorge, Ediciones Trilce 2010.

³⁷ The Internet as the tool for communication was discussed in 2008 when *Archiveros sin Fronteras Internacional* was set up. Vide: *Constitución de Archiveros sin Fronteras-Internacional...*, p. 2.

³⁸ The journal is available on-line. Vide: *Archiveros sin Fronteras. Boletín* [online], [Accessed February, 2018]. Available on the World Wide Web: <http://www.arxiv.org/home/es-es/siguemos/boletines>.

³⁹ R. Ibarra Ollé, op. cit., p. 3.

activismo al rescate de la memoria 10 años junto al pueblo saharauí). Members of the AsF also take part in independent initiatives addressing the topics that interest them. In 2017 AsF participated in the session “Archives for Democracy and the Right to Information” (*Archivos para la democracia y el derecho a la información*). In addition, the association willingly conducts lectures and workshops concerning their projects⁴⁰. Every year the AsF employees visit students who study at the College of Archival Studies and the Management of Documentation in Barcelona (*Escola Superior d’Arxivística and Gestió de Documents*), where they talk about the functioning of their organization⁴¹.

It should be noted that the AsF also participates in human rights activities. In 2008, along with the authorities of Sarrià de Ter (Girona province) and the city hall of Girona, the AsF organized an international congress titled “Archives and human rights” (*Archivos y derechos humanos*). The aftermath of the event was the already mentioned book publication. In 2014, representatives of the organization participated in a conference on the role of archives in the defense of human rights and historical memory⁴². A year later, the AsF itself – as part of the annual archival meetings – organized a conference titled “Archives, Human Rights and Democracy” (*Archivos, derechos humanos y democracia*). In the invitation, the organizers drew attention to the growing social movements declaring their willingness to return to the policies and ways of action that were applied forty years earlier: “The solution is not forgetting, closing archives or blocking funds. That is why now, more than ever before, archivists must participate in this democratic revolution by performing their work for transparency and access with utmost accuracy”⁴³.

AsF and regionalism

Finally, it is worth mentioning the AsF’s activity in promoting the documentary and cultural heritage of Catalonia. Since 2006 the association has been involved in activities aimed at organizing and sorting out the emigration archives of Catalonia in Latin America. So far, 4 projects covering the territories of Mexico, Cuba, Uruguay, Argentina and Costa Rica have been completed. Another 2 – in Cuba and Argentina – are underway. The attachment to your own region is visible not only through the initiation of projects. The political turmoil in Spain related to Catalonia’s struggle for independence⁴⁴ in 2017 did not remain unheeded in the AsF. On 20 September 2017, after the arrests of the representatives of the Catalan authorities involved in

⁴⁰ In April 2017 the president of the AsF Ricard Ibarra gave classes to students of History at the University of Rovira and Virgili in Tarragona. Vide: *AsF en la Universidad Rovira i Virgili de Taragona*, ibidem, p. 21.

⁴¹ *Actos de difusión...*, p. 19.

⁴² Vide: R. Ibarra, *Archivos, Archiveros y derechos humanos*, Boletín AsF, 2014, no. 25, p. 2.

⁴³ *Archivos, derechos humanos y democracia* [online], [Accessed March 7, 2018]. Available on the World Wide Web: <https://jornadasasf2015.wordpress.com>.

⁴⁴ On 1 October 2017 in Catalonia there was a referendum on the separation of this autonomous region from Spain. However, this event was illegal – according to the decision of the Constitutional Tribunal, the police had an order to confiscate ballots and voting cards. Clashes between the police and the Catalans took place in front of the polling stations. Vide: *Interior asegura que 431 policías y guardias civiles resultaron heridos en el dispositivo del 1-O*, La Vanguardia [online], [Accessed February 22, 2018]. Available on the World Wide Web: <http://www.lavanguardia.com/politica/20171002/431755741107/interior-policias-guaidas-civiles-heridos-1-o.html>.

the organization of the illegal independence referendum and mass protests, the AsF published the following statement on its website:

*“Archivists without Frontiers express their total disapproval of the action of the police of the Spanish State that took place yesterday in Catalonia. We consider it unacceptable to use repressive actions against the freedom of speech and Catalan institutions. Ideas cannot be defended by the repressive and violent reactions, which are typical of authoritarian states rather than modern democracies. For all those reasons we insist that the repressive and intimidating actions be stopped immediately as they breach fundamental human rights”*⁴⁵.

A more severe comment appeared on the AsF website on October 2, 2017, the day after the referendum:

*“Archivists without Frontiers express their deep astonishment and total disapproval of the events that took place yesterday. We find it disgraceful and scandalous that the only answer to yesterday’s democratic act was police attacks and violence directed by the state forces against Catalan citizens. Regardless of their [Spanish government – the author’s note] opinion concerning the referendum and trial, we believe that the repressive and violent reaction of the Spanish government was unacceptable. This statement does not come only from Catalan society, but also from other places in Spain and the international community, which were terrified by yesterday’s act of violence. The human rights of Catalan society have been attacked and violated [...]. We want to declare our support and solidarity to all those citizens who have been attacked and beaten [...] and show our sadness and indignation towards these reprehensible events [...]. Democracy should allow us to discuss, and the word must be the only weapon that speaks of everything”*⁴⁶.

Despite the fact that in the case of other political conflicts the AsF tried to remain apolitical and distance itself from the judgement of the parties of the conflict, the situation in Catalonia turned out to be a special case. It is not surprising given the pronounced domination of the Catalans in the Spanish branch of the AsF. Yet, against the background of earlier apolitical activities of the organization, such a strong reaction may arouse surprise.

The AsF is celebrating its twentieth anniversary this year. Throughout twenty years, an association formed by a small group of enthusiasts from Catalonia has grown into an international institution. The establishment of *AsF Interacional* in 2008 was only a confirmation of the existing *status quo*. The growing interest in the organization resulting from the archivists’ establishing new contacts in distant parts of the world led to the establishment of a branch of the AsF in 11 countries, mainly in Latin America. What should be particularly highlighted are the number and variety of projects carried out at that time: from securing documentation in the face of armed conflicts and natural disasters, through helping to organize archival

⁴⁵ *Comunicado de AsF en relación a los hechos acaecidos en Barcelona el 20 de septiembre*, [in:] *Archiveros sin Fronteras* [online], [Accessed February 28, 2018]. Available on the World Wide Web: <http://www.arxiv.org/home/es-es/jornada-es/item/215-comunicado-de-asf-en-relacion-a-los-hechos-acaecidos-en-barcelona-el-20-de-septiembre>.

⁴⁶ *Comunicado de AsF en relación a la actuación policial del día 1 de octubre*, [in:] *Archiveros sin fronteras* [online], [Accessed February 28, 2018]. Available on the World Wide Web: <http://www.arxiv.org/home/es-es/jornada-es/item/219-comunicado-1o>.

networks in developing countries, down to the struggle for the maintenance of the documentary heritage and respect for human rights – so uncomfortable for politicians nowadays. The AsF's activity is appreciated not only by the institutions that have been helped. In 2017, the Vidal and Llecha Association awarded the organization with *Memorial por la Paz* for peace and disarmament activities.

Bibliography

Alberch y Fugueras, Ramón. 1999. „Una nueva ONG: Archiveros sin fronteras.” *Boletín ACAL* 1999 32: 17–19.

Alberch y Fugueras, Ramón. 2000. „Archiveros sin Fronteras.” *El profesional de la Información* 9: 20–23.

Alberch y Fugueras, Ramón. 2008. „Inicios y fundación de Archiveros sin Fronteras.” In *Archivos y cooperación. Diez años de Archiveros sin Fronteras*, ed. C. Bofil and M. Carme Martínez, 19–24. Girona: Archiveros sin Fronteras.

Font i Segura, Alberch. „Organización Jurídica.” *W Archivos y cooperación. Diez años de Archiveros sin Fronteras*, ed. C. Bofil i M. Carme Martínez, 57–62. Girona: Archiveros sin Fronteras.

Archiveros sin Fronteras. 2018. *Archiveros sin Fronteras Internacional. Carta Internacional*. Accessed February 15. http://www.arxiv.org/home/pdf/carta_internacional_es.pdf.

Archiveros sin Fronteras. 2018. *Archivos, derechos humanos y democracia*. Accessed March 7. <https://jornadasasf2015.wordpress.com>.

Archiveros sin Fronteras. 2018. *Comunicado de AsF en relación a la actuación policial del día 1 de octubre*. Accessed February 28. <http://www.arxiv.org/home/es-es/jornada-es/item/219-comunicado-1o>.

Archiveros sin Fronteras. 2018. *Comunicado de AsF en relación a los hechos acaecidos en Barcelona el 20 de septiembre*. Accessed February 28. <http://www.arxiv.org/home/es-es/jornada-es/item/215-comunicado-de-asf-en-relacion-a-los-hechos-acaecidos-en-barcelona-el-20-de-septiembre>.

Archiveros sin Fronteras. 2018. *Haz un donativo*. Accessed February 22. <http://www.arxiv.org/home/es-es/que-puedes-hacer-tu/haz-un-donativo>.

Archiveros sin Fronteras. 2018. *Objetivos*. Accessed February 15. <http://www.arxiv.org/home/es-es/qui-som-2/objetivos>.

Archiveros sin Fronteras. 2018. *Organización*. dostęp Luty 28. <http://www.arxiv.org/home/es-es/qui-som-2/objetivos-2>.

Archiveros sin Fronteras. 2018. *[2001-2005] Seminario de formación en archivística para el personal de los archivos de Banja Luka y Sarajevo*. Accessed February 28. <http://www.arxiv.org/home/es-es/proyectos/luka-sarajevo>.

Archiveros sin Fronteras. 2018. *[2005-2011] Proyecto de organización de la documentación de la Comuna Urbana de Fez*. Accessed February 21. http://www.arxiv.org/home/es-es/que-hacemos/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=97&Itemid=492.

Archiveros sin Fronteras. 2018. [2006] *Estudio de prospección en el Archivo Nacional de la RASD en Tinduf*. Accessed February 22. <http://www.arxiv.org/home/es-es/proyectos/archivo-nacional-rasd>.

Archiveros sin Fronteras. 2018. [2007–2008] *Proyecto de colaboración con el Centro de Documentación y Archivo para la Defensa de los Derechos Humanos. Corte Suprema de Justicia de Paraguay*. Accessed February 28. <http://www.arxiv.org/home/es-es/proyectos/paraguay-corte-suprema>.

Archiveros sin Fronteras. 2018. [2007–2011] *Proyecto de los niños desaparecidos de Uruguay durante la dictadura militar (1973–1985)*. Accessed February 15. <http://www.arxiv.org/home/es-es/proyectos/dictadura-militar-uruguay>.

Archiveros sin Fronteras. 2018. [2015–2016] *Proyecto para la descripción y digitalización de la colección “Cuba Descriptiva”*. Accessed February 15. <http://www.arxiv.org/home/es-es/jornada-es/item/192-2015-en-curo-proyecto-para-la-descripcion-y-digitalizacion-de-la-coleccion-cuba-descriptiva>.

Ibarra Ollé, Ricard. 2014. „Archivos, Archiveros y derechos humanos.” *Boletín AsF* 25: 1–2.

Ibarra Ollé, Ricard. 2017. „AsF 2013–2017: Consolidar para avanzar.” *Boletín AsF* 29: 1–4.

Lafuente Izquierdo, Angélica. 1999. „Una década de destrucción de archivos en la antigua Yugoslavia.” *Boletín ACAL* 32: 14–16.

Martínez, Carme. 1998. „Arxiv sense fronteres: una experiència de cooperació internacional entre els ajuntaments de Barcelona i Malabo.” *Lligal. Revista catalana d'arxivística* 13: 205–225.

N. N. 2000. „Proyectos de colaboración entre los Ayuntamientos de Barcelona y Malabo (República de Guinea Ecuatorial). Noviembre 1999.” *Boletín AsF* 1:2.

N. N. 2007. „Los niños de la cárcel (Uruguay).” *Boletín AsF* 15–16: 6.

N. N. 2007. „Proyecto de organización del Archivo de la Comuna Urbana de Fez.” *Boletín AsF* 15–16: 6.

N. N. 2008. „Constitución de Archiveros sin Fronteras-Internacional y aprobación de la Carta Internacional.” *Boletín AsF* 18: 2.

N. N. 2008. „Entrega de un coche al archivo nacional Saharaui.” *Boletín AsF* 17: 2.

N. N. 2008. „Expansión de Archiveros sin Fronteras” In *Archivos y cooperación. Diez años de Archiveros sin Fronteras*, ed. C. Bofil and M. Carme Martínez, 51–56. Girona: Archiveros sin Fronteras.

N. N. 2010. „Efectos secundarios. Fez (Maruecos)” In *Barcelona Solidaria, 15 años de cooperación internacional*, ed. R. Snahuja and A. Dionís, 134–140. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

N. N. 2016. „Actos de difusión.” *Boletín AsF* 28: 17–19.

N. N. 2016. „Sesión de AsF en la Escuela de Archivística ESAGED-UAB.” *Boletín AsF* 28: 19.

N. N. 2018. „Interior asegura que 431 policías y guardias civiles resultaron heridos en el dispositivo del 1–O”, *La Vanguardia*. Accessed February 22. <http://www.lavanguardia.com/politica/20171002/431755741107/interior-policias-guaidas-civiles-heridos-1-o.html>.

Sánchez Carrasco, María Jesús. 2002. „Bosnia-Herzegovina: un reto para la historia y para los archiveros.” *ArchiVamos* 43–44: 42–45.

Stowarzyszenie Archiwistów Polskich. 2018. *Powszechna deklaracja archiwów*. dostęp luty 28. http://sap.waw.pl/dzialalnosc_statutowa/powszechna-deklaracja-archiwow-2.

Unesco. 2018. *Archives of Terror*. Accessed February 22. <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/flagship-project-activities/memory-of-the-world/register/full-list-of-registered-heritage/registered-heritage-page-1/archives-of-terror/>.

Received: 28 III 2018

Accepted: 1 VIII 2018

Zuzanna Jaśkowska-Józefiak

Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu. Wydział Historyczny

e-mail: z.jaskowska@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4399-5311

Agata Łysakowska

Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu. Wydział Historyczny

e-mail: aklysakowska@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8065-5645

Dr Zuzanna Jaśkowska-Józefiak jest pracownikiem Zakładu Archiwistyki Instytutu Historii Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu. Jej zainteresowania badawcze skupiają się wokół szeroko pojmowanej archiwistyki, w tym przede wszystkim archiwistyki hiszpańskiej. Publikacje: Jaśkowska Z., *Hiszpańskie archiwa w sieci – Portal de Archivos Españoles (PARES)*, *Archiwista Polski*, R. 18: 2013, nr 2(70), s. 7-14; Jaśkowska Z., *Hiszpańska sieć archiwalna: historia i organizacja*, *Archiwista Polski*, R. 21: 2016, nr 1(81), s. 7-15; Jaśkowska-Józefiak Z., *Współpraca archiwistów jako sposób samokształcenia na przykładzie wybranych organizacji i stowarzyszeń archiwalnych Hiszpanii*, [w:] *Problemy nauczania ustawicznego po studiach historycznych, archiwalnych i pokrewnych*, red. M. Ausz, M. Szabaciuk, (Lublin 2017), s. 75–85.

Mgr Agata Łysakowska jest doktorantką na Wydziale Historycznym Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu, gdzie przygotowuje pracę doktorską poświęconą działalności dobroczynnej. Bada historię życia codziennego, interesuje się także międzynarodową współpracą archiwalną oraz archiwami filmowymi. Publikacje: artykuł *Polska Kronika Filmowa jako źródło historyczne*, [w:] *Historia a media. Studium selektywne*, t. 3, red. D. Gołaszewska, T. Sińczak, M. Zmudziński (Toruń 2017); *Wielmożna hrabino dobrodziejko! Akcja charytatywna Celestyny Działyńskiej z 1848 roku*, *Kronika Miasta Poznania*, 2018, nr 1, s. 157–168.

Archiwiści bez Granic: 20 lat działalności na rzecz zachowania międzynarodowego dziedzictwa dokumentalnego

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.007>

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłącznej licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 3.0 Polska (CC BY-ND 3.0 PL).

Słowa kluczowe: Archiwiści bez Granic; międzynarodowa współpraca archiwalna; organizacje pozarządowe; organizacje pożytku publicznego

S

Streszczenie. Cel/teza: Celem artykułu jest przedstawienie działalności powołanej w Katalonii w roku 1998 organizacji Archiwisci bez Granic. W kolejnych akapitach omówiono historię stowarzyszenia, jego strukturę, sposób działania oraz przykładowe inicjatywy, w które organizacja była zaangażowana. Z powodu szerokiego zakresu podejmowanych projektów, w artykule opisano jedynie wybrane z nich, pozwalające rozeznąć się w rozmachu oraz sposobie działania Archiwistów bez Granic. Osobny fragment tekstu poświęcono działalności dotyczącej zabezpieczenia i promowania dziedzictwa dokumentalnego Katalonii. **Metoda badawcza:** Tekst opiera się na informacjach zaczerpniętych z regularnie wydawanych przez Archiwistów bez Granic biuletynach informacyjnych (*Boletín AsF*) oraz pojedynczych, opublikowanych artykułach. Bazę Źródłową uzupełniają informacje ze sfery publicznej, jak media czy sieć WWW. **Wyniki/Wnioski:** Artykuł podsumowuje dwadzieścia lat działalności stowarzyszenia, które z grupy lokalnych pasjonatów przekształciło się w szeroko rozpoznawaną i docenianą inicjatywę odgrywającą istotną rolę w międzynarodowej współpracy archiwalnej.

Zuzanna Jaśkowska-Józefiak

Adam-Mickiewicz-Universität Posen. Fakultät für Historische Wissenschaften

e-mail: z.jaskowska@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4399-5311

Agata Łysakowska

Adam-Mickiewicz-Universität Posen. Fakultät für Historische Wissenschaften

e-mail: aklysakowska@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8065-5645

Dr. Zuzanna Jaśkowska-Józefiak ist Mitarbeiterin der Abteilung für Archivistik im Institut für Geschichte der Adam-Mickiewicz-Universität in Posen. Ihr Forschungsinteresse bezieht sich auf die umfassende Archivistik, darunter vor allem auf die spanische Archivistik. Publikationen: Jaśkowska Z., *Hiszpańskie archiwa w sieci – Portal de Archivos Españoles (PARES)* [Spanische Archive im Netz – Portal de Archivos Españoles (PARES)], *Archiwista Polski*, Jg. 18: 2013, Nr. 2(70), S. 7–14; Jaśkowska Z., *Hiszpańska sieć archiwalna: historia i organizacja* [Das spanische Archivnetz: Geschichte und Aufbau], *Archiwista Polski*, Jg. 21: 2016, Nr. 1(81), S. 7–15; Jaśkowska-Józefiak Z., *Współpraca archiwistów jako sposób samokształcenia na przykładzie wybranych organizacji i stowarzyszeń archiwalnych Hiszpanii* [Die Zusammenarbeit der Archivare als Selbstbildung anhand gewählter Einrichtungen und Archivgesellschaften in Spanien], [in:] *Problemy nauczania ustawicznego po studiach historycznych, archiwistycznych i pokrewnych* [Probleme des lebenslangen Lernens nach den Studien Geschichte, Archivistik und anderen], hrsg. M. Ausz, M. Szabaciuk (Lublin 2017), S. 75–85.

Mag. Agata Łysakowska ist Doktorandin an der Fakultät für Geschichte der Adam-Mickiewicz-Universität in Posen, wo sie an ihrer Dissertation über die Wohltätigkeit arbeitet. Sie untersucht die Alltagsgeschichte, interessiert sich auch für die internationale Zusammenarbeit im Bereich des Archivwesens und für die Filmarchive. Publikationen: Beitrag *Polska Kronika Filmowa jako źródło historyczne* [Polnische Filmchronik als eine historische Quelle], [in:] *Historia a media. Studium selektywne* [Die Geschichte und die Medien. Ein selektives Studium], Bd. 3, hrsg. D. Gołaszewska, T. Sińczak, M. Zmudziński (Toruń 2017); *Wielmożna hrabino dobrodziejko! Akcja charytatywna Celestyny Działyńskiej z 1848 roku* [Euer Wohlgeborene Gräfin! Die Wohltätigkeitsaktion von Celestyna Działyńska von 1848], *Kronika Miasta Poznania*, 2018, Nr. 1, S. 157–168.

Archivare ohne Grenzen: das 20. Jubiläum der Tätigkeit zur Erhaltung des internationalen Dokumentationserbes

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.007>

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung-Keine Bearbeitung Polen (CC BY-ND 3.0 PL) veröffentlicht.

S **tichworte:** Archivare ohne Grenzen; internationale Zusammenarbeit im Bereich des Archiwesens; Nichtregierungsorganisationen; gemeinnützige Anstalten

Z **usammenfassung. These/Ziel:** Der Beitrag stellt die Tätigkeit der 1998 in Katalonien gegründeten Organisation „Archivare ohne Grenzen“ dar. In den einzelnen Paragraphen besprach man ihre Geschichte, Struktur, Tätigkeit und einige der von ihr unternommenen Initiativen. Wegen zahlreicher von ihr realisierter Projekte schilderte man im Beitrag nur die ausgewählten, die es erlaubten, sich einen Überblick über die Tätigkeit der „Archivare ohne Grenzen“ zu verschaffen. Ein getrenntes Textfragment widmete man den Aufgaben, die sich auf die Sicherstellung und Verbreitung des Dokumentarerbes Kataloniens beziehen. **Forschungsmethode:** Der Text stützt sich auf die von den „Archivaren ohne Grenzen“ regelmäßig herausgegebenen Informationsbulletins (*Boletín AsF*) sowie die einzelnen veröffentlichten Artikel zu diesem Thema. Die Quellenbasis ergänzen die Berichte der öffentlichen Medien oder aus dem Internet. **Ergebnisse/Schlussfolgerungen:** Der Artikel fasst zusammen 20 Jahre der Tätigkeit einer Organisation, die sich aus einer Gruppe lokaler Liebhaber zu einer bekannten und anerkannten Organisation entfaltete und demzufolge in der internationalen Archivzusammenarbeit eine wesentliche Rolle spielt.

Justyna Jasiewicz

Uniwersytet Warszawski. Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii

e-mail: justyna.jasiewicz@uw.edu.pl

ORCID ID: 0000-0002-8869-0792

S

Stosowanie sondaży i wywiadów w obszarze *library and information science*

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.008>

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłącznej licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 3.0 Polska (CC BY-ND 3.0 PL).

Dr Justyna Jasiewicz, adiunkt na Wydziale Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii Uniwersytetu Warszawskiego. Zajmuje się zagadnieniami kompetencji informacyjnych oraz kompetencji cyfrowych. Od 2016 r. prowadzi projekt dotyczący stosowania metod badawczych nauk społecznych w bibliologii i informatologii. Członkini zespołu badawczego Centrum Analiz Medialnych UW, gdzie koordynuje badanie nt. kompetencji cyfrowych młodych ludzi, prowadzony z wykorzystaniem pomiarów biometrycznych. Autorka publikacji *Kompetencje informacyjne młodzieży* (Warszawa 2012) oraz licznych artykułów naukowych i popularnonaukowych publikowanych w pracach zbiorowych, „Przeglądzie Bibliotecznym”, „Information-Wissenschaft und Praxis”, „Gazecie Wyborczej”, współautorka pracy *Informacja zdrowotna. Oczekiwania i kompetencje polskich użytkowników* (Warszawa 2013). Członkini licznych zespołów badawczych, ekspertka szeregu organizacji pozarządowych, w tym Fundacji Orange i Fundacji Nowoczesna Polska, w latach 2014–2016 *head of research* w Centrum Cyfrowym Projekt: Polska.

S

Słowa kluczowe: metodologia; metody badawcze; sondaż; wywiad indywidualny; wywiad grupowy

S

Streszczenie. Teza/cel: Celem artykułu jest przyjrzenie się wybranemu fragmentowi obszernej tematyki metodologii bibliologii i informatologii, tj. sondażom oraz wywiadam indywidualnym i grupowym. W artykule omówiono specyfikę poszczególnych narzędzi, a następnie przeanalizowano ich wykorzystanie w dyscyplinie pod względem ilościowym, oceniając ich udział w piśmiennictwie naukowym oraz jakościowym. **Metoda badań:** Rozważania oparto na przeglądzie literatury oraz własnych badaniach bibliometrycznych, w tym badaniu zawartości dwóch wiodących polskich czasopism naukowych („Zagadnienia Informacji Naukowej” i „Przegląd Biblioteczny”) za lata 2010–2015. Podstawę analiz bibliometrycznych stanowił zbiór 4832 abstraktów (4650 z czasopism międzynarodowych, 182 z czasopism polskich). **Wyniki i wnioski:** W wyniku przeprowadzonych analiz nie zauważono, by narzędzia te były powszechnie stosowane w polskich badaniach z zakresu informatologii, choć mamy do czynienia z częstszym stosowaniem sondaży niż wywiadów.

Wprowadzenie

Powodzenie projektu badawczego w decydujący sposób zależy od wybranych metod, pozwalających na wypracowanie odpowiedzi na postawione pytania. To od właściwego doboru i umiejętnego wykorzystania narzędzi gromadzenia materiału empirycznego zależy, czy badacz zgłębi wybrane zagadnienie oraz czy pozyskana wiedza będzie przydatna w kolejnych dociekaniach.

Na przestrzeni ostatnich lat można zauważyć, że tak samo, jak pole badawcze informatologii i bibliologii stale się powiększa, tak poszerza się arsenał wykorzystywanych narzędzi badawczych¹. Obecnie zarówno informatolodzy, jak i bibliotekoznawcy sięgają w swoich badaniach po metody wywodzące się z nauk społecznych, wzbogacając zasób metod wyrosłych w polu bibliologii i informatologii, tj. przede wszystkim metod bibliograficznych i proweniencyjnych. Badania anglojęzycznego piśmiennictwa naukowego wskazują, że w dyscyplinie wyraźna jest obecność metod bibliometrycznych oraz – co ciekawe – eksperymentalnych. Silną grupę stanowią również badania prowadzone z wykorzystaniem sondaży i wywiadów². Mimo to namysł nad stosowaniem narzędzi badawczych jest w polskiej literaturze przedmiotu niezczęsty. Podkreśla to np. Sabina Cisek, pisząc: „Problematyka ta [informacyjnych badań jakościowych – JJ] w rodzimym piśmiennictwie niemal nie występuje, a jej różnorodne uwarunkowania i implikacje umykają uwadze uczonych” i dalej zastanawiając się, czy istnieje w dyscyplinie jakakolwiek debata metodologiczno-teoretyczna stwierdza, że „to, że istnieją badania empiryczne wykorzystujące metody jakościowe jest sprawą de facto oczywistą”³. W wyniku przeprowadzonego przez siebie badania bibliometrycznego Cisek stwierdziła, że badania jakościowe w piśmiennictwie zagranicznym bywają przedmiotem wielokierunkowej refleksji teoretycznej, której niestety nie ma na gruncie polskim. Jak się wydaje może to wynikać z tradycji bibliologii i informatologii, wyrosłej przeciw z grupy nauk pomocniczych historii, i jeszcze do niedawna umieszczanej wśród nauk humanistycznych (podczas gdy w krajach anglosaskich od dawna jest to dyscyplina nauk społecznych).

Niniejszy artykuł stanowi próbę przyjrzenia się wybranemu fragmentowi obszernej problematyki metodologii dyscypliny, to jest stosowaniu metod sondażu oraz wywiadów indywidualnych i grupowych w polu badawczym bibliologii i informatologii. Celem artykułu jest przedstawienie tych metod oraz przeanalizowanie ich obecności w dyscyplinie pod kątem ilościowym, poprzez określanie udziału badań prowadzonych z wykorzystaniem tych metod w wiodących czasopismach dziedzinowych, zagranicznych i polskich. Oczekuje się, że przeprowadzona analiza pozwoli na określenie, czy sondaże i wywiady (zarówno indywidualne, jak i grupowe) są metodami badawczymi silnie ugruntowanymi w dyscyplinie. By zrealizować powyższe założenia w pierwszej kolejności, zostaną omówione sondaże i wywiady

¹ P. Hider, B. Pymm, *Empirical research methods reported in high-profile LIS journal literature*, Library and Information Science Research, vol. 30: 2008, iss. 2, s. 111–112; R. R. Powell, *Recent trends in research: a methodological essay*, Library & Information Science Research, vol. 21: 1999, iss. 1, s. 106.

² H. Chu, *Research methods in library and information science: a content analysis*, Library and Information Science Research, vol. 37: 2015, iss. 1, s. 39.

³ S. Cisek, *Metodologia jakościowa we współczesnej informatologii. Wybrane aspekty*, Przegląd Biblioteczny, t. 81: 2013, z. 3, s. 299–300.

jako narzędzia badawcze, co stanowić będzie wprowadzenie od obszernej analizy obecności tych metod w obszarze bibliologii i informatologii. W drugiej części artykułu najpierw zostanie przeanalizowana obecność tych metod w zagranicznych wiodących czasopismach dziedzinowych zarówno w świetle badań zagranicznych, jak i badań własnych autorki, a później zostaną zaprezentowane wyniki badania przeprowadzonego na potrzeby opracowania niniejszego tekstu, tj. badania bibliometrycznego dwóch wiodących polskich czasopism dziedzinowych – kwartalnika „Przegląd Biblioteczny” oraz półrocznika „Zagadnienia Informatyki Naukowej”. Badania własne autorki oparte są na analizach zbioru 4650 abstraktów artykułów naukowych z 11 wiodących czasopism międzynarodowych z obszaru *library and information science* oraz 182 abstraktów z wybranych czasopism polskich.

W tym miejscu konieczne jest zastrzeżenie odnoszące się do obszaru badawczego, w którym będą osadzone prezentowane rozważania, czyli informatologii. Obszary badawcze dyscypliny określanej w języku polskim jako „bibliologia i informatologia”, a w języku angielskim jako *library and information science* (dalej: LIS), nie są identyczne. O ile subdyscyplina wyznaczona przez te nazwy w swym drugim, „informacyjnym” wymiarze jest taka sama, o tyle w pierwszym wymiarze takiej zgodności nie można zauważyć. Przedmiotem informatologii (ang. *information science*, dalej: IS) jest przede wszystkim działalność informacyjna człowieka oraz właściwości informacji, które mogą być analizowane w różnych ujęciach i kontekstach⁴. Bibliologia stanowi dyscyplinę, której przedmiotem badań jest książka⁵, zarówno w swym wymiarze materialnym, jak również w zakresie społecznego funkcjonowania, jako nośnik myśli ludzkiej. Jednocześnie *library science* (dalej: LS), tj. bibliotekoznawstwo z kolei jest uznawane za jeden z obszarów bibliologii. Wyraźne są zatem różnice pomiędzy polami badawczymi wyznaczonymi poprzez te określenia. Ze względu na zainteresowania badawcze autorki, uwaga w niniejszym artykule będzie skierowana na obszary informatologii i bibliotekoznawstwa, a zagadnienia dotyczące nauki o książce z rozmysłem są pozostawione na uboczu.

Sondaże i wywiady jako narzędzia badawcze

„W informatologii, podobnie jak w wielu innych naukach o kulturze, występują trzy podstawowe podejścia badawcze, zwane również metodologiami: ilościowe (ang. *quantitative research*), jakościowe (ang. *qualitative research*) i mieszane (ang. *mixed methods research*)”⁶. Badania prowadzone z wykorzystaniem sondaży i wywiadów wywodzą się z różnych porządków badawczych, odpowiednio, ilościowego i jakościowego. Ich różnice są fundamentalne i wiążą się z jedną z orientacji nauki: pozytywistyczną, której założeniem jest „liczenie zjawisk”, oraz interpretatywną, zmierzającą do ich wyjaśniania. Problematyka badań ilościowych i jakościowych jest bardzo obszerna, w związku z czym nie jest możliwe omówienie

⁴ S. Cisek, *Filozoficzne aspekty informacji naukowej*, Kraków 2002, s. 52 i nast.; M. Dembowska, *Informacja naukowa jako dyscyplina naukowa*, [w:] *Bibliologia, bibliografia, bibliotekoznawstwo, informacja naukowa. Wybór prac*, red. eadem, Warszawa 1999, s. 166–167.

⁵ K. Migoń, *Bibliologia wśród innych nauk. Koncepcje, realizacje, perspektywy*, [w:] *Bibliologia: problemy badawcze nauk humanistycznych*, red. D. Kuźmina, Warszawa 2007, s. 14.

⁶ S. Cisek, *Metodologia jakościowa...*, s. 300.

jej z uwzględnieniem całej jej złożoności i różnorodności. Ze względu na rozległy obszar problematyki badania zarówno ilościowe, jak i jakościowe zostaną zaprezentowane, na potrzeby niniejszych rozważań, jedynie w zarysie.

Ogólnie rzecz biorąc, jako ilościowe są określane analizy prowadzone z wykorzystaniem przekształceń statystycznych, a te, które tego nie wymagają – jako jakościowe lub nie-ilościowe⁷. Wśród metod ilościowych są wymieniane przede wszystkim badania sondażowe, badania cenowe, *transaction log analysis*⁸. Na gruncie nauki o informacji badania ilościowe mogą być stosowane do badań dokumentów i ich surogatów, systemów i użytkowników, a wśród metod stosowanych w badaniach tych problemów wyróżnia się badania statystyczne, webometryczne i bibliometryczne⁹. Ze względu na przedmiot niniejszego opracowania, szczególnie interesujące są metody statystyczne, w grupie których znajdują się badania sondażowe. Dla porządku jednak należy wspomnieć, że przedmiotem zainteresowania w badaniach bibliometrycznych jest komunikacja piśmiennicza, a w webometrycznych – środowisko sieciowe. Obszar potencjalnego stosowania badań statystycznych jest niemal nieograniczony i stanowi ogół zjawisk zachodzących zarówno w obszarze nauki o informacji, jak i daleko poza nią wykraczających. Przedmiotem badań ilościowych może być niemal każde zjawisko, które można policzyć – czy to w wymiarze jednostkowym, czy też w postaci rozkładu danej cechy w zbiorowości. Do badań tego rodzaju stosuje się podejście właściwe w zakresie statystyki opisowej, zgodnie z założeniami której na podstawie danych dotyczących części zbiorowości (odzwierciedlającej charakterystykę ogółu populacji i dobranej w sposób losowy) uogólnia się wyniki na całość populacji – jest to tzw. estymacja na populację. Opis i wnioskowanie statystyczne mogą dostarczyć informacji o podstawowych charakterystykach zjawisk lub populacji: strukturze, rozmiarze, współzależności czy dynamice¹⁰.

Ze względu na swój charakter badania ilościowe są dość łatwe do określenia, czego nie można powiedzieć o badaniach jakościowych stanowiących samodzielną dziedzinę badawczą, przecinającą różne dyscypliny i problematyki. Obszar badań jakościowych „obejmuje tradycje związane z fundacjonalizmem, pozytywizmem, postfundacjonalizmem, postpozytywizmem, poststrukturalizmem oraz wiele innych perspektyw badań jakościowych i/lub metod związanych z kulturowymi i interpretacyjnymi badaniami”¹¹. Wśród metod jakościowych wymieniane są wywiady indywidualne i grupowe, metoda delficka, eksperyment, obserwacja, analiza dyskursu, jak również metody historyczne i biograficzne¹². Warto też wspomnieć, że w grupie tej umieszcza się teorię ugruntowaną – wydaje się, że niesłusznie. W istocie teoria ugruntowana nie jest metodą badawczą, ale ogólną strategią, w której przyjmuje się, że pozyskiwane dane będą – właśnie – „gruntować” wnioski, w związku z czym

⁷ H. Chu, Q. Ke, *Research methods: what's in the name?*, Library and Information Science Research, vol. 39: 2017, iss. 4, s. 287.

⁸ R. R. Powell, op. cit., s. 110–112.

⁹ B. Stefaniak, M. Skalska-Zlat, S. Cisek, *Metody badań w nauce o informacji*, [w:] *Nauka o informacji*, red. W Babik, Warszawa 2016, s. 117.

¹⁰ Ibidem, s. 91.

¹¹ *Metody badań jakościowych*, t. 1, red. N. K. Denzin, Y. S. Lincoln, Warszawa 2014, s. 21.

¹² B. Stefaniak, M. Skalska-Zlat, S. Cisek, op. cit., s. 119; S. K. Cibangu, *A memo of qualitative research for information science: toward theory construction*, Journal of Documentation, vol. 69: 2013, iss. 2, s. 202.

badanie nie osadza się w istniejącej wcześniej teorii¹³. Mówiąc o nurcie badań jakościowych należy podkreślić, że podejście to nie jest jednorodne, a w jego obszarze mamy do czynienia z różnorodnymi ujęciami epistemologicznymi oraz postawami aksjologicznymi. Niemniej jednak można wyróżnić pewien zespół własności, które identyfikują badania o charakterze jakościowym. Przede wszystkim należy podkreślić, że przedmiotem badań jakościowych są ludzie: cechy, potrzeby, zachowania, relacje, które w badaniu nie pojawiają się jako obiektywne i samodzielne byty, ale są zawsze uwarunkowane jednostkowo, poprzez kontekst danej osoby i tym samym są właśnie takimi, jakie postrzega je badany. Poniekąd dotyczy to również badacza, który nie pozostaje „poza” badaną rzeczywistością, ale w pewnym sensie ją współtworzy, starając się przede wszystkim zrozumieć badanych w ich naturalnych kontekstach. Ponieważ metody jakościowe są stosowane przede wszystkim w badaniach eksploracyjnych, dominujące jest podejście indukcyjne, w którym wiodącą rolę odgrywają dane empiryczne, a hipotezy zazwyczaj nie są formułowane *a priori*, ale *a posteriori*. Próby w badaniach jakościowych są zazwyczaj niewielkie – ograniczone do kilku lub kilkunastu przypadków, zawsze rozpatrywanych kontekstowo. Dobór respondentów do próby zazwyczaj jest celowy, teoretyczny, ale możliwe jest skorzystanie również z tzw. próby dogodnej, a uzyskane wyniki są opisywane z wykorzystaniem licznych cytatów z pozyskanych materiałów¹⁴.

Choć badania jakościowe są obecne w obszarze nauki o informacji od przynajmniej kilku dekad, nie zostały one do końca dookreślone, a wokół ich stosowania narastają nieporozumienia. Wyrastają one z przekonań, że wiedza pozbawiona kontekstu jest cenniejsza od tej kontekstowej, a pojedyncze przypadki nie wnoszą wiele do nauki. Uznaje się również, że studium przypadku jako takie jest nacechowane poglądami i opiniami badacza, przez co może być wykorzystywane do budowania hipotez, ale nie można za ich pomocą formułować ogólnych teorii i stwierdzeń¹⁵. Tymczasem badania bibliometryczne wykazują, że wzrasta korzystanie z metod badań jakościowych, przy jednoczesnym spadku zainteresowania metodami historycznymi¹⁶. Metody jakościowe dominują w obszarze badań zachowań informacyjnych¹⁷, a poza wykorzystaniem empirycznym, jak już wspomniano, stanowią również przedmiot wielokierunkowej refleksji teoretycznej¹⁸.

Mimo różnic między badaniami ilościowymi i jakościowymi, jednoznaczne wyznaczenie granic pomiędzy nimi bywa trudne. Nierzadką praktyką jest bowiem prowadzenie ilościowych analiz materiału jakościowego, np. transkrypcji pogłębianych wywiadów indywidualnych, czy też wprowadzanie elementów metod jakościowych do badań ilościowych, np. poprzez wprowadzenie pytań otwartych do kwestionariuszy ankiet. Jest to oczywiście zgodne z nurtem badań mieszanych, które u swych podstaw sięgają pojęcia triangulacji. Warto jednak wspomnieć, że

¹³ H. Chu, Q. Ke, op. cit., s. 290.

¹⁴ B. Stefaniak, M. Skalska-Zlat, S. Cisek, op. cit., s. 118–119; S. Cisek, *Metodologia jakościowa...*, s. 301–303.

¹⁵ S. K. Cibangu, op. cit., s. 201.

¹⁶ P. Hider, B. Pymm, op. cit., s. 112.

¹⁷ E. Greifeneder, *Trends in information behaviour research*, [w:] *Proceedings of ISIC, the Information Behaviour Conference* [online], 2014: Leeds, 2–5 September, Part 1, paper 13 [dostęp 8 III 2018]. Dostępny w World Wide Web: <http://informationr.net/ir/19-4/isic/isic13.html>.

¹⁸ B. Stefaniak, M. Skalska-Zlat, S. Cisek, op. cit., s. 117.

Heting Chu twierdzi nawet, że metody nie powinny być jednoznacznie zaliczane do jednej z tych grup, ponieważ w obszarze LIS stosowanie metodologii mieszanej staje się coraz wyraźniejsze. Badaczka twierdzi, że w ramach badań prowadzonych zgodnie z ideą triangulacji metodologicznej pewne metody są po prostu lepsze dla pozyskiwania danych ilościowych, a inne – jakościowych¹⁹.

Sondaże

Za pomocą sondaży możliwe jest rozpoznanie najróżniejszych kwestii, w tym poglądów lub postaw, ale mogą one być również stosowane do celów wyjaśniających, eksploracyjnych i opisowych. Sondaże stanowią grupę bodaj najczęściej wykorzystywanych metod badawczych, a o ich popularności niewątpliwie przesądzają takie zalety, jak możliwość określenia rozkładu licznych cech w populacjach w powiązaniu z danymi demograficznymi lub psychograficznymi. Sondaże dają możliwość łatwego dotarcia do dość dużej grupy badanych i uzyskania „twardych” wyników w dość krótkim czasie, co podkreśla m.in. Alison Pickard. Pisze ona, że jest szereg powodów, aby w badaniach korzystać z kwestionariusza ankiety: możliwe jest dotarcie do dużej i geograficznie rozproszonej grupy respondentów, ponosząc przy tym relatywnie niskie koszty, oraz zebranie danych dotyczących większej grupy niż byłoby to możliwe przy korzystaniu z innej techniki. Wspomina też o innych istotnych czynnikach: anonimowości i poufności udzielanych informacji²⁰. Metody sondażowe stosuje się w badaniach, w których jednostkami analizy są poszczególni ludzie w zbiorowościach na tyle licznych, że niemożliwe byłoby prowadzenie obserwacji bezpośredniej. Natomiast dzięki stosowaniu badań sondażowych oraz starannemu doborowi losowemu można otrzymać grupę respondentów, co do których można zakładać, że ich cechy odzwierciedlają cechy większej populacji. Narzędziem zbierania danych w badaniach sondażowych są kwestionariusze²¹ zawierające pytania, na które respondent odpowiada, lub stwierdzenia, do których się ustosunkowuje (np. z wykorzystaniem skali Likerta), wybierając jedną z umieszczonych w kafeterii opcji. W kwestionariuszach stosuje się również pytania otwarte, w których respondent sam formułuje swoją odpowiedź²². Zastosowanie standaryzowanych kwestionariuszy pozwala na pozyskanie identycznego zbioru informacji w odniesieniu do każdej badanej osoby, pod warunkiem kompletności pozyskanych danych.

W badaniach sondażowych zdecydowanie najczęściej gromadzone są dane o charakterze statystycznym, choć oczywiście nie wyłącznie. Warto w tym miejscu wspomnieć, że gromadzenie danych statystycznych może odbywać się bezpośrednio, za pomocą kwestionariuszy i formularzy, lub pośrednio, przez wy-

¹⁹ H. Chu, Q. Ke, op. cit., s. 292.

²⁰ A. J. Pickard, *Research methods in information*, London 2007, s. 182–183.

²¹ Kwestionariusze stosowane w badaniach sondażowych mogą mieć różną postać: PAPI (ang. *Paper and Pencil Interviewing*) – respondent wypełnia wersję drukowaną kwestionariusza, CAPI (ang. *Computer Assisted Personal Interviewing*) – kwestionariusz w wersji elektronicznej jest wypełniany na urządzeniu przenośnym przez respondenta lub badacza, CATI (ang. *Computer Assisted Telephone Interviewing*) – kwestionariusz jest uzupełniany przez badacza lub ankietera podczas rozmowy telefonicznej, CAWI (ang. *Computer Assisted Web Interview*) – respondent sam wypełnia kwestionariusz udostępniony w Internecie.

²² E. Babbie, *Podstawy badań społecznych*, Warszawa 2008, s. 276–279.

korzystanie dokumentów powstających w wyniku normalnej działalności różnego rodzaju instytucji. W wyniku analiz statystycznych prowadzi się działania mające na celu wszechstronne zbadanie zjawisk ujętych liczbowo za pomocą średnich, wskaźników struktury, miar dyspersji i korelacji, wskaźników dynamiki zmian w szeregach czasowych²³.

Wywiady

Wywiady można podzielić na ich różne typy, biorąc pod uwagę dwie główne charakterystyki: liczbę uczestników²⁴ oraz stopień standaryzacji²⁵. Indywidualny wywiad pogłębiony (ang. *individual in-depth interview – IDI*) jest jedną z najbardziej rozpowszechnionych metod badań społecznych i rynkowych. Jego celem jest przeprowadzenie pogłębionej rozmowy, której eksploracyjny charakter ma doprowadzić do określenia, jak respondenci rozumieją, analizują i pojmują różne sytuacje. Wywiad indywidualny ma kilka niezaprzeczalnych zalet: pozwala na poznanie opinii, emocji i postaw respondentów w odniesieniu do złożonych, a nie-rzadko intymnych, spraw w ich różnorodnych kontekstach (społecznym, kulturowym, rodzinnym). Wywiady indywidualne są też narzędziem wykorzystywanym w badaniach trudno dostępnych respondentów: osób zajmujących wysokie stanowiska, bardzo zamożnych lub przeciwnie – bardzo ubogich. Jak każda metoda badawcza, również ta ma swoje ograniczenia, których znaczna część może wiązać się z osobą badacza. Tu bowiem może pojawić się tzw. efekt ankietera lub efekt oczekiwań społecznych. Co więcej, zagrożeniem dla wywiadu może być złe sformułowanie pytań lub wpływanie na odpowiedzi respondentów, którzy z kolei mogą pewnych spraw po prostu nie pamiętać.

Wywiady grupowe charakteryzują się większą swobodą niż wywiady indywidualne i jest to bezpośrednio związane z faktem rozmowy kilku osób. Podczas takiego wywiadu grupa osób prowadzi moderowaną przez badacza rozmowę na zadany temat. W trakcie jej trwania powinno dojść do skonfrontowania opinii uczestników i sformułowania uzasadnień, na co nie byłoby szans w przypadku wywiadu indywidualnego. Ta metoda, ze względu na swój dynamiczny i otwarty charakter, jest dobrym narzędziem do testowania nowych pomysłów np. w badaniach konsumenckich. Warto jednak wspomnieć, że ta właśnie charakterystyka może stanowić zagrożenie dla procesu badawczego: zachodzący wśród respondentów proces

²³ B. Stefaniak, M. Skalska-Zlat, S. Cisek, op. cit., s. 91.

²⁴ Ze względu na liczbę uczestników wyróżnia się następujące rodzaje wywiadów: wywiad indywidualny, w którym badacz rozmawia z jednym badanym; diadę i triadę, w których badacz prowadzi wywiad z dwojgiem lub trojgiem badanych; wywiad grupowy, w którym bierze udział większa liczba badanych, czyli około 8–10 osób; wywiad grupowy dotyczący wybranego zagadnienia, to tzw. zogniskowany wywiad grupowy.

²⁵ Ze względu na stopień standaryzacji indywidualnego wywiadu pogłębionego wyróżnia się trzy typy wywiadów: wywiad swobodny mało ukierunkowany, w którym respondent występuje w roli eksperta prowadzącego badacza przez interesujący problem, przy tego rodzaju wywiadach niezbędna jest maksymalna otwartość badacza na nowe kwestie i problemy oraz zaniechanie narzucania i sugerowania wypowiedzi; wywiad swobodny ze standaryzowaną listą poszukiwanych informacji, w prowadzeniu którego badacz posługuje się szczegółowym scenariuszem, ze względu na co ten rodzaj wywiadu jest bliski badaniu sondażowemu; wywiad swobodny ukierunkowany, przy którym badacz posługuje się listą ustrukturyzowanych zagadnień, choć może je zadawać w sposób zgodny z dynamiką i kierunkiem rozmowy; wywiad biograficzny, zwany również narracyjnym to najmniej ustrukturyzowany rodzaj wywiadu, który może być stosowany w badaniach rozwoju i zmian środowiska społecznego (np. formy aktywności społecznej), modeli procesów biograficznych (np. przesuwanie granicy młodości) czy karier zawodowych.

grupowy może mieć negatywny wpływ i prowadzić do dominowania, sugerowania, konformizmu grupowego.

Obecność sondaży i wywiadów w informatologii

Ze względu na cel niniejszego artykułu ważne jest określenie, jaką popularnością cieszą się metody sondaży i wywiadów indywidualnych i grupowych w obszarze informatologii. By to zilustrować, zostaną przytoczone wyniki badań bibliometrycznych, które obrazują wykorzystanie metod badawczych będących przedmiotem rozważań prowadzonych w niniejszym tekście. Wyniki te można zaliczyć do trzech grup. Pierwszą z nich stanowią zagraniczne badania piśmiennictwa naukowego – tu podstawą będą prace cytowanej już wcześniej Heting Chu, która zajmuje się problematyką metodologii dyscypliny i przeprowadziła badania piśmiennictwa za lata 2001–2010, by określić obecność poszczególnych metod badawczych w publikowanych artykułach. W dalszej kolejności zostaną omówione wyniki badania przeprowadzonego przez autorkę niniejszego artykułu w 2017 r. – jego podstawę stanowił zasób abstraktów artykułów naukowych opublikowanych w latach 2010–2015 w jedenastu wiodących czasopismach anglojęzycznych, analizowanych oddzielnie dla obszaru IS i LS. Zaprezentowane wyniki badań piśmiennictwa zagranicznego będą tłem dla wyników badania dwóch wiodących polskojęzycznych czasopism dziedzinowych, „Przeglądu Bibliotecznego” oraz „Zagadnień Informatyki Naukowej”, które przeanalizowano pod kątem obecności artykułów prezentujących wyniki badań prowadzonych z wykorzystaniem sondaży i wywiadów. Zastosowane podejście pozwoli na uchwycenie proporcji piśmiennictwa naukowego, polskiego i zagranicznego, wykorzystującego omawiane metody badawcze.

Sondaże i wywiady w piśmiennictwie zagranicznym

Sondaże i wywiady w piśmiennictwie zagranicznym w latach 2001–2010 (badania Heting Chu)

Heting Chu, badaczka zajmująca się złożoną problematyką metodologii, opublikowała w odstępie dwóch lat wyniki badań poświęconych intensywności wykorzystywania poszczególnych metod badawczych w dyscyplinie. Badaczka w 2015 r. przeanalizowała zbiór artykułów (1162 artykuły) opublikowanych w latach 2001–2010 w czasopismach „Journal of Documentation” (dalej: JD), „Journal of the American Society for Information Science & Technology” (dalej: JASIST) oraz „Library & Information Science Research” (dalej: LISR) pod kątem procentowego udziału artykułów opartych na poszczególnych metodach badawczych w kolejnych czasopismach, biorąc pod uwagę pięć najczęściej wykorzystywanych metod. Jak widać w tabeli nr 1, w każdym z analizowanych czasopism zaobserwowano użycie metod na różnych poziomach, co świadczy o różnicach metodologicznych profili poszczególnych tytułów. O ile w JASIST w ogóle nie odnotowano występowania wywiadów wśród pięciu głównych metod badawczych, o tyle w JD oraz w LISR były to zbiory wyraźnie zauważalne. Sondaż z kolei był metodą wykorzystywaną dość

chętnie przez badaczy publikujących we wszystkich analizowanych czasopismach, choć ponownie da się zaobserwować różnice w poziomie ich wykorzystania. W LISR oraz w JASIST odnotowano udział metod sondażowych na poziomie około 30%, podczas gdy w przypadku JD wskaźnik ten był dwukrotnie niższy²⁶.

Tabela 1. Udział wybranych metod naukowych w artykułach opublikowanych w czasopismach "Journal of Documentation", "Journal of the American Society for Information Science & Technology", "Library and Information Science Research" w latach 2001–2010

Metoda	"Journal of the American Society for Information Science & Technology"	„Journal of Documentation”	"Library and Information Science Research"
Sondaż	29%	13,8%	28%
Wywiad	0%	13,4%	20%

Źródło: H. Chu, *Research methods in library and information science: a content analysis*, Library and Information Science Research, vol. 37: 2015, iss. 1, s. 39.

Dwa lata później Heting Chu starała się określić częstotliwość wystąpień poszczególnych metod. By tego dokonać, przeprowadziła ponownie badanie bibliometryczne na zbliżonym zbiorze, który stanowiło 1981 pełnych tekstów artykułów naukowych opublikowanych w latach 2001–2010 w czasopismach JD, JASIST oraz LISR. Z tych badań wynika, że w badanym zbiorze najczęściej korzystano z metod eksperymentalnych i badań teoretycznych – co pozostaje w ścisłym związku z profilami metodologicznymi analizowanych czasopism. Należy bowiem wspomnieć, że JASIST jest nie tylko czasopismem najbardziej obszernym, ale również wyraźnie skłaniającym się ku badaniom eksperymentalnym. Trzeba więc pamiętać, że jego profil ma znaczny wpływ na całość pozyskanych wyników. Z punktu widzenia rozważań prowadzonych w niniejszym tekście, ważne jest jednak, że trzecią pod względem częstotliwości występowania metodą jest sondaż, którego wystąpienie w zbiorze zanotowano na poziomie 366 łącznie. Wystąpienia wywiadów w badanym zbiorze zarejestrowano na poziomie 242, a wywiadów grupowych – 44²⁷. Wybrane wyniki tego badania zamieszczono w tabeli nr 2.

²⁶ H. Chu, op. cit., s. 39.

²⁷ H. Chu, Q. Ke, op. cit., s. 288.

Tabela 2. Częstości występowania wybranych metod badawczych w czasopismach „Journal of Documentation”, „Journal of the American Society for Information Science & Technology”, „Library and Information Science Research” w latach 2001–2010

Metoda	“Journal of the American Society for Information Science & Technology”	“Journal of Documentation”	“Library and Information Science Research”	Łącznie
Sondaż	247	51	68	366
Wywiad	145	49	48	242
Wywiad grupowy	29	6	9	44

Źródło: H. Chu, Q. Ke, *Research methods: what's in the name?*, Library and Information Science Research, vol. 39: 2017, iss. 4, p. 287.

Badania prowadzone przez Heting Chu pozwalają zatem sądzić, że istnieją wyraźne różnice pomiędzy profilami metodologicznymi poszczególnych czasopism dziedzinowych, które są wyraźne choćby w zakresie popularności wykorzystywania metod badawczych stanowiących przedmiot niniejszych rozważań. Można jednak stwierdzić, że analizy te wskazują na obecność badań sondażowych i wywiadów w obszarze nauki o informacji, choć skala tej obecności nie jest bardzo duża.

Sondaże i wywiady w piśmiennictwie zagranicznym w latach 2001–2010 (badania autorki)

W 2017 r. autorka niniejszego artykułu przeprowadziła badania jedenastu wiodących anglojęzycznych czasopism dziedzinowych (pięć dla subdyscypliny IS i sześć dla LS). W ramach badania przeanalizowano łącznie 4650 abstraktów artykułów naukowych, opublikowanych w wybranych czasopismach w latach 2010–2015. Badanie było w istocie próbą rozszerzenia i uaktualnienia wyników wzmiankowanych badań Heting Chu. Celem analiz było określenie, jakie metody badawcze są najczęściej wykorzystywane w obszarze LIS oraz czy są to metody wywodzące się z obszaru badań społecznych. Dobór czasopism był prowadzony z wykorzystaniem różnorodnych kryteriów pozwalających na wyszczególnienie tytułów o kluczowym znaczeniu dla dyscypliny. W związku z tym w pierwszej kolejności zidentyfikowano czasopisma dziedzinowe, które w latach 2010–2015 niezmiennie utrzymywały się w 1. kwartylu Journal Citation Reports (dalej: JCR) oraz miały Impact Factor $IF \geq 2$, w wyniku czego wytypowano pięć czasopism. Analiza treściowa tych tytułów wykazała, że były to czasopisma z obszaru IS, w związku z czym zdecydowano się na drugą falę analiz. Rozpoczęto ją od analizy polityki wydawniczej wszystkich tytułów z 1. kwartyłu JCR, sukcesywnie usuwając z tej listy te czasopisma, które nie zajmują się zagadnieniami z zakresu LS i które w latach 2010–2015 nie znajdowały się w 1. lub 2. kwartylu JCR, co finalnie pozwoliło na wytypowanie sześciu czasopism do analiz.

Tabela 3. Czasopisma z obszarów library science i information science objęte analizą

Czasopisma z obszaru <i>information science</i>	Czasopisma z obszaru <i>library science</i>
„Information Systems Research”	“Journal of the Association for Information Science and Technology” (do 2013 r. pod nazwą “Journal of the American Society for Information Science and Technology”)
„Journal of Information Technology”	“College & Research Libraries”
„Journal of Informetrics”	“Library & Information Science Research”
“Journal of the American Medical Informatics Association”	“Journal of Academic Librarianship”
„MIS Quarterly”	“Journal of The Medical Library Association”
	„Journal of Documentation”

Źródło: opracowanie własne.

Przeprowadzone badanie wykazało wyraźne różnice w profilach metodologicznych badanych czasopism. Wykazano na przykład, że czasopismo „Journal of Informetrics” jest wyraźnie zdominowane przez metody biblio- i naukometryczne, a czasopismo „Journal of the American Medical Informatics Association” – przez metody typu *big data*, czyli wykorzystujące przekształcenia na wielkich zbiorach danych. Z kolei w „Journal of the Association for Information Science and Technology” zaobserwowano znaczącą przewagę artykułów przygotowanych na podstawie badań bibliometrycznych – stanowią one 26,5% przeanalizowanych materiałów z tego czasopisma. Zaobserwowane różnice są w znacznym stopniu związane z profilami czasopism i ich kluczowymi obszarami zainteresowań.

Jednocześnie zauważono, że w grupie czasopism z obszaru LS, zdominowanej przez metody bibliometryczne (16,6% artykułów powstało dzięki metodom bibliometrycznym), sondaż był wykorzystany w 10% artykułów, wywiad – w 3,7%, a wywiad grupowy – w 0,6%. Badania sondażowe najczęściej były wykorzystywane przez autorów publikujących w „College & Research Libraries” (dalej: CRL) oraz LISR, które są dość zbliżone do siebie pod względem profilu metodologicznego. W latach 2010–2015 w CRL sondaż był podstawą 20,6% artykułów, a w przypadku LISR – 19,8%. Mniejszym zainteresowaniem autorów publikujących w tych czasopismach cieszyły się wywiady, których wykorzystanie w przypadku CRL zanotowano na poziomie 2,7%, a w przypadku LISR – 6,9%. W czasopismach tych wywiad grupowy był bardzo rzadko wykorzystywanym narzędziem (CRL – 0,9%, LISR – 2%). Badania sondażowe były też wyraźnie obecne w „Journal of Academic Librarianship”, gdzie stanowiły podstawę 14,9% artykułów oraz w „Journal of the Medical Library Association”, gdzie zanotowano ich udział na poziomie 15%, przy zerowym udziale wywiadów grupowych i bardzo niewielkim wywiadów indywidualnych (3,6%). W przypadku czasopism z obszaru *information science* zaobserwowano znacznie niższe wykorzystanie tych metod badawczych. Ogólnie w czasopismach „Information Systems Research, Journal of Information Technology” oraz „MIS Quarterly” zaobserwowano 5% artykułów, w których omówione są wyniki badań

przeprowadzonych na podstawie kwestionariusza ankiety. Stosowanie wywiadów w tych tytułach jest na poziomie kilku procent, a wywiadów grupowych nie jest w ogóle zauważalne.

Przytoczone powyżej wyniki analiz wskazują, że – poza wspomnianymi już wyraźnymi różnicami w metodologicznych profilach czasopism – większym zainteresowaniem badaczy cieszą się badania prowadzone z wykorzystaniem sondaży niż wywiadów i wywiadów grupowych. Trudno jest mówić o przyczynach takiego stanu rzeczy bez pogłębionych analiz w tym obszarze, więc wyjaśnianie zaobserwowanych różnic należy ograniczyć do przypuszczeń. Wydaje się zatem, że wywiady indywidualne i grupowe, jako narzędzia wywodzące się z nurtu badań jakościowych, mogą być rzadziej wykorzystywane ze względu na swój charakter: są angażujące czasowo, a ich wyniki – ze względu na przypisywane im ograniczenia²⁸ – mogą być mniej interesujące dla badaczy. Nie bez znaczenia wydają się też zalety natury finansowej i organizacyjnej badań sondażowych, o których wspominała cytowana Alison Pickard²⁹.

Sondaże i wywiady w polskim piśmiennictwie naukowym

Na potrzeby opracowania niniejszego artykułu przeprowadzono badanie wybranego fragmentu polskiego piśmiennictwa naukowego z obszaru informatologii. Jego celem było określenie udziału badań prowadzonych z wykorzystaniem sondaży i wywiadów w wyszczególnionym zbiorze.

W związku z celem badania postawiono następujące pytania badawcze:

- 1) Czy sondaże i wywiady są wykorzystywane w badaniach z zakresu informatologii?
- 2) Jaka część artykułów opublikowanych w wybranych czasopismach naukowych została przygotowana na podstawie badań prowadzonych z wykorzystaniem sondaży i/lub wywiadów?
- 3) Czy są prowadzone badania, w których są wykorzystywane zarówno sondaże, jak i wywiady?

Aby wypracować odpowiedź na postawione pytania badawcze, sformułowano następujące hipotezy:

- 1) Sondaże i wywiady są wykorzystywane w badaniach z zakresu informatologii.
- 2) Znaczna (ponad 25%) część artykułów opublikowanych w wybranych czasopismach naukowych została przygotowana na podstawie badań prowadzonych z wykorzystaniem sondaży i/lub wywiadów.
- 3) Prowadzone są badania, w których są wykorzystywane zarówno sondaże, jak i wywiady.

²⁸ S. K. Cibangu, op. cit., s. 201.

²⁹ A. J. Pickard, op. cit., s. 182–183.

Metodologia

Przedmiotowe badanie zostało przeprowadzone na podstawie zasobów piśmiennictwa naukowego zgromadzonych w Bibliologicznej Bibliotece Cyfrowej (www.bbc.uw.edu.pl). W analizowanym zbiorze znalazły się artykuły naukowe opublikowane w latach 2010–2015 w dwóch wiodących czasopismach dziedzinowych: półroczniku „Zagadnienia Informacji Naukowej” (dalej: ZIN) oraz kwartalniku „Przegląd Biblioteczny” (dalej: PB). Wybór tych czasopism był podyktowany ich zasięgiem (są to czasopisma ogólnopolskie) oraz pozycją w piśmiennictwie dziedzinowym, znajdującą swoje odzwierciedlenie w punktacji Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego (obydwa czasopisma są wyszczególnione w segmencie B wykazu czasopism naukowych i charakteryzują się wysoką punktacją: ZIN – 8 punktów, PB – 9 punktów). W świetle powyższych kryteriów uznano je za wystarczające, by wskazać właśnie te dwa tytuły jako czasopisma wiodące w dziedzinowym piśmiennictwie naukowym.

Analizie poddano łącznie abstrakty 182 artykułów naukowych: 88 opublikowanych w ZIN i 94 – w PB. Ze zbioru wykluczono sprawozdania, recenzje, listy do Redakcji itd. Analiza abstraktów artykułów naukowych miała na celu określenie częstości stosowania poszczególnych metod badawczych. Oparto ją na wykorzystywanej we wcześniejszych badaniach liście metod i technik badawczych:

- metody bibliometryczne (w tym analizy cytowań, informetria i naukometria),
- analiza treści (w tym analiza dyskursu),
- metoda delficka,
- badania etnograficzne,
- badania eksperymentalne,
- zogniskowane wywiady grupowe,
- metody historyczne,
- wywiady,
- obserwacja,
- kwestionariusz ankiety,
- badania dzienniczkowe,
- podejście teoretyczne (w tym analizy konceptualne, modelowanie, formułowanie teorii),
- *think aloud protocol*,
- *transaction log analysis*,
- webometria,
- inne,
- analiza danych i treści,
- metoda mieszana,
- brak danych³⁰.

³⁰ H. Chu, op. cit., s. 38.

Wyniki

Na wstępie prezentowania wyników przeprowadzonego badania należy podkreślić, że nie udało się ustalić, jaką metodą badawczą posługiwali się autorzy 27 artykułów ujętych w analizowanym zbiorze – odpowiada to 15% całości zbioru.

W wyniku przeprowadzonego badania stwierdzono, że dominującą metodą stosowaną przez autorów publikujących w analizowanych czasopismach jest analiza treści – jej wykorzystanie odnotowano w przypadku 54 artykułów, co stanowi 30% całego zbioru. Metoda ta jest częściej wykorzystywana przez autorów publikujących w PB – w przypadku tego czasopisma stanowiła podstawę opracowania 36% artykułów, podczas gdy w ZIN wskaźnik ten sięgnął 23%. Metody bibliometryczne wykorzystano w 20 artykułach (11% całego zbioru), choć ich udział w poszczególnych tytułach jest zupełnie inny. W przypadku PB metody bibliometryczne były wykorzystane w 30% przeanalizowanych artykułów, natomiast w ZIN – aż w 70%. Obszerną grupę stanowią artykuły opracowane z wykorzystaniem metod znajdujących się w zbiorze „inne”, gdzie umieszczono m.in. studium przypadku, analizę własnych doświadczeń itd. W przypadku całego zbioru mamy do czynienia z odsetkiem na poziomie 13%, co daje w każdym czasopiśmie udział 11% artykułów przygotowanych na podstawie metod umieszczonych w kategorii „inne”.

Tabela 4. Stosowanie sondaży i wywiadów w polskim piśmiennictwie naukowym na przykładzie czasopism „Przegląd Biblioteczny” i „Zagadnienia Informacji Naukowej” w latach 2010–2015

„Zagadnienia Informacji Naukowej”								
Metoda badawcza	2010	2011	2012	2013	2014	2015	częstość	% artykułów
Zogniskowane wywiady grupowe	0	0	0	1	0	1	2	2%
Wywiady	0	0	0	1	1	2	4	5%
Kwestionariusz ankiety	0	1	0	2	2	2	7	8%
„Przegląd Biblioteczny”								
Zogniskowane wywiady grupowe	0	0	0	0	0	0	0	0%
Wywiady	0	0	1	1	0	0	2	2%
Kwestionariusz ankiety	0	0	5	1	2	0	8	7%

Źródło: opracowanie własne.

Ze względu na tematykę niniejszego opracowania szczególnie interesujące jest stosowanie sondaży oraz wywiadów jako metod badawczych stosowanych w artykułach objętych analizą – ich udział w analizowanym zbiorze (zarówno pod względem częstotliwości wystąpień, jak również udziału procentowego) zobrazowano w tabeli nr 4. Łącznie sondaże i wywiady były wykorzystane w badaniach stanowiących podstawę 23 artykułów opublikowanych w latach 2010–2015 w czasopismach PB

i ZIN, co stanowi 13% całego analizowanego zbioru literatury. Badania sondażowe zastosowano w 15 artykułach (8% całego zbioru), w tym czterokrotnie w połączeniu z innymi metodami badawczymi, o czym będzie mowa dalej. W poszczególnych tytułach wykorzystanie badań sondażowych jest na podobnym poziomie: PB – 7%, ZIN – 8%. Wywiady indywidualne były podstawą opracowania 6 artykułów opublikowanych w analizowanych czasopismach w latach 2010–2015 (3% całego zbioru), w tym 2 opublikowanych w PB (2% artykułów opublikowanych w latach 2010–2015 w tym czasopiśmie) oraz 4 wydrukowanych w ZIN (5% artykułów opublikowanych w latach 2010–2015 w tym czasopiśmie). Wywiady grupowe są niemal niewykorzystywaną metodą badawczą – w całym analizowanym zbiorze pojawiła się ona 2 razy, w obydwu przypadkach w artykułach opublikowanych w ZIN.

Jeśli chodzi o współwystępowanie przedmiotowych metod w analizowanym zbiorze, to zaobserwowano, że wywiady i sondaże bywają stosowane komplementarnie, choć rzadko: w ZIN mamy do czynienia z trzema artykułami, w których wykorzystano łącznie te metody, a w PB – z jednym. W przypadku tego drugiego zaobserwowano wykorzystanie sondażu i wywiadów indywidualnych (1 raz), a w przypadku ZIN mamy do czynienia z jednym badaniem łączącym wywiad grupowy i sondaż, jednym łączącym sondaż i obserwację oraz jednym łączącym wywiad indywidualny, grupowy oraz sondaż. Oznacza to, że badania prowadzone zgodnie z założeniami triangulacji metodologicznej stanowią 2% całości analizowanego zbioru.

Przeprowadzone analizy pozwoliły na potwierdzenie dwóch (1. i 3.) wysuniętych hipotez oraz sfalsyfikowanie jednej (2.). O ile stwierdzono, że zarówno wywiady, jak i sondaże są metodami badawczymi wykorzystywanymi przez badaczy publikujących w wybranych czasopismach oraz bywają one stosowane łącznie, to nie stanowią one podstawy opracowania znaczącej części analizowanego piśmiennictwa naukowego. Dominacja artykułów opartych na analizie treści, badaniach bibliometrycznych i innych metodach wskazuje na niskie zintegrowanie metod badań ilościowych i jakościowych przez badaczy z obszaru polskiej informatologii.

Ograniczenia

Jak każde badanie, również to przeprowadzone na potrzeby niniejszego artykułu ma swoje ograniczenia. Jako pierwsze należy wskazać zawężenie badania do dwóch tytułów czasopism naukowych. Mimo że wybrane czasopisma można z powodzeniem uznać za wiodące w obszarze polskiej nauki o informacji, to niewątpliwie przeprowadzenie podobnych analiz na większym zbiorze piśmiennictwa pozwoliłoby na lepsze rozpoznanie metodologicznego profilu polskiej informatologii. Ponadto, w pewnym stopniu ograniczające było skorzystanie z samych abstraktów na etapie określania metod badawczych wykorzystanych w artykułach naukowych. W przypadku 27 rekordów (co odpowiada 15% całego analizowanego zasobu) odnotowano brak danych. Być może udałoby się ich, przynajmniej częściowo, uniknąć w przypadku poddawania analizie pełnych tekstów artykułów, a to z kolei mogłoby nieco zmienić rozkład wyników. W związku z tym zasadne wydaje się prowadzenie dalszych badań w zakresie profilu metodologicznego czasopism naukowych, z zastrzeżeniem konieczności poszerzenia zbioru i ewentualnie wykorzystywania pełnych tekstów w analizach bibliometrycznych.

Zakończenie

Celem artykułu było podjęcie próby przyjrzenia się obszernemu zagadnieniu metodologii nauki o informacji, poprzez przeanalizowanie obecności w jej polu badań prowadzonych z wykorzystaniem sondaży i wywiadów. W tym celu nie tylko pokrótce scharakteryzowano wybrane metody badawcze, lecz także przeprowadzono badanie ich obecności w dwóch wiodących polskich czasopismach dziedzinowych. Wyniki tego badania umieszczono na tle szerokich badań bibliometrycznych najlepszych anglojęzycznych czasopism z obszaru LIS. Przeprowadzone badanie wykazało, że jedynie 13% artykułów opublikowanych w latach 2010–2015 w PB oraz w LIS zostało opartych na metodach będących przedmiotem prowadzonych rozważań. Wynik taki nie tylko falsyfikuje jedną z wysuniętych hipotez badawczych, lecz również pozwala wnioskować o niższym stopniu integracji tych narzędzi niż w przypadku piśmiennictwa zagranicznego. Obserwacja taka może wskazywać na pewną słabość metodologiczną dyscypliny lub też inny kierunek jej rozwoju pod względem metodologii. W każdym z tych przypadków wyniki przeprowadzonego badania świadczą o odmiennym profilu metodologicznym polskich i zagranicznych czasopism dziedzinowych oraz dają podstawy, by kontynuować badania dotyczące profilu metodologicznego polskiej nauki o informacji i zachodzących w tym obszarze zmian.

Bibliografia

Babbie, Earl. 2008. *The Basics of Social Research*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Chu, Heting, and Qing Ke. 2017. „Research Methods: What’s in the Name?” *Library and Information Science Research*, 39: 284–294. <http://dx.doi.org/10.1016/j.lisr.2017.11.001>.

Chu, Heting. 2015. „Research Methods in Library and Information Science: A Content Analysis,” *Library and Information Science Research* 37: 36–41. <http://dx.doi.org/10.1016/j.lisr.2014.09.003>.

Cibangu, Sylvain K. 2013. „A Memo of Qualitative Research for Information Science: Toward Theory Construction.” *Journal of Documentation* 69: 194–213. <http://dx.doi.org/10.1108/00220411311300048>.

Cisek, Sabina. 2002. *Filozoficzne aspekty informacji naukowej*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Cisek, Sabina. 2013. „Metodologia jakościowa we współczesnej informatologii. Wybrane aspekty.” *Przegląd Biblioteczny* 81: 299–309.

Dembowska, Maria. 1999. „Informacja Naukowa Jako Dyscyplina Naukowa.” *W Bibliologia, Bibliografia, Bibliotekoznawstwo, Informacja naukowa. Wybór prac.*, ed. by M. Dembowska, 164–178. Warszawa: Biblioteka PAN.

Denzin, Norman K. and Yvonna S. Lincoln, ed. 2014. *Metody badań jakościowych*. 1. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Freitas, Juliana Lazzarotto, Leilah Santiago Bufrem, and Sônia Maria Breda. 2016. „Methodological Choices for Research in Information Science: Contributions

to Domain Analysis." *Transinformacao* 28: 5–13. <http://dx.doi.org/10.1590/2318-08892016002800001>.

Greifeneder, Elke. 2014. „Trends in Information Behaviour Research.” W *Proceedings of ISIC, the Information Behaviour Conference, Leeds, 2–5 September, 2014: Part 1* 13. <http://informationr.net/ir/19-4/istic/istic13.html>.

Hider, Philip, and Bob Pymm. 2008. „Empirical Research Methods Reported in High-Profile LIS Journal Literature.” *Library and Information Science Research* 30: 108–14. <http://dx.doi.org/10.1016/j.lisr.2007.11.007>.

Jemielniak, Dariusz, red. 2012. *Badania jakościowe. Metody i narzędzia*. 2. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Migoń, Krzysztof. 2007. „Bibliologia wśród innych nauk. Koncepcje, realizacje, perspektywy.” W *Bibliologia: Problemy badawcze nauk humanistycznych*, ed. by D. Kuźmina, 13–24. Warszawa: Wydaw. SBP.

Pickard, Alison Jane. 2007. *Research Methods in Information*. London: Facet.

Powell, Ronald R. 1999. „Recent Trends in Research: A Methodological Essay.” *Library & Information Science Research* 21: 91–119. [http://dx.doi.org/10.1016/S0740-8188\(99\)80007-3](http://dx.doi.org/10.1016/S0740-8188(99)80007-3).

Stefaniak, Barbara, Marta Skalska-Zlat, and Sabina Cisek. 2016. „Metody badań w nauce o informacji.” W *Nauka o informacji*, ed. by W. Babik, 89–122. Warszawa: Wydawnictwo SBP.

Zhang, Yan, and Barbara M. Wildemuth. 2009. „Unstructured Interviews.” W *Application of Social Science Research Methods to Question in Information and Library Science*, 222–231. Westport: Libraries Unlimited.

Przysłany: 8 III 2018

Zaakceptowany: 1 VIII 2018

Justyna Jasiewicz

University of Warsaw. The Faculty of Journalism, Information and Book Studies

e-mail: justyna.jasiewicz@uw.edu.pl

ORCID ID: 0000-0002-8869-0792

Justyna Jasiewicz, PhD, assistant professor at the Faculty of Journalism, Information and Bibliology at the University of Warsaw. She deals with issues of information competence and digital competence. Since 2016 she has been running a project on the use of research methods in social sciences in the field of book and information science. She is a member of the research team of the Center for Media Analysis at the University of Warsaw, where she coordinates the research on digital competences of young people, conducted with the use of biometric measurements. She is the author of the following publications: *Kompetencje informacyjne młodzieży* (Warszawa 2012), and numerous scientific and popular science articles published in collective works, *Przegląd Biblioteczny*, *Information-Wissenschaft und Praxis*, *Gazeta Wyborcza*; she is the co-author of the work *Informacja zdrowotne. Ocze-kiwania i kompetencje polskich użytkowników* (Warszawa 2013). A member of numerous research teams, an expert in a number of non-governmental organizations, including the Orange Foundation and the Modern Poland Foundation; in the years 2014-2016 she was the head of research at the Digital Center Project: Poland.

The use of surveys and interviews in the field library and information science

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.008>

The text is available under a Creative Commons Attribution-NoDerivatives 3.0 Poland (CC BY-ND 3.0 PL).

Key words: methodology; research methods; survey; individual interview; group interview

Summary. **Aim:** The aim of the article is to look at a selected fragment of the extensive subject matter of the methodology of book and information science – surveys along with individual and group interviews. The article discusses the specific nature of individual tools, and analyzes their use in the discipline in terms of quantity, evaluating their contribution to scientific and qualitative texts. **Research method:** Considerations were based on a review of literature and own bibliometric studies, including the study of the content of two leading Polish scientific journals (*Zagadnienia Informacji Naukowej* and *Przegląd Biblioteczny*) for the years 2010-2015. **Results and conclusions:** As a result of the conducted analyses, it has not been noticed that these tools are widely used by Polish researchers in the field of information processing, although we are dealing with more frequent use of surveys than interviews.

Justyna Jasiewicz

Universität von Warschau. Die Fakultät für Journalistik, Informations- und Buchwissenschaft

e-mail: justyna.jasiewicz@uw.edu.pl

ORCID ID: 0000-0002-8869-0792

Dr. Justyna Jasiewicz, wissenschaftliche Mitarbeiterin an der Fakultät für Journalismus, Information und Buchwissenschaft der Universität Warschau. Sie beschäftigt sich mit den Fragen der Informations- und Digitalkompetenzen. Seit 2016 leitet sie ein Projekt, in dessen Rahmen sie sich mit der Anwendung von Forschungsmethoden der Sozialwissenschaften in der Buchwissenschaft und Informatologie auseinandersetzt. Sie ist Mitglied des Forschungsteams im Zentrum der Medienanalysen der Universität Warschau, wo sie die Untersuchungen über die Digitalkompetenzen der jungen Leute mithilfe von biometrischen Messungen beaufsichtigt. Publikationen: *Kompetencje informacyjne młodzieży* [Informationskompetenzen der Jugendlichen] (Warszawa 2012) sowie zahlreiche (populär)wissenschaftliche Artikel in den Sammelbänden: „Przegląd Biblioteczny“, „Information – Wissenschaft und Praxis“, „Gazeta Wyborcza“, *Informacja zdrowotna. Oczekiwania i kompetencje polskich użytkowników* [Die Gesundheitsinformation. Erwartungen und Kompetenzen polnischer Benutzer] (Warszawa 2013). Sie ist auch Mitglied zahlreicher Forschungsteams, Expertin verschiedener Nichtregierungsorganisationen, darunter der Stiftung Orange und Stiftung Nowoczesna Polska. In den Jahren 2014–2016 war sie *head of research* im Digitalzentrum – Projekt: Polen.

Die Verwendung von Umfragen und Interviews im Bereich der Bibliotheksund Informationswissenschaft

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.008>

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung-Keine Bearbeitung Polen (CC BY-ND 3.0 PL) veröffentlicht.

S **tichworte:** Methodologie, Forschungsmethode, Meinungsumfrage, individuelles/Gruppeninterview

Z **usammenfassung: These/Ziel:** Das Ziel des Beitrags ist die Analyse einiger Fragen aus der Methodologie der Buchwissenschaft und Informatologie, d.i. der Meinungsumfrage und der individuellen und Gruppeninterviews. Im Beitrag besprach man die einzelnen Werkzeuge, analysierte ihre Anwendung in der Disziplin in quantitativer Hinsicht und wies auf ihre Bedeutung für das wissenschaftliche und qualitative Schrifttum hin. **Forschungsmethode:** Die Erwägungen stützen sich auf die Literaturübersicht sowie die eigenen bibliometrischen Untersuchungen, darunter anhand der zwei führenden polnischen wissenschaftlichen Zeitschriften („Zagadnienia Informacji Naukowej“ und „Przegląd Biblioteczny“) aus den Jahren

2010–2015. **Ergebnisse/Schlussfolgerungen:** Anhand der durchgeführten Analysen wurde nachgewiesen, dass die genannten Werkzeuge in der polnischen Forschung im Bereich der Informatologie eigentlich keine Anwendung fanden, auch wenn man sich der Meinungsumfragen häufiger als der Interviews bediente.

Adam Szalach

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu. Wydział Nauk Historycznych

e-mail: aszalach@doktorant.umk.pl

ORCID ID: 0000-0001-8040-001X

Analiza porównawcza wybranych rozwiązań rynkowych systemów e-learningowych*

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.009>

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłącznej licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 3.0 Polska (CC BY-ND 3.0 PL).

Mgr inż. Adam Szalach doktorant w Instytucie Informacji Naukowej i Bibliologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Absolwent Wyższej Szkoły Kultury Społecznej i Medialnej w Toruniu na Wydziale Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej oraz Informatyki na kierunku techniki multimedialne. W swojej pracy naukowej zajmuje się wykorzystaniem technologii eyetrackingu w analizie portali edukacyjnych, informacyjnych, architektury informacji w sieci oraz wykorzystania metody śledzenia ruchów gałek ocznych w dydaktyce, które miał okazję przedstawić wraz z dr hab. Veslavą Osińską m.in w *Koncepcja wykorzystania eyetrackingu w korelacji nauczania informatyki oraz przedmiotów przyrodniczych*, w: *Informatyka w Edukacji. Wokół nowej podstawy*, Toruń 2017.

Słowa kluczowe: e-learning; dydaktyka; edukacja; Fronter; Moodle; Coursera

Streszczenie. **Cel/Teza:** Celem artykułu jest przedstawienie e-learningu jako narzędzia, które w dobie wszechobecnej informatyzacji stanowi jeden z największych systemów wsparcia dydaktycznego, zarówno dla uczniów, jak i dla nauczycieli. **Metoda badawcza:** Autor przeprowadził analizę porównawczą, chcąc wykazać różnice pomiędzy omawianymi platformami e-learningowymi, z równoczesnym wskazaniem mocnych oraz słabych stron tego narzędzia, stosowanego jako wsparcie dydaktyczne dla tradycyjnych form nauczania. **Wnioski/Wyniki:** Organizacja pracy z systemem e-learningowym w dużej mierze uzależniona jest od jego architektury, konfiguracji czy od zadań dydaktycznych, jakie taki system winien spełniać. Szczególną uwagę należy zwrócić na fakt różnic mogących wynikać z systemów opartych na tzw. licencjach wolnych oraz komercyjnych, gdzie zarówno jedno, jak i drugie mają swoje wady i zalety.

Wykorzystanie najnowszych rozwiązań technologicznych w procesie edukacji dzieci i młodzieży stanowi istotną rolę w rozwoju współczesnego społeczeństwa, tym bardziej w dobie mediów cyfrowych, kiedy narzędzia elektroniczne pozwalają na znaczące przyśpieszenie procesu przepływu informacji. Można powiedzieć, że

* Badania były sponsorowane w ramach projektu NCN nr 2013/11/B/HS2/03048 pt. „Badanie struktury i dynamiki rozwoju cyfrowych zasobów wiedzy przy pomocy metod Wizualizacji”.

życie i działanie we współczesnym świecie wymaga korzystania z wielu informacji. Tomasz Gobban-Klass twierdzi również, że oprócz zasobów demograficznych, surowcowych oraz energetycznych zasoby informacyjne, które obejmują osiągnięcia nauki, kultury i sztuki, stanowią najistotniejszy czynnik potencjału cywilizacyjnego¹.

Wspomniany „potencjał cywilizacyjny” autora powyższego cytatu wskazuje nie tylko na rolę, jaką odgrywa rozwój i przepływ informacji, lecz także zwraca uwagę na istotę edukacji kolejnych pokoleń przy wykorzystaniu najnowszych zdobyczy cywilizacyjnych oraz technologicznych.

Z pewnością można stwierdzić, że wiodącą technologią współczesnego społeczeństwa informacyjnego jest Internet, którego historia rozpoczyna się w latach 60., kiedy połączono ze sobą dwa komputery w sieci ARPANET. Dokładnie od 29 października 1969 r.² rozpoczęła się rewolucja informacyjna, która trwa do dziś, kiedy liczba użytkowników Internetu sięgnęła 4 156 932 140³ (dane na 31.12.2017), co stanowi 54,4% ogółu populacji świata. W samej Polsce na koniec lipca 2017 r. szacuje się, że było 28 267 099 użytkowników Internetu, co stanowi blisko 73,3% populacji naszego kraju⁴.

Zwracając uwagę na potencjał ekonomiczny, informacyjny czy technologiczny, jakim jest Internet, nie wolno pominąć również możliwości, jakie daje on w procesie edukacji zarówno jednostki, jak i całego społeczeństwa, o czym świadczy równoległe trwający rozwój narzędzi, kursów, czy też szkoleń umożliwiających metodę kształcenia na odległość zwaną dalej e-learningiem. W literaturze przedmiotowej znajdujemy wiele odniesień do definicji terminu e-learning. Przyjęto się określenie, że e-learning oznacza po prostu „instrukcje dostarczane” do urządzeń cyfrowych, takich jak komputery lub urządzenia przenośne, w celu wspierania nauczania. Wskazana definicja jasno określa zarówno cel, jak i rolę platform służących do zdalnej edukacji.

Szczególny wpływ na popularyzację e-learningu miały wczesne lata 80., które umocniły rolę komputerów osobistych⁵. Początek edukacji zdalnej sięga dużo wcześniej, gdyż w 1924 r. Sidney Leavitt Pressey⁶ skonstruował pierwszą maszynę uczącą, polegającą na wyświetlaniu w oknie maszyny pytania, pod którym były cztery przyciski z przypisanymi odpowiedziami. Pomimo że urządzenie było mechaniczne, przyjmuje się je jako pierwowzór współczesnych narzędzi edukacji na odległość. Rozwój e-learningu – infografika (rys. 1) do momentu upowszechnienia komputerów osobistych odgrywał rolę głównie wspierającą uczelnie wyższe. Szczególną rolę w rozwoju tej formy edukacji należy przypisać ogólnie przyjętemu biznesowi, który w ostatnich 20. latach położył nacisk na zdalne szkolenia pracowników, w celu

¹ T. Gobban-Klass, P. Sienkiewicz, *Spoleczeństwo informacyjne: Szanse, zagrożenia, wyzwania*, Kraków 1999, s. 42.

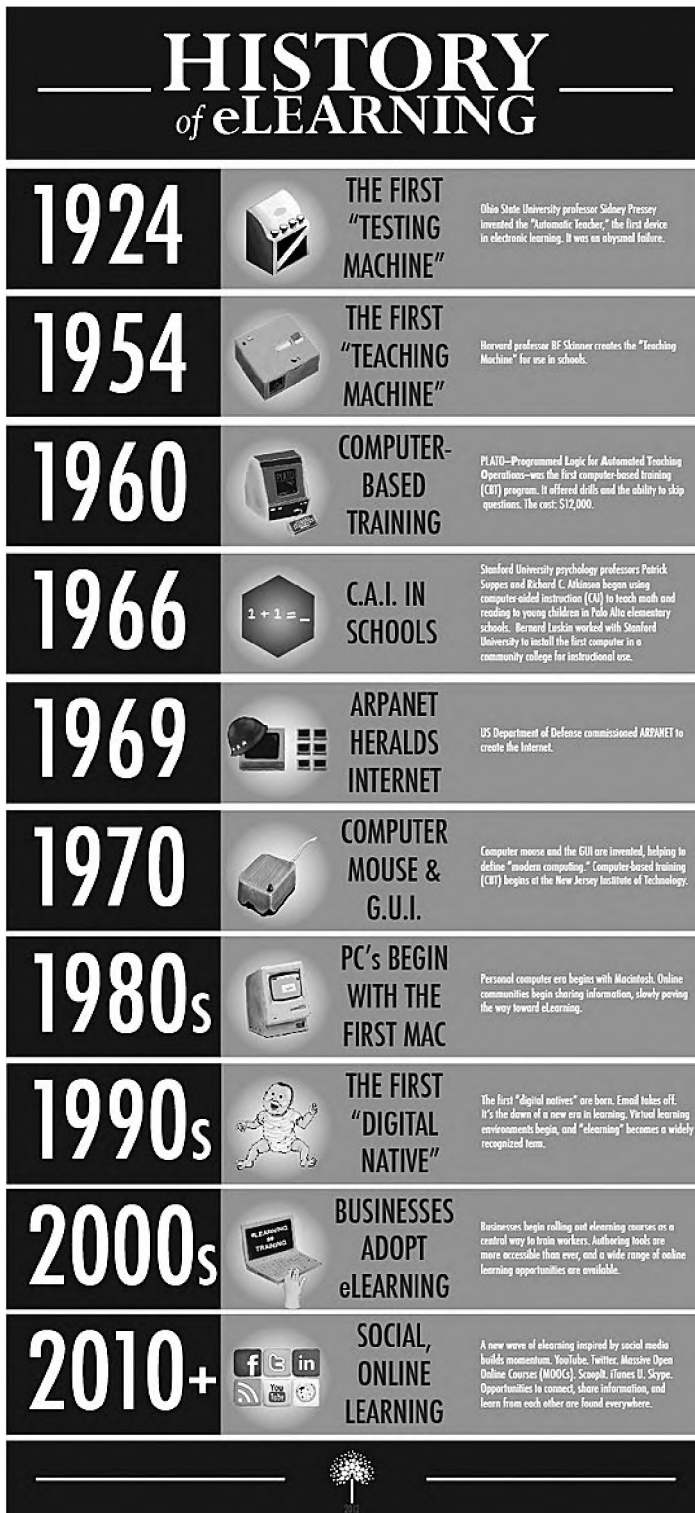
² A. Serafinowicz, *Jak powstał internet? Historie prawdziwe* [online], [dostęp 9 IV 2018]. Dostępny w World Wide Web: <http://softonet.pl/publikacje/poradniki/Jak.powstal.internet.Historia.prawdziwa,1192>.

³ *Internet World Stats* [online], [dostęp 9 IV 2018]. Dostępny w World Wide Web: <https://www.internetworldstats.com/stats.htm>

⁴ *Ibidem*, <https://www.internetworldstats.com/stats4.htm#europe>.

⁵ P. Maziarz, *Pierwszy komputer obchodzi 70 urodziny – zobacz jak rozwijały się pecety* [online], [dostęp 9 IV 2018]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.benchmark.pl/aktualnosci/historia-rozwoju-komputerow-i-laptopow-1946-2016.html>.

⁶ R. Gogos, *A brief history of elearning (infographic)* [online], [dostęp 9 IV 2018]. Dostępny w World Wide Web: <https://www.efrontlearning.com/blog/2013/08/a-brief-history-of-elearning-nfographic.html>.

Il. 1. Infografika *History of learning*

Źródło: <https://www.efrontlearning.com/blog/2013/08/a-brief-history-of-elearning-infographic.html> [dostęp 9 IV 2018].

rozwoju ściśle określonych obszarów wiedzy i umiejętności niezbędnych do rozwoju kadr. Obecnie e-learning wykorzystywany jest praktycznie we wszystkich gałęziach gospodarki, większości uczelni wyższych oraz szkół podstawowych oraz średnich, stanowiąc znaczące wsparcie dla tradycyjnych form nauczania.

Wraz z rozwojem mediów społecznościowych (Facebook, YouTube) można zauważyć ewolucję innych form nauczania, jak video poradniki, kanały edukacyjne, czy też profile bazujące nie tylko na wiedzy akademickiej, lecz także w głównej mierze przedstawiające stronę praktyczną konkretnej dziedziny. Pomimo iż umiejętności te bez wiedzy teoretycznej mogą stanowić swoiste zagrożenie w procesie edukacji, to wraz z upowszechnieniem technologii web 2.0 integracja i interakcja użytkowników pozwala wpływać na jakość oraz wartość merytoryczną prezentowanych materiałów.

Wachlarz rozwiązań e-learningowych jest dziś szeroki, a wraz z rozwojem kolejnych technologii pojawiają się nowe i bardziej innowacyjne narzędzia, a co za tym idzie, klasyfikacja rozwiązań kształcenia na odległość jest trudna. Podstawowy podział wiąże się przede wszystkim z rodzajem licencji na jej wykorzystanie.

Możemy wyróżnić:

- licencje open source – bezpłatne, otwarty kod źródłowy (np. Moodle, Ilias),
- licencje komercyjne – płatne, charakteryzujące się zamkniętym kodem źródłowym, ale również pełnym wsparciem i zapleczem technicznym (np. Fronter),
- indywidualne – tworzone i dostosowywane wg skonkretyzowanych wymagań – przede wszystkim wykorzystywane są w instytucjach biznesowych oraz na specjalne zamówienia uczelni wyższych, jak „EDU” platforma Politechniki Warszawskiej.

Drugim równie istotnym podziałem jest ten, który występuje na uczelniach wyższych, „dominującymi na polskich uczelniach wyższych klasami systemów informatycznych wspierających procesy uczenia się na odległość są:

- LMS (ang. Learning Management System) – system zarządzania szkoleniami umożliwiający raportowanie, administrowanie i monitorowanie postępów w nauce, zarządzanie materiałami dydaktycznymi i uprawnieniami oraz rejestrowanie użytkowników na kursy,
- LCMS (ang. Learning Content Management System) – system zarządzania treścią szkoleń, który poza funkcjonalnościami dostępnymi w ramach LMS posiada możliwość tworzenia, edycji, dostarczania oraz zarządzania treściami dydaktycznymi; zapewnia możliwość kontrolowania procesu, tworzenia treści dydaktycznych oraz ich archiwizacji⁷.

Pomimo różnic graficznych i technologicznych większość platform wykorzystywanych na uczelniach, jak również w biznesie, ma szereg cech wspólnych, choć nie są one jeszcze wszystkie zestandaryzowane, a przede wszystkim wdrażane na etapie produkcyjnym. „Organizacja IMS opracowała specyfikacje IMS Content Packaging, opisując sposób budowy treści. Oparcie IMS Content Packaging na

⁷ K. Redlarski, I. Garnik, op. cit., s. 78.

języku XML oraz dołączenie specyfikacji SCROM uczyniło z niej najczęściej wykorzystywane⁷⁸.

Do owych cech wspólnych możemy zaliczyć:

- dostępność – jako możliwość lokalizacji i dostępu do platform edukacyjnych dla zainteresowanych przy optymalnym wykorzystaniu technologii informatycznych,
- wielokrotna używalności – jako zdolność do łączenia i odtwarzania. Równie istotne jest tu przede wszystkim model wymiany treści pomiędzy kursami a nawet platformami,
- adaptowalność – jako możliwość dostosowania systemu i komponentów do wymagań użytkowników i jednostek zarządzających,
- trwałość – taka budowa modułów edukacyjnych, aby jak najdłużej nie podlegały przedawnieniu jakościowemu, jak i technologicznemu,
- współoperatywność – jako możliwość kooperacji autonomicznych jednostek nauczania,
- efektywność – jako odpowiedni poziom realizacji ściśle określonych celów.

W ramach IMS współpracują liczne uniwersytety USA, firmy prywatne, które jasno wskazują potrzebę standaryzacji we wdrażaniu kolejnych rozwiązań technologicznych. Wśród platform, które stosują się do proponowanych rozwiązań znajdziemy m.in. Moodle.

Platforma Moodle

Jako jedna z najstarszych i najbardziej rozpropagowanych platform e-learningowych Moodle budzi w dalszym ciągu duże zainteresowanie środowisk akademickich, szkół oraz przedsiębiorstw prywatnych. Narzędzie oparte jest na licencji General Public Licence (GNU), dzięki czemu wdrażający usługę unikają ponoszenia dodatkowych kosztów. „Moodle charakteryzuje się szerokimi możliwościami w zakresie administrowania systemem oraz zarządzania udostępnianymi treściami [...]. Jest również jednym z najstarszych wykorzystywanych do dziś tego typu systemów. Platforma Moodle posiada ponad 1500 instalacji w Polsce i ponad 87 tys. na świecie, a także największą na świecie liczbę użytkowników, sięgającą pod koniec 2014 r. roku blisko 75 mln⁷⁹.”

Obecnie platforma wykorzystywana jest na takich uczelniach, jak: Politechnika Lubelska, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie czy Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu. Staje się ona również przedmiotem wielu badań w trakcie korzystania z niej, zarówno od strony czysto technicznej, jak i efektywności w procesie nauczania. Zapewnia ona również wszystkie niezbędne narzędzia potrzebne do prowadzenia testów, szkoleń, czy też kursów. W ramach obsługi Moodle przewiduje pełną obsługę multimediów, rozwiązania w postaci for, ocen,

⁷⁸ P. Mielcarek, M. Parczewski, L. Medeyski, *E-learning – analiza celów i możliwości ich realizacji na podstawie istniejących specyfikacji i standardów*, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, 2004, nr 30 (1044), s. 3.

⁷⁹ K. Redlarski, I. Gamik, op. cit., s. 78.

ponad 8 rodzajów pytań i kilku poziomów dostępu. Te narzędzia wskazują na wszechstronność platformy.

Wśród zalet, wymienianych przez użytkowników tej platformy, są przede wszystkim:

- „dostępność – stały dostęp poprzez sieć do platformy i umieszczonych na niej treści o dowolnej porze dnia, co pozwala studentom na indywidualny wybór czasu nauki, dostosowany do ich możliwości i potrzeb;
- mobilność – materiały są dostępne z dowolnego miejsca i za pomocą różnego rodzaju urządzeń, takich jak komputer, laptop, smartfon czy tablet, posiadających dostęp do internetu;
- modyfikowalność – łatwość tworzenia i edycji treści publikowanych z wykorzystaniem platformy przy jednoczesnym wykorzystaniu różnorodnych form prezentacji; platforma posiada szereg narzędzi i funkcjonalności, których skuteczne wykorzystanie może podnieść atrakcyjność prowadzonych kursów;
- łatwa komunikacja – umożliwienie użytkownikom systemu – uczestnikom kursu i prowadzącym – nawiązanie szybkiego kontaktu poza wyznaczonymi godzinami zajęć, np. poinformowanie studentów o wszelkich zmianach związanych z realizowanym kursem;
- standaryzacja zakresu wiedzy – treści kursu można dzielić na bloki tematyczne, co ułatwia zdefiniowanie zakresu wiedzy do opanowania wymaganego przez prowadzącego; ułatwia to mierzalność oraz planowanie podziału treści na poszczególne lekcje¹⁰.

Weronika Prządka w swoich badaniach porównawczych nad portalami e-learningowymi w przypadku platformy Moodle przywołuje również jeszcze jedno dość istotne z punktu widzenia użytkownika rozwiązanie. Mianowicie, zwraca uwagę na szeroką dostępność wsparcia technicznego w postaci dedykowanych forów internetowych, na których użytkownicy dzielą się poradami i rozwiązaniami napotkanych problemów¹¹.

Niestety, jak w przypadku każdego rodzaju oprogramowania, Moodle nie jest wolne od wad. Pierwszy, najważniejszy i powszechny problem to brak liniowości zdarzeń oraz liczne problemy z wyszukiwaniem konkretnych informacji. W ramach badań (W. Prządka) podkreśla, iż „użytkownicy platformy Moodle wskazali następujące funkcjonalności jako brakujące w systemie:

- możliwość egzekwowania czasu spędzanego przy nauce,
- kolorowanie składni zamieszczanych kodów źródłowych w różnych językach programowania,
- możliwość bezpośredniego wpisywania zadań matematycznych zawierających np. całki czy pierwiastki,
- ocenianie wielu studentów jednocześnie,
- dziennik ocen¹².

¹⁰ Ibidem, s. 82.

¹¹ W. Prządka, *Analiza porównawcza narzędzi e-learningu*, Journal of Computer Sciences Institute, vol. 3: 2017, s. 6.

¹² Ibidem.

Do pozostałych braków najpopularniejszej platformy e-learningowej należy dodatkowo wskazać:

- „brak dostatecznej interakcji z użytkownikiem – większość materiałów udostępnianych w ramach kursów charakteryzuje się niską interaktywnością, gdyż są to przeważnie dokumenty publikowane na platformie – platforma traktowana jest więc bardziej jako repozytorium materiałów niż system interaktywnego nauczania;
- brak integracji z pozostałymi systemami – Moodle nie posiada możliwości integracji z innymi systemami informatycznymi dostępnymi na uczelni, co powoduje, że w celu uzyskania dodatkowych informacji użytkownicy muszą korzystać z wielu systemów jednocześnie (np. z dziekanatu);
- wysokie nakłady na opracowanie materiałów – przygotowanie materiałów w formie atrakcyjnej dla odbiorców wymaga od kadry odpowiedzialnej za ich publikowanie znacznych nakładów czasu oraz specjalistycznego oprogramowania;
- konieczność większej motywacji – korzystanie z tego rodzaju formy kursów wymaga od uczestników większej niż w przypadku kursów stacjonarnych motywacji do nauki oraz samodyscypliny;
- wydłużony czas nauki – z opinii zebranych od użytkowników wynika, iż czas potrzebny na opanowanie takiego samego zakresu wiedzy jest zdecydowanie dłuższy w przypadku kursów e-learningowych w porównaniu z tradycyjną formą nauczania, gdzie kontakt z prowadzącym jest bezpośredni¹³.

Pomimo wspomnianych wad platforma Moodle w dalszym ciągu stanowi najpopularniejsze tego typu rozwiązanie na rynku. Platforma ta jest ciągle wspierana oraz rozwijana, a jej rola jako wsparcie dla tradycyjnych form dydaktyki, w szczególności zajęć hybrydowych – łączących cechy tradycyjnej formy – uczeń–nauczyciel wzbogacanych o nowe formy edukacji jest znacząca, co wskazują trendy i badania przeprowadzone na uczelniach wyższych, w kraju i zagranicą.

Platforma Fronter

Jedną z wielu komercyjnych alternatyw dostępnych na rynku dla Moodle jest platforma Fronter. Wykorzystywana jest między innymi przez renomowane uczelnie, takie jak: Uniwersytet Cambridge czy Uniwersytet w Wiedniu, a w Polsce m.in. w Wyższej Szkole Kultury Społecznej i Medialnej w Toruniu czy na Politechnice Warszawskiej w ramach projektu OKNO (Ośrodek Kształcenia na Odległość). Rozwój oprogramowania norweskiej firmy FRONTER AS zapoczątkowany został w 1998 r. na potrzeby Uniwersytetu Bergen. Obecnie z Frontera korzysta ponad 7 mln użytkowników na całym świecie¹⁴. Mniejsza liczba użytkowników w stosunku

¹³ K. Redlarski, I. Gamik, op. cit., s. 83.

¹⁴ *From humble beginnings*, [w:] *Itslearning* [online], [dostęp 09 IV 2018]. Dostęp w World Wide Web: <https://itslearning.com/global/about-us/our-story/>.

do Moodle wynika przede wszystkim z kosztów licencyjnych oraz wdrożeniowych aplikacji.

Cechą charakterystyczną Frontera jest praktycznie pełna dowolność konfiguracyjna. Klient serwisu otrzymuje dostęp do kodu źródłowego, dzięki czemu zależnie od zapotrzebowania istnieje możliwość dokupienia poszczególnych modułów. Dodatkowo użytkownicy, a raczej klienci firmy FRONTER AS, mogą liczyć na pełne zaplecze pomocy technicznej, która w przypadku tak złożonego oprogramowania jest nieocenioną pomocą, zwłaszcza na etapie wdrażania systemu oraz dalszej optymalizacji. Kolejnym atutem jest możliwość integracji Frontera z innymi oprogramowaniami, takimi jak na przykład katalogi biblioteczne „Ephorus” czy też „Creaza” – wykorzystywana do wsparcia pracy z najmłodszymi. „Platforma Fronter jest wyposażona w blisko 100 narzędzi podzielonych na 5 grup:

- praca własna – wspomaganie samokształcenia, e-portfolio (repozytorium własnych osiągnięć), środowisko do pracy indywidualnej,
- nauczanie, uczenie się – zarządzanie uczeniem się, tworzenie i ocenianie programów nauki,
- praca zespołowa – praca w intranecie, efektywna współpraca i komunikacja użytkowników,
- publikowanie – przygotowanie treści edukacyjnych i zarządzanie nimi,
- administrowanie – zarządzanie platformą¹⁵.

W ramach badań *usability* przeprowadzonych przez Aurilla Aurelie Bechina (Buskerud College University) oraz Eli Hustad (University of Agder)¹⁶ ankietowani wykazali szereg korzyści, jakimi charakteryzuje się norweska platforma e-learningowa. Są to m.in.:

- struktura zamieszczanych informacji, materiałów sprzyjająca samodzielnej pracy studentów,
- możliwość współpracy z innymi uczestnikami kursów,
- dyskusje odbywające się w czasie rzeczywistym, wymagające od studentów stałego zaangażowania oraz znajomości poruszanej tematyki;
- trwałość i aktualizacja zamieszczanych materiałów,
- testy i sprawdziany pozwalające na weryfikację efektów kształcenia.

Niewątpliwą zaletą Frontera jest pełna interaktywność zachodząca pomiędzy jego użytkownikami w postaci wideokonferencji, modułów czatu odbywających się w trybie rzeczywistym, co znacząco wpływa na budowanie relacji i wspólnej pracy przed postawionym zadaniem, w szczególności przydatnym w kursach programowania, modelowania 3D i wielu innych narzędziach nie tylko przewidzianymi dla kierunków informatycznych. Co więcej, platforma pozwala na tworzenie pełnowartościowych kursów i szkoleń z wirtualnym podziałem na roczniki, kierunki, sale,

¹⁵ M. Plebańska, P. Kopiał, *Platforma Fronter jako system zarządzania wiedzą*, e-mentor, 3: 2013, s. 73.

¹⁶ A. A. Bechina, E. Hustad, *A Framework to Understand Enablers and Inhibitors in a Learning Management System: Experiences from Fronter*, The Seventh International Conference on eLearning for Knowledge-Based Society, 16–17 December 2010 [online], [dostęp 9 IV 2018]. Dostępny w World Wide Web: http://ijcim.th.org/SpecialEditions/v18nSP1/02_Full_Aurilla%20Aurelie%20Bechina_A%20Framework%20to%20Understand%20Enablers%20and%20Inhibitors.pdf.

gdzie uczestnicy stają się pełnoprawnymi studentami (jak to się odbywa choćby na Politechnice Warszawskiej)¹⁷.

Mnogość możliwości konfiguracyjnych oraz organizacyjnych, jakie daje Fronter, jest jednocześnie pewną wadą, gdyż nie tylko wymaga on stałego monitorowania administracji, ale również odpowiedniego przygotowania wykładowców i nauczycieli, żeby mieli możliwość swobodnego korzystania z platformy. Studenci i nauczyciele, w ankiecie przeprowadzonej przez Aurilla Aurelie Bechina (Buskerud College University) oraz Eli Hustad (University of Agder)¹⁸ wykazali szereg wad, których usunięcie mogłoby się przyczynić do optymalizacji oraz wzrostu efektywności tej formy nauczania.

Wśród wymienionych wad tej platformy widzimy:

- automatyczne usuwanie historycznych zdarzeń, w efekcie czego starsze kursy nie są dostępne,
- występowanie zjawiska redundancji, czyli przechowywania wielu danych nie tylko na serwerach przeznaczonych dla Frontera, ale również na komputerach użytkowników,
- nieintuicyjna nawigacja,
- problem ze zlokalizowaniem informacji na temat przebiegu kursów, ich nieliniowość oraz brak hiperłączy pomiędzy salami, klasami,
- narzędzia dodatkowe, jak wideokonferencje, czat są nieeleganckie, nieintuicyjne.

Wymienione przez ankietowanych użytkowników wady mogą wskazywać na brak odpowiedniej architektury informacji oraz odpowiedniego, zoptymalizowanego i czytelnego GUI. Część przedstawionych wyników ankiet ma prawdopodobnie związek z brakiem odpowiedniej, wysokiej jakości zarządzania po stronie administracji platformy.

Systemy typu MOOC

W przypadku analizy głównych operatorów platform e-learningowych, jakimi są Moodle oraz Fronter, nie wolno zapomnieć o stosunkowo młodym, bo rozwijanym od 2008 r., systemie edukacji zdalnej MOOC (Massive Open Online Courses)¹⁹.

Gdyby obecnie pochylić się nad rzeczywistym znaczeniem skrótu MOOC, to przede wszystkim „Massive” oznacza nie tyle masowe, ile nieograniczone. W kursach tego typu mogą uczestniczyć tysiące studentów dzięki temu, że jest to uczestnictwo przede wszystkim dobrowolne, niestawiające wymagań wstępnych, wielokrotnie bezpłatne. Jedynym warunkiem koniecznym do skorzystania z oferty takiego kursu jest posiadanie dostępu do Internetu. „Open” – otwarte – w większości wypadków bezpłatne i w pełni dostępne niezależnie do wieku, płci, wykształcenia. „Online” – czyli wszystkie formy zajęć, testów interakcji odbywa się za pośrednictwem

¹⁷ M. Plebańska, P. Kopiał, *Project-Based e-Learning z wykorzystaniem platformy zdalnego nauczania Fronter*, [w:] M. Dąbrowski, M. Zając, *E-learning – narzędzia i praktyka*, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2012, s. 31.

¹⁸ A. A. Bechina, E. Hustad, op. cit.

¹⁹ A. Krzętowska, *MOOCs wyzwanie dla szkolnictwa wyższego* [online], [dostęp 09 IV 2018]. Dostępny w World Wide Web: <https://repo.pw.edu.pl/docstore/download/WU7e83c0e334b5e48188b9ba596fd329cfb/moocs.pdf>.

sieci. „Coruses” – będący niczym innym jak szkoleniem – kursem. W przypadku ukończenia takiego kursu otrzymuje się certyfikat, za który w pewnych przypadkach należy uiścić opłatę.

Najprężniej rozwijającą się platformą e-learningową spełniającą warunki MOOC jest rozwijana od 2008 r. Coursera, która w swojej ofercie ponad 2 tys. kursów, współpracuje z 149 uczelniami i ma około 25 mln użytkowników na całym świecie²⁰. Platforma oferuje kursy kończące się uzyskaniem certyfikatu. Trwają one z reguły od 4 do 6 tygodni, natomiast specjalizacje od 4 do 6 miesięcy, oraz studia od 1 roku do 3 lat, głównie z zakresu nauk informatycznych.

Platformy typu Coursera, ze względu na wysoki koszt tradycyjnych form studiów w Stanach Zjednoczonych cieszą się wciąż rosnącą popularnością. Niestety, ze względu na bardzo wysokie koszty tworzenia materiałów i kursów o charakterze MOOC, Coursera odeszła od bezpłatnego dostępu do takich materiałów, jednakże koszty dalekie są od kosztów kursów i kierunków w formie tradycyjnej. W przypadku certyfikatów wahają się od 29 do 99 dolarów, a w przypadku studiów od 15 do 25 tys. dolarów, co w dalszym ciągu w zestawieniu z tradycyjnymi formami studiowania w USA stanowi dużą alternatywę.

Biorąc pod uwagę innowacyjność takiej formy edukacji, mogą pojawić się wątpliwości co do jakości i rzeczywistej różnicy w przypadku choćby wspomnianego Frontera i Moodle. Model kształcenia MOOC w swojej strukturze nie wiele różni się od tradycyjnej formy nauczania. Organizatorzy takiego kursu w dokładny sposób dobierają odpowiednich wykładowców i choć klucz doboru spowity jest pewną niewiedzą, to należy pamiętać, że firmy zajmujące się wdrażaniem czy też realizowaniem takich projektów są przede wszystkim startupami realnych i renomowanych uczelni, takich jak Coursera, wywodząca się z Uniwersytetu Stanford, czy też związany z Harvardem i Massachusetts Institute of Technology. Dodatkowo należy zwrócić uwagę na fakt, że „uczelnia zawiera umowę z firmą (np. Coursera). Następnie ogłasza wśród swoich pracowników otwarte zaproszenie do składania ofert i wybiera tylko kilka spośród nich (należy zauważyć, że jak dotąd, kursy tego rodzaju generują koszty, nie przychody). Kurs zostaje wyprodukowany we współpracy ze specjalistycznym zespołem organizatora (Coursera)”²¹. Organizowane szkolenia mają swoją strukturę, określony czas rozpoczęcia oraz zakończenia, oraz różne formy weryfikacji nabytej wiedzy czy też umiejętności. Uczestnicy mogą komunikować się zarówno ze sobą, jak i z prowadzącym.

W przypadku Coursera oferowane rozwiązania są intuicyjne oraz czytelne. Bez większych trudności można zlokalizować umiejscowienie w etapie kursu, materiały i realizowane cele. W ramach dostępnego interface’u Coursera w zestawieniu z wymienionymi wcześniej platformami wypada wyjątkowo pozytywnie, unikając błędów, jakie występują u poprzedników. Moodle sprawia użytkownikom duże trudności w lokalizacji konkretnego materiału, a w przypadku dużej ilości treści staje się wyjątkowo rozciągnięty w pionie, co powoduje problem ciągłego

²⁰ *We envision a world where anyone, anywhere can transform their life by accessing the worlds best learning experience*, [w:] *Coursere* [online], [dostęp 9 IV 2018]. Dostępny w World Wide Web: <https://about.coursera.org/>

²¹ M. Gaebel, *MOOC masowe otwarte kursy online*, Warszawa 2014 [online], [dostęp 9 IV 2018]. Dostępny w World Wide Web: <http://czytelnia.frse.org.pl/media/mooc-michael-gaebel-eua-frse.pdf>.

scrollowania treści. Fronter z kolei jest zbyt złożony i mało atrakcyjny, poza tym boryka się z problemami od strony architektury informacji. Można odnieść wrażenie, że Coursera takich problemów nie ma, choć trzeba przyznać, że wynika to bardziej z przyjętego modelu i zastosowanych rozwiązań, gdzie uczestnik kursu „odcina się” od contentu serwisu i jest skupiony na danym etapie. Co więcej, od strony użytkownika wszystkie informacje, grafiki czy rozmieszczenie elementów zrealizowane jest w sposób intuicyjny i zaprojektowany zgodnie z obecnie obowiązującymi standardami i trendami.

Pomimo iż w pierwszym kontakcie Coursera zostawia pozytywne wrażenie, jednakże trzeba mieć na uwadze jej stosunkowo krótki okres istnienia na rynku w porównaniu choćby z Fronterem czy też platformą Moodle. Dodatkowo, o ile funkcje wszystkich trzech są zbliżone do siebie, o tyle Coursera na chwilę obecną stanowi bardziej alternatywną do tradycyjnych form edukacji i szkoleń, a portale e-learningowe, jakie do tej pory poznaliśmy, mają szerszy zakres możliwości wsparcia i rozwoju procesu dydaktycznego. Dodatkową wątpliwość w przypadku realizacji kursów typu MOOC stanowi sprawa finansowania. O ile zrozumiałe jest tu wsparcie uniwersytetów, o tyle w przypadku tworzenia takiego kursu wymagane są dość duże nakłady finansowe. Co więcej, firmy prywatne również starają się nawiązać relacje, jak choćby Autodesk, Google, IBM i wiele innych²². „Platforma Coursera za opłatą udostępnia potencjalnym pracodawcom nazwiska najbardziej aktywnych i najlepszych studentów. Niestety, na chwilę obecną te środki nie wystarczają na pokrycie kosztów tworzenia i obsługiwanie istniejących platform i kursów”²³. Rozwiązanie takie ma oczywiście swoje zalety, jednakże wiele uniwersytetów czy instytucji państwowych nie uznaje certyfikatów oraz dyplomów kursów MOOC.

Wybór optymalnego rozwiązania dla uczelni czy szkoły uzależniony jest przede wszystkim od strony zaplecza technicznego oraz finansowego. Wybór platform zarówno spośród komercyjnych, jak i darmowych jest szeroki, dlatego każde rozwiązanie powinno być rozpatrywane w sposób czysto indywidualny. Użytkownik końcowy z kolei w dużej mierze uzależniony jest od wyboru władz jednostki podległej czy też przełożonego, co nie zmienia faktu, że producenci takiego oprogramowania powinni przede wszystkim dbać nie tylko o zakres techniczny, ale również i wizualny, pozwalający na nadążenie za aktualnymi trendami i rozwiązaniami.

Rola platform e-learningowych jest znacząca. Wiele badań nad efektywnością wykorzystania nowych form nauczania wykazuje pozytywną rolę, jaką odgrywają jako wsparcie dla tradycyjnych form edukacji. Oczywiście procentowy udział platform w edukacji uzależniony jest od wielu czynników, m.in. specyfiki przedmiotu, wymagań uczelni czy predyspozycji wykładowcy, jednak w przeciwieństwie do tradycyjnych form dydaktycznych e-learning korzystnie wpływa na samodyscyplinę studentów, ich kreatywność i umiejętność samodzielnego rozwiązywania problemów. Sam fakt tego jest wystarczający do tego, żeby technologia i forma dydaktyki zdalnej była rozwijana. Oczywiście do całkowitego zastąpienia tradycyjnych szkół czy uniwer-

²² *Meet our Partners*, [w:] *Coursera* [online], [dostęp 9 IV 2018]. Dostępny w World Wide Web: <https://www.coursera.org/about/partners>.

²³ A. Krzętowska, *MOOCs wyzwanie dla szkolnictwa wyższego* [online], [dostęp 9 IV 2018]. Dostępny w World Wide Web: <https://repo.pw.edu.pl/docstore/download/WU7e83c0e334b5e48188b9ba596fd329cfb/moocs>.

sytetów trudno podejść optymistycznie. Jednakże, patrząc na prędkość rozwoju nowych technologii, trendy panujące w cyfryzacji praktycznie każdego aspektu życia codziennego nie wolno w bliższej lub dalszej przyszłości całkowicie wykluczyć.

Bibliografia

Bechina, Aurilla i Hustad Eli. 2010. "A Framework to Understand Enablers and Inhibitors in a Learning Management System: Experiences from Fronter." W *The Seventh International Conference on eLearning for Knowledge-Based Society, 16–17 December 2010*. Dostęp Kwiecień 9, 2018. http://ijcim.th.org/SpecialEditions/v18nSP1/02_Full_Aurilla%20Aurelie%20Bechina_A%20Framework%20to%20Understand%20Enablers%20and%20Inhibitors.pdf

Coursere. b.d. *Meet our Partners*. Dostęp Kwiecień 9, 2018. <https://www.coursera.org/about/partners>.

Coursere. b.d. *We envision a world where anyone, anywhere can transform their life by accessing the worlds best learning experience*. Dostęp Kwiecień 9, 2018. <https://about.coursera.org/>.

Dąbrowski, Marcin. 2013. *E-learning w szkolnictwie wyższym. Studia BAS* 3(35): 203–212.

Gaebel, Michael. 2014. *MOOC masowe otwarte kursy online*. Warszawa: European University Association; Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji. Dostęp Kwiecień 9, 2018. <http://czytelnia.frse.org.pl/media/mooc-michael-gaebel-eua-frse.pdf>

Goban-Klass, Tomasz i Piotr Sienkiewicz. 1999. *Spoleczeństwo informacyjne: Szanse, zagrożenia, wyzwania*. Kraków: Wydawnictwo Fundacji Postępu Telekomunikacji.

Gogos, Roberta. 2013. *A brief history of elearning (infographic)*. Ostatnia modyfikacja Sierpień 15, 2013. <https://www.efrontlearning.com/blog/2013/08/a-brief-history-of-elearning-infographic.html>.

Itslearning. b.d. "Our story." Dostęp Kwiecień 9, 2018. <https://itslearning.com/us/about-us/our-story/>.

Krzętowska, Agnieszka. b.d. *MOOCs wyzwanie dla szkolnictwa wyższego*. Dostęp Kwiecień 9, 2018. <https://repo.pw.edu.pl/docstore/download/WJTe83c0e-334b5e48188b9ba596fd329cfb/moocs.pdf>.

Maziarz, Paweł. 2016. *Pierwszy komputer obchodzi 70 urodziny – zobacz jak rozwijały się pecety*. Ostatnia modyfikacja Czerwiec 22, 2016. <http://www.benchmark.pl/aktualnosci/historia-rozwoju-komputerow-i-laptopow-1946-2016.html>.

Mielcarek, Przemysław, Parczewski Marcin i Lech Medeyski. 2004. „E-learning – analiza celów i możliwości ich realizacji na podstawie istniejących specyfikacji i standardów.” *Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu*, 30 (1044): 548–556.

Miniwatts Marketing Group. 2017. *Internet World Stats*. Ostatnia modyfikacja Grudzień 31, 2017. <https://www.internetworldstats.com/stats.htm>.

Plebańska, Marlena i Piotr Kopciał. 2012. „Project-Based e-Learning z wykorzystaniem platformy zdalnego nauczania Fronter.” W *E-learning– narzędzia*

i praktyka, red. M. Dąbrowski i M. Zając, 31–41. Warszawa: Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych.

Plebańska, Marlena i Piotr Kopciał. 2013. „Platforma Frontier jako system zarządzania wiedzą.” *e-mentor* 3: 73–80. Dostęp Kwiecień 9, 2018. www.e-mentor.edu.pl

Prządka, Weronika. 2017. “Analiza porównawcza narzędzi e-learningu.” *Journal of Computer Sciences Institute* 3: 64–69.

Redlarski, Krzysztof i Igor Garnik. 2014. „Zastosowanie systemów e-learningu w szkolnictwie wyższym.” W *Zarządzanie informacyjnym środowiskiem pracy*, red. B. A. Basińska i I. Garnik, 77–94. Gdańsk: Wydział Zarządzania i Ekonomii Politechniki Gdańskiej.

Serfanowicz, Agnieszka. 2015. *Jak powstał internet? Historie prawdziwe*. Ostatnia modyfikacja Sierpień 20, 2015. <http://softonet.pl/publikacje/poradniki/Jak.powstal.internet.Historia.prawdziwa,1192>.

Przysłany: 30 IV 2018

Zaakceptowany: 31 VII 2018

Adam Szalach

Nicolaus Copernicus University in Toruń. Faculty of History

e-mail: aszalach@doktorant.umk.pl

ORCID ID: 0000-0001-8040-001X

Adam Szalach, MSc, a PhD student at the Institute of Scientific Information and Bibliology of Nicolaus Copernicus University in Toruń. A graduate of the Higher School of Social and Media Culture in Toruń in the Department of Journalism and Social Communication and Computer Science in the field of Multimedia Technology. In his scientific work he is involved in the use of the eyetracking technology in the analysis of educational and information portals, information architecture in the Internet and the use of tracking methods of eye movements in didactics, which he had the opportunity to present together with Dr hab. Veslava Osińska in: *Informatyka w Edukacji. Wokół nowej podstawy* w artykule *Koncepcja wykorzystania eyetrackingu w korelacji nauczania informatyki oraz przedmiotów przyrodniczych*.

Comparative analysis of selected market solutions for e-learning systems

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.009>

The text is available under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 3.0 Poland (CC BY-ND 3.0 PL).

Keywords: e-learning; didactics; education; Fronter; Moodle; Coursera

Summary. **Aim:** The aim of the article is to present e-learning as a tool that in the era of ubiquitous computerization is one of the largest teaching support systems, both for students and for teachers. **Research method:** The author carried out a comparative analysis, wanting to show the differences between the discussed e-learning platforms, at the same time indicating the strengths and weaknesses of this tool, used as didactic support for traditional forms of teaching. **Conclusions:** The organization of work with the e-learning system depends to a large extent on its architecture, configuration or didactic tasks that such a system should meet. Particular attention should be paid to the fact that the differences may arise from systems based on the so-called free and commercial licenses, where both have their advantages and disadvantages.

Adam Szalach

Nikolaus-Kopernikus-Universität in Thorn. Fakultät für Geschichte

e-mail: aszalach@doktorant.umk.pl

ORCID ID: 0000-0001-8040-001X

Mag. Ing. Adam Szalach, Doktorand im Institut für Wissenschaftliche Information und Buchwissenschaft der Nikolaus-Kopernikus-Universität in Thorn, Absolvent der Hochschule für Sozial- und Medienkultur in Thorn an der Fakultät für Journalismus und Sozialkommunikation sowie für Informatik, Fachrichtung Multimedia-Technologien. In seiner Forschungsarbeit beschäftigt er sich mit der Anwendung der Eyetracking-Technologie in der Analyse von Bildungs- und Informationsportalen, mit der Informationsarchitektur sowie mit der Anwendung der Methode der Blickfassung in der Didaktik, die er zusammen mit Dr. habil. Veslava Osińska im Buch *Informatyka w Edukacji. Wokół nowej podstawy* [Informatik in der Bildung. Um die neue Grundlage herum] im Beitrag *Koncepcja wykorzystania eyetrackingu w korelacji nauczania informatyki oraz przedmiotów przyrodniczych* [Das Konzept der Eyetracking-Anwendung im Unterricht der Informatik und der Naturwissenschaften] schilderte.

Die Vergleichsanalyse ausgewählter Marktlösungen der E-Learning-Systeme

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.009>

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung-Keine Bearbeitung Polen (CC BY-ND 3.0 PL) veröffentlicht.

S

Stichworte: E-Learning; Didaktik; Bildung; Fronter; Moodle; Coursera

Z

Zusammenfassung. These/Ziel: Der Beitrag schildert E-Learning als Werkzeug, das angesichts der allgegenwärtigen Informatisierung als eines der größten Unterstützungssysteme der Bildung sowohl für die Schüler als auch für die Lehrer gilt. **Forschungsmethode:** Der Autor entschied sich für eine Vergleichsanalyse, wollte auf die Unterschiede zwischen den einzelnen E-Learning-Plattformen sowie auf die Vor- und Nachteile dieses Werkzeugs, das die tradierten Unterrichtsformen unterstützt, hinweisen. **Ergebnisse/Schlussfolgerungen:** Die Arbeitsorganisation mithilfe des E-Learning-Systems hängt größtenteils von seiner Architektur, Konfiguration oder didaktischen Aufgaben ab, welche das System erfüllen sollte. Eine besondere Aufmerksamkeit lenkt sich auf die Unterschiede, die sich aus dem System freier und kommerzieller Lizenzen ergeben, wo sowohl die einen als auch die anderen ihre Vor- und Nachteile haben.

Michał Muraszko

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Wydział Historyczny

e-mail: muraszkomichal@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3816-576X

N

nieznane monumentum z biblioteki

Zygmunta II Augusta w zbiorach Archiwum

Archidiecezjalnego w Gnieźnie*

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.010>

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłącznej licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 3.0 Polska (CC BY-ND 3.0 PL).

Mgr Michał Muraszko jest doktorantem w Instytucie Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (dalej: UAM). W 2012 r. uzyskał magisterium z historii na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Od 2013 r. pracuje w ramach projektu grantowego Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego: „Inwentaryzacja zasobu biblioteki katedralnej w Gnieźnie”, którym kieruje dr Piotr Pokora. Autor m.in. następujących artykułów: *Oprawy ksiąg kanonika gnieźnieńskiego Tomasza Josickiego*, [w:] *Tegumentologia polska dzisiaj*, red. A. Wagner, Toruń 2015, s. 191–207; *Wybrane oprawy ksiąg z prywatnych bibliotek polskich w zbiorach kanonika gnieźnieńskiego Tomasza Josickiego*, *Studia Europaea Gnesnensia*, t. 12: 2015, s. 261–274; *Wycisk plakiety z popiersiem ostatniego Jagiellona na oprawie „Commentarius brevis rerum in orbe gestarum” ze zbiorów dawnej Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie*, *Biblioteka*, t. 19: 2015, s. 195–202.

S

Słowa kluczowe: Zygmunt II August; biblioteka królewska; tegumentologia; Wilno; Gniezno

S

Streszczenie. Cel: Celem komunikatu jest zaprezentowanie nieznanego dotąd w literaturze przedmiotu monumentum króla Zygmunta II Augusta. Natrafiono na nie w trakcie prac prowadzonych w ramach projektu grantowego: „Inwentaryzacja zasobu biblioteki katedralnej w Gnieźnie”. **Metoda badawcza:** Analiza formalna woluminu uzupełniona przez przegląd literatury. **Wyniki/Wnioski:** Księga skrywa dzieło *Germaniae exegeseos*, autorstwa Franciszka Irenicusa, które ukazało się w 1518 r. w Hagenau w oficynie Thomasa Anshelma, nakładem Johanna Kobergera. Oprawa druku, opatrzona księgoznakami monarchy, powstała w 1560 r. w drugiej introligatori wileńskiej. Wolumin jest wyzbyty dawnych sygnatur, not i znaków własnościowych, które mogłyby wskazać, w jaki sposób trafił on do zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie.

* Tekst powstał w ramach projektu grantowego: „Inwentaryzacja zasobu Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie: starodruki z Kolekcji Seminarialnej Biblioteki Katedralnej i nowo odnalezione dokumenty papierowe konsystorza gnieźnieńskiego z XV i pocz. XVI w.” finansowanego z Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki MNiSW (11H 16 0124 84), kierownik: dr Piotr Pokora (Instytut Historii UAM w Poznaniu).

Dawny księgozbiór Zygmunta II Augusta (zm. 1572 r.), polskiego króla i wielkiego księcia litewskiego, ostatniego z rodu Jagiellonów, należy do jednej z najobszerniej w literaturze przedmiotu omówionych bibliotek staropolskich. Z podstawowych opracowań mu poświęconych wymienić wypada kanoniczne już dzieła pióra Kazimierza Hartleba¹, ks. Edmunda Majkowskiego², Marii Krynickiej³ oraz Alodii Kaweckiej-Gryczowej⁴. W tym miejscu wspomnieć należy również o wydanym ostatnio *Katalogu książek z biblioteki króla Zygmunta II Augusta w zbiorach Rosyjskiej Biblioteki Narodowej w Sankt Petersburgu*⁵. Wskazane opracowania wzbogaca nieustannie rejestracja nieznanych dotąd egzemplarzy, które wchodziły dawniej w skład monarszego księgozbioru⁶. Prezentacja nowo odkrytych cymeliów z niezmiernie obecnie rozproszonej królewskiej librarii przyczynia się niewątpliwie do coraz pełniejszego jej poznania.

Szczególnie wiele tajemnic dla badaczy dawnej książki skrywają wciąż zbiory należące do instytucji kościelnych. Na wolumin będący przedmiotem niniejszych rozważań natrafiono w trakcie prac inwentaryzacyjnych prowadzonych w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie. Przechowywany jest on obecnie pod sygnaturą: BK 3861. Egzemplarz ten prezentowany był na wystawie: *Skarby drukarstwa i intrologistorstwa ze zbiorów dawnej Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie*, która odbyła się w maju 2015 r. w Bibliotece Raczyńskich w Poznaniu. Reprodukacja superekslibrisu, umieszczonego na górnej okładzinie oprawy przedstawianej książki, znalazła się w powystawowym katalogu⁷.

Omawiany wolumin skrywa dzieło *Germaniae exegeseos*, pióra Franciszka Irenicusa (zm. 1553), które ukazało się w 1518 r. w Hagenau w oficynie Thomasa Anshelma, nakładem Johanna Kobergera. Opracowanie to było w omawianym okresie mało w Polsce znane⁸. Jego autor, uczeń Filipa Melanchtona, pragnął wykazać, że starożytnych Germanów oraz współczesnych mu Niemców, wbrew opiniom humanistów włoskich, nie powinno się klasyfikować jako barbarzyńców. Irenicus wyeksponował przy tym wykształconych rodaków, w tym wysoko cenionych przez siebie niemieckich grezystów⁹. Omawiany druk jest, niestety, znacząco zdefektowany. Liczne składki noszą ślady żerowania owadów. Nie zachowała się

¹ K. Hartleb, *Biblioteka Zygmunta Augusta. Studium z dziejów kultury królewskiego dworu*, Lwów 1928.

² E. Majkowski, *Materiały do dziejów biblioteki Zygmunta Augusta. Książki Zygmunta Augusta przechowywane w Bibliotece Archidiecezjalnej w Poznaniu*, Poznań 1928.

³ M. Krynicka, *Oprawy książkowe z herbami ostatnich Jagiellonów w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie*, Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie, t. 12: 1980, s. 23–59.

⁴ A. Kaweckaja-Gryczowa, *Biblioteka ostatniego Jagiellona. Pomnik kultury renesansowej*, Wrocław 1988.

⁵ *Katalog książek z biblioteki króla Zygmunta II Augusta w zbiorach Rosyjskiej Biblioteki Narodowej w Sankt Petersburgu*, oprac. M. I. Tkaczenko, M. Brynda, Warszawa 2015.

⁶ Zob. np. K. Płaszczynska-Herman, *Nieznane książki króla Zygmunta Augusta w Bibliotece Zgromadzenia Księży Misjonarzy na Stradomiu w Krakowie*, Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej, t. 63: 2013, s. 71–81; K. Wyszomirska, *Nieznana księga z biblioteki króla Zygmunta Augusta w Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu*, Folia Toruniensia, t. 13: 2013, s. 125–130; T. Ososiński, *Biblioteka Zygmunta Augusta i jej monumenta w berlińskiej Staatsbibliothek*, Rocznik Biblioteki Narodowej, t. 46: 2015, s. 11–44 (w publikacjach zebrana starsza literatura).

⁷ P. Pokora, M. Muraszko, *Skarby drukarstwa i intrologistorstwa ze zbiorów dawnej Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie. Katalog wystawy w Bibliotece Raczyńskich, Poznań 5–30 maja 2015*, Poznań–Gniezno 2015, s. 8.

⁸ Zob. J. Radziszewska, *Warsztat naukowy Marcina Kromera w jego dziele „De origine et rebus gestis Polonorum”*, [w:] *Historia i współczesność. Z zagadnień historiografii od czasów antyku do XVI wieku*, red. A. Kunisz, Katowice 1982, s. 150.

⁹ M. Winiarczyk [rec.], Waltherr Ludwig, *Hellas in Deutschland. Darstellungen der Gräzistik im deutschsprachigen Raum aus dem 16. und 17. Jahrhundert*, Eos, t. 87: 2000, z. 1, s. 174–175.

karta tytułowa, a także ostatnia karta z kolofonem oraz sygnetem drukarskim. Książka nosi ponadto ślady zalania.

Omawiany druk nie został opatrzony rękopiśmiennymi marginaliami. Notatek wyzbyte są również zachowane pozostałości kart wyklejek. Nadmienić należy, że w początkowym fragmencie dzieła (do k. c₆ włącznie) drukarz pozostawił puste miejsca na inicjały, które miały następnie zostać sporządzone odręcznie. Przedstawianego egzemplarza nigdy jednak nie uzupełniono, a akapity w wyszczególnionej części rozpoczyna każdorazowo jedynie reprezentant¹⁰.

Oprawę woluminu wykonano z fazowanych desek dębowych, na które naciągnięto brązową skórę. Została ona wyposażona w dwa zapięcia mosiężno-skórzane, które umieszczono przy dłuższych krawędziach okładzin. Całość scalają cztery podwójne zwięzy sznurowe. Stan zachowania oprawy nie jest zadowalający. Posiada ona liczne otwory po owadach. Nie zachowało się niemal całe powleczenie grzbietu oraz znacznej części dolnej okładziny¹¹. Wolumin utracił ponadto górną kapitałkę. Niewielki fragment skóry, która pokrywała pierwotnie grzbiet, wskazuje, że kompartymenty udekorowane były wzorem rombowym z rozetkami. Zdobienia okładzin opracowano, w technice ślepego i złożonego wycisku (tłoczenia), przy wykorzystaniu: strychulca, dwóch radełek, tłoków floralnych i liternicznych oraz superekslibrisowej plakiety. Kompozycja górnej okładziny (il. 1) opiera się na ramie, w którą wkomponowano ślepe wyciski radełka z wyobrażeniem Chrystusa i czterech ewangelistów oraz datą: „1545”¹². Każdą z półpostaci ukazano pod łukiem renesansowej arkady lub okna z parapetem, na którym znajduje się napis identyfikacyjny („SALVATOR”, „MARCVS”, „MATHEVS”, „LVCAS”, „IOHANNES”). Powierzchnię pomiędzy poszczególnymi przedstawieniami wypełniają zdobienia roślinne. W górnej strefie okładziny umieszczono dwie poziome listwy, w których wyciśnięto złożony napis odnoszący się do tytułu oprawionego dzieła: „GE[r]MANIAE: EXEGESE: ILOS: VOLVMINA:”. Poniżej wkomponowano natomiast poziomy pas dekoracji, który sporządzono wspomnianym wyżej radełkiem z podobiznami Chrystusa i ewangelistów. Analogiczny wycisk znajduje się również bezpośrednio powyżej dolnej listwy zewnętrznej ramy. Prostokątne zwierciadło zostało ujęte w cztery, wyzbyte dekoracji listwy. Jego centrum zajmuje złożony superekslibris Zygmunta Augusta. Przedstawia on dwie tarcze herbowe z Orłem Białym i cyfrą S oraz Pogonią, ponad którymi widnieje zamknięta korona. Całość otacza pierścień z napisem wskazującym na właściciela księgoznaku: „SIGISMVNDVS + AVGVSTVS + REX + POLONIE + MAG[nus] + DVX + LITVANI[ae]”¹³. Zdobień dopełniają złożone wyciski pochodzące z dwóch tłoków o motywach floralnych. Na dekorację dolnej okładziny oprawy (il. 2) składa się zewnętrzna rama, w której umieszczono ślepe wyciski wspomnianego wyżej radełka z Chrystusem oraz ewangelistami. Za pomocą tego narzędzia utworzono również poziomy pas w dolnej oraz najprawdo-

¹⁰ Por. K. Wyszomirska, op. cit., s. 128.

¹¹ Nie zachował się ponadto niewielki fragment powleczenia górnej okładziny.

¹² Cyfra 4 została wyryta na radełku odwrotnie, w wyniku czego wycisk narzędzia daje jej lustrzane odbicie.

¹³ Zob. A. Wagner, *Superekslibris polski. Studium o kulturze bibliofilskiej i sztuce od średniowiecza do połowy XVII wieku*, Toruń 2016, s. 238–239.

podobniej górnej strefie okładziny¹⁴. Wewnętrzną ramę, którą ozdobiono radełkiem z wyobrażeniem Apollona oraz czterech muz, otaczają puste listwy. Wszystkie półpostaci znalazły się pod łukiem renesansowej arkady lub okna z parapetem. Na tym ostatnim umieszczono każdorazowo napis identyfikacyjny: „CALIOPE”, „TALIA”, „EVTERPE”, „TERSPICH”[!], „APOLLO”. Przedstawienia oddziela od siebie roślinna dekoracja. Centrum prostokątnego zwierciadła dolnej okładziny zdobi złożony supereklibris napisowy: „SIGISMVNDI || AVGVSTI RE=||GIS POLONIAE || MONVMEN=||TVM. || ANNO DO: || 1560.”¹⁵. W narożnikach oraz na jego dłuższej osi umieszczono natomiast złożone wyciski tłoka z motywem rozetki.

Zaprezentowaną oprawę sporządzono w stolicy Wielkiego Księstwa Litewskiego – miejscu, w którym funkcjonowały, podobnie jak nieco wcześniej w Krakowie, dwa warsztaty pracujące dla królewskiej biblioteki¹⁶. Jak wyżej przytoczono, odbyło się to w 1560 r. Egzemplarz wpasowuje się zatem doskonale w okres od 1557 do 1563 r., w którym to zdecydowana większość ksiąg z monarszej kolekcji opuściła introligatornie wileńskie¹⁷. Wyciski radełek użytych do udekorowania okładek oprawy wskazują, że należy łączyć ją z drugą, anonimową introligatornią ulokowaną w tym mieście. Dzieła tej pracowni mają charakteryzować się mniejszą starannością wykonania¹⁸. Radełko z Chrystusem i ewangelistami oraz datą 1545 oznaczono w literaturze przedmiotu nr 10¹⁹, natomiast to ukazujące Apollona z muzami nr 8²⁰. Z kolei supereklibrisowa plakieta, którą ozdobiono górną okładziną woluminu, została opatrzona nr VI²¹. Warto dodać, że w wyszczególnionym okresie była ona najczęściej wykorzystywanym tego typu narzędziem dla oznaczania własności królewskich monumentów²².

Trudno na ten moment określić, w jaki sposób omawiany wolumin znalazł się w zbiorach Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie. Jest on bowiem wyzbyty not własnościowych oraz dawnych sygnatur. Niewykluczone, że do utraty tych ostatnich (o ile występowały) przyczyniło się trwałe uszkodzenie grzbietu księgi – miejsca, w którym zwyczajowo je umieszczano. Ewentualne wpisy proveniencyjne mogły z kolei znajdować się na niezachowanej obecnie karcie tytułowej. Wspomnieć należy, że przedstawiany egzemplarz nie został odnotowany w inwentarzu gnieźnieńskiej Biblioteki Katedralnej ks. Jana Korytkowskiego z 1877 r.²³ Nie wymienia go również, opracowany przez Alodię Kawecką-Gryczową, katalog zachowanych oraz niezachowanych monumentów z kolekcji ostatniego Jagiellona²⁴.

¹⁴ Dolna okładzina została w górnej strefie wyzbyta znacznego fragmentu powleczenia.

¹⁵ Nt. supereklibrisów napisowych tego króla zob. A. Wagner, op. cit., s. 51, 295–297.

¹⁶ M. Krynicka, op. cit., s. 38.

¹⁷ A. Kawecką-Gryczową, op. cit., s. 92.

¹⁸ Ibidem, s. 93.

¹⁹ A. Kawecką-Gryczową, op. cit., il. 42; zob. także E. Majkowski, op. cit., tabl. VII, nr 10; E. Laucevičius, *XV–XVIII a. knygu įrišimai Lietuvos bibliotekose*, Vilnius 1976, nr 577, 578; M. Krynicka, op. cit., il. 28a.

²⁰ A. Kawecką-Gryczową, op. cit., il. 39; zob. także E. Majkowski, op. cit., tabl. VII, nr 8; E. Laucevičius, op. cit., nr 577, 579; M. Krynicka, op. cit., il. 28c.

²¹ A. Kawecką-Gryczową, op. cit., il. 31; zob. także np. E. Majkowski, op. cit., tabl. III, nr III (powinien być nr VI); M. Krynicka, op. cit., il. 10c (supereklibris błędnie oznaczony jako nr IV, zamiast nr VI); M. Sipaytlo, *Polskie superexlibrisy XVI–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, Warszawa 1988, s. 244–245.

²² A. Kawecką-Gryczową, op. cit., s. 92.

²³ Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, *Katalog Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie z 1877 r.* [bez sygnatury].

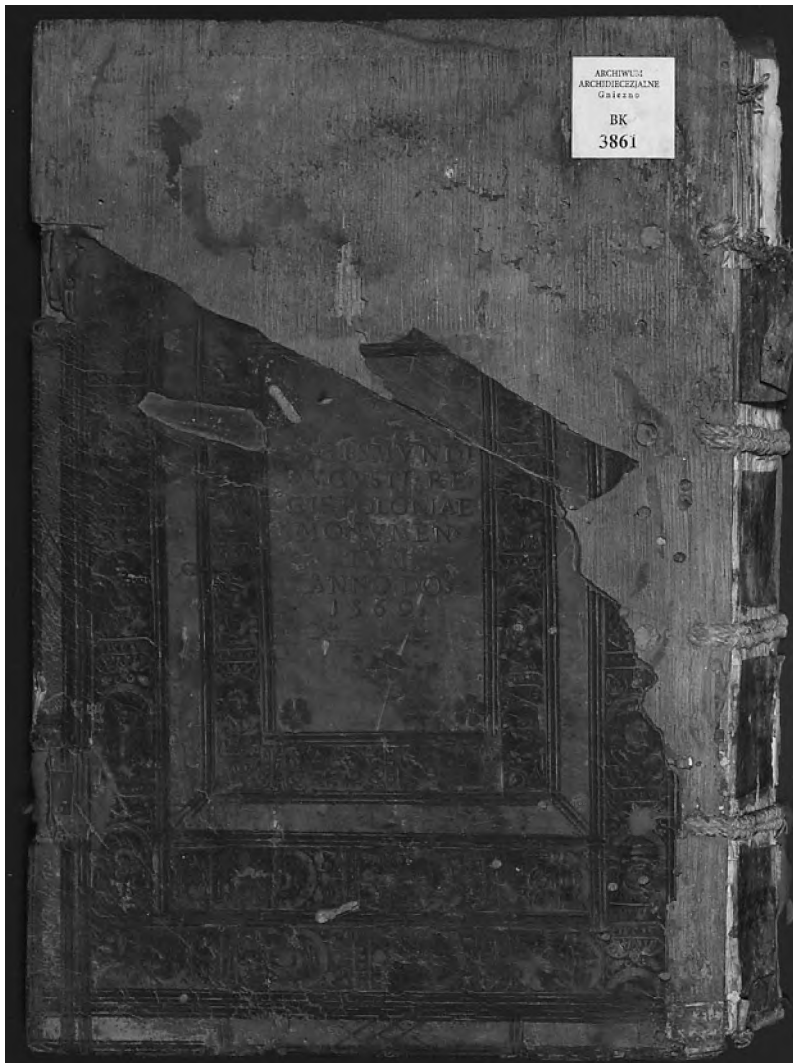
²⁴ A. Kawecką-Gryczową, op. cit., s. 115–330.

Przedstawiona księga stanowi nieznaną dotąd historiografii wolumin, który należał pierwotnie do biblioteki Zygmunta II Augusta. Pod względem treściowym wpisuje się ona w dział historyczno-geograficzny, który w katalogu Kaweckiej-Gryczowej jest reprezentowany przez przeszło 90 pozycji²⁵. Oprawa druku powstała w 1560 r. w drugiej introligatorni wileńskiej. Księga jest wyzbyta wszelkich cech (noty i znaki własnościowe, dawne sygnatury) mogących wskazać, w jaki sposób znalazła się ona ostatecznie w zbiorach Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie.

Il. 1. Oprawa starodruku z 1518 r. (górną okładziną), tzw. drugi introligator wileński, Wilno, 1560 r.; Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie; fot. Mikołaj Macioszek

²⁵ Ibidem, s. 251–270.

Il. 2. Oprawa starodruku z 1518 r. (dolna okładzina), tzw. drugi introligator wileński, Wilno, 1560 r.; Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie; fot. Mikołaj Macioszek

Bibliografia

Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, sygn. BK 3861.

Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, *Katalog Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie z 1877 r.* [bez sygnatury].

Hartleb, Kazimierz. 1928. *Biblioteka Zygmunta Augusta. Studium z dziejów kultury królewskiego dworu*, Lwów: Towarzystwo Miłośników Książki we Lwowie.

Katalog książek z biblioteki króla Zygmunta II Augusta w zbiorach Rosyjskiej Biblioteki Narodowej w Sankt Petersburgu, oprac. M.I. Tkaczenko, M. Brynda. 2015. Warszawa: Biblioteka Narodowa.

Kawecka-Gryczowa, Alodia. 1988. *Biblioteka ostatniego Jagiellona. Pomnik kultury renesansowej*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Krynicka, Maria. 1980. „Oprawy książkowe z herbami ostatnich Jagiellonów w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie”. *Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie* 12: 23–59.

Laucevičius, Edmundas. 1976. *XV–XVIII a. knygy jrišimai Lietuvos bibliotekose*. Vilnius: Mokslas.

Majkowski, Edmund. 1928. *Materiały do dziejów biblioteki Zygmunta Augusta. Książki Zygmunta Augusta przechowywane w Bibliotece Archidiecezjalnej w Poznaniu*. Poznań: Towarzystwo Bibliofilów.

Ososiński, Tomasz. 2015. „Biblioteka Zygmunta Augusta i jej monumenta w berlińskiej Staatsbibliothek”. *Rocznik Biblioteki Narodowej* 46: 11–44.

Płaszczyńska-Herman, Katarzyna. 2013. „Nieznane książki króla Zygmunta Augusta w Bibliotece Zgromadzenia Księży Misjonarzy na Stradomiu w Krakowie”. *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej* 63: 71–81.

Pokora, Piotr. Muraszko, Michał. 2015. *Skarby drukarstwa i intrologatorstwa ze zbiorów dawnej Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie. Katalog wystawy w Bibliotece Raczyńskich, Poznań 5–30 maja 2015*, Poznań–Gniezno: Instytut Historii UAM.

Radziszewska, Julia. 1982. „Warsztat naukowy Marcina Kromera w jego dziele De origine et rebus gestis Polonorum”, W *Historia i współczesność. Z zagadnień historiografii od czasów antyku do XVI wieku*, red. A. Kunisz, 131–162. Katowice: Uniwersytet Śląski.

Sipayło, Maria. 1988. *Polskie superexlibrisy XVI–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.

Wagner, Arkadiusz. 2016. *Superekslibris polski. Studium o kulturze bibliofilskiej i sztuce od średniowiecza do połowy XVII wieku*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Winiarczyk, Marek [rec.]. 2000. Walther Ludwig, „Hellas in Deutschland. Darstellungen der Gräzistik im deutschsprachigen Raum aus dem 16. und 17. Jahrhundert”. *Eos* 87, z. 1: 173–177.

Wyszomirska, Krystyna. 2013. „Nieznana księga z biblioteki króla Zygmunta Augusta w Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu”. *Folia Toruniensia* 13: 125–130.

Przysłany: 5 V 2018

Zaakceptowany: 6 VII 2018

Michał Muraszko

Adam Mickiewicz University in Poznań. Faculty of Historical Studies

e-mail: muraszkomichal@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3816-576X

Michał Muraszko, MA, is a PhD student at the Institute of History of the University of Adam Mickiewicz in Poznań (hereinafter: UAM). In 2012, he obtained a master's degree in history at Nicolaus Copernicus University in Toruń. Since 2013 he has been working for a grant project of the Ministry of Science and Higher Education: „Inventory of the library of the cathedral library in Gniezno”, headed by Piotr Pokora, PhD. He is the author of the following articles: *Oprawy ksiąg kanonika gnieźnieńskiego Tomasza Josickiego*, [w:] *Tegumentologia polska dzisiaj*, red. A. Wagner, Toruń 2015, pp. 191–207; *Wybrane oprawy ksiąg z prywatnych bibliotek polskich w zbiorach kanonika gnieźnieńskiego Tomasza Josickiego*, *Studia Europaea Gnesnensia*, vol. 12: 2015, pp. 261–274; *Wycisk plakiety z popiersiem ostatniego Jagiellona na oprawie „Commentarius brevis rerum in orbe gestarum” ze zbiorów dawnej Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie*, *Biblioteka*, vol. 19: 2015, pp. 195–202.

Unknown monumentum from the library of Sigismund II August in the collection of the Archdiocesan Archives in Gniezno

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.010>

The text is available under a Creative Commons Attribution-NoDerivatives 3.0 Poland (CC BY-ND 3.0 PL).

Keywords: Sigismund II August; royal library; tegumentology; Vilnius; Gniezno

Abstract. **Aim:** The presented volume constitutes the monumentum of King Sigismund II August, hitherto unknown to the literature on the subject. It was discovered during works carried out under the grant project: “Inventory of the library of the cathedral library in Gniezno”. **Research method:** A formal analysis of the volume supplemented by a review of the literature of the subject matter. **Conclusions:** The book contains the work *Germaniae exegeseos* written by Franciszek Irenicus, which appeared in 1518 in Hagenau in the publishing house of Thomas Anshel, being issued by Johann Koberger. The book binding, bearing the monarch's book-marks, was created in 1560 in the second bookbindery in Vilnius. The volume is deprived of old signatures, notes and property marks that could indicate how it had become part of the collection of the Archdiocesan Archives in Gniezno.

Michał Muraszko

Adam-Mickiewicz-Universität Posen. Fakultät für Historische Wissenschaften

e-mail: muraszkomichal@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3816-576X

Mag. Michał Muraszko ist Doktorand im Institut für Geschichte der Adam-Mickiewicz-Universität in Posen. 2012 erhielt er seinen Magistergrad in der Geschichte an der Nikolaus-Kopernikus-Universität in Thorn. Seit 2013 arbeitet er im Projekt des polnischen Bildungsministeriums: „Inwentaryzacja zasobu biblioteki katedralnej w Gnieźnie“ [Die Inventarisierung des Bestands der Dombibliothek in Gnesen], das von Dr. Piotr Pokora geleitet wird. Publikationen: *Oprawy ksiąg kanonika gnieźnieńskiego Tomasza Josickiego* [Die Bucheinbände des Gnesener Domherrn Tomasz Josicki], [in:] *Tegumentologia polska dzisiaj* [Polnische Einbandforschung heute], hrsg. A. Wagner, Toruń 2015, S. 191–207; *Wybrane oprawy ksiąg z prywatnych bibliotek polskich w zbiorach kanonika gnieźnieńskiego Tomasza Josickiego* [Ausgewählte Bucheinbände aus den polnischen Privatbibliotheken in den Beständen des Gnesener Domherrn Tomasz Josicki], *Studia Europaea Gnesensia*, Bd. 12: 2015, S. 261–274; *Wycisk plakiety z popiersiem ostatniego Jagiellona na oprawie „Commentarius brevis rerum in orbe gestarum“ ze zbiorów dawnej Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie* [Der Abdruck einer Plakette mit der Büste des letzten Jagiellonen-Königs auf dem Einband „Commentarius brevis rerum in orbe gestarum“ aus den Beständen der alten Dombibliothek in Gnesen], *Biblioteka*, Bd. 19: 2015, S. 195–202.

Das unbekannte Monumentum aus der Bibliothek von Sigismund II. August in den Beständen des Erzdözesanen Archivs in Gnesen

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.010>

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung-Keine Bearbeitung Polen (CC BY-ND 3.0 PL) veröffentlicht.

S

Stichworte: Sigismund II. August; Königsbibliothek; Einbandforschung; Vilnius; Gnesen

Z

Zusammenfassung. Ziel: Der vorgestellte Band ist eines der in der Fachliteratur bisher unbekanntenen Monumenta des Königs Sigismund II. August. Er wurde während der Inventarisierungsarbeiten im Rahmen des Projektes „Inwentaryzacja zasobu biblioteki katedralnej w Gnieźnie“ [Die Inventarisierung des Bestands der Dombibliothek in Gnesen] entdeckt. **Forschungsmethode:** Formalanalyse der Handschrift und Literaturübersicht. **Ergebnisse/Schlussfolgerungen:** Das Buch enthält das Werk *Germaniae exegeseos* von Franz Irenicus, das 1518 in Hagenau im Verlagshaus Thomas Anshelms von Johann Koberger

veröffentlicht wurde. Der Druckeinband, mit Buchzeichen des Königs versehen, entstand 1560 in der zweiten Buchbindewerkstatt in Vilnius. Der Band besitzt weder alte Signaturen, Noten noch Eigentumszeichen, die es bestätigen könnten, wie er sich in den Beständen des Erzdiözesanen Archivs in Gnesen fand.

Bożena Kierzkowska

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu. Archiwum

e-mail: bkierzkowska@umk.pl

ORCID ID: 0000-0002-6313-5151

Materiały ulotne w zasobie Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.011>

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłączonej licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 3.0 Polska (CC BY-ND 3.0 PL).

Mgr Bożena Kierzkowska jest pracownikiem Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (dalej: UMK). Opiekun praktykantów i wolontariuszy. Prowadziła zajęcia dydaktyczne z zarządzania dokumentacją nieaktową w Instytucie Historii i Archiwistyki UMK w latach 2014/2015–2015/2016. Interesuje się zagadnieniem dotyczącym elektronicznego zarządzania dokumentacją w uczelniach wyższych. W latach 2016–2017 została powołana do zespołu ds. opracowania przepisów kancelaryjno-archiwalnych w związku z projektem wdrożenia systemu Elektronicznego Zarządzania Dokumentacją (EZD) w UMK.

Słowa kluczowe: afisze; Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu; bilety; broszury; druki ulotne; foldery; informatory; karty pocztowe; katalogi; klepsydry; materiały archiwalne; materiały ulotne; plakaty; programy; ulotki; wizytówki zaproszenia.

S **treszczenie. Cel:** Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (dalej: UMK) gromadzi, opracowuje, przechowuje i udostępnia materiały ulotne. Autorka w swoim artykule stara się przybliżyć czytelnikom zagadnienia związane z tymi wydawnictwami efemerycznymi. Znajdziemy w nim odpowiedzi na pytania, czym są materiały ulotne, jakie są podstawy prawne ich gromadzenia i opracowywania oraz jak wzbogacają naszą wiedzę historyczną o ludziach, instytucjach i najważniejszych wydarzeniach z naszej wspólnej przeszłości. **Metoda badawcza:** Autorka przeanalizowała ewolucję wzrostu znaczenia druków ulotnych oraz zainteresowania nimi przez badaczy. Dalsza szczegółowa analiza materiałów ulotnych opiera się na badaniu wybranych materiałów ulotnych znajdujących się w zasobie Archiwum UMK i pokazuje czytelnikom, jak cenne informacje one zawierają, wzbogacają oraz uzupełniają wiedzę badaczy o minionych czasach. **Wnioski/Wyniki:** Autorka zauważa znaczenie gromadzonych materiałów ulotnych i zachęca czytelników, którzy mają styczność z współcześnie wytwarzanymi wydawnictwami efemerycznymi do ich gromadzenia celem udostępnienia przyszłym pokoleniom i pozostawienia świadectwa o czasach współczesnych i ciekawych wydarzeniach.

Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (dalej: UMK) zostało utworzone 16 września 1948 r. na mocy uchwały Senatu Akademickiego¹. Od tego momentu Archiwum UMK jest swego rodzaju skarbnicą wiedzy, w której można znaleźć różnorodną dokumentację wytwarzaną przez poszczególne komórki strukturalne oraz jednostki organizacyjne Uczelni, stowarzyszenia, studenckie koła naukowe i osoby prywatne.

Status materiałów ulotnych zyskał z wejściem w życie decyzji Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 2007 r. dotyczącej zasad gromadzenia i opracowywania materiałów ulotnych w archiwach państwowych², a w 2018 r. kolejnego zarządzenia dotyczącego zasad porządkowania i inwentaryzacji materiałów ulotnych³. Normatywy mają zastosowanie zarówno do nieopracowanych zbiorów (zespołów) składających się wyłącznie z materiałów archiwalnych, jak i materiałów ulotnych wchodzących w skład zespołów archiwalnych.

W 1958 r. archiwom uniwersyteckim, w tym Archiwum UMK, przyznano status historycznych z powierzonym zasobem⁴, co umożliwiło im gromadzenie oraz przechowywanie dokumentacji o wartości historycznej, w tym też materiały ulotne. Dwadzieścia pięć lat później ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach z 1983 r. wyjaśniła rozumienie pojęcia materiałów archiwalnych: „Materiałami archiwalnymi wchodzącymi do narodowego zasobu archiwalnego, zwanymi dalej materiałami archiwalnymi, są wszelkiego rodzaju akta i dokumenty, korespondencja, dokumentacja finansowa, techniczna i statystyczna, mapy i plany, fotografie, filmy i mikrofilmy, nagrania dźwiękowe i wideofonowe oraz inna dokumentacja, bez względu na sposób jej wytwarzania, mająca znaczenie jako źródło informacji o wartości historycznej...⁵”. Ustawa archiwalna ponadto określiła podstawowe zadania archiwów historycznych, do których zaliczyła kształtowanie, gromadzenie, opracowywanie i udostępnianie materiałów archiwalnych⁶. W kilkanaście lat później, w opublikowanych przepisach kancelaryjno-archiwalnych (2004 r.) jest zapis precyzujący materiały ulotne. Zaliczono do nich: druki okolicznościowe, takie jak zaproszenia, życzenia, zawiadomienia, a także druki informacyjne (foldery, druki reklamowe, afisze, biuletyny informacyjne i inne wydawnictwa)⁷. Jednakże definicja terminu „akta sprawy”, dołączona do wspomnianych przepisów, wyjaśnia,

¹ H. Duczkowska-Moraczewska, *Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (1948–1980)*, [w:] *Uniwersytet Mikołaja Kopernika 1966–1980*, red. J. Bełkot, t. 2, Toruń 1992, s. 135.

² Decyzja nr 12 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 9 marca 2007 roku w sprawie wprowadzenia Wskazówek metodycznych dotyczących zasad gromadzenia i opracowywania materiałów ulotnych w archiwach państwowych [online], [dostęp 18 IV 2018]. Dostępny w World Wide Web: https://www.archiwa.gov.pl/images/docs/akty_normatywne/dec_12_2007.pdf.

³ Zarządzenie nr 12 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie zasad porządkowania i inwentaryzacji materiałów ulotnych w archiwach państwowych [online], [dostęp 18 IV 2018]. Dostępny w World Wide Web: https://www.archiwa.gov.pl/files/zarzadzenia_NDAP/zar12_2018.pdf.

⁴ Dziennik Ustaw 1957, nr 12, poz. 66 & 6 „Naczelną Dyрекcyjną Archiwów Państwowych powierzać będzie innym urzędom, instytucjom i organizacjom, a w szczególności Polskiej Akademii Nauk, szkołom wyższym, muzeom i bibliotekom, na ich wniosek, przechowywanie materiałów archiwalnych wchodzących w skład państwowego zasobu archiwalnego i pozostających pod nadzorem Naczelnnej Dyrekcji Archiwów Państwowych”.

⁵ Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, Dziennik Ustaw z 14 VII 1983 r., Nr 38, poz. 173, rozdz. 1, art. 1.

⁶ H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, Warszawa 1989, s. 32–97, H. Robótka, *Opracowanie i opis archiwaliów*, Toruń 2010.

⁷ *Przepisy kancelaryjno-archiwalne*, oprac. H. Duczkowska-Moraczewska, H. Robótka, Toruń 2004, cz. I, rozdz. I, § 11, pkt. 9.

że materiały ulotne mogą występować w ramach akt poszczególnych spraw, ale ostatecznie znajdują się wśród wielu innych typów dokumentacji występujących w poszczególnych zespołach czy podzespołach archiwalnych⁸. Dlatego w obecnych przepisach kancelaryjno-archiwalnych przewiduje się sporządzanie oddzielnych spisów zdawczo-odbiorczych dla materiałów ulotnych (tab. 1)⁹. Warto dodać, że powyższe uzupełnienie opracowano z myślą o potrzebach specyficznych komórek i jednostek organizacyjnych, które wytwarzają najwięcej druków ulotnych. Do tej grupy należą m.in.: Akademickie Centrum Kultury i Sztuki „Od Nowa”, Dział Promocji i Informacji, Dział Zawodowej Promocji Studentów i Absolwentów UMK, Chór Akademicki, Dział Socjalny, Biuro Rektora i wiele innych.

Tab. 1. Spis zdawczo-odbiorczy materiałów ulotnych

Lp.	Symbol klasyfikacyjny	Hasło klasyfikacyjne, Tytuł wydarzenia	Data wydarzenia	Miejsce wydarzenia	Forma	Kat. arch.	Uwagi (np. format)
1	2	3	4	5	6	7	8

W czasie ponad siedemdziesięcioletniej działalności uczelni powstało dużo dokumentacji, wśród której pokazną grupę stanowią materiały ulotne, a mimo to najczęściej wspominamy o dokumentacji aktowej, na którą składają się cenne akta studenckie, równie cenne akta przewodów doktorskich i habilitacyjnych, protokoły posiedzeń Senatu i rad wydziałowych. Natomiast materiały ulotne nie były przedmiotem większego zainteresowania, podczas gdy one mogą być bogate w treści o charakterze i znaczeniu politycznym, społecznym, kulturalnym, gospodarczym czy religijnym. W tym też sensie są ciekawym uzupełnieniem do dokumentacji *stricto* urzędowej.

Materiały ulotne przez lata nie cieszyły się dużym zainteresowaniem ze strony badaczy, dopiero od niedawna można zauważyć zmiany i zwiększenie liczby publikacji w zakresie tej dokumentacji. Na temat materiałów ulotnych powstały znaczące opracowania, które należy przy tej okazji przypomnieć¹⁰.

⁸ Ibidem, definicja „akta sprawy – komplet dokumentacji przychodzącej i wychodzącej, sporządzonej różnymi technikami i na różnych nośnikach”, cz. I, rozdz. I, § 3, s. 6.

⁹ Zarządzenie nr 169 Rektora Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu z dnia 23 października 2017 r. Instrukcja w sprawie organizacji i zakresu działania Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, zał. nr 7 do „Instrukcji archiwalnej UMK”.

¹⁰ S. Świątek, *Druki ulotne w archiwach (uwagi i refleksje)*, Rocznik Historyczno-Archiwalny, t. 10: 1995, s. 207–209; M. Trojanowska, *Wydawnictwa efemeryczne w archiwach – problemy gromadzenia i opracowania. Artykuł dyskusyjny*, Archeion, t. 105: 2003, s. 101–137; J. Krochmal, *O potrzebie przygotowania wskazówek metodycznych do opracowania druków ulotnych*, Archeion, t. 105: 2003, s. 193–200; M. Jabłońska, *Problem definicji druków ulotnych gromadzonych w archiwach*, Archeion, t. 105: 2003, s. 180–192; eadem, *Materiały ulotne – teoria i praktyka archiwalna w kontekście obowiązujących wytycznych metodycznych*, [w:] *Toruńskie Konfrontacje Archiwalne. Teoria archiwalna wczoraj–dziś–jutro*, Toruń 2011, s. 291–302.

Definicja materiałów ulotnych jest szeroka. Według zarządzenia to „część zasobu danego archiwum, która obejmuje materiały drukowane lub powielane innymi technikami, rzadziej rękopiśmienne, o charakterze politycznym, społecznym, religijnym, gospodarczym lub kulturalnym, odzwierciedlające różnorodne aspekty życia społecznego, powstające doraźnie na zlecenie różnych podmiotów (np. partii politycznych, organizacji społecznych, podmiotów gospodarczych, a także osób fizycznych) lub wytwarzane przez nie same, najczęściej o krótkiej aktualności”¹¹. Robert Degen w swojej publikacji podał następującą definicję materiałów ulotnych „dokumenty o charakterze normatywnym, informacyjnym, propagandowym, wytworzone przez instytucje i osoby fizyczne dla realizacji doraźnych celów, najczęściej zareklamowania ich działalności, usług, dystrybuowanych towarów lub efektów ich pracy”¹². Słusznie dodał, że materiały ulotne powstają we współczesnych instytucjach i są wytwarzane w określonym celu¹³. Maria Trojanowska zaproponowała inne określenia terminów afiszy, plakatów, druków ulotnych – wydawnictwa efemeryczne, efemerydy, materiały ulotne, druki, druki niekonwencjonalne, druki efemeryczne¹⁴. Natomiast w bibliotekach nazywane są dokumentami życia społecznego¹⁵.

Od początku istnienia Uniwersytetu Mikołaja Kopernika powstawały materiały ulotne, m.in. afisze, plakaty, zaproszenia, broszury, foldery, katalogi, informatory, ulotki, programy, jednodniówki, karty pocztowe, klepsydry, nekrologi, wizytówki¹⁶. Najważniejsze rodzaje materiałów ulotnych, występujące w Archiwum UMK to afisze¹⁷, plakaty¹⁸ i zaproszenia¹⁹. Nawiązują do ciekawych uroczystości w UMK, na wydziałach czy w innych komórkach/jednostkach organizacyjnych, m.in.: inauguracji, święta uczelni, różnych jubileuszów dotyczących uczelni i pracowników, konferencji, imprez kulturalnych i sportowych oraz wielu innych.

Z uwagi na specyfikę zasad gromadzenia materiałów ulotnych w Archiwum UMK, autorka podzieliła je na trzy grupy: 1) stanowiące samodzielny zbiór, 2) będące częścią zespołu lub podzespołu archiwalnego, które w większości stanowią materiały ulotne, 3) będące częścią zespołu lub podzespołu archiwalnego, występujące np. z dokumentacją aktową lub inną tworzącą sprawę w jednostce archiwalnej.

¹¹ Decyzja nr 12 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 9 marca 2007 r. w sprawie wprowadzenia Wskazówek metodycznych dotyczących zasad gromadzenia i opracowywania materiałów ulotnych w archiwach państwowych, Załącznik: Wskazówki metodyczne dotyczące zasad gromadzenia i opracowania materiałów ulotnych w archiwach państwowych, pkt. 3.1 [online], [dostęp 18 IV 2018]. Dostępny w World Wide Web: https://www.archiwa.gov.pl/images/docs/akty_normatywne/dec_12_2007.pdf.

¹² R. Degen, *Dokumentacja i jej podział*, [w:] *Współczesna dokumentacja urzędowa*, red. H. Robótka, Toruń 2011, s. 26.

¹³ R. Degen, op. cit., s.26.

¹⁴ M. Trojanowska, op. cit., s. 101.

¹⁵ Ibidem, s. 101.

¹⁶ Więcej informacji na temat podstawowych pojęć można znaleźć w załączniku nr 1 do Wskazówek metodycznych dotyczących zasad gromadzenia i opracowania materiałów ulotnych w archiwach państwowych z dnia 9 marca 2007 r., s. 9–13 [online], [dostęp 18 IV 2018]. Dostępny w World Wide Web: https://www.archiwa.gov.pl/images/docs/akty_normatywne/dec_12_2007.pdf.

¹⁷ Afisze – druki przekazujące zawarte w nich informacje za pomocą tekstu, charakteryzujące się oszczędnością formy, minimalizacją elementów graficznych i oszczędnością ornamentyki (definicja autorstwa R. Degena, op. cit., s. 26).

¹⁸ Plakaty – druki przekazujące informacje głównie przez obraz, rysunek, zdjęcie oraz emocje wywołane wrażeniem estetycznym; umowność przekazu i przewaga obrazu nad tekstem to podstawowe elementy pozwalające odróżnić plakaty od afiszy (definicja autorstwa R. Degena, op. cit., s. 26).

¹⁹ Zaproszenia – druk ulotny, najczęściej w formie pojedynczej karty lub składki, zawierający tekst z prośbą o przybycie na jakąś uroczystość, imprezę kulturalną (np. akademię, otwarcie, wystawę, odczyt, koncert) lub spotkanie towarzyskie [...], definicja wg załącznika nr 1 [...] z dnia 9 marca 2007 r.

Dzięki zaangażowaniu i inicjatywie pracowników Archiwum UMK²⁰ udało się zgromadzić pokaźne ilości materiałów ulotnych w postaci: afiszy i plakatów, zaproszeń, folderów, ulotek, klepsydr, informatorów, broszur. Najwięcej jest afiszy, plakatów i zaproszeń, dlatego zostały wydzielone w myśl przepisów w główne dwa zbiory: afiszy i plakatów oraz zaproszeń UMK.

Po wstępnym zapoznaniu się z całością afiszy i plakatów opracowanie odbywało się w kilku etapach, tj.: rozpoznanie przynależności zespołowej, porządkowanie wstępne, klasyfikacja, systematyzacja, brakowanie, inwentaryzacja i indeksowanie. Wszystkie afisze i plakaty w liczbie 877 j.a. zostały zinwentaryzowane oraz zindeksowane w bazie Inwentarzy Zespołów Archiwalnych (IZA). Na podstawie danych w bazie IZA można dowiedzieć się o każdej jednostce archiwalnej, jaką jest afisz, plakat, zaproszenie, następujących informacji: numer archiwum, numer zespołu (zbioru), nazwa zespołu (zbioru), tytuł serii, podserii, sygnatura archiwalna, sygnatura dawna, rodzaj dokumentu, technika wykonania, format, barwa druku, nośnik, liczba: stron/kart oraz egzemplarzy. Opis treści składa się z następujących elementów: tytuł, incipit/treść, powód (wydarzenie sprawcze), data wydarzenia, data opublikowania, sprawca (inicjator), autor, elementy graficzne, wydawca, drukarnia. Natomiast elementy opisu administracyjno-technicznego to: numer reprodukcji (pliku graficznego), warunki udostępniania, inwentaryzujący, data inwentaryzacji i autor modyfikacji opisu i jej data²¹.

II. 1. Opis ogólny afisza w bazie IZA

²⁰ W Archiwum UMK aktualnie zatrudnionych jest 6 osób (stan na 30.05.2018 r.). Wykaz opracowanych zespołów i podzespołów archiwalnych można znaleźć na stronie Archiwum UMK [online], [dostęp 30 V 2018]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.archiwum.umk.pl/zasob/charakterystyka/>.

²¹ Decyzja nr 12 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 9 marca 2007 r. w sprawie wprowadzenia Wskazówek metodycznych dotyczących zasad gromadzenia i opracowywania materiałów ulotnych w archiwach państwowych, Załącznik: Wskazówki metodyczne dotyczące zasad gromadzenia i opracowania materiałów ulotnych w archiwach państwowych, pkt. 14 [online], [dostęp 18 IV 2018]. Dostępny w World Wide Web: https://www.archiwa.gov.pl/images/docs/akty_normatywne/dec_12_2007.pdf.

II. 2. Opis szczegółowy afisza w bazie IZA

Afisze i plakaty są przechowywane w specjalnych teczkach bezkwasowych dostosowanych do ich formatu. W zbiorach materiałów ulotnych przechowuje się 3 egzemplarze danego materiału ulotnego. Pierwszy egzemplarz jest zabezpieczającym, którego nie udostępnia się użytkownikom. Robi się to tylko z drugim i trzecim.

Zbiór afiszy i plakatów UMK z lat 1969–2014 podzielony jest na następujące serie i podserie²².

- I. **Wybory** (Rektora; Prorektora; do Senatu; Zebrania wyborcze; Terminarze czynności wyborczych) – 69 j.a.
- II. **Studenci** (Studenckie Organizacje, Kluby, Koła; Konkursy/olimpiady; Rajdy, wycieczki, objazdy; Juwenalia; Inne) – 53 j.a.
- III. **Promocja Uczelni** (Wystawy; Odczyty, wykłady, przemówienia; Koncerty Uniwersyteckie; Koncerty Chóru Akademickiego; Promocja książki, kiermasze; Inne imprezy) – 185 j.a.
- IV. **Sprawy socjalno-bytowe** (Wczasy pracownicze; Kolonie letnie, obozy, zimowiska dla dzieci i młodzieży; Wycieczki; Bal Rektora; Bal Sylwestrowy; Inne imprezy kulturalne) – 283 j.a.
- V. **Godności honorowe, Uroczystości** (Doktoraty honoris causa; Inauguracja roku akademickiego; Święto Uczelni; Jubileusze Uczelni; Jubileusze Pracowników UMK; odsłonięcia tablic pamiątkowych; Uroczystości 1-majowe, 3-majowe) – 75 j.a.
- VI. **Konferencje, sympozja, zjazdy, seminaria** – 28 j.a.
- VII. **Jednostki/komórki organizacyjne, Komisje uczelniane** – 12 j.a.
- VIII. **Życzenia, podziękowania** – 16 j.a.
- IX. **Inne** (Niezależne Zrzeszenie Studentów – NZS – strajki; Rekrutacja) – 156 j.a.

²² Zbiór afiszy i plakatów UMK, AUMK, sygn. 309/140.

Najbardziej charakterystyczne są afisze z serii IX, które wyróżniają się oryginalnymi rękopiśmiennymi hasłami o charakterze politycznym: „Polski faszyzm – milicja kontra Polacy, kto chce tego”, „Nadal strajkujemy – studenci UMK”, „ZOMO niszczy”, „MO i ZOMO przestańcie służyć dyktatorom”. Slogany nawiązują do sytuacji politycznej i strajków w 1981 r., kiedy to władze PRL zwlekały z rejestracją Niezależnego Zrzeszenia Studentów i dopiero w wyniku strajków studentów łódzkich uczelni, do których dołączyli także studenci UMK, ówczesny rząd komunistyczny zgodził się na rejestrację Zrzeszenia. Organizacja popierała również inne postulaty studentów łódzkich uczelni, m.in. reformę programów studiów oraz wprowadzenie autonomii wyższych uczelni²³. Poniższy afisz informuje o publicznej dyskusji działacza Komitetu Obrony Robotników – Adama Michnika z docentem Lechem Witkowskim – działaczem Komitetu Uczelnianego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Na podstawie afiszu wiadomo także, że debata odbyła się w czwartek 19 lutego 1981 r. w Auli UMK o godzinie 20.30²⁴ (il. 3).

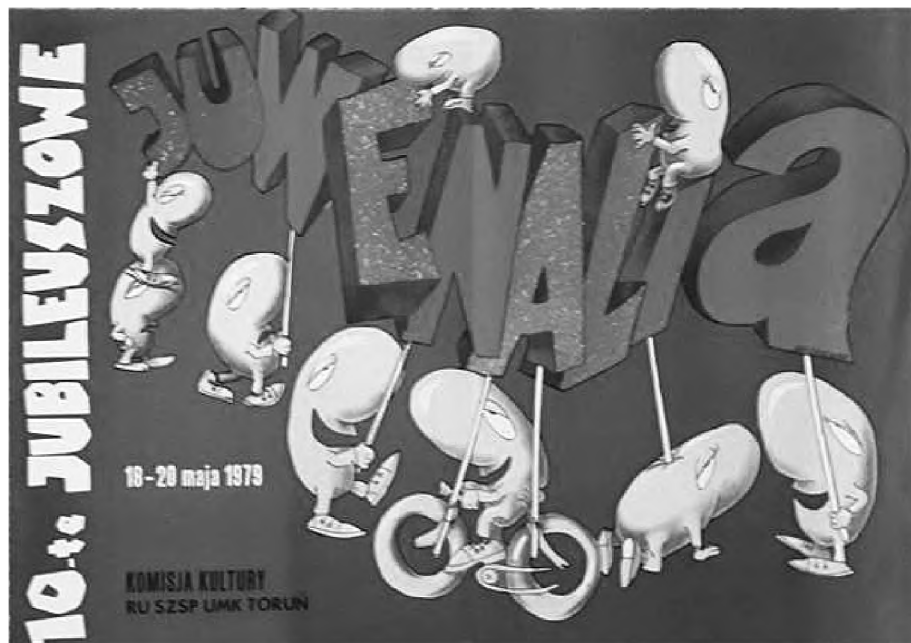

Il. 3. Afisz dot. dyskusji A. Michnika z L. Witkowskim (19 II 1981)

²³ A. Supruniuk., Kalendarium Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 1945–2017 [online], [dostęp 18 IV 2018]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.archiwum.umk.pl/bazy/kalendarium/>.

²⁴ Zbiór afiszy i plakatów UMK, AUMK, sygn. 309/140/719.

Spośród licznych plakatów autorka wybrała „X Jubileuszowe Juwenalia”, który charakteryzuje się ciekawą kolorystyką i elementami graficznymi (il. 4). Ponadto możemy dowiedzieć się, że Juwenalia odbywały się w dniach 18–20 maja 1979 r., natomiast organizatorem imprezy była Komisja Kultury Rady Uczelnianej Socjalistycznego Związku Studentów Polskich UMK w Toruniu²⁵. Warto dodać, że pierwsze Juwenalia na UMK odbyły się w dniach 6–8 maja 1960 r.²⁶

Il. 4. Plakat pt. „10-te jubileuszowe Juwenalia” (18–20 V 1979)

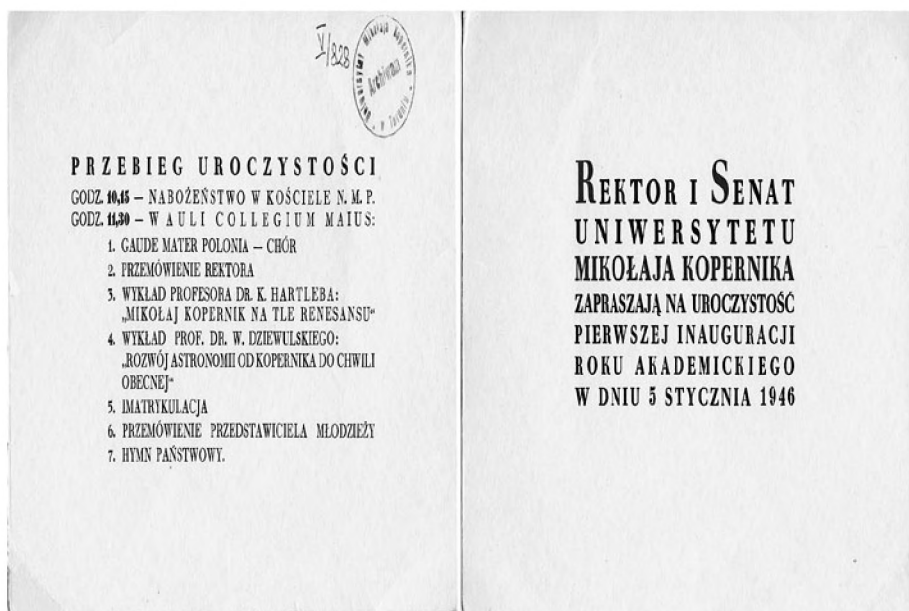
Analogiczna sytuacja dotyczyła zaproszeń, które ze względu na dużą liczbę (667 j.a.) zostały wydzielone z całości materiałów ulotnych w Zbiór zaproszeń UMK z lat 1946–2013. Został podzielony na następujące serie i podserie:

- I. **Godności honorowe, Uroczystości** (Doktoraty honoris causa; Odnowienia doktoratów; Inauguracja roku akademickiego; Święto Uczelni; Jubileusze Uczelni; Jubileusze Pracowników UMK; Uroczystości 1-majowe, 3-majowe; Inne uroczystości (wręczenie insygniów rektorskich, położenie kamienia węgielnego, uroczystość otwarcia budynków UMK, odsłonięcie tablicy pamiątkowej itp.) – 213 j.a.
- II. **Promocja Uczelni** (Wystawy; Odczyty, wykłady, przemówienia; Promocja książek; Inne imprezy) – 171 j.a.
- III. **Konferencje, spotkania, akademie** – 165 j.a.
- IV. **Studenci** – 46 j.a.
- V. **Zjazdy absolwentów** – 21 j.a.
- VI. **Inne** – 51 j.a.

²⁵ Ibidem, AUMK, sygn. 309/140/113.

²⁶ A. Supruniuk, op. cit.

Poniżej zamieszczone jest zaproszenie na uroczystość I Inauguracji Roku Akademickiego, która odbyła się w dniu 5 stycznia 1946 r.²⁷ (il. 5). Przebieg uroczystości, umieszczony po drugiej stronie zaproszenia informuje badacza o szczegółowym programie. Ta ważna uroczystość rozpoczęła się od nabożeństwa w Kościele Najświętszej Marii Panny. Dalsza część I Inauguracji Roku Akademickiego odbyła się w auli Collegium Maius, w której Chór wykonał *Gaude Mater Polonia*, a później Rektor UMK – prof. Ludwik Kolankowski wygłosił przemówienie. Wykłady inauguracyjne wygłosili prof. Kazimierz Hartleb pt. „Mikołaj Kopernik na tle renesansu” oraz prof. Władysław Dziewulski pt. „Rozwój astronomii od Kopernika do chwili obecnej”. Następnie odbyła się immatrykulacja, w trakcie której indeksy otrzymali: Marian Kryszewski z Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego, Barbara Karolczak z Wydziału Prawno-Ekonomicznego, Jan Adamczak z Wydziału Humanistycznego oraz Janina Makowska z Wydziału Sztuk Pięknych²⁸. Ostatnimi punktami uroczystości było przemówienie przedstawiciela młodzieży oraz hymn państwowy. Opisując dokładnie zaproszenie, chciałam pokazać, ile informacji można znaleźć w drukach ulotnych. Uzupełniając o dodatkowe informacje, powstaje pełny opis i obraz I Inauguracji Roku Akademickiego. Kolejne zaproszenie dotyczy uroczystości nadania tytułu Doktora honoris causa prof. Władysławowi Dziewulskiemu²⁹ (il. 5). Uroczystość odbyła się 29 kwietnia 1961 r. w Auli Collegium Maximum.

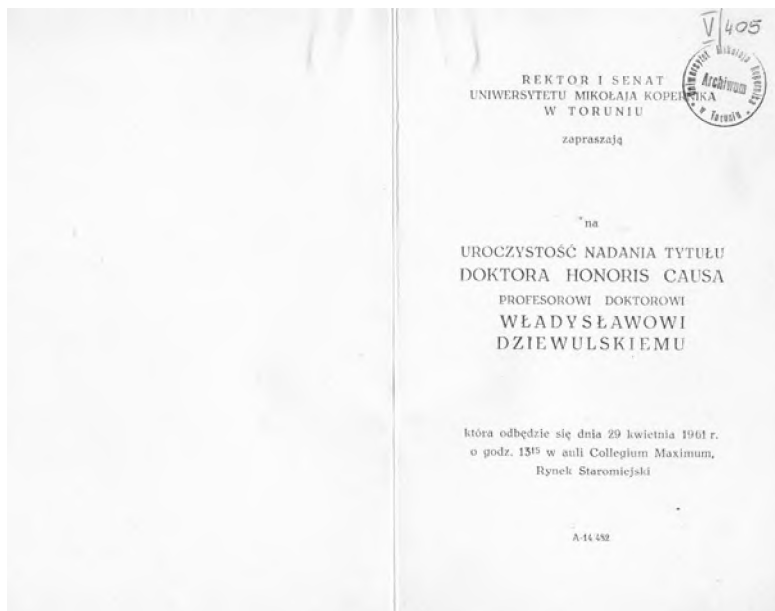

Il. 5. Zaproszenie na I Inaugurację Roku Akademickiego (5 I 1946)

²⁷ Zbiór zaproszeń UMK, AUMK, sygn. 309/142/33.

²⁸ A. Supruniuk., op. cit.

²⁹ Zbiór zaproszeń UMK, AUMK, sygn. 309/142/2; prof. Władysław Dziewulski (1878–1962), współorganizator Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, prorektor w latach 1945–1947, organizator i kierownik Katedry Astronomii i Katedry Astrofizyki w latach 1945–1960 oraz organizator Obserwatorium Astronomicznego w Piwnicach.

Il. 6. Zaproszenie na uroczystość nadania tytułu doktora honoris causa prof. Władysławowi Dziewulskiemu

Archiwum UMK gromadzi na bieżąco nekrologi i klepsydry również dzięki zaangażowaniu i inicjatywie jego pracowników. Zbiór klepsydr jest uporządkowany w układzie alfabetycznym według nazwisk pracowników UMK. W niektórych przypadkach klepsydrę dołączano do teczki osobowej danego pracownika uczelni. Archiwum posiada i uzupełnia na bieżąco specjalną bazę danych nazwaną NEKROLOGI, której inicjatorem była dr Henryka Duczkowska-Moraczewska³⁰. Do bazy danych wpisywane są podstawowe informacje: imię i nazwisko zmarłej osoby, data i miejsce urodzenia, okres pracy na UMK, zajmowane stanowisko, data zgonu i miejsce pochówku oraz sygnatura akt osobowych. Bazę uzupełnia mapa z miejscem pochówku poszczególnych osób. W Archiwum UMK znajduje się również rejestr zmarłych pracowników UMK.

Kolejna grupa materiałów ulotnych to te stanowiące większą część danego zespołu lub podzespołu archiwalnego, do których można zaliczyć m.in. Chór Akademicki UMK, Centrum Promocji i Informacji UMK, Akademickie Centrum Kultury i Sztuki „Od Nowa”, Zakład Poligrafii UMK.

W materiałach archiwalnych Chóru Akademickiego UMK oprócz dokumentacji aktowej, fotograficznej i audiowizualnej znajdują się liczne druki ulotne, takie jak: foldery (il. 7), plakaty, afisze, katalogi, zaproszenia odzwierciedlające działalność i dzieje tej jednostki³¹. Na podstawie druków efemerycznych można prześledzić historię licznych koncertów, wyjazdów w różne strony Polski i świata oraz repertuaru i składu osobowego Chóru Akademickiego UMK.

³⁰ Dr Henryka Duczkowska-Moraczewska – kierownik Archiwum UMK w latach 1976–2010.

³¹ Chór Akademicki UMK, AUMK, sygn. 309/153.

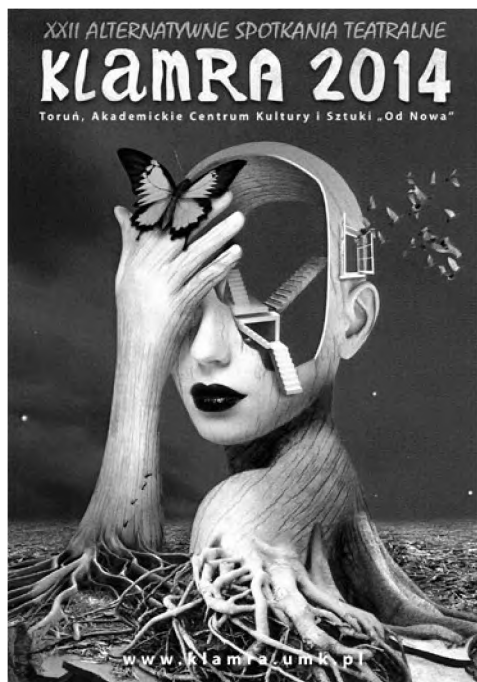
II. 7. Folder „XXX lat Chóru Akademickiego UMK w Toruniu 1979–2009”

Materiały ulotne zgromadzone w podzespole archiwalnym Centrum Promocji i Informacji UMK³² to głównie afisze, plakaty, ulotki z lat 2000–2010. Dotyczą wystaw, pokazów, spektakli, festiwali, m.in. Toruńskiego Festiwalu Nauki i Sztuki, Festiwalu Sportu Collegium Medicum oraz promocji i rekrutacji na studia. Pozostałe druki ulotne przedstawiają inne imprezy, tj. jubileusze UMK, wykłady naukowe i popularnonaukowe, wybory Miss UMK oraz Alternatywne Spotkania Teatralne Klamra.

Kolejnym wytwórcą materiałów ulotnych jest Akademickie Centrum Kultury i Sztuki „Od Nowa”. Znajdują się w tym podzespole archiwalnym głównie afisze i plakaty dotyczące koncertów, festiwali, spotkań naukowych oraz kulturalnych z lat 1990–2015. Sporą grupę stanowią plakaty Dyskusyjnego Klubu Filmowego Kino

³² Centrum Promocji i Informacji UMK, AUMK, sygn. 309/30.

Studenckie „Niebieski Kocyc” oraz Galeria 011. Poniżej zostały zamieszczone druki ulotne z XXII Alternatywnego Spotkania Teatralnego – KLAMRA, które odbyło się w 2014 r., na które składają się: kartka pocztowa, bilet, ulotka, folder, biuletyny oraz plakat (il. 8–9)³³.

Il. 8. Kartka pocztowa KLAMRA

Il. 9. Bilet KLAMRA

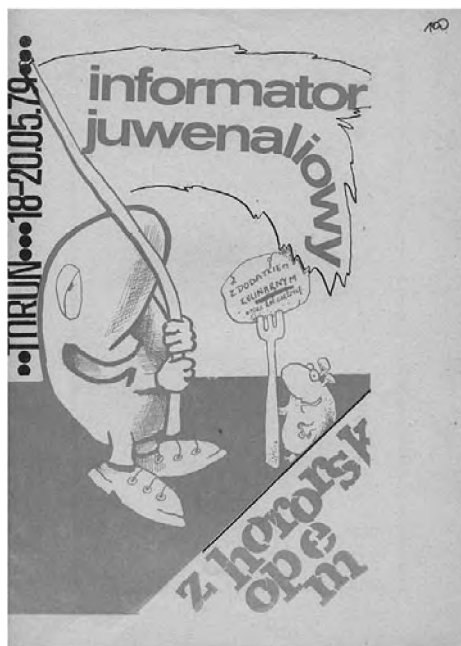
W aktach Zakładu Poligrafii występują materiały ulotne, takie jak: plakaty, afisze, plany, programy ulotki, broszury, foldery, zaproszenia klepsydry, wizytówki, które są najbardziej obszerną serią podzespołu z lat 1954–2008³⁴. Materiały archiwalne pozostałe po Zakładzie Poligrafii przedstawiają ich działalność wydawniczą w postaci wydawnictw informacyjnych, materiałów organizacji politycznych i społecznych oraz wydziałów i innych jednostek uczelnianych. Wśród nich można wymienić afisze informacyjne np. z Działu Socjalno-Bytowego: o zabawie karnawałowej, o wczasach zimowych i letnich dla pracowników oraz obozach i koloniach dla dzieci i młodzieży, zaproszenia na: zabawę karnawałową i młodzieżowy wieczorek karnawałowy, program zabaw dla dzieci, druki i formularze³⁵. Natomiast w materiałach ulotnych Socjalistycznego Związku Studentów Polskich (dalej: SZSP), Zrzeszenia Studentów Polskich (dalej: ZSP) i Związku Socjalistycznej Młodzieży Polskiej (dalej: ZSMP) zachowały się ciekawe i różnorodne zaproszenia na: koncerty, festiwale, II Ogólnopolską naradę aktywu studenckiego Związku Młodzieży

³³ Akademickie Centrum Kultury i Sztuki „Od Nowa”, Materiały ulotne, wycinki prasowe, AUMK, sygn. 2578/43-44.

³⁴ Inwentarz archiwalny Zakładu Poligrafii UMK 1954–2008 (oprac. W. Krajniak), Toruń 2014, s. 4 [online], [dostęp 18 IV 2018]. Dostępny w World Wide Web: http://www.archiwum.umk.pl/zasob/charakterystyka/Inwentarz_Zaklad_Poligrafii.pdf; Zakład Poligrafii UMK, AUMK, sygn. 309/54/V/29-110. Seria liczy 80 j.a. (1704 obiekty).

³⁵ Zakład Poligrafii UMK, Materiały ulotne [Sekcja Socjalna UMK, Sekcja Socjalno-Bytowa UMK, Dział Socjalny UMK] 1976–2007, AUMK, sygn. 309/53/42.

Socjalistycznej (dalej: ZMS) organizacji uniwersyteckich, wojewódzką konferencję programowo-wyborczą ZSMP, wojewódzkie podsumowanie Turnieju Młodych Mistrzów Techniki i wiele innych³⁶. Oprócz zaproszeń znajdują się także: plakaty (np. 1. plakat Klubu Mafii, 2. plakat Klubu WNE „Zarękawek”, 3. plakat Komisji Kultury RU SZSP UMK), afisze (np. 1. afisz z programem „Czterodniówki” – Maraton Imprez kulturalnych i Sportowych, 2. afisz zapraszający na Wielki Zimowy Kiermasz prac plastycznych studentów Wydziału Sztuk Pięknych), kartki świąteczne, druki, formularze, papeteria, wejściówki, programy, ulotki, broszury oraz informatory: juwenaliowy z horoskopem 18–20.05.1979 r. (il. 10)³⁷ oraz Vademecum dla studentów pierwszych lat z 1979 r. (il. 11)³⁸.

Il. 10. Informator juwenaliowy

Il. 11. Vadamecum dla studentów

W materiałach archiwalnych Związku Młodzieży Wiejskiej (dalej: ZMW) w niewielkiej liczbie występują druki ulotne dotyczące działalności, obchodów 30-lecia ZMW z 1987 r. oraz dyplomy z 1988 r.³⁹ Wśród nich można znaleźć: zaproszenie na uroczystą Akademię „Uczelniane spotkanie pokoleń”, biuletyny i informatory ilustrujące działalność popularyzacyjną ZMW⁴⁰. Oprócz materiałów ulotnych znajdują się ciekawe cymelia, tj. naklejka z okazji 30-lecia ZMW, proporczyk z okazji uczelnianego spotkania pokoleń ZMW UMK, naszywki okazji 60-lecia ZMWRP Wici⁴¹.

³⁶ Zakład Poligrafii UMK, Materiały ulotne [Związek Socjalistycznej Młodzieży Polskiej; Zrzeszenie Studentów Polskich; Socjalistyczny Związek Studentów Polskich] 1970–1974, 1976–1983, AUMK, sygn. 309/53/96.

³⁷ Ibidem, s. 110–111.

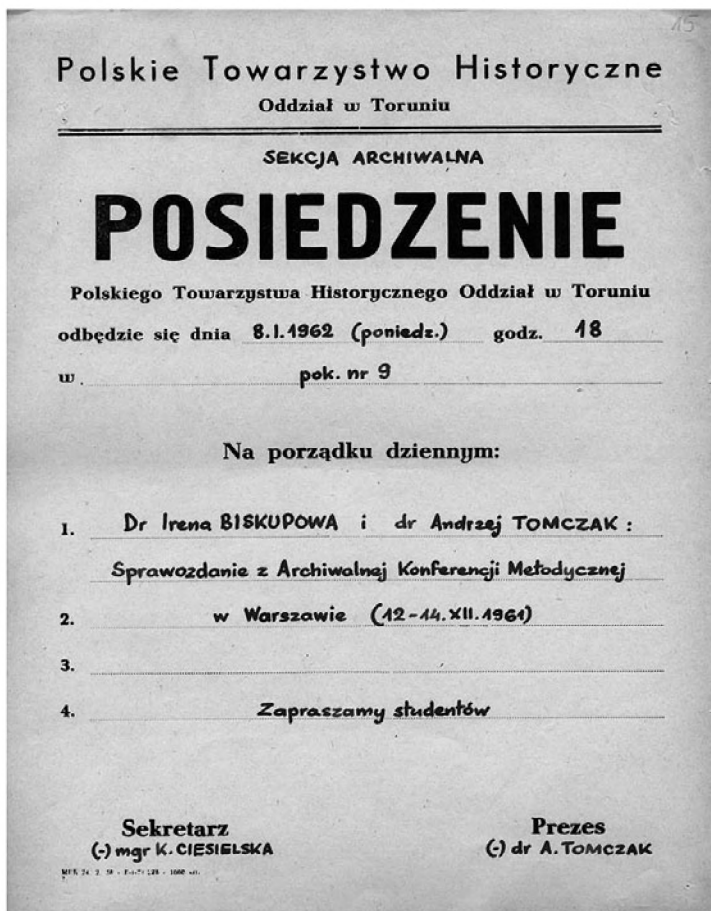
³⁸ Ibidem, s. 133–135.

³⁹ Związek Młodzieży Wiejskiej, AUMK, sygn. 309/61/4-6.

⁴⁰ Ibidem, AUMK, sygn. 309/61/4.

⁴¹ Ibidem, AUMK, sygn. 309/61/5.

Natomiast w aktach Polskiego Towarzystwa Historycznego (dalej: PTH) zachowały się afisze o charakterze informacyjnym tworzące z protokołami posiedzenia akta sprawy. Poniżej umieszczony został afisz dotyczący posiedzenia Sekcji PTH, Oddziału w Toruniu z dnia 8 stycznia 1962 r.⁴² (il. 12). Uczestniczyła w nim dr Irena Biskupowa⁴³ i dr Andrzej Tomczak⁴⁴.

Il. 12. Afisz dotyczący posiedzenia Sekcji Archiwalnej PTH z dnia 8 I 1962 r.

W aktach Komitetu Uczelnianego PZPR znajdują się interesujące materiały ulotne o charakterze politycznym, jak i informacyjnym, m.in. plakat dotyczący programu obchodów świąt majowych⁴⁵ oraz biuletyny Informacyjne Komitetu Wojewódzkiego PZPR⁴⁶. Natomiast w materiałach archiwalnych Rady Uczelnianej SZSP

⁴² Toruński Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego, Sekcja archiwalna [listy obecności, afisze 1960–1981], AUMK, sygn. PTH-3/4.

⁴³ Doc. dr Irena Janosz-Biskupowa (1925–2011), kierownik Archiwum UMK w Toruniu w latach 1966–1976.

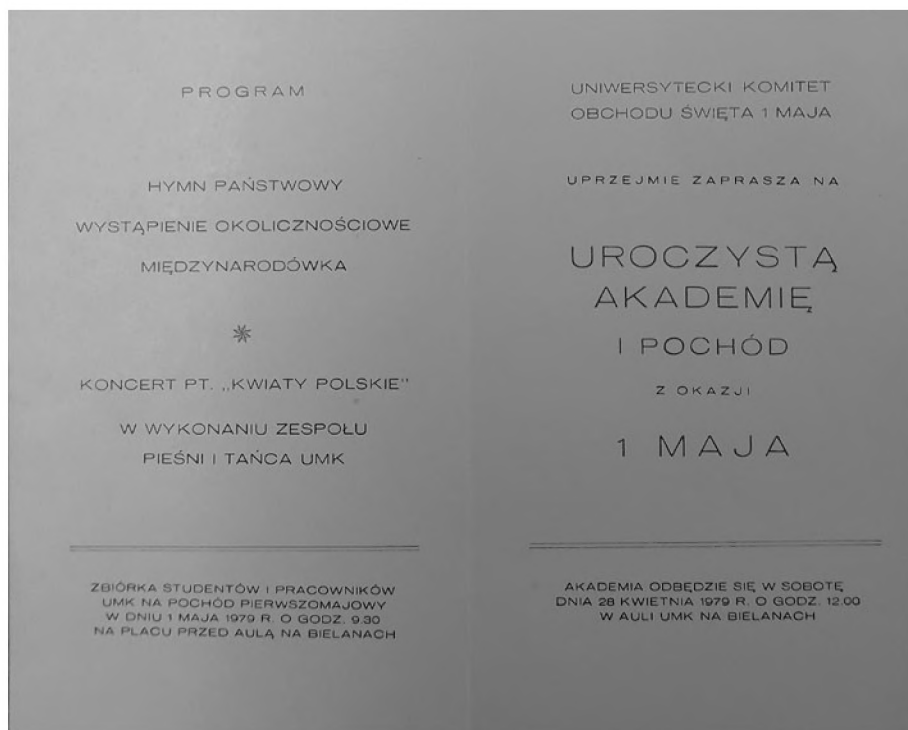
⁴⁴ Prof. Andrzej Tomczak – twórca toruńskiej archiwistyki. W 1965 r. został kierownikiem Zakładu Archiwistyki. Od 1973 r. był zastępcą dyrektora Instytutu Historii i Archiwistyki, a w latach 1973–1990 kierownikiem Studium Podyplomowego Archiwistyki.

⁴⁵ Komitet Uczelniany Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, Protokoły z zebrań Egzekutywy Komitetu Uczelnianego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej 1987–1989, AUMK, sygn. 309/58/5.

⁴⁶ Ibidem, Materiały pomocnicze 1974–1989, AUMK, sygn. 309/58/19.

zachowały się druki ulotne, takie jak: plakat Zarządu Głównego pt. „II Zjazd SZSP” i broszury, m.in. „Broszura Rady Uczelnianej SZSP pt. Vademecum dla studentów lat pierwszych”, „Broszura Rady Programowej Teatrów Studenckich pt. Biuletyn Młodego Teatru”, „Broszura SZSP pt. Kalendarz imprez i wydarzeń Studenckiego Ruchu Kulturalnego”, „Broszura Zarządu Głównego SZSP Turniej wiedzy politycznej SZSP „Politykus”, „Z myślą o przyszłości” i kilka innych⁴⁷.

Gros ciekawych druków ulotnych znajduje się w materiałach archiwalnych Sekretariatu Rektora UMK i późniejszego Biura Rektora UMK, m.in. zaproszenia, dyplomy gratulacyjne, kartki świąteczne. Efemerydy dotyczą takich uroczystości, jak: inauguracje roku akademickiego, święto uczelni, doktoraty honoris causa, jubileusze uczelni i wiele innych. Poniżej autorka dołączyła zaproszenie o charakterze informacyjnym na uroczystą akademię i pochód z okazji 1 Maja, które odbyły się 28 kwietnia 1979 r.⁴⁸. Oprócz zaproszenia znajduje się dokumentacja aktowa tworząca akta sprawy, m.in. przemówienie I Sekretarza KU PZPR – towarzysza Edmunda Hezy na Akademii 1-majowej oraz postanowienia i skład Uniwersyteckiego Komitetu Obchodu 1 Maja 1979 r.

Il. 13. Zaproszenie na uroczystą akademię i pochód z okazji 1 Maja –1979 r.

Także spuścizny profesorów obfitują w ciekawe materiały ulotne, m.in. afisze, plakaty, wizytówki, widokówki, kalendarze, programy, zaproszenia itp.

⁴⁷ Rada Uczelniana Socjalistycznego Związku Studentów Polskich. Działalność kulturalna 1973–1980, AUMK, sygn. 309/67/6.

⁴⁸ Sekretariat Rektora UMK, Uroczystości 1-Majowe 1978–1979, AUMK, sygn. R-36/7.

W spuściźnie prof. Tadeusza Czeżowskiego – wybitnego filozofa, zachowały się wyjątkowo cenne egzemplarze, np. afisz z dnia 18 maja 1929 r. dotyczący odczytu dra Tadeusza Kotarbińskiego „Odmiany materializmu”⁴⁹, afisz z dnia 10 grudnia 1930 r. dotyczący odczytu prof. Mariana Massoniusa „Działalność filozoficzna Jana Śniadeckiego”⁵⁰, afisz z dnia 24 czerwca 1928 r. dotyczący Akademii Żalobnej ku czci prof. Józefy Joteyko⁵¹, zaproszenia na zebrania naukowe, odczyty, wykłady i dysputy⁵². Równie interesujące przykłady znajdują się w spuściźnie prof. Stanisława Gorgolewskiego – znanego astronoma. Zachowały się materiały ulotne o charakterze informacyjnym, m.in. zaproszenia na uroczystości i inne wydarzenia na UMK z lat 1956–2009⁵³. Ponadto w materiałach archiwalnych można znaleźć bilety, rezerwacje, informatory turystyczne, mapy, rozkłady jazdy z wyjazdów służbowych profesora do Kanady, USA, Wielkiej Brytanii i Włoch⁵⁴. Także w spuściźnie prof. Karola Górskiego znajdują się liczne druki ulotne, z których zaproszenia na konferencje z lat 1983–1987 mogą budzić największe zainteresowanie⁵⁵. Można jeszcze wymienić w spuściźnie prof. Jana Prüffera następujące materiały ulotne: afisz informujący o uroczystościach poświęconych profesorowi oraz afisz i zaproszenie na akademię celem uczczenia pamięci naukowca⁵⁶. Natomiast w spuściźnie prof. Jerzego Włodzimierza Serczyka znajdują się następujące materiały ulotne⁵⁷: exlibrisy, zakładki do książki i obrazki religijne.

Materiały ulotne znajdują się również w zespołach i podzespołach nieopracowanych. Trudno oszacować ile ich jest, ponieważ dowiadujemy się o nich najczęściej podczas kwerend lub w trakcie opracowania danego zespołu lub podzespołu archiwalnego.

Do jakich celów potrzebne są materiały ulotne? Jaką mają wartość źródłową? To oczywiście zależy od podjętych badań. Chociaż trzeba dodać, że materiały ulotne są najrzadziej udostępnianą dokumentacją w celach naukowych, ale bardziej popularną w celach dydaktycznych, edukacyjnych czy popularyzatorskich, także okolicznościowych i ilustrowania innych wydarzeń uczelnianych. Przedstawione w artykule materiały ulotne pokazują badaczom ciekawe i liczne detale, które są istotnym uzupełnieniem do dokumentacji pisanej. Ich wartość źródłowa jest nieoceniona.

Mam nadzieję, że udało mi się w krótkim zarysie przedstawić krótką charakterystykę wybranych materiałów ulotnych, które znajdują się w zasobie Archiwum UMK. Przy okazji nadmienię, że samo Archiwum UMK, organizując jubileusz

⁴⁹ Spuścizna prof. Tadeusza Czeżowskiego, Wileńskie Towarzystwo Filozoficzne – składki, rachunki, korespondencja (1928–1939), AUMK, sygn. 309/80/45.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Spuścizna prof. Tadeusza Czeżowskiego, Wileńskie Towarzystwo Filozoficzne – posiedzenia naukowe (1925–1939), AUMK, sygn. 309/80/46.

⁵³ Spuścizna prof. Stanisława Gorgolewskiego, Zaproszenia na uroczystości i inne wydarzenia na UMK 1956–2009, AUMK, sygn. 309/131/71.

⁵⁴ Ibidem, Wyjazdy służbowe [...], AUMK, sygn. 309/131/138-149.

⁵⁵ Spuścizna prof. Karola Górskiego, Zaproszenia na konferencję 1982–1987, AUMK, sygn. 309/84/8.

⁵⁶ Spuścizna prof. Jana Prüffera, Akademie, spotkania wspomnieniowe 1960–1999, AUMK, sygn. 309/108/V/3.

⁵⁷ Spuścizna prof. dr. hab. Jerzego Włodzimierza Serczyka, Przedmioty osobiste, AUMK, sygn. 309/110/VIII/77.

60-lecia, przygotowało kilka druków ulotnych, m.in. folder (il. 13), katalog wystawy (il. 14), zaproszenie i plakat informujący o tej uroczystości⁵⁸.

Il. 14. Informator

Il. 15. Katalog wystawy

Ten fakt pokazuje, że w większości jednostek i komórek organizacyjnych powstają materiały ulotne, które odzwierciedlają historię i działalność wydziałów, administracji, studentów, pracowników i ostatecznie całego uniwersytetu.

Autorka chciałaby, aby zebrane w tym artykule refleksje stały się zachętą dla wszystkich posiadaczy jakichkolwiek postaci materiałów ulotnych o przekazywanie ich do Archiwum UMK, w którym znajdą fachową opiekę i gwarancję przetrwania i naukowego wykorzystania. Apel ten kieruję szczególnie do wszystkich organizacji, stowarzyszeń, kół naukowych o gromadzenie i przekazywanie materiałów ulotnych do Archiwum UMK, żeby w przyszłości nie zabrakło dokumentacji do napisania historii uczelni. Warto byłoby zobowiązać każdego pracującego lub związanego z uczelnią, do przekazywania z każdej jednostki i komórki organizacyjnej UMK materiałów o charakterze informacyjnym, promocyjnym, kulturalnym, naukowym, religijnym czy oświatowym do Archiwum UMK. Należy również pomyśleć o digita-

⁵⁸ Archiwum UMK, Jubileusz 60-lecia Archiwum UMK 10 X 2008, AUMK, sygn. 2586/9.

lizacji materiałów ulotnych i przygotowaniu systemu informacji, aby użytkownicy mogli dotrzeć jak najszybciej do interesujących ich zagadnień związanych z UMK.

Bibliografia

Akademie, spotkania wspomnieniowe 1960–1999. sygn. 309/108/V/3. Spuścizna prof. Jana Prüffera, Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska.

Degen, Robert. 2011. „Dokumentacja i jej podział.” W *Współczesna dokumentacja urzędowa*, red. H. Robótka, 11–33. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Duczowska-Moraczewska, Henryka i Halina Robótka, oprac. 2004. *Przepisy kancelaryjno-archiwalne*. Toruń: Zakład Poligrafii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Duczowska-Moraczewska, Henryka. 1992. „Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (1948–1980).” W *Uniwersytet Mikołaja Kopernika 1966–1980 2*, red. J. Bełkot, 135–145. Toruń: Zakład Poligrafii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Działalność kulturalna 1973–1980. sygn. 309/67/6. Rada Uczelniana Socjalistycznego Związku Studentów Polskich, Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska.

Inwentarz archiwalny Zakładu Poligrafii UMK 1954–2008 (oprac. W. Krajniak), Toruń 2014, http://www.archiwum.umk.pl/zasob/charakterystyka/Inwentarz_Zaklad_Poligrafii.pdf.

Jabłońska, Marlena. 2003. „Problem definicji druków ulotnych gromadzonych w archiwach.” *Archeion* 105: 180–192.

Jabłońska, Marlena. 2011. „Materiały ulotne – teoria i praktyka archiwalna w kontekście obowiązujących wytycznych metodycznych.” W *Toruńskie Konfrontacje Archiwalne. Teoria archiwalna wczoraj – dziś – jutro*, 291–302. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Krochmal, Jacek. 2003. „O potrzebie przygotowania wskazówek metodycznych do opracowania druków ulotnych”. *Archeion* 105: 193–200.

Materiały pomocnicze 1974–1989. sygn. 309/58/19. Komitet Uczelniany Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska.

Materiały ulotne [Sekcja Socjalna UMK, Sekcja Socjalno-Bytowa UMK, Dział Socjalny UMK] 1976–2007. sygn. 309/53/42. Zakład Poligrafii, Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska.

Materiały ulotne [Związek Socjalistycznej Młodzieży Polskiej; Zrzeszenie Studentów Polskich; Socjalistyczny Związek Studentów Polskich] 1970–1974, 1976–1983, sygn. 309/53/96. Zakład Poligrafii UMK, Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska.

Materiały ulotne, wycinki prasowe. sygn. 2578/43–44. Akademickie Centrum Kultury i Sztuki „Od Nowa”, Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska.

Protokoły z zebrań Egzekutywy Komitetu Uczelnianego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej 1987–1989. sygn. 309/58/5. Komitet Uczelniany Polskiej

Zjednoczonej Partii Robotniczej, Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska.

Przedmioty osobiste. sygn. 309/110/VIII/77. Spuścizna prof. dr. hab. Jerzego Włodzimierza Serczyka, Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska.

Radoń, Sławomir. 2007. „Decyzja nr 12 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 9 marca 2007 roku w sprawie wprowadzenia Wskazówek metodycznych dotyczących zasad gromadzenia i opracowywania materiałów ulotnych w archiwach państwowych.” Naczelna Dyrekcja Archiwów Polskich, ostatnia modyfikacja Marzec 9. https://www.archiwa.gov.pl/images/docs/akty_normatywne/dec_12_2007.pdf.

Robótka, Halina, Bohdan Ryszewski i Andrzej Tomczak. 1989. *Archiwistyka*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Robótka, Halina. 2010. *Opracowanie i opis archiwaliów*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Sejm RP. 1983. „Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach.” *Dziennik Ustaw* 38: poz. 173.

Sekcja archiwalna [listy obecności, afisze] 1960–1981]. sygn. PTH–3/4. Toruński Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego, Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska.

Świątek, Szczepan. 1995. „Druki ulotne w archiwach (uwagi i refleksje).” *Rocznik Historyczno-Archiwalny* 10: 207–209.

Tretny, Andrzej. 2017. „Zarządzenie nr 169 Rektora Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu z dnia 23 października 2017 r. Instrukcja w sprawie organizacji i zakresu działania Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.” Akty prawne UMK, ostatnia modyfikacja Październik 23. <http://dokumenty.umk.pl/lbd/#>.

Trojanowska, Maria. 2003. „Wydawnictwa efemeryczne w archiwach – problemy gromadzenia i opracowania. Artykuł dyskusyjny.” *Archeion* 105: 101–137.

Uroczystości 1-Majowe 1978–1979. sygn. R-36/7. Sekretariat Rektora, Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska.

Wileńskie Towarzystwo Filozoficzne – posiedzenia naukowe (1925–1939). sygn. 309/80/46. Spuścizna prof. Tadeusza Czeżowskiego, Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska.

Wileńskie Towarzystwo Filozoficzne – składki, rachunki, korespondencja (1928–1939). sygn. 309/80/45. Spuścizna prof. Tadeusza Czeżowskiego, Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska.

Woźniak, Wojciech. 2018. „Zarządzenie nr 12 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie zasad porządkowania i inwentaryzacji materiałów ulotnych w archiwach państwowych.” Naczelna Dyrekcja Archiwów Polskich, ostatnia modyfikacja Styczeń 30. https://www.archiwa.gov.pl/files/zarzadzenia_NDAP/zarz12_2018.pdf.

Zaproszenia na konferencję 1982–1987. sygn. 309/84/8. Spuścizna prof. Karola Górskiego, Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska.

Zaproszenia na uroczystości i inne wydarzenia na UMK 1956–2009. sygn. 309/131/71. Spuścizna prof. Stanisława Gorgolewskiego, Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska.

Związek Młodzieży Wiejskiej, sygn. 309/61/4-6. Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska.

Przysłany: 8 V 2018

Zaakceptowany: 7 VIII 2018

Bożena Kierzkowska

Nicolaus Copernicus University in Toruń. Archive

e-mail: bkierzkowska@umk.pl

ORCID ID: 0000-0002-6313-5151

Bożena Kierzkowska, MA, is an employee of the Archives of Nicolaus Copernicus University (hereinafter: NCU). She takes care of apprentices and volunteers. She conducted classes in the management of non-file documentation at the Institute of History and Archival Studies of NCU in the academic years 2014/15-2015/16. She is interested in the issue of electronic document management at universities. In 2016-2017, she was appointed to the team for the development of registry and archives in connection with the project of implementing the Electronic Document Management (EDM) system at NCU.

Ephemeral materials in the resources of the Archives of Nicolaus Copernicus University in Toruń

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.011>

The text is available under a Creative Commons Attribution-NoDerivatives 3.0 Poland (CC BY-ND 3.0 PL).

K

Keywords: placards; Archives of Nicolaus Copernicus University in Toruń; tickets; brochures; ephemeral prints; folders; newsletters; postcards; catalogues; hourglasses; archival materials; ephemeral materials; posters; programs; leaflets; business cards; invitations

S

Summary. Aim: The Archive of Nicolaus Copernicus University in Toruń (hereinafter: NCU) collects, develops, stores and makes available ephemeral materials. In her article, the author tries to bring the readers closer to issues related to these ephemeral publications. We will find here answers to the questions of what ephemeral materials are, what are the legal grounds for their collection and development, and how they enrich our historical knowledge about people, institutions and the most important events of our common past. **Research method:** The analysis of the evolution of the growing significance of ephemeral materials and the interest of researchers in them. Then, a review of selected materials preserved in the Archives of NCU in order to show the potential hidden in this type of collections. **Conclusions/Results:** The author notices the importance of collected ephemeral materials and encourages readers who are in contact with contemporary ephemeral publications to collect them in order to make them available to future generations to bear witness to the time of contemporary and interesting events.

Bożena Kierzkowska

Nikolaus-Kopernikus-Universität in Toruń. Archiv

e-mail: bkierzkowska@umk.pl

ORCID ID: 0000-0002-6313-5151

Mag. Bożena Kierzkowska ist Mitarbeiterin des Universitätsarchivs in Toruń, Betreuerin von Praktikanten und Freiwilligen. Im Institut für Geschichte und Archivistik der Nikolaus-Kopernikus-Universität in Toruń (weiter: NKU) unterrichtete sie in den Jahren 2014/15–2015/16 im Bereich der Verwaltung von Dokumenten, die keiner Langzeitarchivierung unterliegen. Sie interessiert sich für die elektronische Dokumentenverwaltung an den Hochschulen. Seit 2016–2017 betätigt sie sich in einer Arbeitsgruppe an der NKU, um bestimmte Kanzlei- und Archivrichtlinien im Zusammenhang mit dem einzuführenden System der Elektronischen Dokumentenverwaltung zu bearbeiten.

Die Lebensdokumentensammlung im Universitätsarchiv der Nikolaus-Kopernikus- Universität in Toruń

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.011>

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung-Keine Bearbeitung Polen (CC BY-ND 3.0 PL) veröffentlicht.

S **tichworte:** Anschläge, Universitätsarchiv der Nikolaus-Kopernikus-Universität in Toruń, Eintrittskarten, Broschüren, Flugschriften, Prospekte, Postkarten, Kataloge, Todesanzeigen, Archivmaterialien, Plakate, Programme, Flugblätter, Visitenkarten, Einleitungen.

Z **Zusammenfassung. Ziel:** Zu den Aufgaben des Universitätsarchivs der Nikolaus-Kopernikus-Universität in Toruń gehören die Erwerbung, Bearbeitung, Aufbewahrung und Bereitstellung verschiedener Lebensdokumente. Im Beitrag versucht die Autorin, den Lesern die genannten Dokumente zu erläutern. Wir finden da die Antworten auf die Fragen, was die Lebensdokumente eigentlich sind, welche Rechtsvorschriften für ihre Erwerbung und Bearbeitung gültig sind und wie sie unser historisches Wissen über Menschen, Einrichtungen und die wichtigsten Ereignisse aus unserer gemeinsamen Vergangenheit bereichern. **Forschungsmethode:** Die Analyse der immer größeren Bedeutung von Lebensdokumenten sowie der Interessen der Forscher daran, Übersicht über ausgewählte Materialien aus dem Bestand des Universitätsarchivs, um das Potential derartiger Bestände zu betonen. **Ergebnisse/Schlussfolgerungen:** Die Autorin weist auf die Bedeutung der gesammelten Lebensdokumente hin und veranlasst die Leser, die heutzutage auf die so erzeugten Materialien stoßen, dazu, sie zu sammeln, um sie den künftigen Generationen bereitzustellen und von der Gegenwart und vielen interessanten Ereignissen Zeugnis abzulegen.

Roman Tondel

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu. Uniwersyteckie Centrum
Nowoczesnych Technologii Nauczania

e-mail: rtondel@umk.pl

ORCID ID: 0000-0002-5492-4917

D

okumenty elektroniczne w Sekcji Dokumentów Życia Społecznego Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.012>

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłącznej licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 3.0 Polska (CC BY-ND 3.0 PL).

Roman Tondel jest pracownikiem Uniwersyteckiego Centrum Nowoczesnych Technologii Nauczania Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, gdzie zajmuje się tworzeniem materiałów filmowych o charakterze promocyjnym, naukowym oraz dokumentalnym. Prowadzi również zajęcia z warsztatu dziennikarza telewizyjnego na kierunkach dziennikarstwo oraz medioznawstwo. Wcześniej jako dziennikarz telewizyjny stacji informacyjnej TVN24 w realizowanych materiałach reporterskich podejmował tematykę społeczną i polityczną. Jego materiały reporterskie oraz relacje oglądać można było w programach „Poranek TVN24”, „Dzień na żywo”, „Prosto z Polski”, „Polska i Świat” oraz „Czarno na białym”.

Słowa kluczowe: Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu; Zbiory Specjalne; Sekcja Dokumentów Życia Społecznego; Materiały filmowe; zasoby cyfrowe; dokumenty elektroniczne; dokumenty życia społecznego; DVD; CD; mp4; MPEG

S**treszczenie. Cel:** Celem artykułu jest prezentacja syntetycznej informacji o dokumentach elektronicznych znajdujących się w zbiorach Sekcji Dokumentów Życia Społecznego Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu (dalej: SDŽS BUT). **Metoda badawcza:** Wykorzystałem dwie metody: analizy jakościowej oraz analizy ilościowej materiałów źródłowych. Pierwsza z nich pozwala mi stwierdzić, że SDŽS BUT posiada dotychczas szerzej nieznanne, bardzo interesujące, ważne poznawczo dokumenty elektroniczne do studiów nad różnymi dziedzinami życia społecznego, kulturalnego, naukowego, także politycznego w Toruniu w ostatnich kilkadziesiąt lat. Druga zaś metoda umożliwiła mi ustalenie wielkości i różnorodności analizowanych zbiorów elektronicznych. **Wyniki/Wnioski:** Wśród dokumentów elektronicznych przechowywanych w SDŽS BUT ważne miejsce zajmują dokumenty, które trafiły do zbiorów zgodnie z wytyczonymi kierunkami gromadzenia zbiorów Sekcji, a więc materiały dotyczące UMK, Torunia, a także Wilna oraz świadectwa aktywności opozycyjnej w czasach PRL-u.

Sekcja Dokumentów Życia Społecznego w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu (dalej: BUT) gromadzi, zgodnie z nazwą dokumenty życia społecznego (dalej: DŻS), którymi są „najczęściej niewielkie objętościowo wydawnictwa i druki o charakterze dokumentacyjnym, informacyjnym i propagandowym, rejestrujące wydarzenia społeczno-kulturalne, polityczne, ekonomiczne i religijne w ich różnych aspektach i przejawach”¹. W jej zbiorach znajdują się także dokumenty elektroniczne, będące przedmiotem zainteresowania autora niniejszego artykułu. Najogólniejsza definicja zawarta w ustawie z dnia 17 lutego 2005 r. O informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne mówi, że jest to: „informatyczny nośnik danych – materiał lub urządzenie służące do zapisywania, przechowywania i odczytywania danych w postaci cyfrowej”². Są one gromadzone w zasadzie przez wszystkie biblioteki naukowe, publiczne i inne, należy jednak podkreślić, że z różną intensywnością i efektami. Wpływ mają na to różne okoliczności: oprócz profilu zbiorów biblioteki m.in.: wysokość środków finansowych przeznaczonych na gromadzenie, liczebność personelu bibliotecznego i jego kompetencje.

Nie ulega wątpliwości, że dokumenty elektroniczne stają się coraz ważniejszym elementem w zbiorach dokumentów życia społecznego (dalej: DŻS)³, a także w zbiorach innych działów bibliotek. Dzieje się tak nie tylko ze względu na coraz mniej skomplikowany proces ich wytwarzania, lecz także ze względu na ich wizualną atrakcyjność. Żyjemy wszakże w epoce kultury wizualnej, w której coraz istotniejszą rolę odgrywa problematyka wizualizacji wiedzy⁴. Warto więc przyjrzeć się źródłom elektronicznym nieco bliżej, tym bardziej że w publikacjach na temat DŻS oraz szerzej zbiorach specjalnych, informacje o nich są bardzo skąpe. Ograniczają się w zasadzie do kilku publikacji⁵. Marginalne są też informacje, w gruncie rzeczy jednozdaniowe, na ich temat w publikacjach poświęconych zbiorom DŻS w BUT⁶.

Ten brak szerszej informacji na temat dokumentów elektronicznych w zbiorach DŻS jest zrozumiały, gdy weźmiemy pod uwagę, że mają one stosunkowo młodą metrykę. Gromadzone są w zasadzie dopiero od końca XX w. Warto jednak zauwa-

¹ A. Supruniuk, *Dokumenty życia społecznego w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu*, Rocznik Toruński, R. 24: 1997, s. 307.

² Dziennik Ustaw 2017, poz. 570.

³ Na ich temat zob. m.in.: A. Firlej-Buzon, *Dokumenty życia społecznego w teorii i praktyce bibliotekarskiej w Polsce* Warszawa 2002; *Dokumenty życia społecznego w bibliotece: materiały konferencyjne, Osola – 2001 r.*, Wrocław 2001; *Dokumenty życia społecznego w bibliotece: materiały z ogólnokrajowej konferencji zorganizowanej przez Bibliotekę Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu w dniach 2–3 czerwca 1969 roku*, red. J. Albin, Wrocław 1970; *Dokumenty życia społecznego w badaniach i praktyczne ich wykorzystanie*, red. A. Firlej-Buzon, Warszawa 2017.

⁴ *Materiały konferencji Wizualizacja wiedzy. Od Biblia Pauperum do Hipertekstu*, red. M. Kluza, Lublin 2011, [on-line], [dostęp 14 VIII 2009]. Dostępny w World Wide Web: <http://wiedzaideukacja.eu/wp-content/uploads/2012/03/wizualizacja-wiedzy.pdf>; *Wizualizacje historii. Zbiór studiów*, red. S. Roszak, M. Strzelecka i A. Wieczorek, Toruń 2012. *Wizualizacja informacji w humanistyce*, red. M. Kowalska i V. Osińska, Toruń 2017.

⁵ *Elektroniczne publikacje w bibliotekach*, red. M. Kocójowa, Kraków 2002; P. Włodarczyk, P. Picheta i P. Miodunka, *Dokumenty na nośnikach CD-ROM w polskich bibliotekach naukowych*, Zagadnienia Informacji Naukowej, 2005, nr 1 (85) [online], [dostęp 19 VIII 2009]. Dostępny w World Wide Web: http://www.ml.put.poznan.pl/2005/pdf/4_7.pdf; L. Gołębiewska, *Zbiory specjalne – nieksiążkowe w bibliotekach: poradnik metodyczny*, Warszawa 2008; B. Celer, *Współczesne formy zbiorów specjalnych na przykładzie Książnicy Pedagogicznej im. A. Parczewskiego w Kaliszu*, [w:] *Zbiory specjalne i regionalia w polskich bibliotekach naukowych i publicznych: materiały z III Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej przez Bibliotekę Główną Uniwersytetu Szczecińskiego, 9–11 września 2009*, red. R. Gaziński, Szczecin 2010, s. 245–253.

⁶ A. Supruniuk, op. cit., s. 307–309; A. Supruniuk, M. A. Supruniuk, *Stan i potrzeby polskich bibliotek uczelnianych* [Głos w dyskusji], Biblioteka 2003, nr 7 (16) s. 164–172; A. Klugowska, *Sekcja Dokumentów Życia Społecznego. Oddział Zbiorów Specjalnych w latach 1974–2015*, [w:] *Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu. Historia i teraźniejszość (1945–2015)*, red. J. Możdżeń [w druku].

żyć, że zbiory te rosną stosunkowo szybko. Dotyczy to także zbioru dokumentów elektronicznych w Sekcji DŹS w BUT. Pierwsze dokumenty elektroniczne pojawiły się w Sekcji DŹS powstałej w 1974 r. na początku XXI w., ale obecnie jest ich już, w świetle inwentarza, ponad pół tysiąca, w rzeczywistości więcej, ponieważ wiele z nich czeka na inwentaryzację i katalogowanie.

Nie jest to materiał obszerny, sekcja przechowuje obecnie ok. 200 tys. jednostek, jednak wystarczająco duży i różnorodny, by można było zorientować się w jego profilu tematycznym określającym jego funkcje poznawcze oraz edukacyjne. Właśnie pod tym kątem pragnę w niniejszym artykule przedstawić zbiór dokumentów elektronicznych znajdujący się w Sekcji DŹS, nie wchodząc jednocześnie w inne zagadnienia związane z problematyką DŹS oraz zbiorów specjalnych w bibliotekach.

Nim jednak przejdę do charakterystyki zbioru, przedstawię rodzaje dokumentów elektronicznych występujących w omawianym zasobie. W pierwszej kolejności wymienię płyty DVD – skrót ten rozwiązywany jest dwojako Digital Video Disc oraz Digital Versatile Disc (dominuje drugie z przytoczonych rozszerzeń). Kariera tego sposobu zapisu danych rozpoczęła się w połowie lat 90. ubiegłego wieku, dzięki temu, że zapewnił on lepszą jakość obrazu oraz większą trwałość płyty w stosunku do chronologicznie wcześniejszych taśm video w formacie VHS (Video Home System), wynalezionym w 1976 r. Taśma formatu VHS ulegała stosunkowo szybko destrukcji przez rozmagnetyzowanie, jak również mechaniczne jej uszkodzenia powstające na skutek bezpośredniego kontaktu taśmy z głowicą urządzenia podczas odtwarzania, co pogarszało jakość obrazu wraz z rosnącą liczbą odtworzeń. Oczywiście walory DVD spowodowały, że w krótkim czasie wyparły one VHS. Kaset video popularnych do końca XX w. jest w sumie w omawianych zbiorach jeszcze około 20, obecnie ostatnie z nich są konwertowane na DVD.

W omawianym zbiorze są także zapisane na płytach pliki MPG, na które są konwertowane poza kasetami video także tracące na jakości filmy dokumentalne utrwalane na taśmach filmowych (ich oryginały są przechowywane w Archiwum Uniwersyteckim w Toruniu). Z tych ostatnich na format MPG przeniesiono kilka filmów pokazujących różne wydarzenia z życia uniwersytetu w latach 60.–90. XX w. Operacja przenoszenia zapisu materiałów filmowych zarówno z kaset video, jak i taśm filmowych na dysk optyczny jest konieczna nie tylko ze względu na degradację zapisu na taśmach VHS oraz na filmowym celuloidzie, ale także z powodu problemów w dostępie do urządzeń umożliwiających ich odtwarzanie.

W zbiorach DŹS znalazło się również kilkanaście płyt w formacie VCD (Video Compact Disc), który był mniej doskonałym poprzednikiem DVD. W tej formie zostały zapisane m.in. cztery płyty z kolekcji filmowej „Biografie”, dołączanej w latach 2008–2009 do słynnego w czasach PRL-u tygodnika „Przekrój”, który zlikwidowano w 2013 r., a który w roku 2016 reaktywowano już jako kwartalnik. Płyty zawierają życiorysy: Mahatmy Gandhiego, Dalajlamy, Nelsona Rockefellera i Billa Gatesa. W formacie VCD opublikowano również trzy materiały dokumentujące wizyty papieża Jana Pawła II w Trójmieście w 1987 r. oraz w 1999 r. podczas jego III i VIII pielgrzymki do Polski.

W zbiorach uniwersyteckich DŹS odnaleźć można także płyty CD (Compact Disc), czyli optyczne dyski służące do nagrywania i przechowywania przede wszystkim dźwięku. Jest ich 60. To one były dokumentami, które najwcześniej z elektronicznych dokumentów znalazły się w zbiorach sekcji DŹS. Pierwsza płyta spośród nich trafiła kilkanaście lat po dokumentach papierowych, które wpłynęły w 1974 r., a dokładnie 20 października 2000 r. Był to CD-ROM „Między Toruniem a Malborkiem” (2000).

Gromadzenie

Najwięcej dokumentów elektronicznych wpłynęło z darów, z których tylko część była spontanicznymi gestami darczyńców. Zdecydowana większość to dary inspirowane przez kierowniczkę sekcji (od początku jej funkcjonowania kierowała nią: Lucyna Ławniczak (1974–1975), Janina Kadukowska (1976–1992), Anna Supruniuk (1994–IX 2011), Anna Klugowska (IX 2011–), trafiające do zbiorów dzięki ich kontaktom z różnymi instytucjami oraz konsekwentnym zabiegom i uporowi w ich pozyskiwaniu. Wśród darczyńców instytucjonalnych są m.in. Teatr „Baj Pomorski”, Wydział Kultury Urzędu Miejskiego, Galeria Sztuki Wozownia, Telewizja UMK, Książnica Kopernikańska, Instytut Ekologii i Ochrony Środowiska UMK, Biuro Rektora etc. Wśród osób prywatnych największą hojnością wykazała się Anna Supruniuk.

W drodze zakupu pozyskano na rzecz DŹS niewiele ponad dwadzieścia pozycji. Warto je wymienić, ponieważ w sposób wyrazisty określają one kierunki gromadzenia. Wśród tych nabytków dominuje 12 dysków DVD z serii „Propaganda w PRL” w świetle Polskiej Kroniki Filmowej. 5 płyt CD i DVD dotyczy osoby papieża Jana Pawła II i jego pielgrzymek do Polski. Pozyskano jeszcze cztery dokumenty: z zarejestrowaną mszą świętą z udziałem ks. Popiełuszki, z filmem Agnieszki Holland wydanym przez KOR w Paryżu *Zwyciężymy wybory 1989* (2007) z *Albumem rodziny Romerów* (2006) oraz DVD z utrwaloną przez TVP Bydgoszcz wizytą Carli Rosen na UMK (2012) związaną z przekazaniem przez nią uniwersytetowi archiwum naukowego jej ojca Edwarda Rosena (1906–1985), wybitnego kopernikologa⁷.

Niewiele dokumentów wpłynęło w drodze wymiany. Jest ich tylko siedem: Archiwum Biura Informacji Propagandy KG AK, Stare Wilno – zabytki, Dwór Artusa w Toruniu, CD 5 lat na Powiślu, CD-DVD Kroniki angielskie i niemieckie z czasów II wojny światowej, Nasz jest ten dzień, Pieśni internowanych. Nowy Łupków oraz Brodnica miasto wśród jezior.

W świetle inwentarza prawie jedna trzecia (167) dokumentów elektronicznych trafiła do DŹS jako egzemplarz obowiązkowy, do przekazywania którego zobowiązani są wydawcy na podstawie ustawy o obowiązkowych egzemplarzach bibliotecznych z dnia 7 listopada 1996 r.⁸ oraz Rozporządzenia Ministra Kultury i Sztuki z dnia 6 marca 1997 r.⁹

⁷ M. Targowski, *Z Nowego Jorku do Torunia*, Głos Uczelni, R. 21: 2012, nr 2, s. 1.

⁸ Dziennik Ustaw nr 152, 996, poz. 722.

⁹ Dziennik Ustaw nr 29, 1997 poz. 161.

Producenci

Wreszcie kilka zdań o wytwórcach, producentach omawianych materiałów elektronicznych. Część dokumentów wykonana jest spontanicznie przez amatorów, przez wyspecjalizowane agendy Uniwersytetu, Pracownię Multimedialną działającą w swoim czasie na Wydziale Sztuk Pięknych pod kierunkiem Jana (Yacha) Paszkiewicza, ojca polskiego videoklipu, dalej przez Uniwersyteckie Centrum Nowoczesnych Technologii Nauczania, również Wydział Promocji i Informacji Urzędu Miasta Torunia. Producentami kilku materiałów są także toruńskie firmy prywatne: Wydawnictwo Urbański, a zwłaszcza Kruk Multimedia. Duża część materiałów dotyczących Torunia to audycje telewizyjne: TV Toruń, TVP Bydgoszcz, TVP2 (np. film o Bajum Pomorskim), które zostały przeniesione na dyski DVD w Oddziale Digitalizacji BUT.

Pokażną część omawianych zbiorów stanowią płyty DVD, które ukazały się jako dodatki do „Biuletynu Instytutu Pamięci Narodowej”, „Rzeczpospolitej”, „Wprost”, „Tygodnika Katolickiego Niedziela”, „Niezależnej Gazety Polskiej – Nowe Państwo”. Około 70 dysków, które trafiły do zbiorów, pochodzi z kolekcji periodyków: „Newsweek”, „Tygodnik Powszechny”, „Przekrój”, „Gazeta Krakowska”.

Wśród producentów dokumentów elektronicznych zgromadzonych w Sekcji DŻS są też muzea, m.in.: Muzeum Etnograficzne w Toruniu, Muzeum Okręgowe im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Muzeum Niepodległości, Muzeum Historii Polski oraz stowarzyszenia i inne instytucje kulturalne, takie jak: cieszyńskie Stowarzyszenie Wszechnica, Europejskie Centrum Solidarności w Gdańsku, Centrum Animacji Społecznej Horyzonty. Sporą część dysków DVD dostarczyły wydawnictwa profesjonalne: Wydawnictwo „Nowa”¹⁰, Agora, Grube Ryby (było producentem kilkunastu odcinków serialu „Propaganda w PRL”), Polskie Wydawnictwo Audiowizualne (przekształcone w 2009 r. w Narodowy Instytut Audiowizualny), Fremantle Media, Wydawnictwo Edipress, Media „Kontakt”, TiM Film Studio, Grupa Filmowa Kontakt, Studio Filmowe Kalejdoskop, Focus Producers.

UMK. Z historii uczelni

Przechodząc do charakterystyki tematycznej zbiorów elektronicznych, zaczynam od omówienia dokumentów dotyczących UMK, stanowiących więcej niż ¼ (ok. 120) wszystkich dokumentów w omawianym zbiorze. Nie sposób nie rozpocząć opisu od płyty z materiałami w formacie MPG dostarczającymi nam wiedzy o odległych latach funkcjonowania toruńskiej uczelni. Płyta zawiera filmy przebrane z taśm 16 mm prezentujących: *Początki kampusu na Bielanych, Inaugurację z 1967 i 1970 r., Jubileusz XXV-lecia UMK, Stację naukowo-badawczą w Siemionkach n. Gopłem* (ok.1970), fragment Polskiej Kroniki Filmowej z 1975 r. z *Nową Biblioteką na Bielanych* (1975). Jak wyglądały studia na początku lat 60. na kierunku chemia pokazuje film przebrany na dysk CD *I ja studiowałam na UMK* zrealizowany przez Studencki Twórczy Klub

¹⁰ *Obieg NOW-ej*, wybór i oprac. Ł. Bertram, Warszawa 2013.

Filmowy „Pętla”¹¹, prezentujący w konwencji produkcyjniaka przebieg studiów od inauguracji do ich ukończenia, głównie od strony sal wykładowych, laboratoriów, egzaminów. Początku lat 90. dotyczy natomiast płyta DVD z umieszczonymi na niej trzema filmami przegranymi z VHS prezentującymi: uruchomienie superkomputera w Piwnicach w 1991 r., konferencję z zakresu dydaktyki nauczania oraz święto uczelni 1992. Kolejnym dokumentem z tamtego okresu promującym UMK jest kaseeta video z 1998 r., mająca oprócz wersji polskiej, także angielską oraz niemiecką. Kolejne filmy promocyjne pochodzą już z bieżącego stulecia, a okazją do ich powstania były jubileusze: 60-lecia (2005) i 65-lecia (2010) istnienia uniwersytetu. Za realizację odpowiadało Centrum Promocji i Informacji UMK. Na jednym z dysków znajdziemy siedem krótkich parominutowych filmików o różnych wydarzeniach na UMK, jakie zaprezentowała w 2005 r. na swojej antenie TVP3. Do tych ogólnych materiałów można dodać jeszcze reklamowe materiały zachęcające do studiowania na UMK z 2005 oraz 2008 r. Dziejów uniwersytetu dotyczą także materiały upamiętniające m.in. jubileusz 50-lecia Klubu Od Nowa (2008)¹² oraz *30 lat Chóru akademickiego* (2009). Z historią UMK wiąże się również DVD zatytułowane *Gimnazjum i Liceum Akademickie w Toruniu* (2010).

Profesorowie. Wywiady

Znaczące miejsce wśród omawianych materiałów zajmują wywiady z profesorami, a także poświęcone im ekspozycje. Są dłuższe filmy o profesorach: założycielce i przez wiele lat dyrektorce Muzeum Etnograficznego Marii Znamierowskiej-Prüfferowej, poloniście Arturze Hutnikiewicz – *Ja Lwowianin* (lata 90.), o artyście malarzu, „wnętrzarzu” Józefie Kozłowskim – *Akwarel* (b.d.). Na optycznym dysku utrwalone zostały również m.in. dwie wystawy: malarza prof. Mieczysława Wiśniewskiego urządzona w Centrum Sztuki Współczesnej (2010) oraz matematyka prof. Leona Jeśmanowicza pokazująca karykatury jego autorstwa. Na płytach znajdują się też: biografia prof. Teresy Friedel (2007), która wcześniej była prezentowana w „Kronice Toruńskiej” (audycji TV Toruń) oraz wywiady, jakie udzielili w innej serii tejże stacji telewizyjnej „Zielone oczy”: profesorowie Andrzej Tomczak oraz Marian Biskup (2007). Znajdziemy tam również nagrane rozmowy z innymi profesorami: kilka z astronomem Aleksandrem Wolszczanem, w swoim czasie kandydatem do nagrody Nobla, historykiem Januszem Małkiem, chemikiem Bogusławem Buszewskim (2009). Z okazji 70-lecia urodzin została zaprezentowana sylwetka prof. Janusza Bieniaka (1997). Wśród dokumentów biograficznych jest kilka płyt poświęconych prof. filozofii Henrykowi Elzenbergowi (1990) oraz jego dziełu życia Kłopot z istnieniem (1994). Jego nazwisko pojawia się na kilku płytach prezentujących jego ucznia, Zbigniewa Herberta, który od 1947 do 1951 r. studiował na nowo powstałym Uniwersytecie prawo, a także uczęszczał na jego seminaria, spotykał się z nim również na gruncie prywatnym oraz prowadził korespondencję. Bliskie relacje profesora i studenta, początkującego poety, ukazuje elektroniczna

¹¹ A. Howzan, *Studencki twórczy ruch kulturalny*, Rocznik Toruński, R. 2: 1967, s. 43–72.

¹² Ż. Lipińska, *Stuknęła pięćdziesiątka*, Gazeta Pomorska, 2008, nr 239, s. 7.

publikacja pt. *Toruński mentor Herberta* (2008) informująca o przechowywanych w BUT listach Herberta do profesora, a także film *Między struną światła a Rovigo* (2008) nakręcony dla TVP Kultura. O latach pobytu w Toruniu jednego z najstarszych studentów UMK mówi dokument *Szlakiem Zbigniewa Herberta. Multimedialny przewodnik po literackim Toruniu* (2008), a także płyta *Ku pamięci Zbigniewa Herberta* (2008) będąca relacją z odsłonięcia na gmachu Collegium Maius tablicy poświęconej poecie.

Badania naukowe

Odzwierciedlenie w omawianym materiale elektronicznym znalazły również badania naukowe. Kilkanaście płyt dotyczy astronomii. Na jednej z nich znajdziemy m.in. migawki z budowy radioteleskopu w Piwnicach w latach 1991–1994, inna zaś zawiera prezentacje badań naukowych – *60 lat obserwacji* (2009). Wśród płyt znajdziemy również relacje z konferencji: *Samorząd terytorialny* (2009), *Debaty Kopernikańskie* (2010), *Krzyżacy – mity, program* (2008), także z konferencji pt. *Sztuka i polityka* (2010), która odbyła się w Od Nowie i artystycznym Klubie pod Aniołem (ulokowanym w podziemiach Ratusza). W omawianych materiałach zachowały się wywiady z: prof. Januszem Małkiem o jednej z jego książek *Poland and Prussia in the Baltic Area from the sixteenth to the eighteenth century* (2013) z drem Mirosławem Supruniukiem o książce *Bardzo luźne wspomnienia z wczesnego dzieciństwa: fragment rozmowy M. A. Supruniuka z Jerzym Giedroyciem przeprowadzonej w Maisons-Laffitte w maju 1993 r.* (2000), z prof. Krzysztofem Mikulskim (2012) oraz drem Michałem Targowskim o badaniach nad rodziną Watenrode oraz portalu „Nicolaus Copernicus Thoruniensis” (2012).

W zbiorach DŻS BUT znajdują się płyty DVD z wykładami uczonych spoza Torunia, m.in. wykładem prof. nauk fizycznych w Uniwersytecie Warszawskim Łukasza Turskiego oraz prof. Michała Hellera: *Czas człowieka i czas Wszechświata*, który wygłoszony został w 2009 r. jako XII wykład im. prof. Aleksandra Jabłońskiego. Warto również wspomnieć o spotkaniu z tego samego roku z dwoma dziennikarzami, autorami popularnego wówczas programu telewizyjnego TVN – „Teraz my!” Tomaszem Sekielskim oraz Andrzejem Morozowskim. Podczas spotkania promowali oni swoją książkę: *Piękna dwudziestoletnia: 12 rozmów o wolnej Polsce* (Warszawa 2009).

Kilka płyt DVD dokumentuje rozmaite wydarzenia popularyzujące naukę i sztukę w tym m.in.: IX edycję „Festiwalu Nauki i Sztuki” (2009), a także *Wieczór Kultury Francuskiej* (2012) zorganizowany przez Koło Miłośników Kultury Francuskiej przy UMK. Na oddzielnej płycie znajdziemy zaprezentowane podczas festiwalu przedstawienie opery Franka Purcella *Dydona i Eneasz* pokazane w Bajcu Pomorskim. W zbiorach są także filmy z lat 2004–2006 z repertuarem teatru „Perpetuum mobile” związanego z kierunkiem filologia klasyczna. W kolekcji tej zobaczyć można sztuki: *Lizystrata* na podstawie Arystofanesa, *Osły* Plauta, *Ptaki* Arystofanesa, *Eunuch* Terencjusza.

Pośród płyt trafimy także na relacje z inauguracji akademickich z lat 2008/2009, 2009/2010, a także z uroczystości Świąta Uczelni w latach: 2008–2010. W omawianych zbiorach przechowywane są utrwalone cyfrowo zjazdy absolwentów

odbywające się pod hasłem „Jesienne powroty” (2010), jeden z Uniwersyteckich Koncertów Charytatywnych (VII edycja), a także materiały filmowe dotyczące Juwenaliów z lat 2008–2009. Znaleźć można również CD wydane z okazji *Spotkania papieża Jana Pawła II ze światem nauki w Auli Uniwersytetu M. Kopernika*¹³, które miało miejsce 6 czerwca 1999 r. a także dokument rejestrujący uroczystości związane z 10-rocznicą tego wydarzenia (2009). Dodać tutaj jeszcze można dwa DVD *Toruńskie ślady Jana Pawła II* (2005) oraz *Toruńskie spotkania Jana Pawła II w fotografiach Czesława Jarmusza* (2008). W omawianym zbiorze przechowywane są także płyty upamiętniające uroczystość nadania honorowego doktoratu UMK Lechowi Wałęsie (1990), a także jego wizytę na UMK w 2009 r.

Swoje miejsce w omawianym materiale znalazły wybory rektorskie na kadencję 2008–2012, wywiady z wybranym wówczas rektorem (Andrzejem Radziwińskim), jego konferencje prasowe, kilka wywiadów (m.in., dla studenckiego radia Sfera), videochat, jak również spotkanie z nim na temat reformy szkolnictwa (2009).

Biblioteka Uniwersytecka i vilniana

Pośród różnych instytucji uniwersyteckich liczbą przeszło 30 dokumentów elektronicznych wyróżnia się BUT. Wśród nich „archiwalny” charakter ma płyta, na której znajdziemy pliki w formacie MPG zawierające stare filmy przebrane z 8 mm taśm. Pokazano na nich stary budynek biblioteki z czasów, gdy funkcjonowała jeszcze na ulicy Chopina, budowę nowego gmachu na Bielanych i przeprowadzkę do niego po ukończeniu budowy (1975)¹⁴. Pozostałe cyfrowe materiały dokumentują różne formy działalności biblioteki, spośród których dużą rolę odgrywały (i odgrywają) wystawy spośród których zostały zarejestrowane takie ekspozycje jak np.: *Europa wolnych narodów* (2009) o pisarzu, działaczu społecznym, torunianinie z urodzenia Lechu Bądkowskim (2009), o dziele Andreasa Vesaliusa *De corpora humani fabrica z 1543 roku* (2014) o księżkach męczennikach, o dorobku naukowym docenta Ludmiły Roszko, jest też relacja TV Toruń o instalacji fotograficznej *Kiedy drzewa idą do nieba* (2011) Macieja Mierzejewskiego.

Udokumentowane zostało także kilka imprez o charakterze towarzyskim – są to spotkania noworoczne (2008), wigilijne (2001, 2009), spotkanie z dyrekcją, do którego asumpt dało rozdanie dorocznych nagród (2010), znajdziemy tam również wywiady z dyr. M. Supruniukiem (2005, 2009). Na płytach odnotowane zostały: wydarzenia składające się na Tydzień Bibliotek (2009, 2010, 2011), prezentacja *Szkolenia bibliotecznego* (2009), sonda w bibliotece wśród czytelników na temat jej funkcjonowania (2010–2011) oraz seminarium na temat Kujawsko-Pomorskiej Biblioteki Cyfrowej (2008). Na jednej z płyt znalazła się także audycja TV Toruń (2006), z cyklu „Zielone Oczy”, w której Ilona Lewandowska mówiła na temat *Połonezów w zbiorach Biblioteki*¹⁵. W formacie MPG jest zaś zachowane spotkanie

¹³ *Spotkanie z Ojcem Świętym w auli UMK*, Głos Uczelni, R. 18: 1999, nr 6, s. 1, w numerze tym znajduje się jeszcze kilka innych tekstów poświęconych Janowi Pawłowi II.

¹⁴ Zob. R. Tondel, *UMK na starych taśmach filmowych*, Głos Uczelni, R. 21: 2018, nr 3, s. 34–35.

¹⁵ I. Lewandowska, *Taniec jak symbol: Stefan Burhardt, twórca kolekcji połonezów w Bibliotece Uniwersyteckiej*, Głos Uczelni, R. 16: 2007, nr 1, s. 20–27.

promocyjne publikacji: *Bibliografia stosunków polsko-niemieckich w historii i współczesności* (2001), na dysku optycznym zaś wykład *Uwolnijmy wiedzę* pracownika biblioteki Bożeny Bednarek-Michalskiej (2009).

Z licznych spotkań autorskich, które zostały utrwalone na płytach znajdujących się w zbiorach Sekcji DŻS na uwagę zasługuje spotkanie z architektem amerykańskim polskiego pochodzenia, uczestnikiem Powstania Warszawskiego Julianem E. Kulskim oraz z Agatą Tuszyńską pisarką, reportażystką. Wśród materiałów bibliotecznych znajdują się też dwie relacje z pogrzebów: dyr. Stefana Czai i Eleonory Ławniczak.

Kilka płyt dokumentuje aktywność Muzeum Uniwersyteckiego z lat 2007–2009, m.in. wystawę pokazującą zgromadzone w placówce malarskie prace jednej z czołowych postaci École de Paris – Melli Muter, a także wywiad dyr. M. Supruniuka wyemitowany w audycji „Kroniki Toruńskie” TV Toruń na temat: *Skarby Muzeum Uniwersyteckiego* (2007) oraz relację z wernisazu wystawy pt. *Biblia Gutenberga na UMK* (2008) dla TV Toruń. Na płycie DVD zarejestrowano także wywiad M. Supruniuka o zbiorach i działalności (od 1995 r.) Archiwum Emigracji dla TVP Bydgoszcz (2004).

Kilka płyt prezentuje ekspozycje dotyczące Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, w tym bardzo atrakcyjną, pokazującą insygnia władz rektorskich oraz dziekańskich. Na jednej z nich utrwalone wystawę *Lithuania – Lobis* (2009), na której zgromadzono najcenniejsze rękopisy oraz stare druki toruńskiej księżnicy uniwersyteckiej dotyczące Litwy i stosunków polsko-litewskich, inna zaś przedstawia ekspozycje z dorobkiem naukowym i artystycznym bibliotekarzy toruńskich o rodowodzie wileńskim, na jeszcze innym dysku nagrane są filmy z uroczystości wydania przez kustosza Henryka Baranowskiego *Bibliografii Wilna* (2007).

Z wilnianów znajdziemy jeszcze m.in. filmy opatrzone tytułami: *Stare Wilno – zabytki* (2005), *The Old Vilnius* (2006), *Pożegnanie z Wilnem*, film *Kresowe nekropolie „Na Rossie” – Matka i serce syna* (2005) emitowany w TV Polonia, dalej obraz nakręcony przez brata noblisty dla TVP Polonia *Wilno Miłosza* (2000) czy film *Burza na Wileńszczyźnie* (Wilno 1945). Wreszcie warto zauważyć materiał audio *Wileńskie wspomnienia rodzin Hanke i Grabiatto* (2011). Spora liczba pozycji dotyczących Wilna i jego wszechnicy jest naturalną konsekwencją bliskich związków naszego uniwersytetu z miastem nad Wilią i jego uniwersytetem, którego duża część profesury i innych pracowników naukowych, oraz administracyjnych po wojnie znalazła zatrudnienie właśnie w Toruniu.

Efektom kontaktów, jakie utrzymuje UMK z innymi polskimi oraz zagranicznymi uczelniami i bibliotekami, jest kilka płyt, które głównie jako dary trafiły do toruńskich zbiorów prezentujących uniwersytety: Jagielloński, Pedagogiczny w Krakowie, Śląski w Katowicach, Gdański oraz biblioteki: ASP w Krakowie, a także uniwersytetów: Gdańskiego oraz Warszawskiego (*5 lat na Powiślu*, 2005). W zbiorach odnajdziemy także kasety wideo (które w najbliższym czasie zostaną zdigitalizowane na dyski optyczne prezentujące uniwersytety i biblioteki Oldenburga, Rostocku oraz Getyngi).

Miasto Toruń

Spośród torunianów dotyczących miasta na pierwszym miejscu należy wymienić kilka dokumentów elektronicznych zawierający syntetyczny obraz historii miasta z jego zabytkami, ale także odpowiednio uwydatnioną współczesnością. Do nich należy *Toruń, klejnot gotyku* (2007), *Toruń wczoraj i dziś* (1999), *Katedra św. Janów* (2004), *Dwór Artusa* (2005). Temat dziejów wyznaniowych Torunia podejmuje film o historii protestantyzmu w Toruniu (2006). Kilka płyt zawiera audycje „Rozmowy dnia” TV Toruń z roku 2012 o różnych wydarzeniach ważnych dla Torunia, głównie kulturalnych m.in. Festiwalu Teatrów Jednego Aktora, festiwalu filmowym Toffest, konserwacji zabytków, festiwalu „Pro Baltica”. Tematy te odnajdziemy również na płycie, na której zapisano inną cykliczną audycję TV Toruń – „Bulwar Sztuki”. Znajdziemy tam nagrania z roku 2013, na których utwalono m.in. relacje na temat: Festiwalu Debiutantów Pierwszy Kontakt, działalności Domu Muz, Centrum Dworu Artusa oraz Chóru Astrolabium. Nie sposób nie wspomnieć o parominutowym nagręconym we wrześniu 1939 r. amatorskim filmie Bogusława Magiery nauczyciela jednej z toruńskich szkół podstawowych, na którym utwalił fragmenty miasta, jego ulic, placów i mostów¹⁶.

Kilkanaście płyt DVD dokumentuje wybory prezydenta Torunia miasta (2006–2010), z których pierwsze prowadzone były w formule „trzech na jednego – prezentują wystąpienia trzech kandydatów Michała Zaleskiego, Mariana Filara i Grzegorza Górskiego. Do pierwszych kontraktowych wyborów do parlamentu po porozumieniu okrągłostołowym (1989) nawiązuje płyta *Studio Komitetu Obywatelskiego Toruń* (2009), a także materiały wydane z okazji uroczystości dla uczczenia jubileuszu 20-lecia tych wyborów, jakie odbyły się w Toruniu 4 czerwca 2009 r.

W zgromadzonych zbiorach znajdziemy także dokumentację wyborów do sejmiku 2005 i 2007, wśród której jest nagrana na CD prezentacja multimedialna jednego z toruńskich kandydatów (Jana Wyrowińskiego). Wśród materiałów filmowych możemy zobaczyć spoty wyborcze kandydatów z województwa kujawsko-pomorskiego do Parlamentu Europejskiego (2009), a także ich debaty. Nie brak również materiałów warszawskich dotyczących wyborów na prezydenta RP w roku 2005 i 2010.

W cyfrowej postaci mamy również szansę zobaczyć rozmowy o 50-letniej historii Szpitala Dziecięcego (2010) oraz informacje o 100 latach Szpitala Miejskiego (1910–2010). Wspomnieć należy jeszcze reportaże nagrane przez TV Toruń na temat budowy oraz oddania do eksploatacji mostu drogowego im. Elżbiety Zawackiej (2013).

¹⁶ T. Zakrzewski, *Magiera Bogusław Lech Ignacy*, [w:] *Toruński Słownik Biograficzny*, red. K. Mikulski, t. 3, Toruń 2002, s. 149–151; H. Baranowski, *Wytwórnia Filmowa w Toruniu. Z kart przeszłości*, Gazeta Toruńska 1967, nr 22, s. 6; S. Spandowski, *Dawny Toruń w starym kinie*, *Nowości* 43, 2010, nr 255, z 30 X, s. 15; J. Tokarska, *Cenna pamiątka z celuloidu*, rozm. S. Spandowski, *Nowości*, 2010, nr 111, z 14 V, s. 12.

Życie kulturalne

W omawianych zbiorach elektronicznych BUT ważne miejsce zajmują dokumenty dotyczące życia kulturalnego w Toruniu. Na płytach zarejestrowano m.in. spotkanie z pisarką emigracyjną Joanną Clark (2010), z *Portret grupy Zero-61* (2008) zawiązanej w Toruniu w 1961 r. i działającej do 1969 r.¹⁷, i Wieczór z cyklu *Koncerty Towarzyskie* zorganizowany przez Pomorskie Towarzystwo Muzyczne (dotychczas odbyło się 28 edycji wieczorów, których współorganizatorem od pewnego czasu jest Centrum Dwór Artusa). Odnajdziemy tam także reportaż TVP2 z 2009 r. z Międzynarodowego Ekumenicznego Festiwalu Muzyki Chrześcijańskiej „Song of Songs”, który został zainicjowany w 1998 r., po dwunastu latach zawieszony i od 2017 roku reaktywowany. Odzwierciedlenie w omawianych zbiorach znalazły m.in. takie imprezy, jak: Koncert inkorporacyjny z okazji 550-lecia Hołdu Toruńskiego, jubileusze: 25-lecia Chóru Nauczycielskiego „Con Amici” (2010), 90-lecie szkół muzycznych w Toruniu 1921–2011 (2011), jedna z cyklicznych imprez Muzeum Etnograficznego Muzeum – panaceum (2009), przeznaczona dla osób z grupy wiekowej 55+. Jest filmowy portret toruńskiej sceny lalek: *Światta ramp, czyli rzecz o Teatrze Baj Pomorski w Toruniu* (2008), zrealizowany przez TVP w ramach cyklu przedstawiającego teatry w niewielkich ośrodkach. Są też płyty teatralne: z nagraniem spektaklem teatru otwartego uruchomionego przez teatr Baj Pomorski na czas letnich wakacji 2010 r. Można jeszcze wymienić CD z trzema słuchowiskami radiowymi w wykonaniu Teatru im. Włilama Horzycy (2008). Na DVD zostało natomiast zapisane jedno ze znaczących wydarzeń kulturalnych ostatniej dekady ubiegłego wieku, urządzona w 1993 r. w Książnicy Miejskiej wystawa artysty książki Zygryda Gardzielewskiego pt. *Sztuka typografii – sztuka fotografii*¹⁸. W zbiorach cyfrowych DŹS możemy znaleźć także materiał filmowy dokumentujący dużą plenerową imprezę miłośników „Gwiazdnych wojen” – *Star Force Toruń 2009*. W szeroko pojętej kulturze mieści się również *Półmaraton Świętych Mikołajów* z 2010 r. W tym roku będziemy świadkami już 16 edycji tej sportowej imprezy.

Spośród wielu biografii wybitnych torunian najwięcej materiałów dotyczy prof. gen. Elżbiety Zawackiej, kuriera Komendy Głównej AK, członkini „cichociemnych”. Szczególną uwagę zwraca jej autobiograficzna wypowiedź *Miałam szczęśliwe życie* (2005), która ukazała się jako dodatek do „Biuletynu Instytutu Pamięci Narodowej”. Z pozostałych dokumentów dotyczących jej osoby warto wspomnieć filmy z uroczystości (2006) wręczenia prof. Zawackiej aktu na stopień generała, z jej pogrzebu, a także wystawy jej poświęconej (2009) w BUT. Z biografią honorowej obywatelki Torunia łączy się godzinny film z 2005 r. *Kobiety i wojna – AK* pokazujący losy 14 dziewczyn, uczestniczek konspiracji podczas II wojny światowej, jedną z nich była prof. gen. E. Zawacka.

¹⁷ *Toruńska grupa fotograficzna „Zero-61”: przypomnienie*, [oprac. i red. katalogu J. Kotłowski; słowo wstępne S. Czaja, teksty M. Ignaczak, J. Kotłowski], Toruń 2001.

¹⁸ Zob. S. Melkowski, *Typografia i fotografia*, Głos Uczelni, R. 11: 2002, nr 7/8, s. 15–16; J. Rochowiak, *O pięknym druku. Rozmowa z Zygrydem Gardzielewskim grafikiem książki*, Przegląd Artystyczno-Literacki, 1994, nr 5(26), s. 24–26; Z. Jędrzyński, *Janina Gardzielewska (1926–2012). Wielka dama kultury i światowej fotografii*, Rocznik Toruński, R. 39: 2012, s. 279–286.

Z innych dokumentów biograficznych warto odnotować „portret”, jaki ukazał się w ramach „Kronik Toruńskich” TV Toruń – architekta, urbanisty Ignacego Tłoczka (2008), który w okresie międzywojennym przez kilkanaście lat pełnił funkcję głównego architekta miejskiego w Toruniu. Ważną postać powojennego życia kulturalnego ewokuje płyta: *Janina Gardzielewska* (2005) zawierająca wywiad dla TV Toruń z wybitną artystką-fotografikiem. Wśród materiałów biograficznych znajduje się cyfrowy dokument będący fragmentem „Aktualności Toruńskich” TV Toruń z 5 listopada 2013 r. poświęcony m.in. zmarłemu historykowi i biografowi Kazimierzowi Przybyszewskiemu.

Opozycja oraz „Solidarność”

Co najmniej kilka płyt CD i DVD przywołuje lata aktywności opozycyjnej w Toruniu w czasach PRL-u. Na kilku dyskach mamy zarejestrowane: *13 pierwszych dni stanu wojennego* (2006), audycje *Radia Solidarność, Toruń 1984* (2007), *Relacje pracowników UMK Andrzeja Zybortowicza i Jerzego Wieczorka dotyczące Solidarności* (2009), wywiad z Antonim Stawikowskim *Okrągły Stół* (2009) oraz CD ze spotkania z Wojciechem Polakiem *Legendy na półkę* (2004). Aż na sześciu płytach utrwalona została działalność *Studia Komitetu Obywatelskiego z 1989 r.* (2009). Wśród pozostałych dokumentów mieszczących się w omawianej kategorii tematycznej są tak głośne filmy, jak: *Robotnicy 80* (2010) czy nakręcony dla BBC przez Ewę Ewart film *Solidarność* (1999), jak również płyta z *Solidarnością wg ks. Tischnera*, załączoną do jednego z numerów „Tygodnika Powszechnego” z 2010 r. Do tych dokumentów można dodać jeszcze dwa z 1984 r., oba wydane przez zasłużoną dla ruchu opozycyjnego oficynę wydawniczą NOWA: CD ze słynnym dziełem George’a Orwella *Rok 1984* oraz DVD z przemysleniami Leopolda Tyrmanda pt. *O Polakach, Polsce i komunizmie*.

Historia Polski

Najwięcej w omawianym materiale jest dokumentów dotyczących historii Polski. Szczególnie bogatego materiału edukacyjnego dostarcza wydany w 2011 r. przez Instytut Pamięi Narodowej oraz TVP album składający się z 10 płyt DVD po 8 odcinków dwudziestoparominutowych każdy, serialu „Z Archiwum IPN” obejmującego lata 1939–1956. Pozostałe filmy historyczne mieszczą się z reguły na jednym dysku. Najgłębiej w historię Polski sięga CD *X wieków Oręża Polskiego* (2007) wydany przez „Rzeczpospolitą” i Bellonę. Jedną bitwę za to wyjątkową w polskiej historii – Bitwę Warszawską z wojskami bolszewickimi 1920 r., zaliczaną do najważniejszych w historii militarnej Europy, przedstawia film pt. *Cud nad Wisłą* (2005). W materiałach DŻS zdecydowanie przeważają dokumenty dotyczące II wojny światowej.

Deportacje na Wschód

Kilka filmów podejmuje problematykę ludności polskiej z kresów przedwojennej Polski wysiedlonych na Syberię, nieobecna w zasadzie ani w piśmiennictwie, ani w filmie przez długie lata. Stało się to możliwe dopiero po transformacji ustrojowej 1989 r. Syntetycznie ujmuje ją album filmów edukacyjnych zatytułowany *Martyrologia Polaków zesłanych na Syberię* (2011). Prócz filmów o deportacjach polskich obywateli do ZSRR są także dokumenty o rzezi wołyńskiej, m.in. 49-minutowy film TVP *Było sobie miasteczko* (Kisielin, obecnie Ukraina, 2010), w którym kompozytor Krzesimir Dębski opowiada o tragicznych losach swojej rodziny; szerzej na ten temat napisał w książce: *Nic nie jest w porządku: Wołyń – moja rodzinna historia* (2016).

Katyń

Ważne miejsce w omawianych elektronicznych materiałach odgrywa problematyka katyńska. Obecna jest w takich filmach, jak: *Dowody zbrodni* (2010), *Widowisko multimedialne: Pamiętam. Katyń 1940* (2010), *Katyń – ludobójstwo i propaganda* (1993). *Las katyński* (1990) zrealizowany przez znanego dokumentalistę Marcelego Łozińskiego, za który został wyróżniony nagrodą Prix Europa. Do tej kolekcji można dorzucić jeszcze dokument nakręcony przez Rosjan pt. *Pamięć i ból Katynia* (2007). Liczebnie wybijają się również reportaże z wykopalisk w Katyniu, Charkowie oraz Bykowni i Miednoje, którymi kierował toruński archeolog Andrzej Kola, autor kilku książek poświęconych archeologii zbrodni.

Okupacja

Jest kilka dokumentów dotyczących początku okupacji, m.in. CD ze słynną *Sonderaktion Krakau*, 6 listopada 1939 r. (2010) prezentującą okoliczności podstępnego aresztowania 183 profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego i umieszczenia ich w obozach koncentracyjnych. Z filmów dotyczących lat 1939–1945 dominują dokumenty prezentujące działalność konspiracyjną prowadzoną przez różne ugrupowania polityczne. Ten okres w dziejach Polski naświetla m.in. prezentacja multimedialna zapisana na dysku CD *Polskie państwo podziemne* (2010), *Wina Iłkara. Inteligencja polska w Warszawie 1939–1944* (1998).

Wiele dokumentów przedstawia różne wydarzenia oraz epizody z powstania warszawskiego. Jeden z nich pokazuje walki o „Pastę”, czyli jeden z najwyższych budynków przedwojennej Warszawy należący do Polskiej Akcyjnej Spółki Telefonicznej (*Pasta 1944*, 2009), dzięki filmowi *Eksplozja ciszy, Czerniaków 1944* (2007) dowiadujemy się o mało znanej działalności plutonu Głuchoniemych podczas powstania. Na przywołanie tutaj zasługuje biografia słynnego kuriera z Warszawy Jana Nowaka Jeziorańskiego *Pseudonim Jan Nowak* (2004). Strat w dziedzinie kultury, jakie spowodowała wojna, dotyczy CD zawierające materiał *U.S. restitution of Nazi-looted cultural treasures to the USSR, 1945–1959: Facsimile documents from the National Archives of the United States Multimedia CD by Patricia Kennedy Grimsted* (2001).

O sytuacji ludności żydowskiej

Narastająca dyskusja na tematy holocaustu w czasie II wojny światowej w ostatnich latach, a zwłaszcza w ostatnich miesiącach, zaowocowała wieloma filmami fabularnymi, ale także dokumentalnymi, niektóre z nich trafiły do omawianych zbiorów, jak m.in. film *Wizy życia* (1997) o japońskim konsulu Chiune Sugihara na Litwie, który uratował więcej Żydów niż Oskar Schindler bohater filmu Stevena Spielberga, czy godzinny film o działaczce Żegoty, „Sprawiedliwej wśród Narodów Świata” – *W imię ich matek – historia Ireny Sendlerowej* (2010).

Znajdziemy tam również dokumenty o gettach warszawskim oraz krakowskim. Bohaterem kilku filmów jest Jan Karski, kurier i emisariusz władz polskiego państwa podziemnego, w tym dwa zrealizowane dla celów edukacyjnych przez Muzeum Historii Polski *Posłaniec z Piekła*, *Historia Jana Karskiego* (2011) oraz multimedialny pakiet edukacyjny na CD *Jan Karski i jego czasy* (2014).

PRL

Koniec II wojny światowej nie był kresem konspiracji niepodległościowej, antykomunistycznej. O niej oraz jej przywódcach traktuje co najmniej kilkanaście dokumentów, m.in. film *My ogniowe dzieci* (2008) o Józefie Kurasiu pseudonim „Ogień” oraz inne o żołnierzach wyklętych i „losach niepokornych”. Bohaterką filmu *Inka 1946* (2008) jest sanitariuszka AK Danuta Siedzikówna, która mimo młodego wieku (18 lat) wyrokiem sądu wojskowego została pozbawiona życia. Realizacje te były dystrybuowane przeważnie jako bezpłatne dodatki do „Biuletynu Instytutu Pamięci Narodowej”.

Sporo materiałów znajdujących się w zbiorach DŻS dotyczy czasów PRL-u zwłaszcza najważniejszych wydarzeń tego okresu, takich jak: *Poznań 1956* (2006), wypadki marcowe – mówią o nich m.in. dokumenty: *Rachela na Dworcu Gdańskim* (2006), czy *Koncert marcowy op. 68* (2005) z udziałem czterech profesorów i dwóch sekretarzy KC PZPR, grudzień na Wybrzeżu (*Memento grudniowe, 1970*). Są także dokumenty o organizacjach opozycyjnych: Komitecie Obrony Robotników – film *KOR*, Paryż 1988, Andrzeja Wolskiego, o organizacji antykomunistycznej i niepodległościowej ROPCIO – Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela, o powstaniu Solidarności, o stanie wojennym, którego dotyczą m.in. *Dokumenty grudniowej nocy* [13 grudnia] (2009), *13 pierwszych dni stanu wojennego* (2006). Około dwóch dziesiątek dokumentów omawia działalność i okoliczności zabójstwa ks. Jerzego Popiełuszki. Są to m.in jego kazania z 1984 r., które zostały wydane później, jak np. *Msza z księdzem Jerzym* (2005), *Zastraszyć księdza* (2006), *Jak zginął ks. Jerzy Popiełuszko* (2008), *Dobro nieskończone. Artyści dla księdza* (2008) zawierający piosenki do słów Ernesta Brylla i innych poetów.

W bogatym materiale z okresu powojennego znajdują się też dokumenty o aktywności Służby Bezpieczeństwa m.in. *Urząd Bezpieczeństwa w działaniu 1945–1956* (2011) o tajnych oraz skruszonych współpracownikach.

Kilkanaście płyt DVD pokazuje w satyrycznym ujęciu rzeczywistość PRL-u w świetle Polskiej Kroniki Filmowej z lat 50.–80. Kilka innych prezentuje w tej

samej serii „Propaganda PRL”: *Wielkie obchody, Wielkich reżyserów. Humor*. Na płytach DVD mieszczą się również poszczególne odcinki serialu TV *Wielkie ucieczki* (2005–2006) o najbardziej spektakularnych ucieczkach Polaków za granicę w czasach PRL-u. Warto jeszcze wspomnieć film wyprodukowany dla TVP *Jeden dzień w PRL* (2005) pokazujący różne aspekty życia w tamtej epoce przez pryzmat wydarzeń jednego dnia – 27 września 1962 r.

Od 1989 r.

W analizowanych zbiorach nie brak filmów powstałych na kanwie wydarzeń politycznych z lat po transformacji ustrojowej 1989 r. Przytoczę kilka głośniejszych filmów: *Tamtego 1989 roku* (2007), w którym wydarzenia 1989 r. wspominają Jacek Kuroń, Lech Wałęsa, Mieczysław Rakowski, Andrzej Wajda, Czesław Kiszczak, Tadeusz Mazowiecki, *Nocna zmiana* Jacka Kurskiego (2005) poświęcony kulisom odwołania rządu Jana Olszewskiego w 1992 r. *Katastrofa Smoleńska z 10 kwietnia 2010 r. czy Władcy marionetek* (2010) Grzegorza Madeja i Tomasza Sekielskiego, *Trzech kumpli* [Stanisław Pyjas, Bronisław Wildstein, Lesław Maleszka] Anny Ferrens i Ewy Stankiewicz z 2008 r. oraz CD *Taśmy Rydzyka i taśmy Oleksego* (2007) załączona do tygodnika „Wprost”.

Rozrywka

Kilkanaście dysków zawiera piosenki takich wykonawców, jak: Jacek Kaczmarski, Andrzej Sikora, Zenon Sauk-Jaruga, a także występy kabaretowe: Jana Pietrzaka, Jacka Fedorowicza, tutaj można jeszcze dołączyć płyty z wybranymi fragmentami z programu TVN24 „Szkło kontaktowe”.

Filmy biograficzne

Wymienione już wcześniej pozycje biograficzne uzupełniają materiały prezentujące wybitnych polityków, pisarzy i uczonych. Tę pierwszą grupę reprezentują filmy: *Roman Dmowski* (1995), *Józef Piłsudski* (2008), *Marszałek Józef Piłsudski. Człowiek, który dał nam wolność* (2009) oraz *O moim ojcu – film o Józefie Becku* (2007). Z tej drugiej grupy na pierwszym miejscu wypadnie wymienić film o laureatce nagrody Nobla nakręcony dla telewizji TVN: *Chwilami życie bywa znośne – przewrotny portret Wisławy Szymborskiej* (2010). Dokument opatrzony tytułem: *Świat w oczach Lema* przedstawia wybitnego pisarza, filozofa, futurologa Stanisława Lema łącznie z jego felietonami z lat 90. (2006). W innym autobiograficznym filmie *Profesor – o Leszku Kołakowski* (2005), tytułowy filozof i historyk idei prawie przez godzinę opowiada o swoim życiu, w tym również o swoim zaangażowaniu w ideologię marksistowską. Jeszcze warto przywołać etiudę dokumentalną (55 min.) poświęconą wybitnemu niemieckiemu tłumaczowi literatury polskiej doktorowi honorowemu UMK: *Między sąsiadami – pośrednik. Karl Dedecius* (2000) w reżyserii Petera Vogta.

Historia powszechna

Dużą część materiału cyfrowego pod względem tematycznym stanowią filmy z zakresu historii powszechnej, które zasiliły zbiory jako egzemplarze obowiązkowe. Dotyczą one historii wojskowości, głównie zaś dziejów II wojny światowej. W tej problematyce mieści się ponad 40 płyt z kolekcji „Historia II wojny światowej” wydanej przez Fremantle Media Polska. Przedstawiają one działania wojenne toczące się w latach 1939–1945 nie tylko w Europie, lecz także w Afryce Północnej, na Atlantyku i Pacyfiku. Podobny profil tematyczny reprezentuje kilka płyt DVD z 2010 r., z kolekcji: Edipresse Polska. Problematykę zaś najnowszej historii znajdujemy na 30 płytach z kolekcji „Filmy Newsweeka. Dni, które wstrząsnęły światem”, wydanej w latach 2007–2008.

Wypada jeszcze wspomnieć o 19 publikacjach elektronicznych z kolekcji „Wojny, które zmieniły świat”, wydanej przez Edipresse, w której znalazły się w głównej mierze materiały przedstawiające wydarzenia z zakresu historii wojskowej na przestrzeni całego dziejów od epoki starożytnej do czasów współczesnych.

Filmy animowane i fabularne

Na końcu, nie sposób nie wspomnieć, że w omawianym zbiorze dokumentów elektronicznych znajduje się *Antologia polskiej animacji* (2007) z filmami m.in. Waleriana Borowczyka, Zbigniewa Rybczyńskiego (z filmem *Tango*, za który otrzymał Oscara), Piotra Dumay, Ryszarda Czechały oraz dwugodzinny dramat sądowy *Druga prawda* (1990) w reżyserii Barbera Schroedera według scenariusza Nicholasa Kazana.

Uwagi końcowe

Tak wygląda w bardzo ogólnym ujęciu struktura tematyczna dokumentów elektronicznych przechowywanych w Sekcji DŻS w BUT. Ważne wśród nich miejsce zajmują dokumenty, które trafiły do zbiorów zgodnie z wytyczonymi kierunkami gromadzenia zbiorów Sekcji, a więc materiały dotyczące UMK, Torunia, także Wilna oraz świadectwa aktywności opozycyjnej w czasach PRL-u. Znacząco dużo wśród nich jest materiałów dokumentujących tzw. życie naukowe uniwersytetu, a więc konferencje, jubileusze, wystawy, jak również działalność wystawienniczą i konferencyjną BUT. Widoczne są także wilniana, głównie dotyczące Uniwersytetu Stefana Batorego. Obszerny jest również zespół dokumentów rejestrujących aktywność różnych instytucji miejskich Torunia. Na plan pierwszy spośród nich wybijają się płyty prezentujące różne imprezy artystyczne, m.in. festiwale, konkursy, meetingi, festyny itd., których notabene dokumentacja elektroniczna w omawianych zbiorach przedstawia się bardzo skąpo w porównaniu z bogactwem życia kulturalnego, jakie oferują różne instytucje miejskie, o czym łatwo można się przekonać, sięgając do

pierwszego z brzegu „Toruńskiego Informatora Kulturalno-Artystycznego Ikar”¹⁹. W tej toruńskiej grupie, znalazły się także dokumenty ewokujące aktywność opozycji w czasach przed transformacją ustrojową 1989 r.

Dużą część omawianych zbiorów stanowią płyty wypełnione materiałami historycznymi, a zwłaszcza filmami wydanymi w ramach dużych kolekcji historycznych, które z DŻS łączy tylko miejsce przechowywania. Warto dodać, że filmy historyczne, jak również produkcje kina artystycznego, np. w Bibliotece Jagiellońskiej, mieszczą się w Sekcji Dokumentów Audiowizualnych działającej w ramach Oddziału Zbiorów Cyfrowych²⁰, a nie w Oddziale Zbiorów Specjalnych.

Serdecznie dziękuję Pani kustosz dypl. Annie Klugowskiej, kierownik Sekcji DŻS, za udostępnienie mi materiałów do napisania niniejszego artykułu.

Bibliografia

Baranowski, Henryk. 1967. „Wytwórnia Filmowa w Toruniu. Z kart przeszłości.” *Gazeta Toruńska* 22: 6.

Celer, Bogumiła. 2010. „Współczesne formy zbiorów specjalnych na przykładzie Książnicy Pedagogicznej im. A. Parczewskiego w Kaliszu.” W *Zbiory specjalne i regionalia w polskich bibliotekach naukowych i publicznych: materiały z III Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej przez Bibliotekę Główną Uniwersytetu Szczecińskiego, 9–11 września 2009*, red. R. Gaziński, 245–253. Szczecin: Książnica Pomorska im. Stanisława Staszica.

Firlej-Buzon, Aneta, red. 2017. *Dokumenty życia społecznego w badaniach i praktyczne ich wykorzystanie*. Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.

Albin, Janusz, red. 1970. *Dokumenty życia społecznego w bibliotece: materiały z ogólnokrajowej konferencji zorganizowanej przez Bibliotekę Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu w dniach 2–3 czerwca 1969 roku*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Dziennik Ustaw 1996, poz. 722; 1997 poz. 161; 2017, poz. 570.

Kocójowa, Maria, red. 2002. *Elektroniczne publikacje w bibliotekach*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Włodarczyk, Paweł, Piotr Picheta i Piotr Miodunka. 2005. „Dokumenty na nośnikach CD-ROM w polskich bibliotekach naukowych.” *Zagadnienia Informatyki Naukowej* 1 (85). http://www.ml.put.poznan.pl/2005/pdf/4_7.pdf.

Firlej-Buzon, Aneta. 2002. *Dokumenty życia społecznego w teorii i praktyce bibliotekarskiej w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.

Gołębiewska, Lucyna. 2008. *Zbiory specjalne – nieksiążkowe w bibliotekach: poradnik metodyczny*. Warszawa: Agencja „Sukurs”.

¹⁹ Cyfrowe wydania miesięcznika IKAR znaleźć można pod adresem <http://www.torun.pl/pl/kultura/torunski-informator-kulturalno-artystyczny-ikar> [dostęp 19 VIII 2009].

²⁰ <http://www.bj.uj.edu.pl/struktura-organizacyjna-bj> [dostęp 19 VIII 2009].

- Howzan, Artur. 1967. „Studencki twórczy ruch kulturalny.” *Rocznik Toruński* 2: 43–72.
- Inwentarz Medalii [i dokumentów elektronicznych oraz VHS], brak sygn. Sekcja Dokumentów Życia Społecznego, Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu.
- Jędrzyński, Zefiryn. 2012. „Janina Gardzielewska (1926–2012). Wielka dama kultury i światowej fotografii.” *Rocznik Toruński* 39: 279–286.
- Klugowska, Anna. b.d. „Sekcja Dokumentów Życia Społecznego. Oddział Zbiorów Specjalnych w latach 1974–2015,” W *Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu. Historia i terażniejszość (1945–2015)*, red. J. Możdżeń [w druku].
- Lewandowska, Ilona. 2007. „Taniec jak symbol: Stefan Burhardt, twórca kolekcji polonezów w Bibliotece Uniwersyteckiej.” *Głos Uczelni* 16 (1): 20–27.
- Kluza, Maciej, red. 2011. *Materiały konferencji Wizualizacja wiedzy. Od Biblia Pauperum do Hipertekstu*. Lublin: Portal WiE. <http://kpbk.umk.pl/dlibra/doccontent?id=160696>.
- Melkowski, Stefan. 2002. „Typografia i fotografia.” *Głos Uczelni* 11 (7–8): 15–16.
- Lipińska, Żaneta. 2008. „Stuknęła pięćdziesiątka.” *Gazeta Pomorska* 239: 7.
- Bertram, Łukasz, oprac. 2013. *Obieg NOW-ej*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu.
- Spandowski, Szymon. 2010. „Dawny Toruń w starym kinie.” *Nowości* 255: 1.
- Supruniuk, Anna i Mirosław Supruniuk. 2003. „Stan i potrzeby polskich bibliotek uczelnianych [Głos w dyskusji].” *Biblioteka (Poznań)* 7 (16): 164–172.
- Supruniuk, Anna. 1997. „Dokumenty życia społecznego w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu.” *Rocznik Toruński* 24: 311–315.
- Targowski, Michał. 2012. „Z Nowego Jorku do Torunia.” *Głos Uczelni* 21 (2): 1.
- Tokarska, Jadwiga. 2010. „Cenna pamiątka z celuloideu.” rozm. Szymon Spandowski, *Nowości*, Maj 14.
- Tondel, Roman. 2018 „UMK na starych taśmach filmowych,” *Głos Uczelni* 21 (3): 34–35.
- [Kotłowski, Jan, red.]. 2001. *Toruńska grupa fotograficzna „Zero-61”: przypomnienie*. Toruń: Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu; Muzeum Sztuki w Łodzi; Muzeum Okręgowe w Toruniu.
- Kowalska, Małgorzata i Veslava Osińska, red. 2017. *Wizualizacja informacji w humanistyce*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Roszak, Stanisław, Małgorzata Strzelecka i Agnieszka Wieczorek, red. 2012. *Wizualizacje historii: zbiór studiów*. Toruń: Stowarzyszenie Oświatowców Polskich.
- Rochowiak, Jerzy. 1994. „O pięknym druku. Rozmowa z Zygfredem Gardzielewskim grafikiem książki.” *Przegląd Artystyczno-Literacki* 5 (26): 24–26.
- Zakrzewski, Tadeusz. 2002. „Magiera Bogusław Lech Ignacy.” W *Toruński Słownik Biograficzny*, red. K. Mikulski, 3, 149–151. Toruń: Towarzystwo Miłośników Torunia; Uniwersytet Mikołaja Kopernika.

Przysłany: 30 IV 2018

Zaakceptowany: 2 VIII 2018

Roman Tondel

Nicolaus Copernicus University in Toruń. University Center of Modern Teaching Technologies

e-mail: rtondel@umk.pl

ORCID ID: 0000-0002-5492-4917

Roman Tondel, MA, is an employee of the University Center of Modern Teaching Technologies at Nicolaus Copernicus University in Toruń, where he deals with the creation of promotional, scientific and documentary film materials. He also gives classes to students of Journalism and Media Studies. Earlier, as a television journalist of the TVN24 information channel, in his journalistic material he took up social and political issues. His materials and reports were broadcast in such TV programs as: "Poranek TVN24", "Dzień na żywo", "Prosto z Polski", "Polska i Świat" oraz „Czarno na białym”.

Electronic documents in the Social Documents Section of the University Library in Toruń

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.012>

The text is available under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 3.0 Poland (CC BY-ND 3.0 PL).

K

Keywords: University Library in Toruń; Special Collections; Section for Social Life Documents; Film materials; digital resources; electronic documents; documents of social life; DVD; CD; mP4; MPEG

S

Summary. Aim: The aim of the article is to present synthetic information about electronic documents in the collections of the Section for Social Life Documents of the University Library in Toruń (hereinafter: SSLD ULT). **Research method:** I used two methods: qualitative analysis and quantitative analysis of source materials. The first of these allows me to state that the SSLD of the ULT has, hitherto unknown, very interesting, cognitively important electronic documents for studies on various areas of social, cultural, scientific and political life in Toruń in the last few decades. The other method enabled. **Conclusions:** Among the electronic documents stored in the SSLD in the ULT, the most important place is occupied by documents that became part of the collections in accordance with the guidelines for gathering the Section's collections, i.e. materials relating to the University, Toruń and Vilnius as well as evidence of the resistance movements' activities in the times of People's Polish Republic.

Roman Tondel

Nikolaus-Kopernikus-Universität in Toruń. Universitätszentrum der Modernen Unterrichtstechnologien

e-mail: rtondel@umk.pl

ORCID ID: 0000-0002-5492-4917

Mag. Roman Tondel ist Mitarbeiter des Universitätszentrums der Modernen Unterrichtstechnologien der Nikolaus-Kopernikus-Universität in Toruń, wo er sich mit den Promotions-, Wissenschafts- und Dokumentarfilmmaterialien beschäftigt. Er unterrichtet auch im Bereich der Werkstatt eines Fernsehjournalisten in den Studiengängen Journalismus und Medienwissenschaft. Früher arbeitete er als Fernsehjournalist des Informationssenders TVN24 und erläuterte in seinen Berichterstattungen soziale und politische Fragen. Seine Berichte konnte man sich in den folgenden Sendungen anschauen: „Poranek TVN24“, „Dzień na żywo“, „Prosto z Polski“, „Polska i Świat“ sowie „Czarno na białym“.

Elektronische Dokumente in der Lebensdokumentensammlung der Universitätsbibliothek in Toruń

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.012>

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung-Keine Bearbeitung Polen (CC BY-ND 3.0 PL) veröffentlicht.

S **tichworte:** Universitätsbibliothek in Toruń; Sondersammlung; Lebensdokumentensammlung; Filmmaterialien; Digitalbestände; elektronische Dokumente; Lebensdokumente; DVD; CD; mp4; MPEG

Z **usammenfassung. Ziel:** Das Ziel des Beitrags ist die Schilderung einer kurz gefassten Information über die Lebensdokumente, die in der Lebensdokumentensammlung der Universitätsbibliothek in Toruń (wieter: LDS UBT) aufbewahrt werden. **Forschungsmethode:** Ich verfähre nach zweierlei Methoden: der Qualitäts- und der Quantitativanalyse von Quellmaterialien. Die erste von ihnen weist darauf hin, dass zu der besagten Sammlung auch die bisher wenig bekannten, sehr interessanten, wichtigen elektronischen Dokumente gehören, die bei der Betrachtung verschiedener Bereiche des sozialen, kulturellen, wissenschaftlichen und politischen Lebens in Toruń in den letzten Jahrzehnten behilflich sind. Die zweite Methode ermöglichte, die Größe und die Vielfalt der analysierten elektronischen Bestände festzustellen. **Ergebnisse/Schlussfolgerungen:** Unter den elektronischen Dokumenten, die in der LDS UBT aufbewahrt werden, sind jene zu finden, die nach einem bestimmten Verfahren erworben wurden und sich auf die Universität, auf Toruń, Vilnius oder die Zeugnisse der Oppositionstätigkeit zur Zeit der Volksrepublik Polen beziehen.

Włodzimierz Zientara

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu. Wydział Filologiczny

e-mail: zientara@umk.pl

ORCID ID: 0000-0002-2617-889X

Jubileusz biblioteki w Eutin i jej zbiory literatury podróżniczej

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.013>

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłącznej licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 3.0 Polska (CC BY-ND 3.0 PL).

Dr hab. Włodzimierz Zientara, prof. UMK, kieruje Zakładem Literatury i Kultury Dawnej w Katedrze Filologii Germańskiej Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Zajmuje się historią kultury umysłowej Prus Królewskich, historią prasy, historią niemieckojęzycznych kalendarzy, relacjami obcych podróżników o Polsce XVII–XIX w. Autor licznych publikacji, m.in.: *Sarmatia Europiana oder Sarmatia Asiana? Polen in den deutschsprachigen Druckwerken des 17. Jahrhunderts* (Toruń 2001 i 2003); razem z Jerzym Serczykiem, *Kurzer Abriss der deutschen Geschichte bis 1945 für Germanistik-Studenten* (Toruń 2006). W ostatnich latach publikuje najczęściej w wydawnictwie edition lumièrè w Bremie.

Słowa kluczowe: biblioteka; Eutin; zbiory; opisy podróży

S**treszczenie:** Biblioteka w Eutin obchodziła w roku ubiegłym swój skromny jubileusz, ale jednocześnie zwraca uwagę 25 lat istnienia jednostki naukowej zajmującej się historią i kulturą podróżowania. W maleńkiej miejscowości na północy Niemiec istnieje nie tylko zwracający na siebie uwagę badaczy zbiór liczący 18 tys. tomów dzienników, wspomnień, oryginalnych rękopisów i druków, zbiorów map i atlasów (ponad 5 tys.) na różnych nośnikach informacji. Dostępna jest tam także, powstała wysiłkiem Wolfganga Griepa, ciągle uzupełniana bibliografia literatury i źródeł znajdujących się w innych zbiorach, wymieniająca obecnie 24 tys. tytułów.

Regionalna biblioteka w Eutin (Szlezwik-Holsztyn) obchodziła w ubiegłym roku swój jubileusz. Biblioteki mają zwykle swoje korzenie w kilku wcześniejszych wydarzeniach oraz kilku ojców¹. Taką też historię ma omawiana instytucja.

Od czasów późnego średniowiecza Eutin był siedzibą biskupów Lubeki, a od 1774 r. główną rezydencją książąt Oldenburga. Jednak kiedy głos decydujący należał od 1785 r. do panującego wówczas Petera Friedricha Ludwiga (1755–1829),

¹ P. Raabe, *Alte Bibliotheken – kulturpolitische Chancen*, Eutin 1987, s. 3–5; F. Baudach, *Von der Großherzoglichen Bibliothek zur Kreis- und Landesbibliothek Eutin – Ein Überblick* (Festvortrag auf der Jubiläumsfeier der Eutiner Landesbibliothek am 15.9.2017). Wykład jubileuszowy wygłoszony przez aktualnie kierującego biblioteką Franka Baudacha. Tekst udostępniony przez autora i cytowany za jego zgodą, za co serdecznie dziękuję. Wygłoszony został w trakcie konferencji: „Bibliotheksreisen. Von der Antike bis in die Gegenwart“, odbywającej się w dniach 28–30.09.2017 w Eutiner Landesbibliothek.

faktyczną siedzibę przeniesiono do Oldenburga, a Eutin został jedynie letnią rezydencją władcy². To do Oldenburga właśnie trafił najpierw zakupiony w roku 1792 zbiór Georga Friedricha Brandesa (1719–1791) z Hanoweru, liczący ponad 20 tys. woluminów. W bibliotece księcia była to kolekcja podstawowa, ale na tym zakupie się nie skończyło. W roku 1816 książę skorzystał z okazji zakupu innej kolekcji, na miejscu w Eutin. Około 8 tys. woluminów sprzedawał prawnik Gerhard Anton von Halem (1752–1819), urzędnik księcia oraz aktywny przedstawiciel oświecenia w Eutin. Książę zapłacił ustaloną sumę 3 tys. talarów³, a w tym samym roku całość kolekcji trafiła na jego koszt do Eutin. W tym samym roku zbiór został powiększony o kolejne 2 tys. tomów, jako dar kapitana w stanie spoczynku, Augusta Moritza Appenfeldera. Donator miał tylko jedno życzenie, aby księgozbiór był dostępny dla uczniów miejscowego gimnazjum i aby nie został podzielony i zawsze tworzył całość. Książki pochodziły głównie z XVII i pierwszej połowy XVIII w. Dwa pierwsze sporządzone wtedy katalogi zaginęły, co utrudnia orientację o rzeczywistym stanie zbioru. W roku 1986 odnaleziono wprawdzie spis książek, umożliwiający sprecyzowanie zasobów ze zbioru von Halema, ale pierwotny katalog, sporządzony przez niego, do dzisiaj nie został odnaleziony. Książki emerytowanego kapitana oznaczone są jego nazwiskiem, a później oznakowano je literą „A”. Wiele z nich już współcześni określali jako „rara” i podkreślali jego nietuzinkowe zainteresowania bibliofilskie. Jak stwierdzają Klára Erdei-Albrecht i Uwe Hensel, cytując brata von Halema, Ludwig Wilhelm Christian von Halem przekazanie zbioru planował Gerhard Anton dużo wcześniej i każdy zakup porównywał ze zbiorem podstawowym księcia, aby nie nabywać dubletów⁴. W sumie w Eutin znalazły się trzy połączone kolekcje, w ok. 6 tys. tomach, zbiór miedziorytów (900 egzemplarzy) i niewielki zbiór map. W roku 1835 połączono je z biblioteką gimnazjum, liczącą wtedy około 700 egzemplarzy. Rektorem gimnazjum przez dwadzieścia lat był wtedy poeta i tłumacz Homera Johann Heinrich Voß (1751–1826). Te cztery zbiory udostępniono w 1837 r. szerokiej rzeszy czytelników. Bibliotekarzem zostawał nominalnie każdy przyszły rektor. Książę Paul Friedrich August wspierał bibliotekę sumą 100–240 talarów rocznie.

W XIX w. biblioteka wzbogaciła się o kolejne darowizny i udane zakupy. Georg Heinrich Nicolovius (1767–1839) podarował bibliotece szkolnej 548 tomów. Rektor Georg Ludwig König obdarował bibliotekę częścią swego prywatnego zbioru z zakresu filozofii i matematyki, a Hermann Voß przekazał korespondencję z ojcem oraz z dziadkiem, którym był poeta Johann Heinrich Voß. Krewni byłego rektora gimnazjum, Johanna Fr. E. Meyera, podarowali bibliotece ok. 1500 portretów: miedziorytów i drzeworytów z XVII i XVIII w.⁵

Początkowo zainteresowanie czytelników zbiorami nie było imponujące. Pomieszczenia biblioteki nie były ogrzewane, zatem w efekcie biblioteka czynna

² A. Müller-Jerina, P. Raabe, *Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland*, Bd. 1: *Schleswig-Holstein, Hamburg und Bremen*, Hildesheim 1996, s. 37–48.

³ M. Walter, *Aus der Geschichte der Kreisbibliothek Eutin*, Eutin 1987, s. 7.

⁴ A. Müller-Jerina, P. Raabe, op. cit., s. 37–46, tu: s. 37. Jest to jednocześnie najdokładniejsza charakterystyka zbiorów w Eutin, pióra wymienionych w tekście autorów. Zbiór von Halema dotyczył m.in. 200 tomów historii Francji, 150 historii i teorii sztuki, 200 tomów historii państwa i prawa, 300 z zakresu teologii, 400 klasyków rzymskich, 300 filozofii i 300 historii literatury.

⁵ Ibidem, s. 39.

była dwa razy w tygodniu po dwie godziny i to tylko w trakcie roku szkolnego w cieplejszych miesiącach.

Ponieważ stwierdzono znaczną liczbę dubletów w zbiorze, wymieniono je na polecenie księcia na dublety znajdujące się w Oldenburgu, stąd wcale nie mała liczba wymienionych tomów, bo aż 1815 z nich ma stempel: Ex bibliotheca Oldenburgense. Pod koniec XIX w. zbiór liczył ponad 30 tys. tomów, a biblioteka była otwarta dla czytelników trzy razy w tygodniu: w poniedziałki, wtorki i piątki od 11.15 do 12.15. W historii biblioteki podkreśla się przełomowy moment, kiedy to w 1907 r. oddzielono obowiązki rektora od administracji biblioteką. Te drugie przejął prof. Georg Eilers, który podjął się opracowania katalogu zbiorów, z systematycznym podziałem na dwanaście dziedzin nauki. Lokalny rząd w Oldenburgu przeznaczył na jego opracowanie honorarium autorskie i druk 4 tys. marek (Reichsmark) i przychylił się do uzupełnienia tej niewystarczającej, jak się okazało w trakcie prac, sumy⁶. Eilers był bibliotekarzem, z krótkimi przerwami, praktycznie do końca wojny. Księgozbiór nie tylko przetrwał, ale został wreszcie przeniesiony w 1935 r. do samodzielnego budynku, tzw. Kavalierhaus, który został zajęty w 1945 r. przez wojska brytyjskie. Mówiąc o bibliotece w Eutin trzeba pamiętać, że jest to miasteczko, które w latach 80. XX w. miało zaledwie 16 tys. mieszkańców, a i dzisiaj ich liczba nie przekracza 18 tys. Wielkość miejscowości i niewielka liczba mieszkańców nie ma tu znaczenia. Dla porównania, może niezbyt trafnego, Wolfenbüttel liczy ponad 50 tys. mieszkańców, a biblioteka księcia Augusta być może osiągnęła już milion egzemplarzy. Skojarzenie jest jednak o tyle uprawnione, że właśnie z perspektywy starszej siostry, biblioteki w Dolnej Saksonii, wspierał tę miniaturową w Eutin najbardziej zasłużony dyrektor biblioteki na Lessingplatz 1, zmarły w 2013 r., Paul Raabe. W wielu swoich wystąpieniach publicznych podkreślał on, że małe biblioteki, takie jak ta w Eutin, zasługują ze wszech miar na wsparcie, już choćby ze względu na istotną rolę, jaką odgrywają w lokalnym życiu kulturalnym miasta.

Dzisiejsza biblioteka dysponuje księgozbiorem liczącym ok. 80 tys. tomów, z czego ok. 50 tys. pochodzi z XVI–XIX w.⁷ Zawarte są tu także czasopisma w liczbie 500 tytułów, a do dyspozycji czytelników oddano 10 tys. tytułów w wolnym dostępie. Biblioteka posiada 12 inkunabułów, 150 starych rękopisów, 1200 miedziorytów, 2150 map i atlasów i in. Jednak szczególną uwagę zwraca spory zbiór literatury podróżniczej, 18 tys. tomów opisów, wspomnień, literatury geograficznej, w tym 9 tys. tomów z XVI–XIX w. w kilkunastu językach. Ten właśnie zbiór spowodował podjęcie decyzji o utworzeniu w 1992 r. osobnej jednostki do badań nad historyczną kulturą podróżowania (*Forschungsstelle zur historischen Reisekultur*), którą kierował wtedy Wolfgang Griep. Griep odegrał podobną rolę w historii biblioteki, jak Georg Eilers, jeśli chodzi o uczynienie z biblioteki rozpoznawalnej marki na zewnątrz, poza region. Polski badacz zajmujący się historią podróżowania wie, że Griep jest niemieckim Antonim Mączkakiem, mimo iż nigdy nie napisał podobnych, obszernych monografii. Ukończył studia literaturoznawcze i historyczne

⁶ *Bücherverzeichnis der Großherzoglichen öffentlichen Bibliothek in Eutin*, bearb. von G. Eilers, Eutin 1911.

⁷ Dane te zostały uaktualnione przez F. Baudacha na potrzeby tegoż artykułu. Dane statystyczne zawarte w A. Müller-Jerina, P. Raabe, op. cit., pochodzą z lat 90. ubiegłego wieku.

na uniwersytetach w Getyndze i Bremie. W Bremie uzyskał doktorat i pracował na tamtejszym uniwersytecie przez piętnaście lat. Wtedy też interesował się już literaturą podróżniczą i z pewnością nie było to bez znaczenia w trakcie konkursu na stanowisko w Eutin⁸. Griep publikował głównie⁹ poza Eutin, w ważnych tomach zbiorowych, w czasopiśmie branżowych i szybko został zauważony w środowisku specjalistów, a poprzez niego zbiory w Landesbibliothek¹⁰. Równolegle pracował dla wydawnictwa Edition Temmen w Bremie i wraz z G. Robelem rozpoczął wydawanie udanej serii *Sammlung denkwürdiger Reisen*. Ukazały się w niej zapiski z podróży po Niemczech, Szwajcarii i Francji z 1790 r. wspomnianego wcześniej Gerharda Antona von Halema¹¹, a z rękopisu wydał je Hans-Wolf Jäger (dzisiaj emerytowany profesor uniwersytetu w Bremie, germanista i literaturoznawca), dziennik Hermanna Posta (1693–1762), studenta prawa uniwersytetów w Utrechcie, Lipsku i Erfurcie. Post jest dla nas interesujący nie tylko ze względu na obszerny dziennik swojej Grand Tour w latach 1716–1718¹². Podróż wiodła przez południowe Niemcy, Austrię, Włochy, Szwajcarię, Francję i Holandię. Jaka była sytuacja materialna absolwenta uniwersytetu i świeżo upieczonego doktora prawa uniwersytetu w Erfurcie, najlepiej świadczy fakt, że zaproponował swojemu nauczycielowi prawa, z urodzenia gdańszczaninowi, absolwentowi gimnazjum gdańskiego, którym był Johann Jacob Maskow (Mascov), iż sfinansuje mu podróż w zamian za towarzystwo uczonego, cztery lata starszego kolegi. Tak się też stało. Maskow po powrocie był rajcą i sędzią w Lipsku, administratorem biblioteki radzieckiej, a Hermann Post został pierwszym w Bremie archiwistą z prawdziwego zdarzenia i urząd ten sprawował od 1727 r. w zasadzie do końca życia¹³. W serii tej ukazały się też zapiski postrzygacza sukna (Tuchscherer) z lat 1805–1812¹⁴, z jego wędrówki czeladniczej po Niemczech, Austrii, Szwajcarii i Francji.

Chyba najważniejsze zadanie, jakie postawił przed sobą W. Griep, to opracowanie bibliograficzne zbiorów, nazwijmy je dla uproszczenia, podróżniczych. Trudno powiedzieć, że prace nad bibliografią zostały zakończone, mimo iż wydano dwa podstawowe tomy (W. Griep i Susanne Luber)¹⁵. Wymienia on 1540 dzieł tylko z XVIII i XIX w. Zbiór rozrósł się do ok. 6 tys. książek oryginalnych, 1200 przewod-

⁸ W. Griep, *Deutschsprachige Reiseliteratur 1700 bis 1810. Ein Forschungsprojekt an der Universität Bremen*, Jahrbuch der historischen Forschung in der Bundesrepublik Deutschland, Berichtsjahr 1984, s. 45–48.

⁹ Wolfgang Griep i Susanne Luber zorganizowali wystawę w Eutin i wydali do niej katalog: W. Griep, S. Luber, *Vom Reisen in der Kutschzeit. Ausstellung der Eutiner Landesbibliothek 24. November 1989 – 31. August 1990*, Heide 1990, s. 138.

¹⁰ W. Griep, *Lügen haben lange Beine*, [w:] *Reisekultur. Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus*, hrsg. von H. Bausinger, K. Beyrer, G. Korff, München 1991, s. 131–137; idem, *Die lieben Zöglinge unterwegs. Über Schulreisen am Ende des 18. Jahrhunderts*, [w:] *Reisen im 18. Jahrhundert. Neue Untersuchungen*, hrsg. von Wolfgang Griep und Hans-Wolf Jäger, Heidelberg 1986, s. 152–180; idem, *In das Land der Garamanten oder: Die Macht der Texte*, [w:] *Materialität auf Reisen. Zur kulturellen Transformation der Dinge*, hrsg. von Philip Brachter, 25–64. Münster 2006, s. 25–64.

¹¹ G. A. von Halem, *Blicke auf einen Theil Deutschlands, der Schweiz und Frankreichs bey einer Reise vom Jahre 1790*, Bremen 1990.

¹² H. Post, *Tagebuch seiner Reise in den Jahren 1716 bis 1718. Diarium itineris sui per Germaniam, Italiam, Helvetiam, Galliam & Belgium ex observationibus, literis et schedulis post reditum in patriam*, bearb. von Hans-Wolf Jäger, Bremen 1993.

¹³ Ibidem, *Wstep*, H.-W. Jäger, s. 10.

¹⁴ J. D. Scholtz, *Meine Reise 1805–1812. Die Aufzeichnungen des Tuchscherermeisters Johann David Scholtz aus seinen Wanderjahren*, bearb. von Sigrd Scholtz Novak, Bremen 1993.

¹⁵ *Reiseliteratur und Geographica in der Eutiner Landesbibliothek*, Bd. 1–2, berab. von W. Griep und S. Luber, Heide 1990.

ników, 1300 wydawnictw w postaci kopii, 1700 wznowień i reprintów, 450 kopii i mikrofilmów, wiele rękopiśmiennych dzienników czekających na opracowanie¹⁶. Uzupełniają je literatura wąsko specjalistyczna, bibliografie i księgozbiór podręczny w czytelnicy. Osobno, we współpracy z Annegret Pelz, wydał W. Griep bibliografię podróżujących kobiet, a więc rzecz bez precedensu, bardzo pomocną i ciągle aktualną¹⁷. Ukazała się w tym samym wydawnictwie Edition Temmen w Bremie.

Susanne Luber została następczynią W. Griepa, a po niej konkurs wygrał prof. Axel E. Walter. Znakiem czasów jest fakt, że w konkursie startowało 104 kandydatów.

Zarówno w latach 90. XX w., jak i dzisiaj funkcjonuje tu niewielki zespół naukowy, zwykle ok. trzech osób i dwie dyplomowane bibliotekarki. Punkt ciężkości prowadzonych badań to oczywiście podróże w ich różnorodności i sposobie przekazu. Zarówno zbiór starszych publikacji, jak i nam współczesnych uzupełniany jest na bieżąco, stosownie do uzyskiwanych dotacji. Biblioteka prowadzi intensywną działalność dydaktyczną dla szkół, działalność popularyzatorską dla mieszkańców Eutin i regionu, ponieważ drugi ważny temat badań to historia regionalna.

Na ile biblioteka w Eutin jest interesująca dla badacza, także polskiego, zajmującego się historią podróżowania, literaturą niższego i wyższego lotu? Od razu trzeba uprzedzić czytelnika, że cyfryzacja, digitalizacja zbiorów, zaledwie została rozpoczęta i to bez większego przekonania. Wydania cyfrowe książek można policzyć na palcach jednej ręki, natomiast prasa lokalna Eutin i Lubeki reprezentowana jest tu przez kilkanaście niemalże kompletnych wydań od początku XIX w. Pracownicy biblioteki liczą na osobisty przyjazd badacza na miejsce i pracę w czytelnicy, którzy ewentualnie zlecą po kilkudniowej kwerendzie kopiowanie wybranych tytułów. Działa tu oczywiście katalog on-line w kilku wariantach, a więc nawet krótki pobyt można zaplanować wcześniej, bardzo konkretnie, prosząc o przygotowanie nawet kilkudziesięciu tytułów. Badacz zajmujący się od dłuższego czasu podróżami we wczesnym okresie nowożytnym może nie znajdzie wielu tytułów należących do kategorii „rara”, jednak mając kilka tysięcy zebranej w jednym miejscu literatury, należy wziąć ten zbiór poważnie pod uwagę, tym bardziej że na miejscu można skonsultować wiele kwestii, także spornych, z uczonym dużej rangi, jakim jest Axel E. Walter, znający doskonale polskie realia, tamtejsze biblioteki i wielu badaczy osobiście. Ponieważ jednocześnie pracuje od kilkunastu lat na Litwie, a obecnie ma także profesurę w Wilnie, dyskusja na miejscu będzie tym bardziej owocna.

Aby ostatecznie przekonać wahających się do pracy w Landesbibliothek Eutin, dodać należy, że dysponuje ona jednym z większych zbiorów map w Niemczech Północnych i tu z pewnością trafimy na „rara”. Zbiór to 5400 map z okresu od XVI w. do 1850 r. i 440 rzadkich okazów z kolekcji pochodzącego z Gotha astronoma Carla Martina Rohrbacha (1861–1932), a nabytych w 2000 r. przy finansowej pomocy Deutsche Forschungsgemeinschaft i Sparkassenstiftung Schleswig-Holstein¹⁸.

¹⁶ W. Siebers, *Zehn Jahre Reisetforschung in Eutin*, [w:] *25 Jahre Reisetforschung in Eutin. Eine Dokumentation*, hrsg. von A. E. Walter, Eutin 2017, s. 14–18.

¹⁷ W. Griep, A. Pelz, *Frauen reisen. Ein bibliographisches Verzeichnis deutschsprachiger Frauenreisen 1700 bis 1810*, Bremen 1995.

¹⁸ A. E. Walter, *Die Sammlung historischer Landkarten von Oswald Dreher-Embcke in der Eutiner Landesbibliothek*, [w:] *25 Jahre Reisetforschung in Eutin. Eine Dokumentation*, hrsg. von Axel E. Walter, Eutin 2017, s. 32.

Dzięki dużej kolekcji hamburskiego maklera okrętowego Oswalda Drehera-Embcke (1923–2010) biblioteka wzbogaciła się m.in. o rzadkie mapy Rosji z XVIII w., Islandii, Arktyki, Chile, Patagonii czy Ziemi Ognistej.

Nic tak nie przekonuje, jak praktyczne sprawdzenie teorii w praktyce, a więc najlepiej wypróbować na początek katalogi on-line. Na wprowadzone hasło „Polen” pojawi się na początek ponad sto rekordów, a warto precyzować poszukiwania i wspomóc wyszukiwarkę. Znajdziemy klasyków, a więc Herbersteina, Gwagnina, Martina Zeillera, Meriana, siedemnastowiecznych wydawców francuskich, B. O’Connora, ale jest też Johann Joseph Pockh¹⁹, Adam Olearius, N. M. Karamsin, J. Chr. Fick i duża grupa prac anonimowych autorów, a także zamówionych kopii maszynopisów prac dyplomowych, w tym rozpraw doktorskich.

Danych bibliograficznych można tu poszukiwać na dwa sposoby: jest tu katalog obejmujący ok. 18 tys. tytułów (Katalog Reiseliteratur), odnoszący się do zbiorów miejscowych biblioteki, podzielony na miejscowości, osoby i katalog rzeczowy. Jest tu też bibliografia uzupełniana do dzisiaj przez W. Griepa, zawierająca 24 tys. tytułów „Deutschsprachige Reiseliteratur vom 18. bis 20. Jahrhundert”, dostępnych także w innych bibliotekach i zbiorach. Dysponując takimi narzędziami, minimalizujemy możliwość przeoczenia ważnych pozycji literatury przedmiotu, czy literatury uzupełniającej.

Biblioteka wydaje równoległe własne serie: *Eutiner Forschungen*, *Eutiner Kompendien*, *Eutiner Bibliothekshefte*. Tę ostatnią rozpoczął nie kto inny, jak Paul Raabe.

Działalność popularyzatorska oparta jest na referatach i dyskusjach z zapraszonymi specjalistami z regionu i z zagranicy, na organizacji wystaw i seminariach. Ostatnia większa konferencja naukowa odbyła się we wrześniu 2017 i zgromadziła osiemnastu referentów oraz grupę dyskutantów z Niemiec, Austrii, Polski, Szwecji, Łotwy, Wielkiej Brytanii, Węgier, Litwy i Francji, skupionych wokół tematu „Bibliothek-sreisen. Von der Antike bis in die Gegenwart”. Jako imprezę towarzyszącą zaplanowano prezentację książki, nowości wydawniczej *Reiseliteratur*. Książkę i proces jej powstawania zaprezentowali jej autorzy: Andreas Keller i Winfried Siebers²⁰.

Biblioteka ma wsparcie w lokalnym, zainteresowanym szeroko pojętą kulturą środowisku. Stowarzyszenie „Freunde der Eutiner Landesbibliothek” i lokalny bank wspierają tym samym własne miasto. Zainteresowanie zbiorami w Eutin leży w interesie zarówno badaczy, jak i tej niewielkiej miejscowości na północy Niemiec, mającej swoje już realizowane plany, ku pożytkowi własnego środowiska i świata zewnętrznego. Nie przeceniając zbiorów i pozycji tej niewielkiej instytucji, wydaje się, że warto zaplanować tam kwerendę, planując ją wcześniej przy pomocy pracowników biblioteki. Nigdy nie będzie stanowiła ona konkurencji dla tuzów bibliotek niemieckich i jej pracownicy nie starają się o to. Mają jednak swoje regionalne i, poprzez chociażby systematycznie rozbudowywaną bibliografię Wolfganga Griepa, ponadregionalne ambicje.

¹⁹ J. J. Pock, *Der Politische Catholische Passagier*, Augsburg 1718–1724.

²⁰ A. Keller und W. Siebers, *Reiseliteratur*, Darmstadt 2018.

Bibliografia

Baudach, Frank. „Von der Großherzoglichen Bibliothek zur Kreis- und Landesbibliothek Eutin – Ein Überblick.“ Vortrag auf der Tagung: Bibliotheksreisen. Von der Antike bis in die Gegenwart, Eutin, September 28–29, 2017.

Eilers, Georg, bearb. von. 1911. *Bücherverzeichnis der Großherzoglichen öffentlichen Bibliothek in Eutin*. Eutin: G. Struve's Buchdruckerei.

Griep, Wolfgang, und Annegret Pelz. 1995. *Frauen reisen. Ein bibliographisches Verzeichnis deutschsprachiger Frauenreisen 1700 bis 1810*. Bremen: Ed. Temmen.

Griep, Wolfgang, und Susanne Lubert, bearb. von. 1990. *Reiseliteratur und Geographica in der Eutiner Landesbibliothek*. 1. Heide: Westholstein. Verl.-Anst.

Griep, Wolfgang, und Susanne Lubert, bearb. von. 1990. *Reiseliteratur und Geographica in der Eutiner Landesbibliothek* 2. Heide: Westholstein. Verl.-Anst.

Griep, Wolfgang, und Susanne Lubert. 1990. *Vom Reisen in der Kutschenzeit. Ausstellung der Eutiner Landesbibliothek 24. November 1989 – 31. August 1990*. 1. Heide: Westholsteinische Verl.-Anst. Boyens.

Griep, Wolfgang. 1984. „Deutschsprachige Reiseliteratur 1700 bis 1810. Ein Forschungsprojekt an der Universität Bremen.“ *Jahrbuch der historischen Forschung in der Bundesrepublik Deutschland* Berichtsjahr: 45–48.

Griep, Wolfgang. 1986. „Die lieben Zöglinge unterwegs. Über Schulreisen am Ende des 18. Jahrhunderts“, In *Reisen im 18. Jahrhundert. Neue Untersuchungen*, hrsg. von Wolfgang Griep und Hans-Wolf Jäger, 152–180. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

Griep, Wolfgang. 1991. „Lügen haben lange Beine.“ W *Reisekultur. Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus*, hrsg. von Hermann Bausinger, Klaus Beyrer, Gottfried Korff, 131–137. München: C. H. Beck.

Griep, Wolfgang. 2006. „In das Land der Garamanten oder: Die Macht der Texte.“ In *Materialität auf Reisen. Zur kulturellen Transformation der Dinge*, hrsg. von Philip Brachter, 25–64. Münster: LIT.

Halem, Gerhard Anton von. 1990. *Blicke auf einen Theil Deutschlands, der Schweiz und Frankreichs bey einer Reise vom Jahre 1790*. Bremen: Ed. Temmen.

Keller Andreas, und Winfried Siebers. 2018. *Reiseliteratur*. Darmstadt: wbg Academic. <https://www.wbg-wissenverbindet.de/10912/reiseliteratur#>.

Müller-Jerina, Alwin, und Paul Raabe. 1996. *Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland* 1. Hildesheim: Olms-Weidmann.

Pock, Johann Joseph. 1718–1724. *Der Politische Catholische Passagier*. Augsburg: Brechenmacher.

Post, Hermann. 1993. *Tagebuch seiner Reise in den Jahren 1716 bis 1718. Diarirum itineris sui per Germaniam, Italiam, Helvetiam, Galliam & Belgium ex observationibus, literis et schedulis post reditum in patriam*, bearb. von Hans-Wolf Jäger. Bremen: Ed. Temmen.

Raabe, Paul. 1987. „Alte Bibliotheken – kulturpolitische Chancen.“ *Eutiner Bibliothekshefte* 1: 3–15.

Scholtz, Johann David. 1993. *Meine Reise 1805–1812. Die Aufzeichnungen des Tuchscherermeisters Johann David Scholtz aus seinen Wanderjahren*, bearb. von Sigrid Scholtz Novak. Bremen: Ed. Temmen.

Siebers, Winfried. 2017. „Zehn Jahre Reiseforschung in Eutin.“ In *25 Jahre Reiseforschung in Eutin. Eine Dokumentation*, hrsg. von Axel E. Walter, 14–18. Eutin: Eutiner Landesbibliothek.

Walter, Axel E. 2017. „Die Sammlung historischer Landkarten von Oswald Dreher-Embcke in der Eutiner Landesbibliothek.“ In *25 Jahre Reiseforschung in Eutin. Eine Dokumentation*, hrsg. von Axel E. Walter, 30–37. Eutin: Eutiner Landesbibliothek.

Walter, Margarete. 1987. *Aus der Geschichte der Kreisbibliothek Eutin*. Eutin: Kreis Ostholstein – Kreisbibliothek Eutin.

Przysłany: 14 V 2018

Zaakceptowany: 17 VIII 2018

Włodzimierz Zientara

Nicolaus Copernicus University in Toruń. Faculty of Languages

e-mail: zientara@umk.pl

ORCID ID: 0000-0002-2617-889X

Dr hab. Włodzimierz Zientara, prof. NCU, head of the Department of Old Literature and Culture at the Department of German Philology at Nicolaus Copernicus University in Toruń. He deals with the history of the intellectual culture of Royal Prussia, the history of the press, the history of German-language calendars, foreign travellers' accounts about Poland in the 17th and 19th centuries. He is the author of numerous publications, including: *Sarmatia Europiana oder Sarmatia Asiana? Polen in den deutschsprachigen Druckwerken des 17. Jahrhunderts* (Torun 2001 and 2003); together with Jerzy Serczyk, *Kurzer Abriss der deutschen Geschichte for 1945 für Germanistik-Studenten* (Toruń 2006). In the recent years, he has published in the publishing house edition Lumière in Bremen.

The jubilee of the library in Eutin and its collection of travel literature

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.013>

The text is available under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 3.0 Poland (CC BY-ND 3.0 PL).

K**eywords:** library; Eutin; collections; travel descriptions**S**

ummary: The Eutin library celebrated its modest jubilee last year but at the same time it draws attention to the 25 years of the existence of a scientific unit dealing with the history and culture of traveling. In a tiny town in the north of Germany, the library stores the attention-grabbing collection of 18 thousand volumes of diaries, memories, original manuscripts and prints, a collection of maps and atlases (over 5,000) on various information carriers. What is also available there is Wolfgang Grieg's constantly updated bibliography of literature and sources found in other collections, currently including 24 thousand titles.

Włodzimierz Zientara

Nikolaus-Kopernikus-Universität in Toruń. Philologische Fakultät

e-mail: zientara@umk.pl

ORCID ID: 0000-0002-2617-889X

Prof. Dr. habil. Włodzimierz Zientara ist Leiter der Abteilung für ältere Literatur- und Kulturgeschichte im Lehrstuhl für Germanistik der Nikolaus-Kopernikus-Universität in Toruń, beschäftigt sich mit der Denkkulturgeschichte des Königlichen Preußen, der Pressegeschichte, den deutschsprachigen Kalendern sowie Reiseberichten der fremden Reisenden über Polen im 17.–19. Jahrhundert. Zahlreiche Publikationen, darunter: *Sarmatia Europiana oder Sarmatia Asiana? Polen in den deutschsprachigen Druckwerken des 17. Jahrhunderts* (Toruń 2001 und 2003); zusammen mit Jerzy Serczyk, *Kurzer Abriss der deutschen Geschichte bis 1945 für Germanistik-Studenten* (Toruń 2006). In den letzten Jahren veröffentlicht er seine Arbeiten am häufigsten im Verlag edition lumière in Bremen.

Das Jubiläum der Bibliothek in Eutin und ihr Bestand der apodemischen Literatur

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.013>

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung-Keine Bearbeitung Polen (CC BY-ND 3.0 PL) veröffentlicht.

S **tichworte:** Bibliothek; Eutin; Bestände; Reisebeschreibungen

Z **usammenfassung.** Die Bibliothek in Eutin feierte im vorigen Jahr ihr bescheidenes Jubiläum, doch sind es schon 25 Jahre, die seit der Gründung dieser wissenschaftlichen Einrichtung, welche sich mit der Geschichte und Kultur der Reisenden beschäftigt, vergingen. In einer kleinen Ortschaft in Norddeutschland stößt man nicht nur auf einen wissenschaftlich bemerkenswerten Bestand mit 18 tausend Bänden von Tagebüchern, Erinnerungen, originellen Manuskripten und Drucken sowie Sammlungen von Karten und Atlanten (über 5 tausend) auf verschiedenen Datenträgern. Man findet dort auch eine von Wolfgang Griep angefangene und ständig ergänzte Bibliografie der Literatur und der Quellen (heutzutage mit über 24 tausend Literaturangaben), die sich in anderen Bibliotheksbeständen befinden.

Julia Możdżeń

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu. Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu

e-mail: jum@umk.pl

ORCID ID: 0000-0003-4932-5546

atalog rękopisów średniowiecznych

Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu, oprac.

Marta Czyżak, przy współpracy Moniki

Jakubek-Raczkowskiej, Arkadiusza Wagnera,

Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja

Kopernika, Toruń 2016, ss. LVIII, 462; 279

il. kolor., ISBN: 978-83-231-3591-3 (okładka

miękką); 978-83-231-3773-3 (okładka twarda)

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.014>

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłącznej licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 3.0 Polska (CC BY-ND 3.0 PL).

Dr Julia Możdżeń jest absolwentką historii i etnologii Wydziału Historycznego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Interesuje się historią kultury, mentalności i piśmiennictwa miast pruskich w średniowieczu i wczesnej nowożytności. Najważniejsze publikacje to edycja źródłowa: *Gdańska kronika Bernta Stegmanna (1528)*, przy współpracy K. Stöbener i M. Sumowskiego (Toruń 2017) oraz monografie „Przedstawianie świata przez kronikarzy gdańskich na przełomie XV i XVI w.” (Toruń 2016) oraz *Zjawiska demoniczne w późnośredniowiecznych Prusach. W świetle kroniki Szymona Grunaua* (Toruń 2010). Obecnie realizuje grant badawczy Narodowego Centrum Nauki: „Normowanie społecznej rzeczywistości w średniowiecznym i wczesnonowożytnym Toruniu”. Jest pracownikiem Sekcji Starych Druków w Oddziale Zbiorów Specjalnych Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu.

S

łowa kluczowe: katalog; rękopisy; kolekcje średniowieczne; Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu; Państwowa i Uniwersytecka Biblioteka w Królewcu; zbiory zabezpieczone

Streszczenie. Autorka omawia krytycznie najnowszy katalog zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu poświęcony średniowiecznym rękopisom. *Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu* został opracowany przez toruńską mediewistkę Martę Czyżak. Autorka artykułu podkreśla badawcze znaczenie tej publikacji, prezentującej wyniki analiz historycznych i kodykologicznych przeprowadzonych specjalnie na potrzeby powstania Katalogu. O dużej wartości poznawczej tej pracy przesądza opracowanie opisu każdego rękopisu przy współpracy specjalistów z dziedzin pokrewnych: historyka sztuki Moniki Jakubek-Raczkowskiej oraz badacza opraw i znaków własnościowych Arkadiusza Wagnera. Autorka omówienia przedstawia walory poznawcze Katalogu, które ocenia bardzo wysoko oraz udziela informacji o okolicznościach jego powstania.

Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu (dalej: BUT) powstała 1 września 1945 r., jest miejscem przechowywania niezwykle cennych zbiorów rękopiśmiennych pochodzących głównie z tzw. zbiorów zabezpieczonych (70 rękopisów z 72) pozyskanych z terenów Prus Wschodnich i Pomorza Zachodniego. Dotąd największe zainteresowanie badaczy wzbudzała najcenniejsza część kolekcji (66 rękopisów), tj. dawne zbiory Państwowej i Uniwersyteckiej Biblioteki w Królewcu. W ich skład wchodzi także słynna Srebrna Biblioteka księcia Albrechta Hohenzollerna (von Brandenburg-Ansbach) oraz kolekcje dawnej biblioteki Uniwersytetu założonego przez księcia 17 sierpnia 1544 r. w Królewcu. Właśnie szczególna troska o owe królewskie zbiory w ciągu długich lat powojennych była przyczyną tak późnego opublikowania katalogu rękopisów. Już w 1973 r. na posiedzeniu Komisji Bibliografii i Bibliotekoznawstwa Towarzystwa Naukowego w Toruniu Elwira Wróblewska, ówczesna kierownik Działu Rękopisów BUT, zapowiadała publikację trzypiętomowego katalogu rękopisów, z których osobną część pragnęła poświęcić manuskryptom średniowiecznym¹. Władze biblioteki oraz opiekunowie kolekcji obawiali się jednak, że ujawnienie miejsca przechowywania zbiorów królewskich spowoduje roszczenia zwrotu kolekcji do Kaliningradu na mocy zasady pertynencji terytorialnej. Z analogicznego powodu brak nadal katalogu starych druków², a jedynie kolekcja inkunabułów doczekała się podobnego opracowania w latach 90. XX w.³ Trwają prace nad katalogiem rękopisów nowożytnych⁴. Prace nad przygotowaniem katalogu rękopisów do druku podjął zespół pracowników Sekcji Rękopisów BUT dopiero w 2005 r. w składzie: Andrzej Mycio, Wojciech Szramowski i Marta Czyżak.

Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu opracowany przez mediewistkę Martę Czyżak to zatem pierwszy katalog zabytków rękopiśmiennych tej instytucji, choć nie brak studiów szczegółowych poświęconych pojedynczym obiektom. Jest to jednocześnie publikacja badawcza, prezentująca wyniki analiz historycznych i kodykologicznych przeprowadzonych specjalnie na potrzeby powstania *Katalogu*. O dużej wartości poznawczej tej pracy przesądza

¹ E. Wróblewska, *Katalog rękopisów Biblioteki Głównej UMK. Charakterystyka zbiorów w aspekcie wydawniczym*, Sprawozdania Towarzystwa Naukowego w Toruniu za 1973 r., t. 27: 1975, s. 64–67.

² Dobre pojęcie o zasobie starodruku daje monografia M. Strutyńskiej, *Struktura proveniencyjna zbioru starych druków Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu – przewodnik po zespołach. Problemy badawcze i metodologiczne*, Toruń 1999.

³ *Katalog inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, oprac. M. Strutyńska, Toruń 1995.

⁴ Zob. A. Mycio, *Nowożytny rękopisy w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, *Czasy Nowożytny*, t. 25: 2012, s. 193–205; idem, *Struktura proveniencyjna rękopisów pochodzących z tak zwanych zbiorów zabezpieczonych w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu*, *Folia Toruniensia*, t. 9–10: 2009–2010, s. 45–55.

opracowanie opisu każdego rękopisu przy współpracy specjalistów z dziedzin pokrewnych: historyka sztuki Moniki Jakubek-Raczkowskiej oraz badacza opraw i znaków własnościowych Arkadiusza Wagnera. Wszyscy trzej autorzy mają w swoim dorobku istotne publikacje poświęcone zabytkom Pomorza i Prus. „Przedmowę” (s. VII–VIII) do publikacji napisał dyrektor BUT Krzysztof Nierzwicki.

Katalog składa się z dwóch zasadniczych części – dwujęzycznego *Wstępu* (polski i niemiecki: s. XI–XLVI) oraz właściwego *Katalogu* (s. 1–146). Pomocą w korzystaniu z jego zawartości są *Wykaz skrótów ogólnych, czasopism, bibliotek i innych instytucji* (s. XLVII–XLVIII), *Wykaz literatury cytowanej w skrótach* (s. XLIX–LVIII), *Konkordancje sygnatur* (s. 427), *Indeksy* („1. Cytowanych rękopisów”: s. 428–429; „2. Incipitów”: s. 430–445; „3. Osobowy, rzeczowy i geograficzny”: s. 446–456; „4. Datowanych rękopisów”: s. 457) oraz *Wykaz fotografii* (s. 458–462).

Wstęp autorstwa Marty Czyżak (s. XI–XXXIV) został podzielony na cztery części. Pierwsza z nich omawia „Historię i znaczenie kolekcji” (s. XI–XV) średniowiecznych rękopisów znajdujących się w BUT. Ze względu na fakt, że aż 66 z 72 omówionych w katalogu obiektów pochodziło z dawnej Państwowej i Uniwersyteckiej Biblioteki w Królewcu, to głównie dziejom tej kolekcji M. Czyżak poświęciła najwięcej miejsca, podkreślając zasługi, jakie dla jej kształtowania miał pierwszy dyrektor BUT Stefan Burhardt (1945–1949), kierujący w powojennych latach zarówno Książnicą Kopernikańską w Toruniu, BUT, jak i Zbiornicą Zbiorów Zabezpieczonych na terenie Pomorza. Charakter dzisiejszego księgozbioru rękopisów, starych druków i zbiorów muzycznych przechowywanych w BUT jest w dużej mierze jego zasługą. Autorka *Katalogu* omówiła pokrótce zmienne losy kolekcji rękopisów średniowiecznych, a zwłaszcza dramatyczne okoliczności przechowywania ich podczas ostatniej wojny. Zagadnienia te są już dobrze znane w literaturze, dlatego też za słuszne należy uznać skrótowe omówienie tego zagadnienia przez autorkę. Szczegółowy aparat przypisów pozwala czytelnikowi sięgnąć do bardziej specjalistycznej literatury poświęconej losom zbiorów zabezpieczonych. Wartość dokumentacyjną mają także zamieszczone we „Wstępie” fotografie i reprodukcje pocztówek pochodzące ze Zbiorów Graficznych BUT, prezentujące budynek zamku królewieckiego (il. 3–5), w którym historia kolekcji miała swój początek.

W pierwszej części *Wstępu* M. Czyżak omówiła pokrótce historyczne katalogi tworzone przez dawnych bibliotekarzy w Królewcu – Feliksa Königa Polyphema (1534–1549), Heinricha Zella (1557–1564), Michaela Scriniusa (1566–1585), Martina S. Grabe Starszego (1667–1686) oraz ostatni przedwojenny katalog z 1932 r.

Druga część *Wstępu* daje czytelnikowi poznać najcenniejsze obiekty stanowiące cymelia wśród zbioru rękopisów średniowiecznych BUT. Autorka charakteryzuje przy tym ów zbiór ze względu na język (łaciński, niemiecki, francuski, flamandzki, niderlandzki, węgierski), środowisko, w którym powstały (biblioteki krzyżackie, klasztorne, katedralne w Królewcu i Kwidzynie) oraz późniejsze nabytki bibliotekarzy w Królewcu. Wśród nich znajdują się manuskrypty o tematyce biblijnej, zbiory prawa miejskiego i cywilnego, komentarze do prawa kanonicznego oraz jego zbiory, traktaty kanonistyczne i duszpasterskie, kroniki zakonu krzyżackiego i uniwersalne, statuty Zakonu, zbiory kazań, teksty hagiograficzne, modlitewniki

i księgi liturgiczne. Autorka podkreśliła także cenność tej kolekcji ze względu na wyjątkową proveniencję oraz walory artystyczne (m.in. *Apokalipsy* Heinricha von Heslera z 2. poł. XIII w. czy *Godzinek* założyciela Braci Wspólnego Życia Geerta Groote z 2. ćw. XV w.). Już w tej części Katalogu uwagę przyciągają bardzo dobrej jakości zdjęcia ilustrujące walory artystyczne wspomnianych w tekście cymeliów.

W części trzeciej *Wstępu* omówiono „Historię opracowania zbioru”. Stanowi ją w dużej mierze omówienie dziejów opracowania zbiorów królewieckich. Autorka sięga do opracowań katalogowych badaczy niemieckich – historyka prawa Emila Steffenhagena (1838–1919) i bibliotekarza Staatsbibliothek zu Berlin Ludwika Dennecke (1905–1996), Ralfa Plate z 1992 r. oraz rekonstrukcji zasobu dawnej biblioteki w Królewcu Ralfa Päslera z 2000 r. Pokróćce omówiono etapy opracowania zbiorów przez bibliotekarzy Sekcji Rękopisów BUT – Marię Dunajównę, Elwirę Wróblewską, Leonarda Jarzębowskiego oraz istotny wkład dokumentacji konserwatorskiej opracowywanej przez pracowników z Oddziału Konserwacji i Zabezpieczania Zbiorów BUT dla wybranych obiektów. W części historycznej kolekcji zabrakło jedynie informacji o tzw. depozycie elbląskim, który do 2002 r. ostatecznie zwrócono do Biblioteki Elbląskiej im. C. K. Norwida. Wśród zwróconego księgozbioru znalazły się także dwa rękopisy średniowieczne o sygnaturach Rps 206/II i Rps 207/II.

Ostatnia część *Wstępu* omawia „Zasady opracowania, schemat opisu katalogowego i zasady wydawnicze” *Katalogu* przez członków zespołu w składzie: Marta Czyżak, Monika Jakubek-Raczkowska i Arkadiusz Wagner. Wydawcy opierali się głównie na doświadczeniach opracowania średniowiecznych zbiorów rękopiśmieniowych Biblioteki Jagiellońskiej, lecz otwarci byli także na doświadczenia bibliotekarzy niemieckich, wrocławskich i warszawskich. Omówiono szczegółowo sposób konstruowania not katalogowych: poza podstawowymi danymi bibliograficznymi i opisem zawartości oraz charakterystyką kodykologiczną (układ składek, pergamin, znaki wodne, pismo i zdobienia, noty i glosy, oprawa, stan zachowania), prawie każdy rękopis otrzymał rozbudowaną charakterystykę warsztatu artystycznego, historię kodeksu oraz bibliografię. Ponownie podkreślić należy rolę wysokiej jakości zdjęć stanowiących uzupełnienie komentarza kodykologicznego (łącznie 279 ilustracji). Układ graficzny not katalogowych pozwala na bardzo dobrą orientację w korzystaniu z tej publikacji. Każdemu obiektowi poświęcono od czterech do ośmiu stron tekstu i zdjęć. Każdorazowo opis obiektu rozpoczyna się na prawej karcie *Katalogu*, lewa zaś, z nią sąsiadująca, zawiera pełnostronicową fotografię pierwszej strony omawianego rękopisu (rzadziej tylko oprawę lub inną kartę). Zwrócić należy uwagę, że mogą one stanowić bardzo dobry materiał do badań paleograficznych. Na dalszych stronach opisu katalogowego zamieszczano zdjęcia ilustrujące ciekawe detale (inicjały, miniatury, zapinki, okucia) oraz oprawę. Te ostatnie stanowią trudny przedmiot ilustracyjny, pośród wielu zdjęć doskonałej jakości kilka fotografii opraw jest nieczytelnych, np. il. 48, na której zupełnie niewidoczne są szczegóły zdobień, kilka z nich jest zbyt ciemnych (il. 72, 75, 141, 252, 272) lub nieostrych (il. 85b, 241). Zdecydowanie przeważają jednak fotografie wysokiej jakości oddające doskonale detale wykonania opraw, np. il. 68 ilustrująca *Sermones de tempore et de sanctis* (Rps 14/II) ukazujące technikę wykończenia pasków oprawy oraz malowanych

zdobień obcięta kart rękopisu. Innym przykładem jest świetne wykonanie zdjęć detali oprawy ledersznytowej (il. 84) z Rps 24/III.

Tekst *Wstępu* został zamieszczony również w wersji niemieckojęzycznej, choć już bez fotografii. Zabieg ten, niestety, zmusza czytelnika niemieckojęzycznego do wertowania tekstu polskiego, w którym podpisy pod ilustracjami nie zostały przetłumaczone. Wybór języka tłumaczenia należy uznać za słuszny ze względu na historię omawianej kolekcji, choć niewątpliwie zamieszczenie także wersji anglojęzycznej zwiększyłoby krąg odbiorców publikacji.

Następnie autorka zamieściła kilka wykazów, które ułatwiają korzystanie z właściwej części *Katalogu*. Są to: *Wykaz skrótów ogólnych, czasopism, bibliotek i innych instytucji* (s. XLVII–XLVIII); *Wykaz skrótów katalogów rękopiśmiennych* (s. XLVIII); *Wykaz literatury cytowanej w skrótach* (s. XLIX–LVIII). Zwłaszcza objętość ostatniego z nich świadczy o słuszności podjętej decyzji o posługiwaniu się skróconymi wersjami tytułów w dalszej części pracy. Niewątpliwie posługiwanie się pełnym zapisem tytułów cytowanych publikacji rozbijałoby strukturę układu haseł katalogowych i niepotrzebnie zwiększałoby objętość tomu.

Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu opracowany przez M. Czyżak do doskonały punkt wyjścia do dalszych szeroko rozumianych badań historycznych. Chronologicznie najstarszy rękopis przechowywany w kolekcji BUT pochodzi z przełomu XI i XII w. Jest to kopia listów papieża Grzegorza VII i manifestu arcybiskupa Moguncji odkryta w końcu XIX w. w jednej z opraw (Rps 86/II). Najmłodszym jest bogato iluminowany, pochodzący z 1513 r., rękopis perski „Dīvānu” Hāfiza, przypisywany Sułtanowi Mohammedowi (Rps 70/III), pozyskany do kolekcji królewieckiej prawdopodobnie w czasie oblężenia Budy w 1684 r. przez kapelana oddziałów niemieckich. Zdecydowaną większość kolekcji stanowią rękopisy o treści teologicznej i religijnej. Ciekawe materiały do badań znajdują wśród nich także badacze innych zagadnień, np. fragmenty zbioru bajek w śmieszny sposób ukazujące stan małżeński (Rps 10/I) z ok. 1350 r., zbiór traktatów i recept medycznych z 1 ćw. XIII w. (Rps 12/II) oraz recepty i prognozyki z I poł. XIV w. wraz z traktatem medycznym Johannes Bononiensis (Rps 24/III) czy najstarszy znany egzemplarz *Kroniki ziemi pruskiej* Mikołaja z Jeroschina z II poł. XIV w. (Rps 54/III). Unikatowe są także tablice astronomiczne z XV w., zawierające najstarsze znane Tablice alfonsyńskie dla południka wrocławskiego zaczynające się rokiem 1424, powstałe w kręgu joannickim (Rps 74/III).

Po części katalogowej zamieszczono przydatne zestawienia i wykazy: *Konkordancję sygnatur – ostatnich przedwojennych i obecnych* (s. 427); *Indeks cytowanych rękopisów* (s. 428–429) ułożony według nazw miast i instytucji, z których pochodzą; *Indeks incipitów* (s. 430–445); *Indeks osobowy, rzeczowy i geograficzny* (s. 446–456); *Indeks datowanych rękopisów* uwzględniający wyłącznie rękopisy, w których znane są daty ich powstania (s. 457), natomiast można byłoby go uzupełnić o indeks przedziałów wiekowych pozostałych manuskryptów spisanych od XI do XVI w., co ułatwiłoby kwerendę badaczom interesującym się konkretnym okresem w dziejach. Publikację zamyka *Wykaz fotografii* (s. 458–462) zawartych w całym tomie (łącznie 279).

Omawiana publikacja, została wydana na dobrej jakości papierze zapewniającym, co istotne przy tego typu publikacji, świetną jakość cyfrowych zdjęć. Finansowanie wsparły środki pochodzące z grantu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego oraz władz Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu⁵. Książka dostępna jest w dwóch wersjach – w okładce miękkiej oraz twardej – płóciennej z obwolutą.

Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu stanowi nie tylko istotną publikację informacyjną o toruńskiej kolekcji, lecz także dzięki bogatej szacie graficznej ukazuje piękno średniowiecznej książki iluminowanej. Z pewnością będzie stanowił jedną z tych publikacji, które będą stanowiły trwałą wkład w przyszłe badania nad rękopiśmienną książką w Polsce.

Bibliografia

Mycio, Andrzej. 2009–2010. „Struktura proveniencyjna rękopisów pochodzących z tak zwanych zbiorów zabezpieczonych w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu.” *Folia Toruniensia* 9–10: 45–55.

Mycio, Andrzej. 2012. „Nowożytne rękopisy w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu.” *Czasy Nowożytne* 25: 193–205.

Strutyńska, Maria. 1999. „Struktura proveniencyjna zbioru starych druków Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu – przewodnik po zespołach. Problemy badawcze i metodologiczne.” Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Strutyńska, Maria. oprac. 1995. „Katalog inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu”. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Wróblewska, Elwira. 1975. „Katalog rękopisów Biblioteki Głównej UMK. Charakterystyka zbiorów w aspekcie wydawniczym.” *Sprawozdania Towarzystwa Naukowego w Toruniu za 1973 r.* 27: 64–67.

Przysłany: 15 V 2018

Zaakceptowany: 13 VIII 2018

⁵ Fundusze na Działalność Upowszechniającą Naukę oraz grant UMK realizowane w latach 2010 oraz 2015.

Julia Możdżeń

Nicolaus Copernicus University. University Library in Toruń

e-mail: jum@umk.pl

ORCID ID: 0000-0003-4932-5546

Julia Możdżeń, PhD, is a graduate of history and ethnology of the Faculty of History of the Nicolaus Copernicus University. She is interested in the history of culture, mentality and writing of the Prussian cities in the Middle Ages and early modern times. The most important publications include the source edition *Gdańska kronika Berna Stegmanna (1528)*, in cooperation with K. Stöbener and M. Sumowski (Toruń 2017) and monographs „Przedstawianie świata przez kronikarzy gdańskich na przełomie XV i XVI w.” (Toruń 2016) and *Zjawiska demoniczne w późnośredniowiecznych Prusach. W świetle kroniki Szymona Grunaua* (Toruń 2010). Currently, she is carrying out the National Science Centre research grant: “Normalization of social reality in medieval and early modern Toruń”. She is an employee of the Old Prints Section at the Special Collections Department of the University Library in Toruń.

*Catalogue of medieval manuscripts of
the University Library in Toruń*, ed. Marta
Czyżak, with the cooperation of Monika
Jakubek-Raczkowska, Arkadiusz Wagner,
Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja
Kopernika, Toruń 2016, pp. LVIII, 462; 279 il.
color., ISBN: 978-83-231-3591-3 (soft cover);
978-83-231-3773-3 (hard cover)

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.014>

The text is available under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 3.0 Poland (CC BY-NC 3.0 PL).

K

Keywords: catalogue; manuscripts; medieval collections; University Library in Toruń; State and University Library in Königsberg; protected collections

Summary: The author critically discusses the latest catalogue of the collections of the University Library in Toruń devoted to medieval manuscripts. The catalogue of medieval manuscripts of the University Library in Toruń was developed by the Toruń medievalist Marta Czyżak. The author of the article emphasizes the research significance of this publication, presenting the findings of historical and codicological examination carried out specifically for the purposes of the creation of the Catalogue. The high value of cognitive work is determined by the description of each manuscript in cooperation with specialists in related fields: the historian of art Monika Jakubek-Raczkowska and the researcher of the bookbinding and proprietor's characters of Arkadiusz Wagner. The author of the discussion presents the cognitive values of the Catalogue, which she evaluates very highly providing information about the circumstances of its creation.

Julia Możdżeń

Nikolaus-Kopernikus-Universität in Toruń. Universitätsbibliothek in Toruń

e-mail: jum@umk.pl

ORCID ID: 0000-0003-4932-5546

Dr. Julia Możdżeń ist Absolventin der Geschichte und Ethnologie an der Fakultät für Geschichtswissenschaften der Nikolaus-Kopernikus-Universität in Toruń. Sie interessiert sich für die Geschichte der Kultur, Mentalität und des Schrifttums der preußischen Städte im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit. Die wichtigsten Publikationen: die Quellenedition *Gdańska kronika Bernta Stegmanna (1528)* [Die Danziger Chronik Bernt Stegmanns (1528)], unter Zusammenarbeit von K. Stöbener und M. Sumowski (Toruń 2017), sowie die Monografien *Przedstawianie świata przez kronikarzy gdańskich na przełomie XV i XVI w.* [Die Weltdarstellung der Danziger Chronisten an der Wende vom 15. zum 16. Jahrhundert] (Toruń 2016) oraz *Zjawiska demoniczne w późnośredniowiecznych Prusach. W świetle kroniki Szymona Grunaua* [Dämonische Erscheinungen im spätmittelalterlichen Preußen im Lichte der Chronik Simon Grunaus] (Toruń 2010). Derzeit leitet sie ein wissenschaftliches Projekt des Nationalen Forschungszentrums (Narodowe Centrum Nauki): „Normowanie społecznej rzeczywistości w średniowiecznym i wczesnonowożytnym Toruniu“ [Die Normierung der sozialen Wirklichkeit im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Toruń]. Sie ist Mitarbeiterin der Sektion der Alten Drucke in der Sondersammlung der Universitätsbibliothek in Toruń.

*Katalog rękopisów średniowiecznych
Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu* [Der
Katalog der mittelalterlichen Handschriften
der Universitätsbibliothek in Toruń], bearb.
Marta Czyżak, unter Zusammenarbeit von
Monika Jakubek-Raczkowska, Arkadiusz
Wagner, Wydawnictwo Uniwersytetu
Mikołaja Kopernika, Toruń 2016, SS. LVIII,
462; 279 Abb., ISBN: 978-83-231-3591-3 (soft
cover); 978-83-231-3773-3 (hard cover)

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.014>

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung-Keine Bearbeitung Polen (CC BY-ND 3.0 PL) veröffentlicht.

folia
toru

S **tichworte:** Katalog; Handschriften; mittelalterliche Sammlungen; Universitätsbibliothek in Toruń; Staats- und Universitätsbibliothek in Königsberg; sichergestellte Bestände

Z **usammenfassung.** Die Autorin des Beitrags bewertet den neuesten Katalog der mittelalterlichen Handschriften der Universitätsbibliothek in Toruń, bearbeitet von der Toruner Mediävistin Marta Czyżak, und betont die wissenschaftliche Bedeutung dieser Publikation, die die Ergebnisse historischer und kodikologischer Analysen schildert. Von einem großen kognitiven Wert dieser Arbeit zeugt die Beschreibung jeder Handschrift, die unter Zusammenarbeit von Fachleuten aus anderen verwandten Fachdisziplinen, der Kunsthistorikerin Monika Jakubek-Raczkowska und dem Einbandforscher Arkadiusz Wagner entstand. Die Autorin des Beitrags schildert die wissenschaftlichen Vorteile des Katalogs, bewertet ihn sehr hoch und informiert über die Umstände seiner Entstehung.

Mariusz Balcerek

Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu

e-mail: m.balcerek@ksiaznica.torun.pl

ORCID ID: 0000-0002-1007-8042

III

Ogólnopolska Konferencja Naukowa

„Człowiek – Informacja. Książka. Media”,

Toruń, 15–16 marca 2018 r.

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.015>

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłączonej licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 3.0 Polska (CC BY-ND 3.0 PL).

Dr Mariusz Balcerek jest pracownikiem Działu Informacyjno-Bibliograficznego Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się na historii wojskowej okresu nowożytnego (XVI–XVIII w.). W 2010 r. obronił w Instytucie Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu dysertację doktorską zatytułowaną: „Księstwo Kurlandii i Semigalii w wojnie polsko-szwedzkiej w latach 1600–1629” (*Księstwo Kurlandii i Semigalii w wojnie Rzeczypospolitej ze Szwecją w latach 1600–1629*, Poznań 2012), przygotowaną pod kierunkiem prof. dr. hab. Bogusława Dybasia. Publikował m.in. na łamach: „Do szarży marsz, marsz... Studiów z dziejów kawalerii”, „Przeгляdu Historycznego”, „Przeгляdu Historyczno-Wojskowego”, „Studiów i Materiałów do Historii Wojskowości” oraz „Zapisków Historycznych”. Redaktor tematyczny czasopisma naukowego „Folia Toruniensia”.

S

Słowa kluczowe: informacja; książka; media; Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu; Instytut Informacji Naukowej i Bibliologii; Studencko-Doktoranckie Koło Naukowe ePRINT; konferencja; Toruń

S

Streszczenie. Cel: Celem tekstu jest skróte przedstawienie konferencji, jaka odbyła się w dniach 15–16 marca 2018 r. Wówczas to w Collegium Humanisticum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (dalej: UMK) odbyła się III Ogólnopolska Konferencja Naukowa zatytułowana: „Człowiek – Informacja. Książka. Media”. Jej organizatorem było Studencko-Doktoranckie Koło Naukowe ePRINT, działające przy Instytucie Informacji Naukowej i Bibliologii UMK. **Metoda badawcza:** Autor osobiście uczestniczył w obradach sympozjum, słuchając wszystkich wystąpień, dodatkowo zadając pytania podczas dyskusji. **Wyniki/Wnioski:** Konferencja stanowi świetną inicjatywę dla młodych naukowców, którzy mogą sprawdzić się w tego typu działalności, tym bardziej że to już czwarta edycja tego kongresu. Niestety, ogólnie pozytywny całokształt psują niektóre wystąpienia, które nie powinny zostać dopuszczone do wygłoszenia.

W dniach 15–16 marca 2018 r. odbyła się w Collegium Humanisticum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (dalej: UMK) III Ogólnopolska Konferencja Naukowa zatytułowana: „Człowiek – Informacja. Książka. Media”. Jej organizatorem było Studencko-Doktoranckie Koło Naukowe ePRINT, działające przy Instytucie Informacji Naukowej i Bibliologii UMK. Było to już czwarte spotkanie przygotowane przez młodych naukowców z Torunia¹.

Impreza trwała dwa dni. Na pierwszy dzień zaplanowano część merytoryczną, natomiast w drugim uczestnicy mogli wziąć udział w warsztatach introligatorskich, prowadzonych przez Elżbietę Dąbrowską z pracowni papieru Muzeum Okręgowego w Toruniu. Wśród uczestników konferencji znaleźli się studenci i doktoranci różnych kierunków z UMK, a także z Gdańska (Uniwersytet Gdański – dalej: UG), Krakowa (Uniwersytet Jagielloński – dalej: UJ), Poznania (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu – dalej: UAM) i Warszawy (Uniwersytet Warszawski – dalej: UW).

Obrazy w pierwszym dniu zostały podzielone na cztery bloki tematyczne, po średnio cztery wystąpienia w każdym. W pierwszym z nich skoncentrowano się na książce i czytelnictwie. Słuchacze wysłuchali referatów dotyczących roli książki w średniowieczu (Ewa Łuczak z UMK, „Rola książki w życiu codziennym człowieka średniowiecza”), hasztagu „książka” na Instagramie (Weronika Kortas z UMK, „#książka na Instagramie”), polskich wydawnictw powstałych na bazie gier (Marta Romanowska z UMK, „Biblioteka gracza – książki na podstawie gier komputerowych na rynku polskim”) oraz literatury podróżniczej o Japonii (Tobiasz Przybył z UMK, „Dlaczego warto unikać polskiej popularnej literatury podróżniczej o Japonii?”).

Podczas dyskusji podjęto problem fachowości prac na temat Kraju Kwitnącej Wiśni. Okazuje się bowiem, że najpoczytniejsze tytuły zamiast rzetelnie informować o Japonii, upowszechniają tylko błędy i naiwne stereotypy, zniekształcające obraz tego egzotycznego państwa. Rozmawiano także na temat hasztagów, ich wykorzystywania i możliwości kontroli. W odniesieniu do książek powstałych na podstawie gier padł postulat o zdefiniowanie terminów z nimi związanych: *fanfiction*, *fanart* i *fandom*.

W drugim panelu dominowała tematyka poświęcona mediom i komunikacji. Słuchacze wysłuchali 5 wystąpień. Referenci przedstawili w nich zagadnienia: algorytmów filtrujących dane w obrębie social media (Aleksandra Margol i Anna Marchewka z UMK, „Zjawisko bańki filtrującej a wynikające z niej zagrożenia”), leksykonu jugosłowiańskiej obyczajowości czasów gen. Tito (Katarzyna Skąła z UG, „Leksikon YU mitologije jako nośnik pamięci o byłej Jugostawii”), cyfryzacji komunikacji (Aleksandra Siemianik z UW, „Tożsamość transwersalna rzecz o cyfryzacji komunikacji”), występowania kobiet w mediach (Paula Olejniczak z UAM, „Człowiek a kobieta w mediach”) oraz rozszerzonej rzeczywistości w bibliotekach (Marta Czus i Patryk Hubar z UW, „Zobacz więcej, czyli rzeczywistość rozszerzona w bibliotekach”).

Dyskusja, do jakiej doszło po wygłoszeniu ostatniego referatu, dotyczyła tylko dwóch z nich. Słuchaczy interesowała narodowość autorów haseł w jugosłowiańskim słowniku, a także występowanie w nim odniesień do Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców sprzed II wojny światowej. Zainteresowanie wzbudziła

¹ M. Balcerek, *III Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Człowiek – Informacja. Książka. Cyberkultura”*, Folia Toruniensia, t. 17: 2017, s. 279–286, <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2017.019>.

również rozszerzona rzeczywistość w bibliotece. Pytano o sprawy techniczne, takie jak współpraca z powszechnie wykorzystywanymi w bibliotekach formatami zapisu danych (np. MARC21) oraz efekty zastosowania technologii w Polsce i na świecie.

Trzecia odsłona została poświęcona komunikacji, a przede wszystkim memom, które w ostatnim czasie są coraz popularniejsze. Usłyszeliśmy referaty poświęcone prawnemu kontekstowi memów (Agata Klimczak z UMK, „Ochrona prawa autorskiego, czyli kultura memów w reprodukcji sztuki”), ich nagłemu rozpowszechnieniu (Aleksandra Sugalska z UMK, „Fenomen memu internetowego”) oraz współczesnemu slangowi młodzieży (Jolanta Kliniewska z UMK, „Nie(po)rozumienia występujące w kulturze języka – slang młodzieżowy w kontekście współczesnego ogólnonarodowego żargonu”). Krótką dyskusję o memach podsumowano stwierdzeniem, że ludzie je lubią, ale w odniesieniu do siebie.

Czwarty, ostatni blok dotyczył mediów i komunikacji. Usłyszeliśmy w nim referaty poświęcone ich wpływom na nas (Karolina Kleisa z UMK, „Wpływ mass mediów na życie człowieka”), reklamom skierowanym do mniejszości seksualnych (Kamil Olek z UAM, „Reklama a mniejszości seksualne”), zorganizowanym metodom manipulacji opinii w social mediach za pomocą socialbotów i farm trolli (Gabriela Flis z UJ, „Socialboty i farmy trolli jako narzędzia dezinformacji: case prezydenckiej kampanii Donalda Trumpa”), gazetom nowożytnym (Paulina Jeżanowska z UMK, „Informacja i komunikacja na podstawie gazet w epoce nowożytnej”) oraz wykorzystywaniu współczesnych środków przekazu przez islamskich terrorystów (Aneta Dąbrowska-Korzus z UMK, „Media w służbie islamskiego terroryzmu”). Po wysłuchaniu ostatniego wystąpienia organizatorzy podsumowali konferencję, dziękując wszystkim zebrany za udział w niej i zaprosili uczestników na warsztaty intrologatorskie, które odbyły się następnego dnia.

Podsumowując krótko omawiane wydarzenie naukowe, należy pochwalić jego organizatorów za trud włożony w przygotowanie konferencji. Stanowi ona świetne forum dla młodych naukowców, którzy dzięki niemu mogą sprawdzić się w roli prelegentów. W tym miejscu należy wspomnieć również o minusach, jakie można zaobserwować, słuchając niektórych wystąpień. Referaty oparte nierzadko tylko na jednym źródle (książka, artykuł, strona WWW, wpis na blogu) nie wnoszą niczego nowego do dyskursu, a jednocześnie obniżają rangę konferencji. Warto, aby osoby odpowiedzialne za akceptację wystąpień wzięły pod rozwagę możliwość zaostrożenia selekcji, przez którą muszą przejść nadesłane propozycje. Oprócz tytułów i streszczeń warto pomyśleć o obowiązku dostarczenia bibliografii załącznikowych.

Bibliografia

Balcerek, Mariusz. 2017. „II Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Człowiek – Informacja. Książka. Cyberkultura.” *Folia Toruniensia* 17: 279–286. <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2017.019>.

Przysłany: 24 IV 2018

Zaakceptowany: 5 VII 2018

Mariusz Balcerek

Nicolaus Copernicus Public Provincial Library in Toruń

e-mail: m.balcerek@ksiaznica.torun.pl

ORCID ID: 0000-0002-1007-8042

Mariusz Balcerek, PhD, works in the Department of Information and Bibliography in the *Copernicus Regional Public and Municipal Library in Toruń*. His research interests focus on military history of the Early Modern period (the 16th–18th centuries). In 2010 he defended the doctoral thesis in the Institute of History and Archival Studies of Nicolaus Copernicus University in Toruń. The title of thesis was *The Duchy of Courland and Semigallia during the war between Poland and Sweden in the years 1600–1629, Poznań 2012*, supervised by Prof. dr hab. Bogusław Dybaś. He published in the following journals: 'Do szarzy marsz, marsz... Studia z dziejów kawalerii', 'Przegląd Historyczny', 'Studia i Materiały do Historii Wojskowości' and 'Zapiski Historyczne'. Since 2011 he has been the editor-in-chief of 'Folia Toruniensia' responsible for the content of the journal.

III National Scientific Conference “Man – Information. Book. Media”, Toruń, 15–16 March 2018

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.015>

The text is available under a Creative Commons Attribution-NoDerivatives 3.0 Poland (CC BY-ND 3.0 PL).

K **eywords:** information; book; the media; Nicolaus Copernicus University in Toruń; Institute of Scientific Information and Bibliology; PhD Student Scientific Circle ePRINT; conference; Toruń

S **ummary. Aim:** The aim of the text is a brief presentation of the conference that took place on March 15-16, 2018. At that time, the 3rd National Scientific Conference entitled: “Man – Information. Book. Media “ took place at the Collegium Humanisticum of Nicolaus Copernicus University in Toruń (hereinafter: UMK) Its organizer was the PhD Student Scientific Circle ePRINT, operating at the Institute of Information Science and Bibliology of Nicolaus Copernicus University. **Research method:** The author participated in the symposium sessions, listening to all speeches, additionally asking questions during the discussion. **Results/ Conclusions:** The conference is a great initiative for young scientists, who thanks to it can test their skills in this type of activity; it was the fourth edition of this congress. Unfortunately, the overall positive impression was spoilt by a few speeches of low quality that should not have been allowed to be delivered.

Mariusz Balcerek

Öffentliche Woiwodschaftsbibliothek – Kopernikus Bücherei in Toruń

e-mail: m.balcerek@ksiaznica.torun.pl

ORCID ID: 0000-0002-1007-8042

Dr. Mariusz Balcerek ist Mitarbeiter der Abteilung Information und Bibliografie der Öffentlichen Woiwodschaftsbibliothek – Kopernikus-Bücherei in Toruń. Seine Forschungsinteressen beziehen sich im allgemeinen auf die Militärgeschichte der Neuzeit (vom 16. bis zum 18. Jahrhundert). 2010 verteidigte er im Institut für Geschichte und Archivistik der Nikolaus-Kopernikus-Universität in Toruń unter Betreuung von Prof. Dr. habil. Bogusław Dybaś seine Dissertation unter dem Titel: „Księstwo Kurlandii i Semigalii w wojnie polsko-szwedzkiej w latach 1600–1629“ [„Das Herzogtum Kurland und Semgallen im polnisch-schwedischen Krieg 1606–1629“] (*Księstwo Kurlandii i Semigalii w wojnie Rzeczypospolitej ze Szwecją w latach 1600–1629* [Das Herzogtum Kurland und Semgallen im Krieg der Rzeczpospolita mit Schweden 1600–1629], Poznań 2012). Er publizierte u. a. in den folgenden Zeitschriften: „Do szarzy marsz, marsz... Studia z dziejów kawalerii“, „Przegląd Historyczny“, „Przegląd Historyczno-Wojсковy“, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości“ sowie „Zapiski Historyczne“. Seit 2011 ist er thematischer Redaktor der wissenschaftlichen Zeitschrift „Folia Toruniensia“.

III. Gesamtpolnische Wissenschaftliche Tagung „Mensch – Information. Buch. Medien“, Toruń, 15.–16. März 2018

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.015>

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung-Keine Bearbeitung Polen (CC BY-ND 3.0 PL) veröffentlicht.

S

tichworte: Information; Buch; Medien; Nikolaus-Kopernikus-Universität in Toruń; Institut für Wissenschaftliche Information und Buchwissenschaft; Wissenschaftlicher Kreis der Studenten und Doktoranden ePRINT; Tagung; Toruń

Z

usammenfassung. Ziel: Der Text bezieht sich auf die Tagung, die am 15.–16. März 2018 im Collegium Humanisticum der Nikolaus-Kopernikus-Universität in Toruń stattfand. Der Wissenschaftliche Kreis der Studenten und Doktoranden ePRINT, der am Institut für Wissenschaftliche Information und Buchwissenschaft der Thorner Universität tätig ist, organisierte die III. Gesamtpolnische Wissenschaftliche Tagung „Mensch – Information. Buch. Medien“. **Forschungsmethode:** Der Autor nahm persönlich am Symposium teil, vernahm alle Vorträge und stellte einige Fragen während der Diskussion. **Ergebnisse/Schlussfolgerungen:** Die Tagung gilt als eine hervorragende Initiative für junge Forscher, die sich mit den Fragen der Buch- und Medienkultur vertraut machen können. Es ist die vierte Edition dieses Treffens. Leider wird der allgemeine Eindruck durch einige Vorträge gestört, die nicht bewilligt werden sollten.

Anna Broda

Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu

e-mail: a.broda@ksiaznica.torun.pl

ORCID ID: 0000-0001-7557-5122

K

konferencje dla nauczycieli i bibliotekarzy

„Licencja na czytanie” w Bibliotece

Pedagogicznej im. gen. bryg. prof.

E. Zawackiej w Toruniu

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.016>

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłącznej licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 3.0 Polska (CC BY-ND 3.0 PL).

Mgr Anna Broda jest pracownikiem Działu Informacyjno-Bibliograficznego Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu. Zajmuje się opracowywaniem formalnym i rzeczowym *Bibliografii woj. kujawsko-pomorskiego (region toruńsko-włocławski)* oraz *Dorobku pracowników WBP-KK*.

S

Słowa kluczowe: czytelnictwo; ruch wydawniczy; konferencja; bibliotekarze; nauczyciele; Biblioteka Pedagogiczna w Toruniu

S

Streszczenie. Od 2016 r. w Bibliotece Pedagogicznej w Toruniu odbywają się konferencje z cyklu „Licencja na czytanie”. Spotkania skierowane są do bibliotekarzy i nauczycieli, zainteresowanych kwestiami edukacji czytelniczej, promocji czytelnictwa i zagadnień wydawniczych. Naukowcy, nauczyciele, księgarze, pisarze, ludzie kultury opowiadają o swoich doświadczeniach, dzielą się wiedzą, omawiają wyniki badań i na ich podstawie prognozują przyszłość czytelnictwa. Wystąpieniom towarzyszą warsztaty, zabawy literackie i konkursy.

Od trzech lat w Bibliotece Pedagogicznej w Toruniu odbywają się konferencje „Licencja na czytanie”, skierowane do bibliotekarzy i nauczycieli, którzy co roku spotykają się, by dyskutować o bieżących sprawach nurtujących te grupy zawodowe¹.

¹ Tekst powstał w oparciu o trzy wpisy autorki na blogu Informatorium.ksiaznica.torun.pl: [A. Broda], *Relacja z konferencji – „Licencja na czytanie”*, [w:] *Informatorium. Blog Działu Informacyjno-Bibliograficznego Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu* [online], [dostęp 25 IV 2018]. Dostępny w World Wide Web: <http://informatorium.ksiaznica.torun.pl/relacja-konferencji-licencja-czytanie/>; [eadem], *Konferencja „Licencja na czytanie II”*, [w:] *ibidem*, [dostęp 25 IV 2018]. Dostępny w World Wide Web: <http://informatorium.ksiaznica.torun.pl/konferencja-licencja-na-czytanie-ii/>; [eadem], *Licencja na czytanie III – Od autora do czytelnika, czyli od „produkcji” do „konsumpcji”*, [w:] *ibidem*, [dostęp 25 IV 2018]. Dostępny w World Wide Web: <http://informatorium.ksiaznica.torun.pl/licencja-na-czytanie-iii-od-autora-do-czytelnika-czyli-od-produkcji-do-konsumpcji/>.

Pierwsza edycja, dotycząca czytelnictwa dzieci i młodzieży, odbyła się 14 kwietnia 2016 r. Słowo wstępne wygłosiła dyrektor Biblioteki Pedagogicznej Elżbieta Wykrzykowska. Pierwsza prelegentka, dr Elżbieta Kruszyńska z Instytutu Literatury Polskiej UMK, opowiedziała o powieściach dla dziewcząt w dwudziestoleciu międzywojennym. W wystąpieniu „Od grzecznej pensjonarki do dzikuski i chłopczycy – powieść dla dziewcząt w XX-leciu międzywojennym” wyróżniła w nich trzy grupy: 1) romans sentymentalny, 2) romans dydaktyczny, 3) powiastka dydaktyczno-moralizatorska.

Do cech charakterystycznych tego gatunku zaliczyła: dziewczęta w wieku 12–16 lat jako adresatki; bohaterkę – dziewczynkę w wieku dorastania; nasycone problematyką moralną i obyczajową; język i styl jasny i prosty, brak żargonu młodzieżowego, za to wiele zdrobnień; schematyczne, obowiązkowo szczęśliwe zakończenie.

Za pierwszą polską autorkę powieści dla dziewcząt uznaje się Klementynę z Tańskich Hoffmanową, twórczynią m.in. *Pamiętki po dobrej matce*, *O moralności kobiet*, *Dziennika Franciszki Krasieńskiej*. Referentka wyróżniła trzy nurty powieści dla dziewcząt: psychologiczno-pedagogiczny, narodowy i obywatelsko-państwowy oraz demokratyczny. Osobną grupę stanowiły *książki zakazane* dla dziewcząt, które były jednocześnie przez nie najchętniej czytane. Komisja Oceny Książek zaopiniowała w ten sposób m.in. książki Marii Rodziewiczówny, Heleny Mniszkówny, Stanisława Przybyszewskiego czy Lidii Czarskiej.

Czytelnictwo w dwudziestoleciu międzywojennym kształtowało się na wysokim poziomie. Wpływ miała na to jego promocja w szkołach, licznie powstające wydawnictwa i bogate w zbiory biblioteki.

Beata Bielska z Zespołu Realizacji Badań *Pryzmat* przedstawiła raport z badań przeprowadzonych w szkołach ponadgimnazjalnych Torunia – „CzytaNIE – czy uczniowie toruńskich szkół ponadgimnazjalnych sięgają po książki?”. Ankieta audytoryjną objęto klasy drugie szkół dziennych. Łącznie przebadano 334 uczniów, z których 22% okazało się aktywnymi czytelnikami, a 21% przyznało, że w ogóle nie sięga po książki. Prelegentka omówiła szczegółowo wyniki badań czytelnictwa wśród uczniów z uwzględnieniem tła społecznego i socjologicznego. Podkreśliła, że ważny wpływ na zainteresowania czytelnicze w okresie dorastania mają rówieśnicy, a także częstotliwość obcowania z literaturą od wczesnego dzieciństwa.

Po przerwie głos zabrała Elżbieta Ciesielska z Gimnazjum nr 24 w Toruniu. Zrelacjonowała przebieg konkursu „Gwiazdorskie lektury”. Wzięli w nim udział uczniowie klas trzecich gimnazjum. Teksty zadań konkursowych dotyczyły *Trenów* Jana Kochanowskiego, *Bajek* Ignacego Krasickiego, *Zemsty* Aleksandra Fredry i wybranej powieści Henryka Sienkiewicza. Następnie Katarzyna Fiałkowska z I Liceum Ogólnokształcącego w Toruniu opowiedziała o odpowiedniku tego konkursu w szkołach ponadgimnazjalnych. Uczestniczyli w nim uczniowie trzecich klas, zadania zaś poświęcone były m.in. *Lalce* Bolesława Prusa, *Panu Tadeuszowi* Adama Mickiewicza i *Ferdydurke* Witolda Gombrowicza.

Ewa Stanek z księgarni *Bookinista* w wystąpieniu „Trendy czytelnicze wśród dzieci i młodzieży z perspektywy księgarza” zaprezentowała książki, które kupowane

są w *Bookiniście* najczęściej, zapoznała uczestników konferencji z najpopularniejszymi cyklami wydawniczymi w poszczególnych grupach wiekowych. Opowiedziała o wydawnictwach, które mogą być interesujące dla młodego czytelnika i zachęcają go do dalszych poszukiwań literackich.

Kolejny referat „Czytam aby ŻYĆ” Marii Jadczak, nauczycielki historii z Gimnazjum i Liceum Akademickiego w Toruniu, poświęcony został samemu zjawisku czytania. Autorka przedstawiła badania psychologiczne i neurologiczne, które dowodzą wpływu czytania na uruchamianie konkretnych partii mózgu. Wiedza jest synonimem władzy, dlatego wielokrotnie w dziejach rządzący tworzyli indeksy ksiąg zakazanych. Czytanie jest niezwykle istotne dla rozwoju osobistego, uruchamia wyobraźnię, pozwala *żyć podwójnie* i poszerza horyzonty myślowe.

Michał Żarski, polonista z I Liceum Ogólnokształcącego w Toruniu, w wystąpieniu „Okiem blogera. Spojrzenie na literaturę” omówił dwa prowadzone przez siebie blogi: LiteraTura oraz MichelJarre. Zamieszczane są na nich recenzje książek, eseje, przemyślenia. Bardziej rozbudowany i częściej uzupełniany jest blog LiteraTura. Znajdują się tu recenzje muzyczne (głównie muzyka metalowa) oraz literackie (rzadziej beletrystyka, przede wszystkim literatura faktu). Blog ten może być źródłem dodatkowej wiedzy dla młodzieży szkolnej, zwłaszcza w zakresie historii najnowszej i reportażu.

Na koniec Anita Streich i Hanna Wrycza-Wilińska, przedstawicielki Zespołu Szkół Gastronomiczno-Hotelarskich w Toruniu, opowiedziały o swoich doświadczeniach z programu Erasmus, a także quizach jako metodzie promocji czytelnictwa. Spotkanie finalizowało projekt „Czytaj od A do Zachwytu”, przygotowany i realizowany w Bibliotece Pedagogicznej w Toruniu.

Druga odsłona konferencji odbyła się 25 kwietnia 2017 r. „Licencji na czytanie II” towarzyszyły warsztaty z komunikacji literackiej, mające pomóc uczestnikom w doskonaleniu umiejętności pisania recenzji. Spotkanie otworzyła i poprowadziła Dorota Komendzińska, dyrektor Biblioteki Pedagogicznej. Pierwszy referent, dr hab. Maciej Wróblewski z Instytutu Literatury Polskiej UMK w wystąpieniu „...__Piszę – __czytamCzytam-_Piszę_Czytam – __... Między tradycyjnymi a nowymi wzorami czytania literatury” przedstawił badania, których przedmiotem jest zagadnienie czytelnictwa wśród młodzieży i studentów. Powołując się na badania Biblioteki Narodowej z lat 1994-2015, omówił postępujący proces spadku czytelnictwa w Polsce. Prelegent wysunął tezę, że współcześnie młodzi ludzie czytają coraz mniej uważnie, bardziej *skanują* tekst, niż wnikają w jego sens. W ciągu ostatnich szesnastu lat zmienił się charakter tekstów – nie korzysta się z książek, czyli ciągu tekstowego, ale z tekstów poczonkowanych, nasyconych znakami graficznymi. Użytkownicy często nie potrafią skupić się na tekście rozbudowanym i wysokoartystycznym. Studenci coraz rzadziej korzystają z książek drukowanych, zastępując je tekstami czytanyymi na urządzeniach elektronicznych, np. czytnikach czy smartfonach.

Dr Emilia Kubicka z Instytutu Języka Polskiego UMK w „Elektronicznych dziełach leksykograficznych – nowym wymiarze pracy ze słownikiem” omówiła słowniki języka polskiego dostępne on-line i oczekiwania, jakie według użytkowników Internetu powinny one spełniać (wiarygodność treści, jasność opisu lek-

sykograficznego, aktualność zawartości, szybkość pracy programu i możliwość długotrwałego dostępu). Do zalet słowników elektronicznych dr Kubicka zaliczyła: nielimitowaną objętość, szybki dostęp do danych, możliwość kopiowania do innych aplikacji, zaawansowane systemy wyszukiwania i bieżącą aktualizację (w tym możliwość poprawienia błędów). Za wadę słowników elektronicznych prelegentka uznała fakt, że wymagają dostępu do Internetu lub zainstalowania oprogramowania, często tworzone są komercyjnie, przez co bywa, że szybko i przez osoby, które nie mają kompetencji leksykograficznych. Następnie referentka omówiła trzy słowniki dostępne on-line: *Wielki słownik języka polskiego PAN* [wsjp.pl] (który współtworzy), *Słownik języka polskiego PWN* [sjp.pwn.pl] i *Dobry słownik* [dobryslownik.pl]. Słownik PAN-owski dostępny jest wyłącznie on-line, powstaje dzięki grantom, jest słownikiem nienormatywnym, zawiera definicje wyrażań, system powiązań i odsyłaczy między hasłami, informacje o łączliwości oraz datę ostatniej aktualizacji. *Słownik języka polskiego PWN* jest połączeniem *Słownika języka polskiego* pod redakcją Witolda Doroszewskiego, *Słownika języka polskiego* Mieczysława Szymczaka, słownika synonimów i ortograficznego. Nie jest godny polecenia, gdyż jest słownikiem komercyjnym i nie do końca sprawdzonym, nie ma osoby za niego odpowiedzialnej. *Dobry słownik* jest oparty na tekstach kultury, a nie na starych słownikach. Jest to ciekawa baza, zwłaszcza ze względu na prowadzony tu blog z artykułami poprawnościowymi.

Po przerwie głos zabral dr hab. Marcin Wołk z Instytutu Literatury Polskiej UMK. W referacie „Proza polska po roku 1989 – krótkie wprowadzenie” przedstawił podział literatury XX i XXI wieku oraz nazewnictwo poszczególnych okresów: 1) 1918–1939 – literatura międzywojenna, 2) 1939 (1945)–1989 – literatura współczesna, 3) od 1989 r. – literatura najnowsza. Niektórzy badacze początek literatury najnowszej datują na rok 1976, utożsamiają go z *drugim obiegiem*. Bardziej rozpowszechniony jest jednak, jako data graniczna, 1989 – rok zmian geopolitycznych, ustrojowych i gospodarczych. Zmieniła się wówczas ranga literatury, nastąpiło otwarcie na świat. Cenieni pisarze często nie potrafili odnaleźć się w nowej rzeczywistości i nie umieli jej opisać. Na ten czas przypada debiut literacki, m.in. Pawła Huelle, Jerzego Pilcha, Andrzeja Sapkowskiego, Manueli Gretkowskiej, Andrzeja Stasiuka, Olgi Tokarczuk czy Stefana Chwina. Dr Wołk wyróżnił następujące tendencje w literaturze po 1989 r.: 1) małe ojczyzny, literatura prowincji, 2) mitologizacja codzienności, 3) postmodernizm, 4) intertekstualność, 5) feminizm, gender, 6) dole i niedole transformacji, 7) ruchome marginesy (zanik granic w sferze etyki i estetyki).

Marta Baszewska wystąpienie „Dialog słowa i obrazu. Picture book pod lupą” rozpoczęła od zdefiniowania książki obrazkowej/ obrazowej. Do jej cech charakterystycznych zaliczyła: 1) ikonotekst – niepodzielność słowa i obrazu, 2) parateksty – wszystkie dodatkowe elementy książki poza tekstem i obrazem (np. format), 3) hybrydowość gatunkową 4) brak ujednoczenia nazwy, 5) artystyczną formę, 6) całościowość autorskiego projektu (dzieło kongenialne), 7) czytelnik = współautor, 8) tematykę ważną społecznie (otwarcie się na Innego), 9) przeciwwagę wobec kiczu i infantylizacji, 10) traktowanie dziecka jako podmiotu, partnera, 11) wielopoziomowość i mnogość interpretacji, 12) brak moralizatorstwa i charakteru

dydaktycznego. *Picture book* to nie książka ilustrowana. Najważniejsza między nimi różnica polega na tym, że w książce ilustrowanej tekst może istnieć bez ilustracji, w przypadku *picture booków* tekst i obraz są ze sobą ściśle powiązane i nie mogą funkcjonować samodzielnie. *Picture booki* z komiksem wiąże jedność słowa i obrazu, wiele różni jednak te gatunki literackie, choćby narracyjność komiksu, której *picture book* jest pozbawiony. Sami teoretycy literatury mają trudności w zdefiniowaniu, co jest książką obrazową. Prelegentka podała najprostszą metodę identyfikacji: jeżeli istnieje trudność w zrozumieniu tekstu bez obrazu i odwrotnie, oznacza to, że mamy do czynienia z *picture bookiem*. Jedną z najbardziej znanych autorek książek obrazowych jest Iwona Chmielewska, która tworzy ilustracje do tekstów innych autorów. W swoich pracach operuje awersem i rewersem strony, kompozycją otwartą, dziecięcą wyobraźnią, zabiegami wywołującymi silne stany emocjonalne i zaskakującymi czytelnika.

Ostatni referat „Siła i nadzieja”? – kobiece biografie w komiksach o tematyce lagrowej” wygłosiła dr hab. Barbara Czarnecka z Uniwersytetu Jagiellońskiego. W ostatnich latach doceniono siłę oddziaływania komiksu, obecnie często bywa on orężem walki propagandowej i łatwą metodą osiągnięcia zysków. Bywają publikacje dobrze udokumentowane historycznie i te mogą odgrywać niezwykle cenną rolę w popularyzacji historii. Sporo powstaje jednak komiksów o miernej jakości i jednoznacznie ukierunkowanych politycznie. Twórcami komiksów są głównie mężczyźni, w tym referentka upatruje przyczyn stylizowania kobiet na *pin-up-girls* i faktu, że opowieści te są przeważnie męską wersją kobiecej historii. Prelegentka omówiła kilka wybranych komiksów, m.in. *Siłę i nadzieję. Dziewczęta z Ravensbrück*. Obóz ten był pierwszym obozem dla kobiet, miał być obozem „modelowym”, przeszło przez niego ok. 130 tys. kobiet. Publikację tę dr Czarnecka uznała za nieudaną próbę wprowadzenia kobiecej historii do komiksowej stylistyki. Do mankamentów zaliczyła współczesne stroje bohaterek i nieklarowność niektórych obrazów oraz wydarzeń. Kobiety w Ravensbrück poddawane były wielu eksperymentom medycznym, niestety autorki komiksu z tym tematem również sobie nie poradziły, potraktowały go sztafpowem i w sposób konwencjonalny.

Podsumowania konferencji dokonała Katarzyna Fijałkowska z Toruńskiego Ośrodka Doradztwa Metodycznego i Doskonalenia Nauczycieli.

Po zakończeniu obrad rozpoczęły się warsztaty. Uczestnicy mieli do wyboru następujące tematy:

- „Jak pisać recenzje? Warsztaty z elementami webwritingu” – Paulina Matysiak, autorka bloga „Zaginam Rogi”
- „Monolog i dialog w „Lubiewie” Michała Witkowskiego” – dr hab. Marcin Wołk, UMK
- „Trening kreatywności, czyli co ma wiatrak do piernika...” – dr Magdalena Cyrklaff, UMK

„Licencja na czytanie III” przebiegała pod hasłem „Od autora do czytelnika, czyli od „produkcji” do „konsumpcji” i poświęcona została obecnemu stanowi rynku wydawniczego oraz czytelnictwu w Polsce.

W programie imprezy, która odbyła się 11 kwietnia 2018 r., znalazły się cztery wystąpienia, reprezentujące odpowiednio środowisko naukowe, autorskie, blogerskie (mediów społecznościowych) i promocyjne.

Jako pierwsza z referatem „Zmierzch książki?” wystąpiła dr hab. Wanda A. Ciszewska z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Prelegentka rozpoczęła od podania statystyk. Z analizy danych z ostatnich dziesięciu lat wynika, że nakłady książek maleją z roku na rok. Do problemów rynku wydawniczego dr Ciszewska zaliczyła: wzrost cen książek związany z wprowadzeniem 5% VAT-u w 2011 r.; błędy zakupowe w 2013 r. – zostało zamówionych zbyt dużo książek, które potem zwrócono do wydawnictw; wprowadzenie przez Ministerstwo Edukacji Narodowej darmowych podręczników w 2014 r.; spadki sprzedaży tradycyjnej na rzecz internetowej oraz zmniejszenie się liczby księgarń stacjonarnych.

W 2014 r. pojawił się projekt *Ustawy o jednolitej cenie książki*. Zakładał m.in. stałą cenę książki, która miałaby obowiązywać przez dwanaście pierwszych miesięcy; karę grzywny za naruszenie *Ustawy*; rabaty dopuszczalne jedynie w określonych przypadkach, np. na targach książki. Lobbowanie na rzecz *Ustawy* trwa już czwarty rok, prace nad nią wznowiono w 2017 r., ale w dalszym ciągu nie przyjęto żadnych rozstrzygnięć.

Obecnie funkcjonuje w Polsce 1800 księgarń, te niezależne stanowią większość. Największą siecią księgarską jest Empik, dysponujący około 70 tys. tytułów. Wielokrotnie w przeciągu ostatnich kilku lat były organizowane akcje, mające zwrócić uwagę na monopolistyczne praktyki sieci, prowadzące do finansowych kłopotów małych wydawnictw.

Książka elektroniczna to alternatywa dla tradycyjnych form wydawniczych. Większość czytających na czytnikach bądź na innych urządzeniach mobilnych to osoby w przedziale wiekowym 25 – 44. Użytkownicy czytników czytają statystycznie znacznie więcej niż czytelnicy książek papierowych. Największym problemem związanym z e-bookami jest ich wysoka cena, na którą wpływ ma w dużej mierze 23% VAT (e-book traktowany jest jako usługa elektroniczna).

Karina Obara w rozmowie z Robertem Małeckim, toruńskim pisarzem, zatytułowanej „Udręki i ekstazy, czyli jak zacząć pisać powieść i ją skończyć”, zastanawiała się, jak wygląda proces twórczy autora kryminałów. Literat w ciągu dwóch ostatnich lat wydał trzy książki. Pierwsza powieść, która wyszła spod pióra Roberta Małeckiego, nigdy się nie ukazała, mimo że została wysłana do wielu wydawnictw. Autor stwierdził, że sam uważa ją za naprawdę złą, choć w momencie, kiedy powstała uznał, iż wzniósł się na wyżyny powieściopisarstwa. Opowiedział o swoim dniu pracy, o rozpisywaniu pomysłu na sceny, poszczególne etapy, które następnie doskonalili i rozbija na czynniki pierwsze. Podzielił się z uczestnikami swoimi wątpliwościami, zachwytem i problemami, z jakimi się boryka. Samo pisanie jest bardziej udręką niż ekstazą, ale uznanie czytelników wynagradza wszystkie męki, jakie towarzyszą autorowi w procesie tworzenia.

Po przerwie głos zabrał Maksymilian Lawera, który w referacie „Wydawnictwo od kuchni. Od redakcji do promocji” omówił działalność Grupy Wydawniczej Foksal. Jest ona połączeniem wydawnictw: W.A.B, Buchmann i Wilga. W 2013 r.

dołączyły do nich również YA!, Uroboros i FoxGames. Referent przedstawił strukturę wydawnictwa oraz funkcje, jakie pełnią poszczególne działy. Maksymilian Lawera związany jest z działem promocji, dlatego właśnie tej komórce poświęcił większą część wystąpienia. Opowiedział o metodach reklamowania produktów, zarówno w tradycyjnych mediach, jak i płatnych kampaniach na portalach społecznościowych, mechanizmach reklamy internetowej i relacjach wydawnictw z blogerami i volgerami, którzy otrzymują książki w zamian za ich recenzowanie i promocję.

Rafał Hetman, twórca bloga *CzytamRecenzuję*, przedstawił swoją drogę do sukcesu. Autor, gdy zaczynał przygodę z mediami społecznościowymi, pracował zawodowo, wieczory poświęcał na zamieszczanie wpisów i filmików z recenzjami przeczytanych książek. Z czasem zyskał taką popularność i uznanie, iż mógł poświęcić się jedynie prowadzeniu bloga. Dziś dzień zaczyna od przejrzenia maili, ich selekcji i odpowiedzenia na interesujące propozycje wydawnictw, negocjuje umowy i umawia się na spotkania. Nie pobiera opłat za recenzje książek, gdyż nie chce być skrzępowany finansami i uznany za nieobiektywnego. Zarabia na płatnych promocjach, np. akcjach „szukania książek”, konkursach i różnego typu eventach organizowanych na Facebooku czy Instagramie. Prelegent zwrócił uwagę na dwie rzeczy, które są kluczem do sukcesu blogera: systematyczność (tylko bardzo regularne zamieszczanie wpisów i filmików daje gwarancję przyciągnięcia, utrzymania oraz stałego poszerzania grona obserwatorów) i korzystanie z wielu kanałów („trzeba być jednocześnie wszędzie” – na FB, Instagramie, YouTubie, Twitterze itp.).

Ostatnim mówcą był Łukasz Wudarski z Centrum Kultury Dwór Artusa w Toruniu. Na początku referatu „Jak promować literaturę w czasach, gdy nikt nie czyta” zaznaczył, iż proces szukania sposobów na zwiększenie czytelnictwa zacząć należy od przeanalizowania statystyk, aby odnaleźć pewne reguły i wyciągnąć odpowiednie wnioski. Książek, według najnowszych badań Biblioteki Narodowej, nie czyta około 60% Polaków, a tylko 10% przeczytało więcej niż siedem tytułów w ciągu roku.

Łukasz Wudarski na przykładzie Dworu Artusa przedstawił, jak może wyglądać promocja czytelnictwa na przestrzeni lat i jakie kroki podejmuje się, aby zainteresowanie imprezami o charakterze kulturalnym z roku na rok wzrastało. Jeszcze w latach 90. XX w. na spotkania autorskie przychodziły tłumy, często frekwencja przekraczała trzysta osób. W kolejnych sezonach nawet bardzo znane nazwiska nie były w stanie przyciągnąć połowy dotychczasowej widowni. Zlecono zatem badania fokusowe, przeprowadzono liczne ankiety, które miały kluczowy wpływ na dalszą strategię postępowania. Po ich przeanalizowaniu wprowadzono zmiany w sposobie, terminach i miejscach organizacji poszczególnych wydarzeń, np. Toruński Festiwal Książki przeniesiono na miesiące letnie, a same spotkania z czytelnikami zaaranżowano w różnorodnych plenerach. Prelegent za najważniejszą rzecz uznał pomysł. To on, wsparty odpowiednimi działaniami promocyjnymi, da organizatorom sukces. Wyjście do ludzi, urozmaicanie form kulturalnych (np. spotkanie autorskie nie jako monolog powieściopisarza, lecz jako panel dyskusyjny kilku twórców kryminałów lub powieści historycznych), współpraca z innymi instytucjami czy umiejętne zaistnienie w mediach społecznościowych, to doskonałe formy dotarcia do odbiorców. Niezwykle istotna jest także edukacja przyszłych

uczestników życia kulturalnego, poprzez np. warsztaty literackie, spotkania dla młodzieży, imprezy czytelnicze dla dzieci.

Dyrektor Dorota Komendzińska podsumowała przebieg obrad i przyznała, że z zainteresowaniem wysłuchała wszystkich wystąpień, a z wielu ciekawych pomysłów na promocję czytelnictwa Biblioteka Pedagogiczna na pewno w przyszłości skorzysta. Na koniec rozlosowano wśród zebranych książki wydawnictwa W.A.B.

Cykl „Licencja na czytanie” to inicjatywa ciekawa, przemyślana i spójna. Spotykają się tu teoretycy i praktycy, którzy wymieniają swoje doświadczenia oraz dzielą się z uczestnikami wiedzą, umiejętnościami i kompetencjami. Niestabnące zainteresowanie bibliotekarzy i nauczycieli świadczy o powodzeniu tego przedsięwzięcia. Z roku na rok impreza wzbogacana jest o nowe wydarzenia towarzyszące: w 2017 r. były to warsztaty, w 2018 r. – cykl ćwiczeń praktycznych „A może spróbujemy inaczej?”, a także zabawa literacka związana z Robertem Małeckim oraz testy ze znajomości publikacji Wydawnictwa W.A.B., Biblioteki Pedagogicznej oraz reportażu. Po zakończeniu spotkań do ich uczestników rozsyłana jest anonimowa ankieta elektroniczna, w której ocenie podlega zarówno strona merytoryczna, jak i formalna konferencji.

Bibliografia

[Broda, Anna]. 2016. „Relacja z konferencji – „Licencja na czytanie.”” Informatorium. Blog Działu Informacyjno-Bibliograficznego Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu. Ostatnia modyfikacja Kwiecień 26. <http://informatorium.ksiaznica.torun.pl/relacja-konferencji-licencja-czytanie/>.

[Broda, Anna]. 2017. „Konferencja „Licencja na czytanie II”.” Informatorium. Blog Działu Informacyjno-Bibliograficznego Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu. Ostatnia modyfikacja Kwiecień 28. <http://informatorium.ksiaznica.torun.pl/konferencja-licencja-na-czytanie-ii/>.

[Broda, Anna]. 2018. „Licencja na czytanie III – Od autora do czytelnika, czyli od „produkcji” do „konsumpcji.”” Informatorium. Blog Działu Informacyjno-Bibliograficznego Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu. Ostatnia modyfikacja Kwiecień 28. <http://informatorium.ksiaznica.torun.pl/licencja-na-czytanie-iii-od-autora-do-czytelnika-czyli-od-produkcji-do-konsumpcji/>.

Przysłany: 10 V 2018

Zaakceptowany: 5 VII 2018

Anna Broda

Nicolaus Copernicus Public Provincial Library in Toruń

e-mail: a.broda@ksiaznica.torun.pl

ORCID ID: 0000-0001-7557-5122

Anna Broda, MA, is an employee of the Information and Bibliographic Department of the Nicolaus Copernicus Public Provincial Library in Toruń. She deals with the formal and material development of the Bibliography of the Kuyavian-Pomeranian Province (Toruń-*Włocławek* region) and the Work of NCPPL employees.

Conferences for teachers and librarians „Licencja na czytanie” [License for reading] in the Pedagogical Library under the name of Brigadier General Profesor E. Zawacka in Toruń

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.016>

The text is available under a Creative Commons Attribution-NonDerivatives 3.0 Poland (CC BY-ND 3.0 PL).

K

Keywords: reading; publishing movement; conference; librarians; teachers; Pedagogical Library in Toruń

S

Summary: Since 2016, conferences from the *License for reading* series have been held at the Pedagogical Library in Toruń. Meetings are addressed to librarians and teachers interested in issues of reading education, promotion of reading and publishing issues. Researchers, teachers, booksellers, writers, and people of culture talk about their experiences, share knowledge, discuss research findings and predict the future of reading on their basis. The performances are accompanied by workshops, literary games and competitions.

Anna Broda

Öffentliche Woiwodschaftsbibliothek – Kopernikus Bücherei in Toruń

e-mail: a.broda@ksiaznica.torun.pl

ORCID ID: 0000-0001-7557-5122

Mag. Anna Broda ist Mitarbeiterin der Informations- und Bibliografischen Abteilung der Öffentliche Woiwodschaftsbibliothek – Kopernikus Bücherei in Toruń. Sie beschäftigt sich mit der Formal- und Sachbearbeitung der *Bibliografia woj. kujawsko-pomorskiego (region toruńsko-włocławski)* [Bibliografie der Kujawsko-Pomorskie Wojewodschaft (Region Toruń – Włocławek)] und *Dorobku pracowników WBP-KK* [Bibliografie der Publikationen der Mitarbeiter der Öffentliche Woiwodschaftsbibliothek – Kopernikus Bücherei in Toruń].

Tagungen für Lehrer und Bibliothekare „Licencja na czytanie” [Lizenz für Lesen] in der Pädagogischen Elżbieta-Zawacka- Bibliothek in Toruń

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.016>

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung-Keine Bearbeitung Polen (CC BY-ND 3.0 PL) veröffentlicht.

S **tichworte:** Lesen; Verlagsbewegung; Tagung; Bibliothekare; Lehrer; Pädagogische Bibliothek in Toruń

Z **usammenfassung.** Seit 2016 finden in der Pädagogischen Bibliothek in Toruń Tagungen aus der Reihe „Lizenz für Lesen“, die an die Bibliothekare und Lehrer, welche an der Leserbildung, der Popularisierung des Lesens und der Verlagsfragen interessiert sind, gerichtet werden. Die Forscher, Lehrer, Buchhändler, Schreiber, Leute der Kultur berichten über ihre Erfahrungen, teilen Wissen, besprechen ihre Forschungsergebnisse, anhand deren sie die Zukunft der Lesekultur bestimmen. Die Vorträge werden durch Werkstätte, literarische Spiele und Wettbewerbe begleitet.

Dorota Siwecka

Uniwersytet Wrocławski. Wydział Filologii

e-mail: dorota.siwecka@uwr.edu.pl

ORCID ID: 0000-0003-1649-7579

C

zwarta ogólnopolska konferencja naukowa: Bibliografie specjalne: rozwój i integracja, 7 maja 2018 r., Warszawa

DOI: <http://dx.doi.org/1012775/FT.2018.017>

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłączonej licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 3.0 Polska (CC BY-ND 3.0 PL).

Dr Dorota Siwecka jest adiunktem w Zakładzie Bibliografii i Informacji Naukowej Uniwersytetu Wrocławskiego. W 2013 r. uzyskała stopień naukowy doktora w zakresie bibliologii i informatologii oraz kwalifikacje zawodowe bibliotekarza dyplomowanego. Jej zainteresowania badawcze oscylują wokół zagadnień współczesnej bibliografii, baz danych i informacji naukowej. Wśród licznych publikacji wymienić można m.in.: *Prace IFLA nad międzynarodowymi przepisami katalogowania* (Przegląd Biblioteczny, R. 80: 2012, s. 319–336) oraz uhonorowana Nagrodą im. A. Łysakowskiego Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich monografią *Światowy model informacji bibliograficznej. Programy i projekty (1950–2010)* (Wrocław–Warszawa 2015).

S

Słowa kluczowe: bibliografia; Uniwersytet Warszawski; Katedra Bibliografii i Dokumentacji; konferencja; Warszawa

S

Streszczenie. Cel: Celem tekstu jest przedstawienie ogólnopolskiej konferencji naukowej zorganizowanej przez Katedrę Bibliografii i Dokumentacji (dawniej: Zakład Historii, Teorii i Metodyki Bibliografii Instytutu Informacji Naukowej i Studiów Bibliologicznych Uniwersytetu Warszawskiego w dniu 7 maja 2018 r. **Metoda badawcza:** Autorka osobiście uczestniczyła w obradach sympozjum. **Wyniki/Wnioski:** Konferencja była świetną okazją do dyskusji na temat obecnej sytuacji i przyszłości bibliografii.

Zagadnienia bibliograficzne już po raz czwarty stały się przedmiotem organizowanej co dwa lata w Warszawie ogólnopolskiej konferencji naukowej. W tym roku spotkanie było również okazją do zapoznania się z nową jednostką organizacyjną – Katedrą Bibliografii i Dokumentacji (dawniej: Zakład Historii, Teorii i Metodyki Bibliografii Instytutu Informacji Naukowej i Studiów Bibliologicznych Uniwersytetu Warszawskiego) – utworzoną na powstałym w 2016 r. dwudziestym pierwszym wydziale UW, tj. Wydziale Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii.

Jak zauważyli sami organizatorzy: „W związku ze zmianami w środowisku informacyjnym pojawiła się potrzeba pogłębionej refleksji nad wzbogaceniem spisów bibliograficznych i ich integracją z repozytoriami cyfrowymi, innymi zasobami pełnych tekstów oraz z informacjami publikowanymi przez różne instytucje ze sfery kultury i biznesu”¹. Dlatego referaty wygłoszone w trakcie konferencji nawiązywały przede wszystkim do nowych rozwiązań, zmian technologicznych i ich wpływu na współczesną działalność bibliograficzną.

Program konferencyjny został podzielony na trzy sesje. Pierwszą z nich (której przewodniczyła prof. Anna Gruca – Uniwersytet Jagielloński) rozpoczął referat Agaty Olkowskiej (Instytut Nauk Prawnych PAN) pt. „Aktualności jako priorytetu dla bazy bibliograficznej”, w którym autorka przedstawiła problem aktualizowania baz bibliograficznych na przykładzie „Polskiej Bibliografii Prawniczej”. Autorka podkreśliła w swoim referacie, że na aktualność bazy wpływ ma przede wszystkim współpraca z wydawcami 21 czasopism, których zawartość jest indeksowana w bibliografii. Następnie Anna Kamińska (Uniwersytet Śląski) w swoim referacie „ScientoMiner ICR – moduł importu danych bibliograficznych z zasobów CrossRef dla platformy Gephi” omówiła główne problemy bibliograficznych baz danych (m.in. jednoznaczna identyfikacja osób i jednostek bibliograficznych) wraz z propozycją ich rozwiązania w skali międzynarodowej (system identyfikacji osób ORCID oraz dokumentów DOI – Digital Object Identifier). W swoim wystąpieniu autorka przedstawiła również bazę danych CrossRef, narzędzie Gephi, a także wtyczkę własnego autora do narzędzia Gephi – ScientoMiner ICR, która pozwala na graficzną analizę cytowań rejestrowanych w bazie CrossRef.

Ostatnie wystąpienie pierwszej sesji dotyczyło aktualnego stanu „Polskiej Bibliografii Literackiej”. Autorką referatu „Bibliografia jako narzędzie badawcze. Przykład Polskiej Bibliografii Literackiej” była Beata Koper (Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk). Przedstawiła ona aktualny stan prac nad PBL. Wystąpienie było również okazją do zapoznania się z nowymi funkcjami bazy, jakie mają zostać wdrożone jeszcze w tym roku. Prace nad bibliografią stały się także przyczynkiem do rozważań nad brakiem wypracowanych standardów czy choćby dobrych praktyk w zakresie udostępniania danych o obiektach przez różne instytucje w Polsce (m.in. archiwa, muzea, radio i telewizję), w taki sposób, by można je było dalej przetwarzać.

W dyskusji podsumowującej pierwszą sesję prof. Jadwiga Woźniak-Kasperek (Uniwersytet Warszawski) zaproponowała integrację różnych baz danych w jednym źródle. Zwłaszcza w kontekście zapowiadanych przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego zmian w zakresie zmniejszenia liczby dyscyplin naukowych sprawa integracji baz danych i ich interdyscyplinarności wydaje się być szczególnie istotna. Ponadto w dyskusji podjęto wątek zmian w zakresie definiowania jednostek bibliograficznych. Zauważono, że coraz częściej jednostkami opisu stają się np. rozdziały z prac zbiorowych, a nie same te prace jako całość.

¹ *Konferencja – Bibliografia 2018* [online]. Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii. Uniwersytet Warszawski [online], [dostęp 08.05.2018]. Dostępny w World Wide Web: <https://www.wdib.uw.edu.pl/konferencja-bibliografia-2018>.

Prof. Anna Gruca zauważyła też, że wiąże się to z problemami selekcji materiałów do bibliografii specjalnych.

Jak zauważyła także prof. Jadwiga Woźniak-Kasperek, ważną kwestią jest też lobbowanie środowiska bibliograficznego za uznaniem działalności bibliograficznej jeśli nie za pracą naukową, to przynajmniej za działalnością, bez której nauka nie może się rozwijać.

Drugą sesję konferencji prowadzoną przez prof. Zdzisława Gębołysia (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego) otworzył referat Artura Znajomskiego (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej) „Bibliografie lokalne w opinii krytyków”. Autor w swoim wystąpieniu przybliżył problematykę recenzowania bibliografii specjalnych na łamach czasopism i dzienników ukazujących się w Polsce. Analiza zarówno zawartości recenzji, tytułów recenzowanych bibliografii, jak i środowiska recenzentów pozwoliła na wysunięcie postulatu dotyczącego potrzeby recenzowania tego typu wydawnictw jeszcze w trakcie opracowywania spisów bibliograficznych, co najprawdopodobniej pozwoliłoby na uniknięcie większości błędów, jakie stały się podstawą krytycznej oceny recenzowanych prac.

W kolejnym wystąpieniu Agnieszka Łakomy-Chłosta oraz Agnieszka Gołda z Uniwersytetu Śląskiego wystąpiły z referatem pt. „Polskie i niemieckie bibliografie regionalne. Analiza porównawcza”. Autorki wychodząc od problemów terminologicznych związanych z bibliografią regionalną, wspólnie przeanalizowały 54 polskie i 15 niemieckich baz danych bibliograficznych m.in. pod kątem ich zawartości i dostosowywania baz do wymagań współczesnych użytkowników (np. opracowywanie wielojęzycznego interfejsu czy zapewnienie responsywności stron internetowych).

Następnie Małgorzata Pawlak (Uniwersytet Wrocławski) w imieniu swoim i Karola Sanojcy przedstawiła referat „Śląska bibliografia historyczna – problemy „długiego trwania””, w którym w ujęciu historycznym mówiła o poszczególnych seriach polsko-niemiecko-czeskiej „Bibliografii historii Śląska”, skupiając się przede wszystkim na problematyce opracowania rzeczowego w na przestrzeni kilkudziesięciu lat.

Kolejne wystąpienie, Bożeny Lech-Jabłońskiej (Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Lublinie) pt. „Bibliografia regionalna wobec oczekiwań użytkowników i zmieniającej się rzeczywistości na przykładzie Bibliografii Lubelszczyzny” przybliżyło w dużym stopniu zmiany zachodzące we współczesnej działalności bibliograficznej wraz z problemami, jakie się z nimi wiążą. „Bibliografia Lubelszczyzny” od marca 2018 r. zmieniła sposób opracowywania rzeczowego materiałów przechodząc z Języka Haseł Przedmiotowych Biblioteki Narodowej na Deskryptory BN. Wiązało się to z koniecznością zamknięcia jednej bazy i uruchomienia kolejnej. Autorka referatu zapowiedziała, że będą prowadzone badania użytkowników związane z wprowadzaniem zmianami. Referentka zauważyła również, że zdigitalizowanie bibliografii i umieszczenie jej w Bibliotece Cyfrowej Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej oraz uwzględnianie opisów z bazy danych w Lubelskiej Bibliotece Wirtualnej, znacznie wpłynęło na wzrost widoczności bibliografii w środowisku sieciowym.

Ostatnim prelegentem trzeciej sesji był Mariusz Balcerek (Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu), który w swojej pracy

„Eksport danych do menedżerów bibliografii w bibliografiach regionalnych. Koneczność czy niepotrzebny element?” przedstawił analizę współpracy zarówno baz bibliograficznych, jak i katalogów bibliotecznych z najpopularniejszymi menedżerami bibliografii (Zotero, Mendeley oraz EndNote). Badania przeprowadzone przez autora świadczą raczej o przypadkowości i nieświadomości potencjału, jaki niosą ze sobą tego typu aplikacje w polskim środowisku bibliograficznym. Zdaniem autora najprawdopodobniej w ciągu kilku najbliższych lat nie ma jednak w tym zakresie szans na większe zmiany. Autor zwrócił także uwagę na problemy z identyfikacją materiałów i osób (proponowanymi rozwiązaniami były systemy DOI i ORCID).

Dyskusja podsumowująca skupiła się głównie na problematyce recenzowania prac bibliograficznych. Wysłunięto postulat by prace bibliograficzne były recenzowane zarówno przez specjalistę w danej dziedzinie wiedzy, jak i bibliografa, ponieważ każda z tych osób zwraca uwagę na inne aspekty takiego spisu. Nierozwiązaną kwestią pozostaje sposób, w jaki recenzenci mieliby być dobierani.

Sesję trzecią otworzył przewodniczy prof. Artur Znajomski. Pierwszy referat przedstawiła Dorota Ubysz, która opracowała go wraz z Wojciechem Giermaziakiem z Głównej Biblioteki Lekarskiej: „Polska Bibliografia Lekarska w dobie rozwoju informatyzacji. Funkcjonalność bazy a potrzeby i oczekiwania użytkowników”. Autorka omówiła zakres i zasięgi bibliografii, zasady selekcji dokumentów oraz opisała bazy towarzyszące PBL: Tez-MeSH, bazę Katalog czasopism indeksowanych w Polskiej Bibliografii Lekarskiej oraz bazę Biogram. W ostatniej części wystąpienia przedstawiono plany rozwoju bazy (m.in. rozszerzenie modułu wyszukiwawczego, jego modernizacja, promocja bazy przez wyszukiwarkę Google, linkowanie do systemu DOI oraz bazy PubMed).

W kolejnym referacie Dorota Siwecka (Uniwersytet Wrocławski), przedstawiła „Bibliografię poloników zagranicznych na tle europejskich bibliografii eksteriorików”. W swoim wystąpieniu autorka poruszyła problemy funkcji eksteriorików, omówiła najważniejsze międzynarodowe zalecenia dotyczące rejestracji tego typu dokumentów, przeanalizowała również kryteria doboru materiałów do bibliografii w Europie (etniczne, językowe i przedmiotowe) oraz formy publikowania informacji o eksteriorikach w bieżących bibliografiach narodowych (jako odrębne człony oraz w ramach innych spisów bibliograficznych). Szczególną uwagę autorka zwróciła na problemy z dotarciem do szczegółowych informacji dotyczących zawartości bibliografii eksteriorików zarówno w postaci drukowanej, jak i baz danych oraz zasad selekcji dokumentów, jakie przyjmują europejskie centrale bibliograficzne w zakresie eksteriorików. Analizy przeprowadzone przez autorkę wykazały, że w 2018 r. ponad 60% bibliografii narodowych w Europie rejestrowało eksteriorika. Można też stwierdzić zależność między rejestracją eksteriorików a liczbą ludności posługującą się danym językiem na świecie. Im większa liczba ludności tym mniejsze prawdopodobieństwo rejestrowania eksteriorików (wyjątkiem są jednak Niemcy).

Bogumiła Warząchowska (Uniwersytet Śląski) w swojej pracy „Z zagadnień bibliologicznych w Elektronicznej Bibliografii Nauk Teologicznych” przedstawiła zawartość stosunkowo nowej (data uruchomienia bazy 02.04.2011 r.) bazy bibliograficznej z zakresu nauk teologicznych. W bazie znajduje się bogaty zbiór informacji

o publikacjach (artykuły z czasopism oraz rozdziały z prac zbiorowych) dotyczących zagadnień bibliologicznych (bibliotek kościelnych, księgozbiorów prywatnych itp.). W swoim wystąpieniu podkreśliła problem współpracy twórców bazy z naukowym środowiskiem teologicznym.

Elżbieta Tomczyńska (Uniwersytet Szczeciński) w formie komunikatu przedstawiła dwie bazy: „Bibliografia PUBLI i Bibliografia Osiągnięć Pracowników (BOP) funkcjonowanie i współdziałanie”. Warto zauważyć, że nowa baza danych (BOP) pozwala na ocenę pracowników zgodnie z opisem osiągnięć naukowych stosowanych w systemie POL-on.

Ostatnie wystąpienie Witolda Sygockiego (Centralny Instytut Ochrony Pracy – Państwowy Instytut Badawczy), „Przypisy bibliograficzne w WoS i Scopus – w zastępstwie bibliografii...” stanowiło opis sposobu analizowania przypisów bibliograficznych i bibliografii łącznikowych w bazach Web of Science oraz Scopus. Autor zwrócił uwagę na konieczność weryfikacji informacji (zwłaszcza dotyczących afiliacji autorów) w wymienionych bazach oraz na to, że dane w nich dostępne nie są reprezentatywne dla całości piśmiennictwa. Ponownie pojawiła się w wystąpieniu problematyka jednoznacznej identyfikacji osób (ponownie zaproponowanym rozwiązaniem był system ORCID). Autor na zakończenie skonkludował, że ani baza WoS, ani Scopus nie są w stanie zastąpić dziedzinowych baz bibliograficznych pod względem dokładności informacji, ale na pewno przodują pod względem szybkości dostarczania informacji o ukazującym się na bieżąco piśmiennictwie.

Dyskusja podsumowująca konferencję skupiła się wokół przyszłości bibliografii „Poloników Zagranicznych” i „Polskiej Bibliografii Bibliologicznej”. Pojawiła się także kwestia różnicy między bibliografią a katalogiem bibliotecznym. Słuszność integracji zawartości tego typu baz danych nie pozostawia wątpliwości. Niekoniecznie jednak słuszne z punktu widzenia środowiska naukowego, które posługuje się bibliografiami w swoich badaniach, wydaje się być rezygnowanie z prowadzenia odrębnych baz danych bibliograficznych na rzecz katalogów bibliotecznych.

Bibliografia

[Włodarczyk, Bartłomiej]. 2018. „Konferencja – Bibliografia 2018.” Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii. Uniwersytet Warszawski, dostęp Maj 8. <https://www.wdib.uw.edu.pl/konferencja-bibliografia-2018>.

Przysłany: 17 V 2018

Zaakceptowany: 6 VII 2018

Dorota Siwecka

University of Wrocław. Faculty of Letters

e-mail: dorota.siwecka@uwr.edu.pl

ORCID ID: 0000-0003-1649-7579

Dorota Siwecka, PhD, is an adjunct professor at the Department of Bibliography and Scientific Information of the University of Wrocław. In 2013, she obtained a doctoral degree in the field of book and information science along with professional qualifications of a certified librarian. Her research interests focus on the issues of contemporary bibliography, databases and scientific information. Among many publications, one can mention, among others: *IFLA's works on international cataloging regulations* (Przegląd Biblioteczny, Yearbook 80: 2012, pp. 319-336) and the monograph *A global bibliographic information model. Programs and projects (1950-2010)* (Wrocław-Warsaw 2015) awarded with the Prize of A. Łysakowski of the Polish Librarians Association.

Fourth National Scientific Conference: Special Bibliographies: Development and Integration, 7 May 2018, Warsaw

DOI: <http://dx.doi.org/1012775/FT.2018.017>

The text is available under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 3.0 Poland (CC BY-NC 3.0 PL).

Keywords: bibliography; University of Warsaw; Department of Bibliography and Documentation; conference; Warsaw

Summary. **Aim:** The aim of the text is to present a nationwide scientific conference organized by the Department of Bibliography and Documentation (formerly: Department of History, Theory and Methodology of Bibliography of the Institute of Scientific Information and Bibliological Studies of the University of Warsaw on 7 May 2018. **Research method:** The author personally participated in the sessions of the symposium. **Results/Conclusions:** The conference constituted a great opportunity to discuss the current situation and the future of the bibliography.

Dorota Siwecka

Universität Wrocław. Fakultät für Literatur

e-mail: dorota.siwecka@uwr.edu.pl

ORCID ID: 0000-0003-1649-7579

Dr. Dorota Siwecka ist wissenschaftliche Mitarbeiterin in der Abteilung für Bibliografie und Wissenschaftliche Information der Universität Wrocław. 2013 erhielt sie ihre Doktorwürde im Bereich der Buchwissenschaft und Informatologie sowie erwarb ihre Berufsqualifikationen einer Diplombibliothekarin. Ihr Forschungsinteresse bezieht sich auf die Frage der modernen Bibliografie, der Datenbanken und der wissenschaftlichen Information. Unter ihren zahlreichen Publikationen sind die folgenden zu erwähnen: *Prace IFLA nad międzynarodowymi przepisami katalogowania* [Die IFLA-Arbeiten an den internationalen Katalogisierungsrichtlinien] (*Przegląd Biblioteczny*, Jg. 80: 2012, S. 319–336) sowie eine mit dem Adam-Lysakowski-Preis des Vereins Polnischer Bibliothekare ausgezeichnete Monografie *Światowy model informacji bibliograficznej. Programy i projekty (1950–2010)* [Das weltbekannte Modell bibliografischer Information. Programme und Projekte (1950–2010)] (Wrocław-Warszawa 2015).

Die vierte gesamtpolnische wissenschaftliche Tagung: Sonderbibliografien: Entwicklung und Integration, 7. Mai 2018, Warschau

DOI: <http://dx.doi.org/1012775/FT.2018.017>

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung-Keine Bearbeitung Polen (CC BY-ND 3.0 PL) veröffentlicht.

S

Stichworte: Bibliografie; Warschauer Universität; Lehrstuhl für Bibliografie und Dokumentation; Tagung; Warschau

Z

Zusammenfassung. Ziel: Der Beitrag schildert die gesamtpolnische wissenschaftliche Tagung, veranstaltet vom Lehrstuhl für Bibliografie und Dokumentation (früher Abteilung für Geschichte, Theorie und Methodik der Bibliografie im Institut für Wissenschaftliche Information und Bibliologische Studien der Universität Warschau) am 7. Mai 2018. **Forschungsmethode:** Die Autorin nahm am Symposium persönlich teil. **Ergebnisse/Schlussfolgerungen:** Die Tagung ermöglichte den Zuhörern, über die heutige Situation und die Zukunft der Bibliografie zu diskutieren.

ISSN 1641-3792

folia

folia

18

toruniensia

toruniensia